

T.C.
YALOVA ÜNİVERSİTESİ

ULUSLARARASI HUKUKTA DEVLETİN SORUMLULUĞU
VE İÇ SAVAŞ:
YEMEN VE LİBYA ÖRNEKLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ
Ferda Vuslat BOSTAN

Enstitü Anabilim Dalı: Uluslararası İlişkiler
Enstitü Bilim Dalı: Uluslararası İlişkiler

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Murat ALAKEL

OCAK 2020

T.C.
YALOVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ULUSLARARASI HUKUKTA DEVLETİN
SORUMLULUĞU VE İÇ SAVAŞ:
YEMEN VE LİBYA ÖRNEKLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ
Ferda Vuslat BOSTAN (137207001)

Enstitü Anabilim Dalı: Uluslararası İlişkiler
Enstitü Bilim Dalı: Uluslararası İlişkiler

Bu tez 26 / 12 / 2019 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oyçokluğuyla kabul edilmiştir.

Doç. Dr. Murat Alakel Prof. Dr. Muzaffer Ercan Yılmaz Doç. Dr. Buket Önal

Jüri Başkanı

☒ Kabul

☐ Red

☐ Düzeltme

Jüri Üyesi

☒ Kabul

☐ Red

☐ Düzeltme

Jüri Üyesi

☐ Kabul

☒ Red

☐ Düzeltme

T.C. YALOVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS / DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU
BEYAN BELGESİ

Tez Başlığı: Uluslararası Hukukta Devletin Sorumluluğu ve İç Savaş: Yemen ve Libya Örnekleri

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmamın toplam 174 sayfalık kısmına ilişkin aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan ve 27/01/2020 tarihinde aşağıda ismi yazılı araştırma görevlisi tarafından şahsıma iletilen iThenticate intihal tespit programı raporuna göre tezimin benzerlik oranı %18'dir.

Uygulanan filtrelemeler:

1. Kaynakça hariç,
2. Alıntılar dâhil,
3. 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç.

Bu bilgiler doğrultusunda tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespiti halinde doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

İmza

Adı SOYADI : Ferda Vuslat Bostan

Öğrenci Numarası : 137207001

Ana Bilim Dalı : Uluslararası İlişkiler

Programı : Uluslararası İlişkiler

Türü : () Proje (X) Yüksek Lisans Tezi () Doktora Tezi

Taramayı Yapan Arş. Gör.

(Adı Soyadı, İmzası, Tarih)

Arş. Gör. Ahmet Safa Yıldırım

Danışman

(Adı Soyadı, İmzası, Tarih)

Doç. Dr. Murat Alakel

BEYAN

Bu tezin yazılması aşamasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Ferda Vuslat BOSTAN

17/01/2020

ÖNSÖZ

Uluslararası hukukta devletin sorumluluğu ve iç savaş konusunun son yıllarda giderek artması ve uluslararası hukuk araçlarının bu savaflara çare bulamaması, uluslararası kamuoyunda hem derin kaygılar hem de konuyla ilgili derin bir merak uyandırmıştır.

Uluslararası hukukta devletin sorumluluğu ve iç savaş olguları günümüzde hala güncelliğini koruyan, gün be gün artan haberlere rağmen ilgili literatürü sınırlı sayıda olan, üzerinde istisnai çalışmalar yapılan ya da bölümleştirilmiş çalışmalardan ibaret olan bir konudur. Bu konuya ait literatür eksikliğinin az da olsa giderilmesi, konuya ışık tutulması amaçlanmıştır.

Bu tez araştırması hazırlanma süreci sırasında, tavsiyeleri ile bana yol gösteren başta rehber danışmanım Doç. Dr. Murat Alakel'e teşekkür ve saygılarımı sunarım. Bunun yanı sıra, tez araştırmam için katkıda bulunan ve çalışmalarından yararlandığım, değerli görüşlerini esirgemeyen jüri üyeleri sayın Prof. Dr. Muzaffer Ercan Yılmaz ve Doç. Dr. Buket Önal'a ve kaynakçada yer alan tüm yazarlar ile kütüphane çalışanlarına edindiğim kaynaklar için teşekkürü borç bilirim. Son olarak, tez yazma müddetince bana manevi ve maddi katkılarından dolayı aileme en derin teşekkürlerimi sunarım.

Ferda Vuslat BOSTAN

17 Ocak 2020

İÇİNDEKİLER

BEYAN.....	i
ÖNSÖZ.....	ii
İÇİNDEKİLER.....	iii
KISALTMALAR.....	vi
TABLO VE ŞEKİL LİSTESİ.....	vii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM:ULUSLARARASI HUKUKTA DEVLETİN SORUMLULUĞU

1.1.Günümüzde Uluslararası Sistem ve Özellikleri	9
1.2 Terminoloji ve Kavramsal Sorun	19
1.3. Uluslararası Hukukta Devletin Sorumluluğun Tarihsel Arka Planı.....	21
1.3.1. Milletler Cemiyeti'nin kuruluşuna kadar olan uluslararası hukukta sorumluluk dönemi	21
1.3.2. Milletler Cemiyeti'nin kuruluşu ile başlayan uluslararası hukukta sorumluluk dönemi	23
1.3.3. Birleşmiş Milletler Hukuk Komisyonu'nun kurulması ile gelişen dönem	23
1.4. Uluslararası Hukukta Devletin Sorumluluğunun Teorik Zemini	24
1.4.1. Uluslararası sorumlulukta benimsenen teoriler	28
1.5. Uluslararası Sorumluluğun Oluşması.....	28
1.5.1. Uluslararası sorumluluğa sebep olan aykırı davranış	28
1.5.1.1. Kusur sorumluluğu	30
1.5.1.2. Kusursuz (Objektif) sorumluluk	31
1.5.2. Uluslararası hukuka aykırı davranışın neden olduğu zarar.....	31
1.5.2.1. Menfaat-çıkar farkı	32
1.5.2.2. Doğrudan zarar-dolaylı zarar	32
1.5.2.3. Maddi zarar-manevi zarar	32
1.5.2.4. Uluslararası hukuk sujesine doğrudan ya da yurttaşları aracılığıyla zarar.....	33
1.5.3. Zaman kavramı	33
1.5.4. Hukuka aykırı fiil ve zarar arasında nedensellik bağı oluşması	34
1.6.Uluslararası Hukuka Aykırı Davranışın Devlet Sujesine İsnadı	34
1.6.1. Devletin organlarının yasama etrafındaki davranışları.....	34
1.6.2.Devletin organlarının yürütme etrafındaki davranışları	35
1.6.3. Devletin organlarının yargı etrafındaki davranışları.....	35
1.6.4.Kamusal kuruluşların fiillerinden doğan devletin sorumluluğu	36
1.6.5. Federal devletler, koruma altındaki ülkeler ve vekâlet-vesayet altındaki ülkeler bakımından devletin uluslararası sorumluluğunun doğması	36
1.7. Özel Kişilerin Fiillerinin Devletin Sorumluluğuna Etkisi.....	37
1.8. İç Savaş ve Ayaklanma Esnasında Devletin Sorumluluğu	37
1.9.Uluslararası Sorumluluğu Ortadan Kaldıran Nedenler	38
1.9.1. Mücbir sebep	38
1.9.2.Iztırar hali.....	39

1.9.3.Rıza.....	39
1.9.4.Meşru müdafaa	40
1.9.4.1. Meşru müdafaa olgusunun çerçevesi ve koşulları.....	40
1.10.Uluslararası Hukukta Devletin Sorumluluğunun Sonuçları.....	44
1.10.1.Eski hale iade.....	44
1.10.2.Tazminat	44
1.10.3. Tarziye	45

İKİNCİ BÖLÜM:İÇ SAVAŞ VE YEMEN

2.1. Realizmin Yemen'deki Etkileri ve Suudi-İran Vekalet Savaşlarındaki Önemi....	47
2.2. İç Savaşa Kavramsal Bir Bakış: Kolonyalizm, Dekolonyalizm ve Post-Kolonyalizm.....	56
2.3. İç Savaşın Açıklanmasına Dair Teori Sorunu: Yemen İç Savaşı'nı Tetikleyen Faktörler	65
2.3.1.Realizm ve Realist Kuramcılık.....	80
2.3.2.İngiliz uluslararası ilişkiler okulu ve uluslararası toplum teorisi	90
2.3.2.1.Okulun temelleri ve tartışmaları.....	91
2.4.Yemen İç Savaşı'nı Etkileyen Tarihi Etmenler.....	97
2.4.1.Uzak Yemen tarihi.....	98
2.4.2.Birleşme döneminden (1990) yeniden iç savaş dönemine (2014) Yemen siyasi tarihi.....	102
2.4.3.İç savaştan günümüze Yemen'in siyasi şekillenmesi.....	103
2.4.4.Husi isyanları ve Yemen üzerinde Suudi Arabistan-İran çekişmesi	105
2.4.5. Gelecekte Yemen.....	111
2.5. Coğrafi ve Demografik Etmenler.....	112
2.5.1.Yemen'in coğrafi özellikleri.....	112
2.5.2.Yemen'in nüfus özellikleri	113
2.6.Siyasal Etmenler.....	114
2.6.1.Modern devletçilik geleneğinin yetersizliği, pasif halk ve kamuoyu.....	114
2.6.2.Terörizm ve El Kaide	116
2.7.Dini Öğeler.....	117
2.7.1.Zeydilik.....	117
2.8.Ekonomik Etmenler.....	118
2.8.1. Az gelişmiş ve tekelci ekonomi.....	118
2.8.2. İşsizlik.....	119
2.8.3. Fakirlik.....	122

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: LİBYA VE İÇ SAVAŞ

3.1.Savaş, Realizm ve Başarısız Devlet Perspektifinden Libya.....	124
3.2.Libya'nın Uzak Siyasi Tarihi ve Tarihsel Arka Plan	130
3.2.1.Şeyh (Kral) İdris dönemi Libya.....	132
3.3.Kaddafi Dönemi ve Libya	133
3.3.1.Kaddafi, Yeşil kitap ve Batı ile ilişkiler	134
3.3.2.Kaddafi ve Rusya Federasyonu ile ilişkiler	137

3.4.Libya'nın Coğrafi ve Demografik Özellikleri.....	138
3.4.1.Kabilecilik ve Libya	139
3.5.Dini Etmenler	140
3.5.1.Sensuniyye tarikati.....	140
3.6.Arap Baharı ve Sonrası Libya İç Savaş Dönemi.....	141
3.6.1.General Hafter, Libya ve uluslararası toplum.....	143
3.6.2.Günümüzde Libya'daki siyasi aktörler ve partiler	144
3.6.3.Post Kaddafi dönemi ve uluslararası toplumda Libya.....	145
3.7.Ekonomik Etmenler.....	149
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	154
KAYNAKÇA	157
ÖZGEÇMİŞ.....	171

KISALTMALAR LİSTESİ

AB: Avrupa Birliği
ABD: Amerika Birleşik Devletleri
BM: Birleşmiş Milletler
BMGK: Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
FLOSY: Güney Yemen Özgürlük Cephesi
G5: Güvenlik Konseyi Daimî 5 Üye Ülke
GSYİH: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
GYHC: Güney Yemen Halk Cumhuriyeti
GYDHC: Güney Yemen Demokratik Halk Cumhuriyeti
TDK: Türk Dil Kurumu
MC: Milletler Cemiyeti
MHK: Milletlerarası Hukuk Komisyonu
M.Ö.: Milattan Önce
NATO: Kuzey Atlantik İttifakı
NFSL: Ulusal Cephe
NLF: Mısır Destekli Ulusal Kurtuluş Cephesi
RASCOM: Afrikan Bölgesel Uydu Birliği Organizasyonu
RF: Rusya Federasyonu
SSCB: Sovyetler Birliği
UAD: Uluslararası Adalet Divanı
UAED: Uluslararası Atom Enerjisi Dairesi
UGK: Ulusal Geçici Konsey
UHK: Uluslararası Hukuk Komisyonu
UÖC: Mısır Destekli Ulusal Özgürlük Cephesi
VAHS: Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi
Vb: Ve benzeri
Vd: Ve diğerleri

TABLO VE ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 1: Yemen Siyasi Haritası.....	112
Şekil 2: Yemen Nüfus Dağılımı Diagramı.....	113
Şekil 3: Yemen İşsizlik Oranı Diagramı.....	119
Şekil 4: Libya'nın Siyasi Haritası.....	138
Şekil 5: Libya Nüfus Artışı Diagramı.....	138
Şekil 6: Libya Nüfus ve Kalkınma Diagramı.....	149

ÖZET

Günümüzde iç savaşlar geçmişe oranla hızla artmaktadır. Diplomasi yöntemlerinin çokluğu, küreselleşmenin getirdiği teknolojik hız, küresel marketlerin varlığına, -refah alanlarının artmasına-, rağmen barış oranlarında artış olmaması, uluslararası toplumda derin kaygılar oluşturmaktadır.

Bu kaygılar bir yandan uluslararası toplumda, uluslararası sorumluluğu akıllara getirirken, bir yandan da akıllarda uluslararası sorumlulukta devletlerin rolü ve etkinliğinin niçin azaldığı gibi sorulara cevap aranmaktadır.

21. yüzyılın başından itibaren, uluslararası toplum bu sorunlara ve sorulara cevap ararken, iç savaşlar durmamıştır. Soğuk Savaş'ın bitiminden bu yana sayısızca çatışmadan çoğu iç savaş ve diğerleri de yabancı müdahaleli iç çatışmadır. Bu iç savaşların yaşandığı ve uluslararası toplumun kaygılarının gitgide arttığı coğrafyaların başında Libya ve Yemen gelmektedir.

Son dönemlerde Yemen, dünyanın merceği altında umutla ve barış bekleyişleriyle iç savaşın sona ermesini beklemektedir. Kıtık, fakirlik, sağlıksız hijyen koşulları, işsizlik, eğitimsizlik, bebek ölümleri ve iç savaşın getirdiği dini, siyasi, ekonomik buhranların heyecanla bitmesini bekleyen Yemen, şanslı bir coğrafyaya sahip olmasına rağmen talihsiz bir bekleyiş yaşamaktadır.

Çoğu uzmanın kuzey-güney gerilimi olarak adlandırdığı Yemen, realist paradigmalarla sağlama yaparcasına, iç savaşta Amerika gibi büyük güçlerin yardım ve yaklaşımıyla daha çok askeri ve materyalist problemlerle boğuşmaktadır. Ülkenin İran ve Suudi Arabistan arasındaki Vekalet Savaşlarına konu olması, Husiler, modern ulus devlet anlayışına geçilememesi gibi nedenlerle bir başarısız devlet örneği gösterdiği aşikardır. Eğitim sisteminin yeniden revize edilmesi, El Kaide terörizminin durdurulması, ülkenin demokratik yollardan idaresinin tesisi gibi pek çok revizyona ihtiyaç duyulan Yemen'de iç savaş hala dinmemiştir. Öte yandan, Arap Baharı'ndan en çok etkilenen ülkelerden biri olarak Libya'da Yemen gibi, küresel güçlerin varlığı ve kendi yerel iç muhalefetin çatışma sahası olmaktan ileri gidememiştir. Aşiret, nesep ve derin aile bağları barışa ikna olmamışken, liderlik sorunu ile birbirleri ile muhalefete girişmeleri bir yana, ABD, Rusya, Fransa, İtalya, İngiltere gibi küresel güçlerinde bölgeye olan ilgileri sorunları içinden çıkılmaz hale getirmektedir. Libya'da barış girişimi deneyimlerinin başarısız olması, Yemen gibi ülkeyi derin bir çıkmaza sokmaktadır. Küresel güçler enerji kaynaklarının varlığıyla, Libya'ya Yemen'den daha çok ilgiyle yaklaşmışlardır. Özellikle Kaddafi'nin ölümünden sonra, dış güçler ülkede farklı aktör-grupları desteklemiş ve ülke, zengin kaynakları, önemli jeostratejik konumu gibi özellikleriyle müdahaleye daha da açık hale gelmiştir. Yemen ve Libya'nın uluslararası toplumun birer barış üyesiye, çatışma alanları haline gelmesinin sebepleri üzerinde durulmalıdır. Bu sebepler üzerinde durulurken, uluslararası ilişkiler teorilerinden yararlanmak, nedenlerin kategorileştirilmesi, bu devletlerin çatışma alanlarından toplumsal istikrara kavuşması adına dek izlenecek politikalar önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Devletin Sorumluluğu, Realizm, Yemen İç Savaşı, Libya İç Savaşı, Uluslararası Toplum.

SUMMARY

Compared to the past, today, the rate of civil wars has been rapidly increased. Despite of multiplicity of diplomatic methods, the technological speed brought by globalisation, the existence of global markets, the lack of international peace causes a deep concern in the international society.

While these concerns call the concept of international responsibility to mind in the international community, on the other hand, questions such as why the role and effectiveness of states in international responsibility are diminishing are sought.

Since the beginning of the 21st century, seeking answers to these problems and questions, civil wars could not be stopped. Since the end of the Cold War, most of the countless conflicts are civil war, and others are foreign intervention. Libya and Yemen are the leading countries where these civil wars are experienced and the worries of the international community are increasing.

In recent years, under the curious look of the World, Yemen has been waiting the end of the civil war with hope and peace. Though it has a prosperous geography, Yemen has been experiencing famine, poverty, unhealthy hygienic conditions, unemployment, lack of education, infant mortality and waiting eagerly the end of the civil war.

Yemen, which most experts call it as a North-South tension, providing the realist paradigm, struggles with military and materialistic problems by the help of the great Powers such as America. It's obvious that, Yemen is shown as a failed state figure by the cause of Houthi rebellions, being subject as a proxy war between Iran and Saudi Arabia and lack of understanding the modern nation state. In Yemen, where many revisions are needed such as the revision of the education system, breaking up Al Qaeda terrorism and the establishment of the democratic administration of the country, the civil war still does not ceased.

On the other hand Libya, as one of the countries most affected by the Arab Spring like Yemen, could not go beyond being the side of conflict of its own local internal opposition. While tribal, generational and deep family ties in Libya, are not convinced of peace, apart from their leadership and opposition with each other, great Powers' (such as America, Russia, France, Italy and England) interests to the region make problems unsolvable. The failure of the experiences of peace initiative in Libya puts the country like Yemen into a deep stalemate. Because of the presence of energy resources, global powers have shown more interest to Libya than Yemen. Especially after Gaddafi's death, foreign powers supported different actor-groups in the country and the country became more open to intervention because of its rich resources and important geostrategic position.

The reasons must be emphasized why Yemen and Libya have become as an are of conflict while being members of peace in the international community. While focusing on these reasons, it is important to take advantage of international relations theories, to categorize the reasons, and to pursue the policies until these states get the social stability .

Keywords: Responsibility of State, Realism, Yemen Civil War, Libya Civil War, International Society.

GİRİŞ

Uluslararası toplumda devletler diplomasi, dış politika gibi siyasi sosyal ve evrensel bağlarla uluslararası süje olabilmenin getirdiği hak ve borçlarından yalnızca ahlaki anlamda değil hukuk normlarına bağlılık noktasında da sorumludurlar.

Menşei insan, akıl, felsefe ya da hukuk olsun, emir ve yasaklara dayanan her sistemde bir sorumluluk müessesesi aramak gereklidir. Sorumluluk müessesesi, uluslararası hukukta birtakım ayrımları içermektedir. Bunlardan ilki fiilleri sebebiyle sorumlu tutulacak hukuk öznelерinin hangileri olduğu, uluslararası sorumluluğa konu olan fiilin niteliği ve bu fiilin hangi tür sorumluluk çeşidi olduğudur.

Uluslararası hukuka aykırılık çerçevesinde sorumlu tutulan devlettir. Devletin, bir sorumluluğunun oluşabilmesi için öncelikle uluslararası hukuka aykırı bir fiilde bulunması (zarar) gereklidir. Uluslararası hukuka aykırı eylemlerinden dolayı, devlet, sorumluluk ilişkisinin sonucu olarak bazı yükümlülükler yüklenmektedir. Bunlardan en önemlisi, onarma diyeceğimiz, mümkün olduğunca zarar öncesi duruma devleti iade etmektir.

Uluslararası hukuk, yüzyıllardan beri devletlerarasında ikili ve daha çok ilişkiler olarak çıkmıştır. Ancak uluslararası sorumluluğa ilişkin devletlerarası bir belgenin olmayışı, söz konusu konunun bir sentez olarak sunulmasını icap ettirmiştir. Bu nedenler, incelemelerin ve çalışmaların uluslararası hukukta sistematik olarak incelenmesini zorlaştırmıştır. Hala uluslararası sorumluluğa ilişkin devletlerarası bir belgenin olmayışı, MHK (Milletlerarası Hukuk Komisyonu) tarafından yürütölen “Devletin Milletlerarası Hukuka Aykırı Eylemlerinden Sorumluluğa İlişkin Taslak” metninin önemini gözler önüne sermektedir.

Gün be gün daha çok artan küresel iletişim, diplomasi yöntemleri ve teknolojik olanaklara rağmen günümüzde uluslararası sisteminde daha çok barışın altına imza atılamamakta, barış denemeleri çoğu kez akamete uğramaktadır.

Soğuk Savaş’ın sonra ermesinden sonra dünyada büyük bir savaş olasılığı azalsa da küresel haritada bölgesel iç savaşlar sürüp gitmekte ve küresel güçler ve uluslararası örgütler nezdinde bu devletlerin gelecekte akıbetlerinin ne olacağına dair toplumsal sorular artmaktadır.

Son yarım yüzyıldır küresel rekabetlerin yaşandığı Ortadoğu ve Afrika, dünyanın tanık olduğu en kötü şöhretli bölgesel çatışmaların arenası haline gelmiştir. Çatışmalar, uluslararası toplumda tedirginlik yaşattığı gibi, uluslararası toplumu vazifelerinden, uluslararası hukukta doğan ve sorumluluk kurumundan kaynaklanan yerini ve işlevini sorgular hale getirmiştir ki insani müdahale ve koruma sorumluluğunun etik normlardan öteye geçememesi, tartışmalar yaratmaktadır.

Günümüzde, başta Ortadoğu ve Afrika olmak üzere, iç savaş ve çatışmalara sahne olan devletler; insani müdahale ve koruma sorumluluğundan olumlu beklentilerini karşılayacak kadar yararlanamamışlar, müdahaleler uluslararası toplumda ahlaki bir durdurmanın ötesine geçememiş ve bu müdahaleler başarısız olmuştur. Birleşmiş Milletler (BM), Kuzey Atlantik İttifakı (NATO) ve küresel güçlerin bu bölgelerde başarısız olması ve devletlerin bu tür iç savaşları durduramamaları uluslararası hukukta

devletin sorumluluğu mekanizması gündeme getirmiştir. Bugün, bu sorumluluk mekanizmasını kullanamayan sahalarından biri Yemen diğeri ise Libya'dır.

“Uluslararası Hukukta Devletin Sorumluluğu ve İç Savaş: Yemen ve Libya Örnekleri” adlı bu çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölüm olan “Uluslararası Hukukta Devletin Sorumluluğu” kısmında, ilk olarak günümüzde uluslararası sistem ve özelliklerine yer verilmiştir ve hukukta sorumluluk kavramına dair terminolojik açıklamalar ve terim sorununa değinilmektedir. Akabinde uluslararası sorumluluk kavramının doğuşu ve tarihsel arka planı incelenmektedir. Bu bölümde sorumluluk kavramının tarihsel boyutları ve doğuşu üzerinde durulmuştur. Sonrasında sorumluluk kavramı Anzilotti açısından teorik bir perspektifte incelenmiştir. Sorumluluğu açıklayan uluslararası hukuk teorileri üzerinde durulmuştur. Uluslararası hukukta devletin sorumluluğu başlıklı bölüm, devletin sorumluluğunun oluşması ve yürütülmesi ile devam etmektedir. Bu bölümde, sorumluluğa sebep olan haksız fiil incelenmektedir. Nihayet, birinci bölüm uluslararası hukuka aykırılığı ortadan kaldıran haller başlığıyla son bulmaktadır. “Uluslararası sorumluluk nedir?”, “Uluslararası sorumluluğun tarihte doğmasının nedenleri nelerdir?”, “Uluslararası sorumluluğun şartları nelerdir?”, “Uluslararası haksız fiiller sonucu Uluslararası sorumluluğun yürütülmesi nasıl meydana gelmektedir?” gibi sorulara cevap aranmaktadır.

“Yemen ve İç Savaş” adını taşıyan ikinci bölümünde ise, öncelikle çatışma ve iç savaş kavramlarına değinilmektedir. İkinci bölüm, realist uluslararası ilişkiler okulu ve İngiliz Okulu yaklaşımlarıyla açıklanmaktadır. Kolonyalizm, postkolonyalizm, dekolonyalizm kavramları ile realist okulun artıları ve zaafları ile İngiliz Okulu'nun temelleri ve tartışmaları yer almaktadır. Devamında ise Yemen İç Savaşı'nı tetikleyen etmenler üzerinde durulmuştur. Bunlardan ilki Yemen Siyasi Tarihi'nden kaynaklanan etmenlerdir. Bu yüzden Yemen Siyasi Tarihini, uzak Yemen siyasi tarihi, birleşmeden (1990) iç savaşa (2014) kadarki dönem ve iç savaştan (2014) günümüze kadar olan dönem şeklinde sınıflandırma yapma ihtiyacı doğmuştur.

İç savaşı etkileyen ikinci etmen, Husi İsyanları ve Yemen üzerindeki Suudi Arabistan-İran çekişmesidir. Bu bölümde, Yemen üzerinde emellerini gerçekleştirmek isteyen her iki ülkenin iç savaşı nasıl tetiklediği ve süren iç savaşta dengelerin nasıl değiştiği üzerinde durulmuştur. Gelecekte Yemen başlığıyla, ileride iç savaşın akıbetleri ve neticeleri açıklanmıştır.

Üçüncü etmen, Yemen'in coğrafi ve nüfus özelliklerinden kaynaklanan sebeplerle iç savaşın nasıl ortaya çıktığı ve dengelerin nasıl oynadığı şeklindedir.

Dördüncü etmen, siyasal sebeplerdir. Yemen'in modern devletçilik Geleneğinin yetersiz oluşu, pasif halk ve kamuoyu, terörizm ve El Kaide gibi sorunları iç savaşın çıkmasına, devam etmesine ve durdurulmamasına nedendir.

Beşinci etmen, dinidir. Zeydiliğin doğuşu ve söz konusu ülkede siyasi döngüleri nasıl değiştirdiği üzerinde durulmuştur.

Altıncı etmen, ekonomiktir. Yemen’de iç savaşa sebep olan ekonomik nedenler, işsizlik ve fakirlik irdelenmiş, bu sebeplerin aslında hem iç savaşa neden hem de iç savaşın sonucu olduğu üzerinde durulmuştur.

“İç Savaş nedir?”, “İç Savaşı çatışmalardan ve hükümet darbelerinden ayıran farklar nelerdir? “İç savaşı hangi kuram daha iyi açıklamaktadır?”, “Yemen İç Savaşını tetikleyen faktörler nelerdir?”, “Bu faktörler savaşın çıkmasını nasıl etkilemiştir?” sorularına cevap bulunmaya çalışılmıştır.

“Libya ve İç Savaş” adlı bölümle devam eden tez, “Libya’da iç savaş çıkmasında rol oynayan etmenler nelerdir?” sorusundan hareketle öncelikle savaş, realizm ve başarısız devlet perspektifinden Libya’yı incelemiştir. Devletin uzak siyasi tarihi ve Kral İdris dönemi ile bölüm devam etmekte sonrasında Kaddafi Dönemi ve Libya, Yeşil Kitap ve Sovyetler Birliği (SSCB) ile ilişkiler ile sürmektedir.

İkinci bir etmen olarak Libya’nın coğrafi ve tarihsel özelliklerine değinilmiştir. Kabileciliğin Libya için ne kadar önemli olduğu vurgulanmıştır.

Üçüncü etmen olarak, dini sebepler ve Sensuniyye Tarikatı üzerinde durulmuştur. Sonrasında Arap Baharı ve Libya İç Savaş Dönemi anlatılmış, iç savaşın hangi koşullarda ve ne gibi nedenlerle çıktığı irdelenmiştir. Bu bölümde, General Hafter ve uluslararası toplum, günümüzde Libya’daki siyasi partiler ve aktörler incelenmiştir. Bir diğer inceleme konusu ise Kaddafi sonrası Post Kaddafi döneminde Libya’da olabilecek yönetim şekilleri ve Libya’nın siyasi akıbetinin şekillenmesidir. Ekonomik etmenlerle bölüm nihayete ermiştir.

1. Çalışmanın Konusu

Çalışmanın konusu devletin sorumluluğu mekanizmasının işlemediği iki örneklem coğrafya olan Yemen ve Libya’da iç savaşın ve nedenlerinin ele alınmasıdır. Bu nedenler sadece siyasi olmayıp aynı zamanda sosyal, dini ve ekonomiktir. Bu etmenlerin teker teker iç savaşa nasıl zemin hazırladığı realist- İngiliz Okulu kuramlarıyla incelenmiş, uluslararası sistemde gerek Yemen gerek Libya’nın geçirdiği evreler de göz önünde tutularak savaşın sebepleri araştırmanın konusu olmuştur.

2. Çalışmanın Önemi

Devletin uluslararası sorumluluğu konusunun daha çok hukuk bölümlerinde araştırılan bir uluslararası hukuk konusu olması hasebiyle günümüzde bu çalışma konusuna değinen uluslararası ilişkiler kaynakları oldukça azdır. Konu, oldukça nadir olarak kitaplaştırılmış, ekseriyetle makale ve BM metin taslaklarıyla ya da haberlerle veya yabancı birkaç yayınlı sınırlı kalmıştır.

Konu ile ilgili yazılan tez çok nadirdir. Bunlardan çoğu ya tamamen devletin uluslararası sorumluluğu ile ilgili ya da dış politika incelemeleri olarak tamamen iç savaş kavramını anlatmakta ya da insani müdahale konularıyla iç içe kalmaktadır.

Yemen İç Savaşı oldukça yeni bir konu olduğundan, konu ile ilgili basılan kitabın neredeyse yok olması, konunun tezleştirilmesinin önemine dikkat çekmektedir.

Konu ile ilgili daha önce birebir bir çalışma yapılmamıştır. Çalışmanın ve konusunun bir ilk olması, çalışmanın önemini ve yakın tarihte olması itibariyle konunun hassasiyetini ön plana çıkartmaktadır.

Libya İç Savaşı da keza oldukça yakın tarihli bir konu olması nedeniyle, kaynaklar ekseriyetle makale, haber ya da rapor-analiz şeklinde kamuoyuna sunulmaktadır. Bu konuda bir tez olmaması da çalışmanın önemini belirtmektedir.

3. Çalışmanın Amacı

Çalışmanın amacı devletin uluslararası sorumluluğunun hangi şartlarda bir kurum olarak işlediği ve bu kurumun etkisiz kaldığı alanlarda iç savaşı yönlendiren etmenlerin teker teker incelenerek iç savaşın nedenlerini araştırmaktır.

Çalışmanın amacı tez boyunca sadece tek boyutlu düşünmek yerine, iç savaşın çıkma mantığını, egemenlik prensiplerini, iç savaşı oluşturan tarihi nedenleri ve kişileri, dış bağlantıları, iç politikayı, dini ve örfsel nedenleri, sosyal ve kültürel etkileşimleri, ekonomik gerekçeleri ve coğrafi ve demografik nedenleri de göz önünde tutarak iç savaşın Libya ve Yemen’de hangi faktörlere bağlı olarak çıktığını ve gelecekte bu iki örneklem coğrafyada ne gibi bir yönetim şeklinin çıkabileceğini araştırmaktır.

4. Araştırmanın Hipotezleri

Araştırmada, “İç Savaş nedir?” sorusundan ziyade “Hangi faktörler Yemen ve Libya İç Savaşını daha iyi açıklar?” hipotez sorusundan hareket edilmiştir. Hipotezle, Yemen ve Libya’da yaşanan iç savaşın tek bir etmene bağlı olmadığını, iç savaşın nedenlerinin çok boyutlu ve birbirleri ile ilişkili sebepler olduğu ispatlanmaya çalışılmıştır.

1. Araştırma Sorusu: Uluslararası sistem, Ortadoğu alt sistemi ve geçmişten bu yana savaş kavramında yaşanan değişiklikler göz önüne alınarak, bu sistemsel dönüşümler Yemen ve Libya İç Savaşı olarak günümüze nasıl yansımıştır? Realizm ve İngiliz Okulu perspektifinden bakıldığında uluslararası sistem ve Ortadoğu’daki dönüşüm ve rekabet Yemen ve Libya’da hangi sonuçların ortaya çıkmasına yol açmaktadır? Hangi faktörler Yemen ve Libya Savaşı’nı daha iyi açıklamaktadır?
2. Bağımlı Değişkenler: Yemen ve Libya İç Savaşı
3. Bağımsız Değişkenler: Siyasal Nedenler (Modern Devletçilik Geleneğinin Yetersizliği, Pasif Halk ve Kamuoyu, Kabilecilik), Dini-Örfi Nedenler (Zeydilik ve Sensuniyye Tarikatı), Ekonomik Nedenler (Az Gelişmiş ve Tekelci Ekonomi, İşsizlik, Fakirlik), Uluslararası Sistemde Değişim, Ortadoğu Sisteminde Değişim, savaş olgusunda değişim.
4. Hipotez: Devletin sorumluluğu mekanizmasının ana işlevi, hukuka uygunluğu yeniden sağlamak, uluslararası haksız fiil işleyen devletlerin bu durumunu, sorumluluk mekanizması devreye girerek tekrar hukuka uygun hale getirerek uluslararası hukuk ile çatışan vaziyetini yeniden düzenlemektir. Uluslararası hukuk, iç hukuka zıt bağlamda, gücünü kamu kudretinden ve egemenlikten, tek bir buyrultudan emrini alan bir hukuk dalı olmayıp bu hukukta asıl önemli sükeler devletlerdir. Her birinin egemen hukuk kişileri ve hukuken birbirlerine eşit olmaları sonucunda böyle bir hukuk düzeninin bekası devletlerin güçlerine dayanmamıştır ve devletlerin bu hukuk düzenini keyfi bir biçimde ihlal etmelerini önlemektedir. Bu, uluslararası hukukta sorumluluk kurumunun görevidir.

Yemen ve Libya İç Savaşını ortaya çıkartan nedenler siyasi, ekonomik, kültürel, dini olmak üzere çok yönlüdür. Yemen İç Savaşı'nı ortaya çıkartan gelişmeleri ve Yemen üzerindeki rekabeti incelerken, bugün Ortadoğu'nun ve uluslararası sistemin yaşadığı değişimleri göz önünde bulundurmak gerekir. Suudi Arabistan, İran, ABD, AB gibi güçler Yemen ve Libya gibi başarısız devletlere askeri, siyasi ve ekonomik bağlamda doğrudan ya da dolaylı olarak örtülü askeri operasyon yaparken, vekalet savaşları ortaya çıkmakta, iç savaş yaşayan bu devletlerin iç işlerine müdahil olmakta, savaş suçu işlemekte, sivilleri öldürmekte, mültecilik, terörizm, göç ve insani krizlere neden olmaktadırlar. Uluslararası hukukun bu bağlamda, Yemen ve Libya'daki iç savaşın gelecekte bölgesel ve küresel bir savaşa dönüşme olasılığında Roma Ceza Mahkemesi'nde yaptırım mekanizmasını devreye sokacağından şüphe duymamak gerekir.

Günümüzde Yemen'i de içine alacak şekilde Ortadoğu'da, Avrupa Birliği gibi bölgesel, ulusal ya da uluslar üstü bir mekanizma siyasi, sosyal, güvenlik bağlamında oluşturulamamıştır. Avrupa menşeli Vestfalyan devlet sistemini Yemen başta olmak üzere bu devletler kavrayamamıştır. Yemen ve diğer Ortadoğulu devletler, Skye Picot düzeninin getirdiği yapısal ve ülkesel sorunları yaşamaktadır. Yemen; Ortadoğu bölgesel güçlerinin ve küresel güçlerin çatışmasının hep odağında olmuş, başarısız devlet, iç savaşlar ya da ikili Arap devletleri arasındaki sorunlar gibi Arap-İsrail, Filistin ya da Arap-Fars gerilimlerine de şahit olarak iç savaşlara ve bölünmelere ev sahipliği yapmıştır. Bu gerilime bölgesel ve küresel güçler de katıldığında, Yemen bölgesindeki güvenlik ikilemleri bitmemektedir. Bu sebeple, Avrupa'da ve Batıda başarılı operasyonlar yapan NATO gibi, Ortadoğu'da da NATO benzeri bir güvenlik örgütüne olan gereksinim gitgide artmaktadır. Müslüman ülkeler arasında içerisine Yemen gibi başarısız devletleri de alacak şekilde NATO benzeri bir askeri güvenlik kompleksine ihtiyaç duyulmaktadır ancak bu ülkeler arasındaki askeri, siyasi, ekonomik ve sosyal-kültürel rekabet, bu hedefin gerçekleşmesini zor kılmaktadır.

Yemen ve Libya gibi devletlerin, G-7, NATO, AB, G-20 gibi uluslararası toplumun görev ve sorumluluklarının yansıtıldığı temel mekanizmalarla nasıl yönlendirilecekleri ve bu topluma nasıl dahil olacakları ise belirsizliğini korumaktadır. Türkiye ile bile tam entegre olamayan Batının, Yemen ve Libya sorununu nasıl çözecekleri hala belirsiz olarak sürmektedir. Libya ve Yemen bölgesel ve küresel güçlerin hegemonik vekalet savaşlarının arenasına dönüştürülmemelidir. Bu yüzden bölgesel ve uluslararası örgütlerin barış, istikrar ve düzene katkı sağlamak için Yemen ve Libya iç savaşlarında etkin ancak uluslararası hukukun gerçekten ahlaki sınırlarını muhafaza edecek ve öncelikle kendi çıkarlarını gözetmeyecekleri şekilde rol almaları gerekmektedir ki çatışma, kriz, savaş ve kaos hem Libya ve Yemen'in komşularını hem de uluslararası toplumu göç ve mültecilik, terör ve illegal uluslararası suçlar şeklinde olumsuz etkilemektedir.

5.Araştırmanın Sınırlılıkları: Yemen (Uzak Yemen Tarihi, 1990-2014 Birleşme Döneminden Yeni İç Savaş Dönemi'ne, İç Savaş'tan Günümüze Yemen) Libya (Arap Baharı ve Sonrası Libya, General Hafter Dönemi, Post Kaddafi Dönemi) belli periodlarla daraltılmıştır.

5. Araştırmanın Yöntem ve Teknikleri

Araştırmada bağımlı ve bağımsız değişkenler saptanmıştır. Bağımlı değişken Libya ve Yemen'deki iç savaş, bağımsız değişkenler ise iç savaşı yönlendiren etmenler olarak ekonomik, siyasi, dini-örfi, sosyo-kültürel nedenlerdir.

Araştırmada günümüz sistem özelliklerinden bahsedilerek günümüz uluslararası sistemi ele alınmış, Soğuk Savaş ve öncesi kısıtlanarak aktüel konjonktür ve sistemin özelliklerine bağlı kalınmış, devlet-analizi, insan, birey, kadın, mağdur, çocuk ve sivil düzeyinde konuya yaklaşılmıştır. Araştırmada tarama yöntemi kullanılmıştır.

Araştırmanın nesnellik, genellik, sistemlilik ve tutarlılık ilkelerine bağlı kalınmıştır. İstatistik bilgilerden ve verilerden yararlanılırken, gazete haberlerine ve ansiklopedik bilgilere de başvurulmuştur. Olayların anlatım tarzı nesnellik ilkesince üçüncü tekil şahıstır.

Fiziksel araştırma yöntemleri ise kütüphane katalog tarama, internet makale katalog tarama, veri bankalarından tarama, kitap satın alma, ulusal tez merkezinin incelenmesi şeklinde cereyan etmiştir.

6. Literatür İncelemesi

“Devletin Sorumluluğu ve İç Savaş” isimli herhangi bir literatür kaynağı bulunmamasına rağmen, öncelikle devletin sorumluluğu konusu ile ilgili kaynaklara dikkat çekmekte fayda vardır.

Bunlardan ilki Elif Uzun'un “Milletlerarası Hukuka Aykırı Eylemlerinden Dolayı Devletin Sorumluluğu” adlı çalışmasıdır. Akabinde, Ali Bal'ın “Devletin Uluslararası Sorumluluğunun Doğması” adlı yüksek lisans tezi, çalışmamda yardımcı olmuştur. “Devletin Haksız Fiilden Kaynaklanan Uluslararası Sorumluluğu” isimli kitabı ile Hakkı Hakan Erkiner de konuya olan derin bilgisini özellikle taslak maddeler ekleri ve çevirileriyle göstermiştir.

Ayrıca Hüseyin Pazarcı, Melda Sur, Yusuf Aksar'ın uluslararası hukuk kitaplarında da konuyla ilgili derin bilgileri çalışmada yardımcı olmuştur.

İkinci ve Üçüncü bölümde Yemen ve Libya'daki İç Savaşlar anlatılırken, Serpil Açıklan, Gamze Coşkun ve Sedat Laçiner'in “Yemen Dosyası Fakirlik ve Terör Kısılcasında Bir Ülke” isimli çalışması konuya yaklaşılacak en kapsamlı örneklerdendir.

Tayyar Arı'nın “Ortadoğu: Savaş, Diplomasi ve Siyaset” adlı çalışması Türkçe Uluslararası İlişkiler literatüründe Ortadoğu devletleri hakkında yazılmış en geniş çaplı çalışmalardan biridir. Arı, eserinde; Ortadoğu coğrafyasına öncelikle tarihi arka plandan yaklaşmış, Ortadoğu'nun siyasal tarihini İki dünya savaşı dönem, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Soğuk Savaş ortamında Ortadoğu'daki siyasal süreç ve Detente dönemi olmak üzere bu coğrafyayı inceleme konusu yapmıştır. Arı, eserinde devam eden süreçte; İran Devrimi ve Körfez Savaşları, Oslo süreci ve Camp David süreçlerini kaleme almıştır.

Daron Acemoğlu ve James A. Robinson; “Ulusların Düşüşü” adlı kitabında; “Neden Mısır, Birleşik Devletlere kıyasla bu denli yoksuldu? Mısır'ı daha müreffeh bir ülke

olmaktan alıkoyan nedir? Mısır'ın yoksulluğu kalıcı mıdır yoksa üstesinden gelinebilir mi? “(Acemoğlu ve Robinson, 2013:11) gibi sorularla, Ortadoğu'da yoksul ülkelerin neden yoksul olduklarını ve bu devletlerdeki eşitsizlikler ile ilgili sorunları geçmişini araştırarak ve toplumsal dinamikleri inceleyerek cevap vermiştir.

Beverly Milton Edwards, “Contemporary Politics in the Middle East” adlı çalışmasına, “Ortadoğu nedir?” adlı soruyla başlayarak neo-oryantalist bir tartışma başlatmıştır. Edwards, eserinin ilerleyen bölümünde; Ortadoğu coğrafyasında kolonyal dönemi inceleyerek, bölgede Birinci Dünya Savaşı ve Osmanlı Devleti'ni kaleme almıştır. Edwards, bölgedeki milliyetçilik hareketlerini de araştırmış, bölgeye politik-ekonomik yaklaşıp savaş ve barış eksikliklerinin nedenlerini sorgulamıştır. Ortadoğu coğrafyasındaki demokrasi eksiklikleri, medeniyetler çatışması, sosyo-ekonomik faktörler, kadın hakları, etnik çoğulculuk ve azınlıklar, Avrupa Birliği ve Amerika Birleşik Devletleri'nin bu bölgedeki siyaseti Edwards'ın incelediği diğer konulardır.

Louis Fawcett, “International Relations of the Middle East” adlı eserinde, Fred H. Lawson; öncelikle Ortadoğu bölgesine teorik olarak yaklaşmış, bölgeyi, realist-konstruktivist boyutta ele almıştır. Eugene L.Rogan, aynı eserde, bu coğrafyayı Osmanlı diplomasisi, Birinci Dünya Savaşı öncesi dönem ve Filistin Krizi olmak üzere incelemiştir. Eserde ele alınan diğer perspektifler; Soğuk Savaş ve Ortadoğu, Soğuk Savaş sırasında Ortadoğu'da güvenlik ikilemi, Petrol ve Ortadoğu'da Politik-Ekonomi, Ortadoğu'daki siyasal reformlar ve siyasi kimlikler, bölgede Ümmi anlayıştan milli devlet anlayışına geçiş, bölgecilik ve bölgesel ittifaklar, bölgede güvenlik algılamaları, karar verme, Arap-İsrail çatışması, Oslo Barış sürecinin yükselişi ve düşüşü, Arap Baharı ve Ortadoğu'da Amerikan ve Avrupa Politikalarıdır.

Benjamin Mac Queen, “An Introduction To Middle East Politics” adlı çalışmasında, bölgenin tarihi geçmişini Osmanlı Dönemi, Kolonyal Dönem, Soğuk Savaş Dönemi ve Ortadoğu'da yeni uluslararası ilişkiler dönemi olarak incelemiştir. Mac Queen, bölgedeki milliyetçilik, İslamizm ve diğer politik ideolojileri kaleme alırken, İsrail ve Filistin arasındaki barış sürecini sorgulamıştır. Eserde ele alınan diğer konular ise, Ortadoğu'da petrol, ekonomi ve gelişim, Ortadoğu'da militarizm, güvenlik ve güvenlik politikaları ve Amerika Birleşik Devletleri'nin bölgeye karşı askeri politikalarıdır.

Ortadoğu hakkında verilmiş diğer kaynak eserler şöyledir; Clement Moore-Robert Springborg, “Globalization and the politics of Development in the Middle East” , J. Stewart, “The Middle East Today: Political, geographical and Cultural perspectives”, Youssef M. Choueiri, “OrtaDoğu Tarihi”, Patricia Crone, “Ortaçağ İslam Dünyasında Siyasi Düşünce, Kapı”, “Kemal Karpat, “Ortadoğu'da Millet, Milliyet, Milliyetçilik”, Selin Çağlayan, “Müslüman Kardeşler'den Yeni Osmanlılar'a İslamcılık”, Bernard Lewis, “Ortadoğu -İki Bin Yıllık Ortadoğu Tarihi-”, William L. Cleveland, “Modern Ortadoğu Tarihi”, War and Peace in the Middle East: A Critique of American Policy -A Concise History revised and updated-, Ira M. Lapidus, “İslam Toplamları Tarihi, I-II”, Peter Childs-Patrick Williams, “Post-Colonial Theory”, Bülent Aras, “Ortadoğu ve Türkiye”, Bülent Aras, “Irak Savaşı Sonrası OrtaDoğu”, Hamit Bozaslan, “Şiddetin Aynasında Ortadoğu”, Kenan Dağcı-Attila Sandıklı, “Satranç Tahtasında İran: Nükleer

Program”, Bill Aschroft, Gareth Griffiths, H.T., “The Post-Colonial Reader”, David W. Lesch “The Middle East and the United States -A Historical and Political Reassessment”, Michael C. Hudson, I. B. Tauris; “Middle East Dilemma -The Politics and Economics of Arab Integration”, Albert Hourani, “A History of the Arab Peoples”, Mark Tessler, “A History of the Israeli-Palestinian Conflict”, L. Carl Brown , “Diplomacy in the Middle East, The International Relations of Regional and Outside Powers”, Fred Halliday, “The Middle East in International Relations: Power, Politics and Ideology”, William L. Cleveland, “A History of the Modern Middle East”, Sir Sam Falle, “The Middle East and the United States: A Historical and Political Reassessment”.

BİRİNCİ BÖLÜM

ULUSLARARASI HUKUKTA DEVLETİN SORUMLULUĞU

1.1. Günümüzde Uluslararası Sistem ve Özellikleri

Bir bütün coğrafya olarak dünya, içerisinde pek çok beşerî aktörü barındırmakta ve bu aktörler çeşitli işlevleri üstlenerek birbirleri ile etkileşim halinde yaşamaktadırlar. Arnold Toynbee ve İbn Haldun'un döngüsel analizinde belirttiği üzere, devletler canlı organizmalar gibi, doğar, büyür, gelişir ve nihayete ererler bu bağlamda yanlı olarak Avrupa merkezli tarih yaklaşımı, İbn Haldun'un görecelilik tezinin aksine Hristiyan ve Yahudi tarih anlayışını yeniden üreterek Avrupa'yı ileri, mağlupların tarihini ise geri olarak ortaya koymuştur. (Nebati, 2019:154)

Sistem, farklı türlerde birbirleriyle doğrudan ya da dolaylı ilişkiler ağı içinde bulunan parçaların oluşturduğu bütün olarak tanımlanırken, ortaya çıkan bütün, kendisini vücuda getiren parçaların basit bir toplamından daha fazlasını ifade etmekte ve bu anlamda bütün parçalardan özerklik kazanmıştır. (Ateş, 2019:431) Bütünün parçaları arasında zaman zaman benzeşen zaman zaman ise değişen birbirine bağımlı etkileşimler bulunurken, birey, örgütlenmeleri ve sosyal yapılardan oluşan beşerî sistemler daha hızlı bir değişim yaşamaktadırlar.

“Geleneksel yaklaşıma bir eleştiri olarak çıkan sistemik analizin başlıca aşamalarını şöyle belirlemek mümkündür: a) Sistem içindeki aktörlerin ve alt-yapıların tanımlanması yoluyla sistemin sınırlarının belirlenmesi; b) aktörlerin sistem içinde belirli bir zaman aralığında işgal ettikleri konumun netleştirilmesi; c) aktörlerin konumlarına bağlı olarak aralarındaki etkileşimin ortaya çıkarılması; d) etkileşimin oluşturduğu bütünlüğün açıklanabilmesi.” (Ateş, 2019:432)

Devletler, devletler arasındaki etkileşimler, devletlerin hareketlerine yön veren yapısal belirleyiciler ve bölgesel sistemler uluslararası sistemi oluşturan ana unsurlar olarak bir bütünlük olarak ortaya çıkmaktadır. Sistem, yekpare bir yapıdan ve birbirleri ile etkileşim halinde bulunan birimlerden oluşmakta, devletlerin içerideki kurulumu hiyerarşikken, sistem anarşik bir yapı arz etmektedir çünkü uluslararası sistemde devletin iç politikadaki işlevini yerine getirecek merkezi bir otorite bulunmamaktadır. Bu yüzden, devletler birörnek davranış kalıplarına dayatılmakta ve karşılıklı güvenlik arayışları güvenlik ikilemi yaşamalarına sebep olmaktadır.

Modern devlet sisteminin başlıca üç ilke üzerine oturtulmuş olduğu söylenebilir; Egemenlik, eşitlik ve ülke bütünlüğü. (Gönlübol, 2000:47) Bugün, ulus-devlet paradigması küresel, yerel ve bireysel düzeyde çeşitli tehditlerle karşılaşmakta ve bu duruma, pek çok devletten daha etkili olan birtakım devlet-dışı aktörler dahil olduklarından, devletlerin sistem içinde temel aktör olma konumu her gün belirsiz hale gelmektedir. Teknolojideki hızlı değişimler, devletlerin fiziki sınırlarını manasızlaştırırken, küreselleşme ise sistemde bu toplumları tek bir topluma dönüştürme eğiliminde olmaktadır. (Ateş,2019:435)

17. yüzyıldan itibaren ortaya çıkan modern uluslararası sistem, bugünkü haline kavuşuncaya kadar periyodik olarak çeşitli dönemlerden geçmiş ve büyük güçlerin

konumları baz alınarak sistemsal açıklamalara ilişkin pek çok teşebbüste bulunulmuştur. Bu bağlamda sistemin değişimi sırasındaki fazları ele alınacaktır;

a) İmparatorluk Sistemi: Bu tür sistemlerde, sistem anarşik değil hiyerarşik bir yapılanma göstermektedir. Hiyerarşik sistemler belli bir zaman periyodunda varlıklarını korusalar da uzun vadede geçerliliklerini devam ettirmeleri güçtür. (Yılmaz,2013:53) Modern sistemler içerisinde değerlendirilmeyen bu sistemde, belirleyici ilke hiyerarşi olup, sistem içerisindeki aktörlerden hepsi üst otorite olarak imparatorun nihai yetkisini kabul etmektedirler. Roma İmparatorluğu dönemi böyle bir sistemin en belirgin örneğidir. (Gönlübol, 2000:52) İmparatorluğa bağlı olan devletler, yarı egemen ve yüksek düzeyde bir özerkliğe sahipken, iç işlerinde özerk olan devletler, dış ilişkilerinde ve güvenlik konularında üst otorite olan imparatorlukla sınırlıdır. İmparatorlukların bir kısmı modern döneme yakın tarihe kadar varlıklarını korumuştur. Osmanlı İmparatorluğu örneğin, Birinci Dünya Savaşı sonrası yıkılmışken, İspanya, Portekiz, Hollanda, İngiltere ve Fransa gibi Avrupa merkezli sömürgeci imparatorluklar ise aynı tarih sürecinde genişleme ve kurumsallaşma sürecine girmişlerdir. (Ateş,2019:436)

b) Güç Dengesi Sistemi: Sistem içerisindeki güç dağılımı durumu ve dengeleme politikasına ilişkin olan güç dengesi sisteminde, mevcut güç dağılımının korunması veya değiştirilmesi bu esnada büyük güçlerin arasında dengeleme politikasının oluşmasıyla uluslararası sistemin şekillendirilmesi söz konusudur. Güç dengesi sistemi, tam egemen ve güç unsurlarıyla birbirine yakın en az üç büyük devlet arasında oluşan bir sistem olarak, 1648 Vestfalya Barışı'nı izleyen dönemde Avrupa'da cereyan etmiş ve imparatorluk sisteminin yerine geçmiştir. Palmerstone, dengeleyici devletin sistemdeki konumunu şu şekilde açıklamaktadır: "Dengeleyicinin devamlı dostu olmadığı gibi, düşmanı da yoktur; sadece devamlı bir çıkarı vardır: Güç dengesinin sürdürülmesi..." (Emeklier,2010, parag.13) Güç dengesi sisteminde bazen bir devletin ön plana çıktığı görülse de bu durum geçici olup, ittifaklar güç dengesini muhafaza etmek için yapıldığından kısa sürelidir ve amaca ulaşılmasıyla sona erer. (Yılmaz, 2013:47) Böyle bir sistemde, devletlerin oldukça geniş bir hareket serbestisi bulunmaktadır. (Gönlübol, 2000:53)

Bu tür sistemde, devletlerin mutlak egemenliği tanınırken, diğer bir belirleyici olan anarşi Avrupa politikasını etkilemiştir. Egemenlik ve anarşinin belirleyici olduğu bu sistemde, devletler birbirlerini siyasi olarak bağlama eğiliminde değillerdir ki modern uluslararası ilişkilere geçişe zemin hazırlamıştır. Avrupa merkezli kurulmaya çalışan bu sistemde, büyük güçler İngiltere, Fransa, Prusya, Avusturya, Rusya ve bazen de Osmanlı İmparatorluğu dahil olmuştur. İngiltere dengeleyici bir konumda iken herhangi bir devletin Avrupa'da tek başına egemen olmasını engelleyici rolü üstlenmiştir.

c) Çok Kutuplu Sistem: Güç dengesi sistemiyle benzerlik gösteren, 1970'li yıllardan II. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar yaşanan dönemde kullanılan bu sistem yaklaşımına göre, sistem güçleri birbirine yakın en az üç devlet tarafından oluşturulmaktadır. Güç dengesi sisteminden farklı olarak her devlet kendine münhasır bir blok oluşturma çabası içerisinde. Statükonun devamı majör güçlerin çıkarıdır. (Yılmaz,2013:54) Bu bloklarda ittifak ilişkilerine dahil olmaktadır. Çok kutuplu sistemde, büyük güçlerin eğilimi anarşiyi bölgesel düzeyde hiyerarşiye dönüştürme, yani kendi bölgelerindeki

küçük devletlerin egemenliğini ortadan kaldırarak onları kendilerine bağlama yönündedir. (Ateş, 2019:437)

Uluslararası sistemin 1870'lerden itibaren çok kutuplu hale dönüşmesinin sebepleri, sisteme Almanya, İtalya, Japonya gibi yeni büyük güçlerin dahil olması ve İngiltere ve Fransa gibi sömürgeci ülkelerin denizasıırı sömürge imparatorluklarının bu yeni güçler tarafından oluşturduğu güvenlik tehdididir. Günümüzde çok kutuplu sistem nitelemesi ticari kutuplaşmaları anlatmak için kullanılmaktadır. (Ateş,2019:437) Çok kutuplu sistemlerde, genellikle, bloklar arasındaki ilişkilerde görelî bir esneklik bulunduğu gibi, iki kutuplu sisteme kıyasla blok-içi dayanışmada az bağımlı oldukları gibi, iki bloklu sisteme oranla kendi içsel sorunlarına daha fazla önem vermektedirler. (Gönlübol, 2000:53)

d) İki Kutuplu Sistem: İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra çok katmanlı bir niteliğe bürünen uluslararası sistem, eski sömürgecilik imparatorluklarının yerini yeni yükselen iki güç olarak Sovyetler Birliği ve ABD almıştır. Doğu Bloğu ve Batı Bloğu olarak bölünen sistemde, lider olan bu devletler, merkez olurken etrafında örgütlenen diğer devletlerle uluslararası sistemi oluşturmuşlardır. Bu durum, 1991'de Sovyetler Birliği'nin yıkılmasına kadar devam etmiştir. İki kutuplu sistemde devletler kural olarak iç işlerinde serbest olmakla birlikte, uygulamada bu serbesti de blok politikalarından bağımsız değildir ki blok dahilinde devletlerin ne tür siyasal ve ekonomik program uygulayacakları lider gücün sıkı gözetimi altındadır. (Yılmaz,2013:49) Uluslararası sistemin iki kutba ayrılmasının en önemli nedeni bu iki gücün ideolojilerini yaymasıdır. Batı Bloğu; kapitalist-liberalist ideoloji güderken, Sovyetler Birliği sosyalist-komünist ideolojiyi benimsemiştir. İki kutuplu sistemin en önemli sonucu; bu iki farklı gücün arasındaki rekabetin küreselleşmiş olmasıdır. Bu sistemde, dünyanın her noktası hem ABD hem Sovyetler Birliği için stratejik atfedilmiştir ve bütün yerküre bu iki güç tarafından sisteme dahil edilmiştir. İki kutbun lideri de küçük devletlerin egemenliklerini ortadan kaldırmamış ve imparatorluk sistemi gibi bir egemenlik arayışı içerisinde olmamışlardır. (Ateş,2019:238) Başka bir deyişle, önder durumunda olmayan, ayrı iki bloğa mensup, iki devlet arasında karşılıklı ilişki azdır. (Gönlübol,2000:53)

e) Tek Kutuplu Sistem: 1991'de Sovyetler Birliği'nin yıkılması ile tek güç olarak ABD'nin uluslararası sistemde yer alması ile kurulan bu sistemde, ekonomik, askeri ve diğer unsurlar itibariyle ABD'yi dengeleyebilecek başka bir süper güç bulunmamaktaydı. Bu sistemde, hegemon gücün diğer devletler üzerinde belirgin bir baskın rolü vardır, ona yakınlık devletler için pek çok avantaj sağlarken, ona karşı çıkış oldukça risklidir. (Yılmaz,2013:52) Uluslararası sistemin tek kutuplu sistemde bu yüzden istikrarsızlaştığı ileri sürülmektedir ki bunun sebepleri olarak ilkin diğer ülkelerin ABD'nin liderliğini kabul etme gerekçelerinin bir kısmı ortadan kalkmış, devletlerin veya devlet-dışı aktörlerin beklentileri çeşitlenmiş ve sisteme katılım yönündeki istekleri kamçılanmıştır. (Ateş, 2019:438) Başka bir neden olarak ise ABD'nin dünyayı yönetme isteğinin azalması görülebilir. Her ne kadar Soğuk Savaş'tan galip çıksa da ABD dünya üzerinde tam egemen bir devlet olmadığından, kendi çıkarlarının zedelendiği her yere müdahil olma eğilimi içerisinde ki, 11 Eylül 2001 saldırıları tek yanlı politikalar ortaya koyması açısından

ABD'nin şüphe uyandıran bir liderlik pozisyonuna sokmuştur. (Ateş,2019:438) Rus televizyonuna konuşan Rusya lideri Putin ise, dünya dengelerinin değiştiğine vurgu yaparak, "Tek kutuplu dünya düzeni kurma girişimleri başarısız oldu" demiş ve uluslararası alanda güç dengelerinin değiştiğini söylemiştir. ('Tek kutuplu dünya sistemi bitti', **Yeni Şafak**, 04.12.2016)

Henüz çok yeni bir sistem olan, tek kutuplu sistemde yaşanacak değişiklikler belirsizdir ancak bir yandan Çin'in yükselen güç olması, ABD'ni dengeleme ihtimali, sistemin yeniden iki kutuplu bir şekle bürüneceği konusunda ihtimaller vermektedir. Öte yandan Hindistan, Brezilya gibi yeni güçlerle birlikte Almanya, Japonya, İngiltere, Fransa ve Rusya gibi eski güçlerin uluslararası politikaya güçlü şekilde katılmaları çok kutupluluğa geçilmesi ihtimalini de bulundurmaktadır.

Modern dünyanın temellerinin 17. Yüzyılda Avrupa'da atılmasına müteakip doğan ve 20. Yüzyılın sonuna değin özünü korumuş olan Westfelyan devletler sistemi 1789 Fransız Devrimi ile ülkesel devletten ulus devlete geçiş sürecini başlatmış oldu. Fransız Devrimi ile ulusal egemenlik ve ulusçuluk kavramları yerleştikten sonra yurttaş ordular aracılığıyla Avrupa 1815 tarihinde Viyana Kongresi ile monarşiler arasında dayanışma öngören bir sistem Avrupa Uyumu kurulmuştur. Böylece Vestfelyan anlayışı ile dünyanın hukuksal planda devletlerin eşitliği, egemenlerin muafiyeti ve başka devletlerin içişlerine karışılmaması gibi temel normlar aracılığıyla yapılandırılması sağlanacaktı. (Kurubaş, 2019:25)

Bu süreçte Avrupa'da ortaya çıkan ulus devlet modeli, Avrupalı devletlerin sömürgecilik ve emperyalizm olguları ile Avrupa dışı toprakları ele geçirmelerine etken olmuştur. Dünyanın nüfuz edilmeyen yerleri bu sayede, Avrupa merkezli dünya politikasının merkezi haline gelirken, Batı dışı topraklarda ulus devletin yayılması çok farklı gelişmeler sonucu cereyan ederken, bugünün Ortadoğu devletlerinin ulus devlet kavramı ile tanışması, Avrupa ile kurduğu ilişkiler, ulusçulukla tanışması, sosyopolitik yapısı, ekonomik ve gelişmişlik düzeyi gibi nedenlerle farklı farklı olmuştur. Bunun sonucunda ortaya yapay devletler çıkmıştır. Ortadoğu'daki halklar dekolonizasyon, modern devlet inşası, kapitalizm gibi kavramlarla tanışan Ortadoğu halkları, bir kez de evrenselcilik iddiasıyla ne gerçekte ulus olabildi ne de egemenlik ulusal bir karakter kazanabildi. Devlet uluslar doğarak, vatan ise sınırları emperyalistlerce çizilmiş olduğundan kutsallığı hep kuşkulu bir toprak parçasıydı. (Kurubaş, 2019:28)

II. Dünya Savaşı'nın sonu, merkezi Arap devletlerine 1919'da kurulmalarından beri istediği egemenliği getirmişti ancak bütün Ortadoğu'nun çok geçmeden anladığı gibi, Avrupalı askerlerin ve yöneticilerin gitmesi yabancı devletlere bağımlılığın sonu demek değildi. (Cleveland, 2008:303) Merkezi Arap ülkeleri olan Mısır, Suriye ve Irak'ın siyasal liderliği 1950'lerde büyük değişime uğramıştır; Avrupa tarzı kurumlarda eğitilmiş üst sınıf politikacıların yerini toplumun alt sınıflarından ya da kırsal kesimden gelen genç subaylar almıştır. (Cleveland,2008:204) Milliyetçilik duyguları ile hareket eden reformist subayların açıkladıkları hedefleri gerçekleştirememelerinin en büyük kanıtı İsrail'in 1967 Haziran Savaşı'nda Mısır, Suriye ve Ürdün'ü yenilgiye uğratmış olmasıdır. Bu savaş ile

Ortadoğu bir dönüm noktasına gelmiş ve onyıllarca süren yenilenme dönemi başlatmıştır. (Cleveland,2008:304)

Ortadoğu’da ulus devlet anlayışının farklı farklı cereyan etmesi ortaya cumhuriyetçi ve monarşik farklı türden devletlerin çıkmasına ve bu devletlerin birbirleriyle rekabeti ile rekabet ekseninde Batı ittifakı dayanışması tablosunu ortaya çıkarmıştır. Özellikle Araplarla Yahudilerin çatışmaları, 1973’te Arap-İsrail Savaşı’ndan sonra artık Arap devletlerinin kendi çıkarlarını ön planda tuttukları bir süreci başlatmış, 1973’te petrol üreten Arap ülkeleri Batıya ambargo koymuştur ancak istenilen sonuç alınamamıştır. Mısır’ın 1978’de İsrail ile Camp David Antlaşması imzalaması Arapları bölerken, Filistinlilerin İntifa’dayı başlatmalarına yol açmıştır. (Erhan ve Özkoç, 2019:53)

Soğuk Savaş sonrası ortaya çıkan küreselleşme, uluslararası sistemdeki güç dengesi ve bölgesel krizler gibi sorunlar Ortadoğu’yu da etkisi altına almıştır. Yeni Dünya Düzeni tezi ile Ortadoğu’nun şanssızlığını vurgulayan Medeniyetler Çatışması tezini doğrularcasına, ABD bölgede pek çok haydut devlet ilan ederek, bölgedeki devletlerin daha da istikrarsızlaşmasına yol açarken, Irak’ın işgali de bölgeyi daha travmatik hale sokan başka bir gelişmedir. Bosna’da ve Kosova’da yaşanan insani krizler başta olmak üzere pek çok bölgesel krizin yaşandığı bu dönemde modern ulus devletler sistemi doğarken hukukun gelişmesini de etkilemiştir. Demokrasi ve insan hakları ön plana çıkarken, Temmuz 2002’de savaş suçları ve insanlığa karşı suçları yargılamak amacıyla Lahey’de Uluslararası Ceza Mahkemesi kurulmuştur. (Erşen,2019:66)

Uluslararası sistemi etkileyen en önemli olaylardan biri de Arap Baharı’dır. İran’daki seçimlerin hileli geçmiş olduğu iddiasını takip eden yıllarda yaşanan Tunuslu genç işportacının kendisini yakmasıyla başlayan ve Libya ve Yemen’i de saran olaylarda, Libya’da ülkeyi 42 senedir yöneten devlet başkanı Muammer Kaddafi’ye bağlı güçler ile göstericiler arasındaki çatışmaların iç savaşa dönüşmesi BM Güvenlik Konseyi’nin Libya’yı uçuşa yasak bölge kararından sonra Batılı devletler öncülüğünde sonradan komutası NATO’ya devredilen bir askeri müdahale yaşanmıştır. (Erşen,2019:76)

Ortadoğu tarih boyunca kronik krizlerin ortaya çıktığı bir bölge olarak, Arap Baharı sonrası da Yemen İç Savaşı ve değişen dengeler ile bu krizlere devam etmiştir. Bölge, merkez-çevre çatışmalarına sahne olurken, merkez olarak Batı’nın kontrolünde yaşayan bu coğrafya, kendi kaderini tayin edememiştir. Ortadoğu’nun bir başka sorunu yukarıda değinilen ulus ve devletle ilgili olan uyumsuzlukken, uluslararası sisteme kültürel olarak uyumsuzluğu başka bir sorundur. Bu sorunlarla boğuşurken bölge, ABD’nin dünya düzenini belirleyen yasaları ortaya koyduğu ve kapitalist bir çevre ile şekillenmiştir. (Oktav, 2011:8)

“Bölgede uluslararası toplumdan bahsetmenin güç olmasının temel nedenleri şunlardır: Birincisi Arap dünyasının dışarıdan müdahaleyle zorla parçalanmış olması, ikincisi İstail’in bölgedeki varlığının yine dışarıdan müdahale oluşturması, üçüncüsü ise dünyadaki petrol kaynaklarının önemli bir kısmının bulunduğu Ortadoğu’nun bu kaynakları kontrol etme mücadelelerine sahne olmasıdır.” (Oktav,2011:9)

Ortadoğu’da uluslararası toplumdan bahsedebilmemiz için bölgede yer alan devletlerin yapısını dikkatli analiz etmek gerekir. Küresel güçlerin desteklediği monarşiler ve devrimciler arasındaki zıtlıktan hareketle bu devletler statüko karşıtı ve anti emperyalisttir. Bölgedeki devletler yapı olarak farklılık göstermektedir. Bazıları iç dinamikleri sonucu oluşmuş, modernleşme sürecinden geçmemiş ve yeterince zengin değilken ki bu tip devletler devlet üstü kimliklere karşı zayıftır, Nasır dönemi Mısır Humeyni dönemi İran gibi bazıları ise milliyetçilik, demokrasi esasları üzerinde oluşmuş ve kendilerini uluslararası toplumun egemen gücü olarak görebilmişlerdir. (Oktav,2011:10)

Munsif Merzuki, “Diktatörlük ve Devrim Arasında Arap Dünyasının Krizleri” isimli eserinde, Ortadoğu ve Arap dünyasını bekleyen tehditler arasında, çevresel tehlikenin artması, devlet tehlikesinin artması, düşük iktisadi büyüme tehlikesinin artması, yetersiz beslenme ve açlık tehlikesinin artması, sağlık koşullarının kötüleşme tehlikesi, zayıf grupların kırılganlığının artması ve iç savaş ve dış işgal tehlikesinin artmasını açıklamaktadır.

Merzuki’ye göre, iç savaşlar birbirleriyle bağımsız münferit olaylar değildirler. (Merzuki, 2019:69) Bugün Irak ve Filistin’de yaşanan olaylar halihazırda Yemen’deki iç savaşların birbirleriyle siyasi, iktisadi, toplumsal, kültürel ve güvenlik gibi bağlantılarının olduğunu belirtmektedir. Merzuki, Arap ortak kurumlarının çöküşünü de değerlendirirken, Körfez İşbirliği Konseyi ve dağılan diğer Arap birliği projelerini göz önünde bulundurarak iç savaşların dinmeyeceğini ifade etmektedir. (Merzuki,2019:138)

Günümüzde küresel haritada var olan statükoda, uluslararası sistem, Soğuk Savaş’tan bu yana ideolojik perdesinden sıyrılmıştır. Sistem iç savaşların ortaya çıkışını hızlandırarak tırmanmayı arttırıcı pek çok yapısal unsuru içermektedir. İç savaşı anlayabilmek için öncelikle sistemin ne gibi değişimler yaşadığını irdelemek gerekir.

Soğuk Savaş sonrası, galip ve mağlup belli ancak kaybeden neden kaybetti, kazanan ise neden kazandı? Sorusu herkesin hemfikir olduğu gibi Soğuk Savaşın tek kurşun atılmadan NATO ve Batı tarafından kazanılması 20. Yüzyılın en önemli olayıdır. (Erdoğan, 2004:78) Teknoloji ile desteklenmeyen ekonomilerin askeri gücü zayıflamış ve iki pakt arasındaki dengenin bozulmasına neden olmuştur. (Erdoğan,2004:78) Sonuç olarak; insan hakları, demokrasi ve hukukun üstünlüğü prensiplerini içeren ortak değerleri esas alan, ekonomik gücü ile askeri gücünü destekleyebilen ve teknolojik üstünlüğünü koruyabilen NATO, Soğuk Savaş’ın galibi olarak ortaya çıkmıştır. (Erdoğan,2004:78)

Bugün çağdaş uluslararası sistemi geçmiş uluslararası sistemlerden pek çok farklı nokta bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, nükleer silahların ortaya çıkardığı durumdur. (Gönlübol,2000:54) Çağdaş uluslararası sistemin ikinci özelliği 1950’lerden bu yana çok sayıda devletin oluşturduğu bir bağlantısızlar grubunun ortaya çıkmasıdır. (Gönlübol,2000:54) Nihayet çağdaş uluslararası sistemin üçüncü özelliği, bazı devletlerin uluslararası sistemin yapısında ve sürecinde değişiklikler meydana getirmek ve uzun süreli ideolojik amaçlarını gerçekleştirmek için giriştikleri çabadır. (Gönlübol,2000:55)

Soğuk Savaş'ın bitiminden sonra uluslararası ilişkiler literatüründe en fazla tartışılan konulardan biri de uluslararası sistemin yapısal değişimidir. Devletler artık kendilerini “komünist” ve “komünist olmayan” gibi etiketlerle sınırlı saymamaktadırlar. (Waltz ve Quester,1982:126)

20. yüzyıl her yönüyle “uluslararası ilişkiler” in altın çağı olsa da, yüzyılın sonlarına doğru aktör nitelikleri, ilişki biçimleri, dünya mekânının özellikleri ve zaman-mekân arasındaki ilişki bakımından yeni bir döneme girildiğinin güçlü işaretleri alınmaya başlanmıştır. (Kurubaş, 2012:25) Günümüzde artık çok açık biçimde modern uluslararası ilişkilerdeki yerleşik yapı ve süreçleri tehdit eden, değişime zorlayan önemli gelişmeler yaşanmakta, çağın gerekleri değişmekte, iletişim ve haberleşme teknolojilerindeki devrimin altyapısını hazırladığı ekonomik, sosyal, siyasal dinamikler, mevcut aktörleri, yapıları ve bunlar arasındaki ilişkileri değiştirmektedir. (Kurubaş,2012:25)

Soğuk Savaş Sonrası dönemde 11 Eylül saldırılarıyla başlayan dönemde özellikle iletişim teknolojilerindeki hızlı ilerlemeye bağlı olarak küreselleşme güç kazanmaya devam etmiştir. Buna istinaden dünya toplumları arasındaki dini ve kültürel farklılıklar bir önceki on yıla göre çok daha öne çıkmaya başlamıştır. Uluslararası sistemin tek kutuplu özelliği ise ABD'nin Afganistan ve Irak'a askeri müdahalelerinden sonra başta Rusya ve Çin olmak üzere diğer devletler tarafından sorgulanırken bu dönemde bölgesel krizlerin ise ABD'nin askeri güce ve tek taraflı karar almaya dayanan dış politika yaklaşımına bağlı olarak özellikle Ortadoğu bölgesinde yoğunluk kazandığı görülmektedir. (Erhan ve Özkoç,2017:47) Yeni milenyumun ilk on yılı, küresel sorunların dönemi olmuştur. Bu kapsamda özellikle ekonomi hızla küreselleşmeye devam etmiş, finans, yatırım ve ticarete yönelik kısıtlamaların zayıflamasıyla çok uluslu şirketler dünyanın pek çok ülkesinde faaliyetlerini arttırmışlardır.

Nitekim Dünya Bankası verilerine göre 1999 ile 2009 arasında dünya ekonomisi yaklaşık iki kat büyümüştür ki bu büyümenin önemli bir nedeni ise Çin, Hindistan ve Brezilya gibi 1990'lardan önce dünya ekonomisindeki rolleri kısıtlı olan ülkelerin gösterdiği ekonomik performans olmuştur. 2000'ler boyunca iletişim teknolojisinde de çok önemli ilerlemeler görülmüştür ki bu internet erişimi dünyanın neredeyse tüm bölgelerinde yayılması, cep telefonları ve diğer mobil cihazların kullanımının yaygınlaşmasıyla iletişim küresel bir nitelik kazanmıştır. Kısa mesaj (SMS), e-posta, sosyal paylaşım siteleri ve bloglar gibi elektronik iletişim kanalları sayesinde etkili bir küresel haberleşme ağı oluşmuş, ayrıca havayolu taşımacılığının büyük gelişim göstermesiyle dünyanın pek çok bölgesine seyahat etmek de çok daha kolay hale gelmiştir. (Erhan ve Özkoç,2017:47)

Küreselleşme ile bunun yanında Soğuk Savaş sonrası yeni savaş tipleri türemiştir. “Yeni Savaşların Teorisi” adlı kitabının üçüncü bölümünde, aktivist ve araştırmacı olan Mary Kaldor; Bosna-Hersek'i incelemiştir. Dördüncü bölümde yeni savaşları ele alırken beşinci bölümde küreselleşmiş savaş ekonomisi üzerinde durmaktadır.

1990'ların çoğu savaşının yalnızca “etnik çatışma” tarafından üretilen “sivil” savaşlar olduğu ya da gördüğümüz şeyin şiddetin basit bir “özelleştirme” olduğu yaygın varsayımların tahliline karşı, Kaldor açıkça Bosna ve diğer çatışmaların politik olduğunu göstermekte ve devlet kimliğinin yanı sıra “kimlik politikaları”nın siyasal elitlerin

iktidarlarını yeniden ürettiği bir araç olduğu çeşitli “özel” kuvvetleri içeren çatışmalar olduğu üzerinde durmaktadır. (Shaw,2000:171-80)

Bunun nasıl bir dizi yeni militanın- devlet ordularının, paramiliter grupların (genellikle hükümetler tarafından finanse edilen), kendini savunma birimlerinin, paralı askerlerin ve uluslararası birliklerin çürüten kalıntıları) çürüten kalıntılarının yeni bir politik ekonomi ekonomisinin parçası olduğunu göstermektedir. Kaldor yeni şiddet biçimlerini de ele alırken, bunlar arasında “diğerlerinin” sistematik olarak öldürülmesi, etnik “temizlik” olarak bilinen zorla nüfusu sınırlandırılması ve hepsi soykırım olan alanları yaşanmaz kılmak yer almaktadır. Hareket halindeki ve üretime odaklı olan toplam savaş ulus-devletinin klasik modern savaş ekonomisinin aksine, yeni 'küreselleşmiş' savaş ekonomisi hareketsiz ve parazit olmuştur: 'Yeni savaş türü, yırtıcı bir sosyal durumdur.' Mültecileri, kimliğe dayalı politikaları ve yasadışı ticareti yayıp komşu bölgelerin ekonomisine ve aynı zamanda savaş bölgesinin kendisine zarar vermektedir. Balkanlar, Kafkaslar, Afrika Boynuzu, Orta Afrika, Batı Afrika, Orta Asya ve tabii ki Ortadoğu gibi bölgesel kümeler-dünya ekonomisinde ve toplumda “kötü mahalleler” yaratmaktadır. (Shaw,2000:171-80)

Yeni savaşta Kaldor, her şeyden önce mücadelenin askeri bir mesele yerine politik bir mesele olduğunu savunmaktadır. Meşruiyetin çöküşüyle ilgili ve bunu savaş bölgelerinde yeniden inşa etmek için yeni kozmopolit bir politikaya ihtiyacımız olduğunu belirtmektedir. Buradaki kozmopolitizm, hukukun üstünlüğüne bağlı bir dizi ilke ve olumlu bir politik vizyondur. Kozmopolitler, şiddetin merkezinde yerel topluluklar içinde, özellikle de kimlik politikalarının tam anlamıyla ele alınmadığı “uygarlık adaları” nda ve Batı'da bulunmaktadır. Gerçek kozmopolitizm, etnik-milliyetçileri savaşmak arasında çoğulcu pazarlıklar değil, çoğulcu demokratik politikalar geliştirmek anlamına gelmektedir. Savaşın dönüşümü hakkında ilk önermelerden biri, 1991 yılında Sovyetler Birliği çökerken, Martin Van Creveld tarafından ileri sürülmüştür ki Creveld savaşın karakteristikleri hakkında dönüşüm olduğunu gözlemlemiş ve geleceğin savaşları hakkında önermelerde bulunmuştur; 2000’li yıllarla birlikte öncelikle devlet elindeki şiddet tekelinin dönüştüğünü ileri sürmüştür; yükselen düşük yoğunluklu savaş devlet tekeli sona erdirmektedir. (Akdağ, 2017:4)

Kaldor, savaş bölgelerinde uluslararası veya Batı'nın rolü hakkında düşündüğümüz kategorileri yeniden tartışmaktadır. Savaş, insani veya başka bir müdahale veya müdahale etmeme meselesi değildir: küreselleşmiş yeni savaşlarda, “içeriye” ve “dışarıya” dayalı düşüncelerin daha az anlamı vardır. Barışı koruma ya da barışı korumadan ziyade kozmopolit bir kolluk kuvvetleri ve yeniden yapılanma meselesi, insani yardımdan ziyade, ekonomik yeniden yapılanma kadar siyasal meşruiyet anlamında anlaşıldığı gibi olmalıdır. Yeni savaşlar ile dünya farklı bir aşamaya girmiştir ki savaşın stratejisi, taktikleri ve normları tamamen değişmiştir. Savaş olgusu süreç içerisinde artık asimetrik bir biçime bürünmüş, isyancı gruplar organizasyon ve silahlar açısından devletten aşağı organizasyonlar olduğu için düzensiz savaş ve terörizm stratejilerinin gelişmesine yol açmıştır, taktik olarak sivilleri hedef alma, etnik temizlik ve katliamlar yaygınlaşmıştır. (Akdağ, 2017:4)

Kaldor bize, Soğuk Savaş'tan beri tüm güncel fenomenlerin en sıkıntılı olanlarını- sadece Yugoslavya ve Sovyetler Birliği'nin parçalanmasına değil, aynı zamanda birçok ülkenin, özellikle de Afrika'nın parçalanmasına eşlik eden derinden yıkıcı, soykırımcı şiddet biçimlerinin anlaşılmasını sunmaktadır.

Bu anlayış ampirik olarak zengin- geniş bir karşılaştırmalı yaklaşıma dayanır- analitik olarak tatmin edici ve politik olarak ilham vericidir. Düzenlenmiş iki koleksiyonda yer alan bildiri ile tamamlanmaktadır- özellikle Afrika'daki savaşta Alex de Waal ve Birleşmiş Milletler'deki Richard Falk ve insani müdahalenin özellikle ilginç katkılarda bulunduğu Yeni Savaşlar önemli rol oynamaktadır.

Yeni Savaşlar döneminde de Soğuk Savaş döneminde olduğu gibi başat gücü Amerika çekmektedir. Bugün gücün temelini oluşturan unsurlar askeri kuvvet ve fetih yeteneğinin dışına çıkmış durumdadır. (Nye, 2003:6) Nükleer silahlar gücün temelini oluşturan unsurları değiştirmiştir. Nye'e göre, ikinci önemli değişim milliyetçilikti, bu değişim imparatorlukların zayıf halkaları yönetmesini daha da zorlaştıran bir değişimdi. Bugün sömürge yönetimi, büyük çapta kınanan bir uygulama olması bir yana, aynı zamanda, Soğuk Savaş döneminin her iki süper gücünün Vietnam ve Afganistan'da keşfettiği gibi çok pahalı bir şeydir de. Üçüncü önemli etken, büyük güçlerin içinde yaşanan toplumsal değişimlerdir. Sanayileşme sonrası toplumları ihtişamdan ziyade refaha ağırlık verirler ve hayati tehlike durumları dışında yüksek insan kayıplarını lanetlemektedirler. (Nye,2003:7)

Kissenger'a göre ise, bugünün dünyasında en azından dört uluslararası sistem yan yana varlığını sürdürmektedir:

“1) Birleşik Devletler ve Batı Avrupa arasındaki ve Batı Yarıküre içindeki ilişkilerde Amerika'nın tarihsel idealleri önemli ölçüde uygulanabilirliğe sahiptir. Burada demokrasi ve ekonomik ilerlemeye dayalı idealist barış anlayışı, konuya olan ilgisini gösterir. Devletler demokratik; ekonomiler pazar yönelimli, savaşlar ise, etnik anlaşmazlıklarla tetiklenebildikleri çevreler dışında olanaksızdır.

2) On dokuzuncu yüzyıl Avrupa'sının devletlerinden boyut olarak daha büyük ve çok daha fazla nüfusa sahip olan Asya'nın büyük güçleri birbirlerini stratejik rakipler olarak tehdit etmektedir. Kore ve Güney Doğu Asya ülkeleri geride kalmayacak şekilde Hindistan, Çin, Japonya ve Rusya, diğer bazılarını ve kuşkusuz bunların bir birleşimini gerçekten de kendi ulusal güvenliklerini tehdit edebilecek düzeyde görmektedir. Asya'da askeri harcamalar artmakta ve bunlar temel olarak diğer Asya devletlerine karşı koruma oluşturmak amacıyla tasarlanmaktadır.

3) Orta Doğu anlaşmazlıkları, on yedinci yüzyıl Avrupası'ndakilere en çok benzeyendir. Bu anlaşmazlıkların kökleri, Atlantik bölgesinde ve Batı Yarı Kürede olduğu gibi ekonomik veya Asya'da olduğu gibi stratejik değil ideolojik ve dinidir. Westphalia barış diplomasisinin özdeyişleri burada uygulanmaz.

4) Avrupa tarihinde hiçbir geçmiş örneği olmayan bölüm Afrika'dır. Kırk altı devletin kendilerini demokrasi olarak adlandırmalarına karşı, politikalarını ideolojik ilkeyi birleştirme temelinde yürütemezler. Soğuk Savaş'ın bitmesiyle Afrika'da güç rekabeti büyük ölçüde yok olmuştur. “ (Kissenger, 2001:16-18)

Yeni sistemde John Rawls “ The Laws of People and Theory of Justice” adlı kitabında sivil halkların özelliklerini şöyle tarif etmektedir. Rawls'a göre:

“1. Halklar özgür ve bağımsızdırlar. Özgürlüklerine ve bağımsızlıklarına diğer insanlar tarafından göz ardı edilmektedir.

2. Halklar antlaşmaları ve girişimleri gözetmelidir.
3. Halklar eşittir ve onları bağlayan siyasi partilerin taraflarıdır.
4. Halklar nitelikli olmayan bir müdahalesizlik görevine uymak zorundadır.
5. Halklar kendini savunma hakkına sahiptir ancak belki de insanları korumak için aşırı durumlar dışında savaşı başlatmak hakkına sahip değildir.
6. Halklar insan haklarını onurlandırmalıdır.
7. Halklar savaşın yürütülmesi konusunda belirli kısıtlamaları yerine getirmelidirler.
8. Halkların, olumsuz koşullarda yaşayan diğer insanlara adil ya da düzgün bir siyasi ve sosyal rejime sahip olmalarında yardım etme görevi vardır.” (Roojen,2002:4)

Brzezinski, “Amerika ve Dünya” isimli kitabında, uluslararası sistemin 11 Eylül sonrası geçirdiği değişimi şöyle izah etmektedir:

“Yüzyılımızın ideolojik kimliğini belirleyen Terörle Mücadele olmayacaktır. Belirleyici olan anlaşılması çok daha zor bir yapıdadır ve bana göre bu üç büyük değişim içerir. İlkini ben “küresel siyasi uyanış” olarak adlandırıyorum. İlk defa tüm insanlık siyasi olarak aktif hale gelmiştir. Bu çok ama çok çarpıcı bir değişimdir. İkincisi, küresel gücün merkezinde Atlantik dünyasından Uzak Doğu’ya doğru bir kayma söz konusudur. Bu Atlantik dünyasının yıkılması değil, ancak 500 yıldır elinde tuttuğu egemenliğin elinden alınması demektir. Üçüncüsü ise hepimiz ağır biçimde zarar görebileceğimiz için değinmek zorunda olduğumuz ortak küresel sorunların ortaya çıkışıdır. Bu sorunlar iklim ve çevre konuları, ayrıca fakirlik ve adaletsizlik. “ (Brzezinski ve Scowcroft, 2009:12)

Yeni yapı önce tek kutupluluk sonra çok kutupluluk olarak nitelendirilmiştir. Bu bağlamda Sovyetler Birliği’nin dağılmasından sonraki dönemi, Bruce Russett, Harvey Starr ve David Kinsella gibi birçok akademisyen ve siyasetçi, ABD önderliğinde tek kutuplu bir sistem olarak tanımlasalar da ABD’nin karşısında ekonomik ve askeri güçlerin ortaya çıkmasından ötürü, tam olarak tek kutuplu bir düzenden bahsetmek mümkün olmamaktadır. (Kalaycı,2018:40) Zira Washington yönetimi, bir yandan kendi iradesini diğer devletlere kabul ettirmekte zorlanırken, diğer yandan da dış politikalarını devam ettirmesi için ihtiyaç duyduğu ekonomik gücü, kendi beklentilerini karşılayabilecek durumda değildir. (Kalaycı,2018:40) Her ne kadar ABD tam bir hakimiyet içerisinde olmasa da mevcut sistemin net bir şekilde tanımlanamayacağını ve görüntünün tam olarak netleşmediğini belirten Hans Binnendijk, uluslararası sistemin beş temel faktör üzerinde şekilleneceğini belirtmektedir. Bunlar; Pazar ekonomisini benimsemiş devletler, geçiş sürecinde olan devletler, başarısız devletler, korsan devletler ve çok uluslu şirketlerdir. (Kalaycı,2018:40) Ancak özellikle 2005-2006’dan sonraki gelişmeler Soğuk Savaş sonrası ortaya çıkan sistemle ilgili yeni bir kavramın kullanılmasına yol açmıştır; bu kavram bloksuz sistem kavramıdır. (Arı,2010:94)

İlk kez Richard Haas tarafından kullanılan ve güç dengesi sistemine benzeyen bloksuz sistemde, çok kutuplu sistemden farklı olarak birkaç büyük devletin denetimi olmamakla birlikte nükleer silahlar, karşılıklı bağımlılık gibi faktörler savaşların imkânsızlığına dikkat çekmektedir. 2005’ten sonraki sistemi anlatmak için kullanılan bu tabir, Fareed Zakeria tarafından post-Amerika olarak nitelendirilmiştir.

Kavram, her ne kadar G5 (Güvenlik Konseyi Daimi 5 Üye Ülke) ülkelerini ilgilendirse de ABD'nin 2005 sonrası Irak'taki başarısız operasyonların başarısızlığı sistemin tek kutuplu olarak anılmasını güçleştirmiştir.

Bloksuz sistemde siyasal, ekonomik, kültürel olarak sistemin belirli ben-merkezci devletler tarafından yönetilmesi mümkün değilken, pek çok bağımsız hareket etme potansiyeline sahip aktörler bulunmaktadır. Bunların varlığı, tek kutuplu ya da çok kutuplu devletler sisteminde olduğu gibi aktörlerin blokajını önlerken, bloklarda liderleşmenin ve kutuplaşmanın da oluşmasını da engellemektedir.

İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana uluslararası sistemde devlet sayısının artması ile çok sayıda post-kolonyal devlet ortaya çıkmıştır ve bu durum iç savaşa devletlerarası savaşlardan çok daha fazla fırsat tanımaktadır. Yemen ve Libya gibi devletler kuruluşlarından itibaren istikrarsız ve başarısız devlet teorisiyle (failed state theory) kurulmuşlardır.

Dünyanın dikey hiyerarşik devletler kümesinde, başta yer alan devletler savaşın meşruiyetine odaklansalar da bu kez iç savaşla kendi kabiliyet ve müdahaleye yönelik eğilimlerini arttırmışlardır. Bu devletler için savaşın meşruiyeti birinci derecede bir şart iken, iç savaşta müdahale için gerekli bir koşul olmasa da yeterli bir sebep olarak görülmektedir.

BM, devletlerin üçüncü şahıs olarak iç savaşa müdahalesini kendi araçlarıyla engelleyecek kadar etkin değildir.

Son olarak günümüz uluslararası sistemi, terörizmin yükselişi, bu hiyerarşide başta yer alan devletlerin kendi ordularının eliyle çıkarlarını korumak ve maksimize etmek için iç savaşları besleyebildikleri bir sistemdir.

1.2 Terminoloji ve Kavramsal Sorun

Yeni Türkçeye yapılandırılmış bir sözcük olan “sorumluluk” kelimesinin kökeni *sormak* fiilinden gelmektedir. Sorumluluk; İngilizce *response-ability*, Almanca *Werantwortung* anlamlarına gelirken, Türk Dil Kurumu'nda (TDK) “Kişinin kendi davranışlarını veya kendi yetki alanına giren herhangi bir olayın sonuçlarını üstlenmesi, sorum, mesuliyet” olarak açıklanmakta (TDK,2011:2142), Arapça'da ise *mesul* olmaktan gelen *mesuliyet* sözcüklerine dayanmaktadır.

Sorumluluk kavramı günümüzde sosyal bilimler açısından oldukça geniş bir kavramdır. Bilim dalları, her biri ayrı ayrı olmak üzere, sorumluluk kavramını kendilerince belirli bir nevide açıklamaya çalışmışlardır. Ancak sorumluluk kavramının öncelikle irdelenmesi, ahlaki-etik-felsefik olmuştur.

İslam Hukuku'nda sorumluluk, kulların diğer kullar ve Allah'a karşı üzerlerindeki vazifelerden ileri gelen yükümlülükleri ifade etmektedir. Sorumluluk olgusuyla Allah'ın kulları üzerindeki ve kullarında diğer kullar üzerindeki hakları kavramına dikkat çekilmeye çalışılmıştır.

Başta hukuksal sorumluluk, ceza sorumluluğu, siyasal sorumluluk olmak üzere tasnif de edilebilen kavram genel mana itibarıyla mesuliyet, hukuka aykırı bir fiilin yarattığı

zararları giderme yükümlülüğü, giderim borcuyla yükümlü olma hali, işlenen bir suçun karşılığı olarak bir yaptırımla karşılaşma durumudur. (Bağdatlı, 2002:609)

Uluslararası hukukta sorumluluk; uluslararası aktörlerin, birey, örgüt ve devlet olarak uluslararası haklı ya da haksız eylemlerinden doğabilecek zararların önlenmesi amacıyla, uluslararası fiillerinden, uluslararası hukukun ilkelerinden ve taraf oldukları sözleşmelerden doğabilecek yükümlülükleri üstlenme halidir.

Günümüz uygulanan uluslararası hukukuna göre uluslararası sorumluluk kurumu, bir uluslararası hukuk kişinin neden olduğu uluslararası hukuka aykırı fiillerin ya da uluslararası hukuka uygun faaliyetlerinden kaynaklanan belirli birtakım zararların etkilerini zarar gören uluslararası hukuk kişisine karşı ortadan kaldırma amacına yönelik bir uluslararası hukuk kurumudur. Böylece, uluslararası sorumluluk kurumu aracılığıyla verilen bir zararın uluslararası düzende giderilmesi sağlanmaktadır. (Pazarcı,1999:151)

Uluslararası sorumluluk, uluslararası hukuk sujeliğinin bir gereği ve sonucudur. (Sur, 2008:235) Uluslararası hukukta sorumluluğun devlet sorumluluğu olarak anılması, başta Hüseyin Pazarcı ve Yusuf Aksar olmak üzere, birtakım yazarlar tarafından terminolojik bir sorun gündeme getirmektedir. Yazarlara göre, milletlerarası sorumluluğun yalnızca devletin sorumluluğu olarak anılması günümüz uluslararası hukukun güncel boyutunu yansıtamamaktadır.

Hüseyin Pazarcı ve Yusuf Aksar bu isimlendirmenin günümüzle uyumlu olmadığına inansa ve buna istinaden çok yönlü uluslararası hukuk süjesi kümesini (birey-örgüt-çok uluslu şirketler ve uluslararası sivil toplum kuruluşları) gösterecek de uluslararası hukukta sorumluluğun ekseriyetle devletlere atfedilmesinin birtakım gerekçelerini de işaret etmektedirler.

Bunun başlıca nedenlerinden ilki anayasalcılık, iç hukuk ve politika bilimi ile açıklanabilir, keza devletin diğer uluslararası hukuk aktörlerinden farklı ve bağımsız olarak egemenlik, toprak ve nüfus kaideleriyle, belirli bir anayasaya bağlı başlı başına kurulmuş oluşudur.

İç hukukun kaynağı kanun koyucunun iradesidir. (Gündüz,2009:5) Uluslararası hukuki meselelerinde bireyler, uluslararası örgütler ya da çok uluslu tüzel kişilikler; devletler gibi egemenlik haklarına, belirli bir nüfus ve toprak bütünlüğüne sahip değildirler ve devletlerden hukuk bakımından bağımsız hareket edemezler. Devlet bugün için siyasal kuruluşların en geniş, en gelişmiş ve en kapsayıcı olanıdır. (Kapani, 2012:46)

Uluslararası hukukta sorumluluğun, devlete atfedilmesinin bir diğer nedeni ise hukukidir; İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra 1948'de UHK (Uluslararası Hukuk Komisyonu)'nun çalışma sahalarından bir tanesinin devletlerden oluşması, hala devletleri uluslararası hukukta en önemli özne haline sokmaktadır. Bu şaşırtıcı değildir, keza devlet soyut bir kavram olsa ve gözlemlenebilme imkânına sahip olmasa dahi, devletler şahsilikleriyle o düzeni kuranlar, otoriteyi kullanan insanlar, kanunları yapan kişilere dahi onların tüzel kişiliğinin yanında varlığını, yetki ve gücünü kullanan kamusal temsilcileriyle maddi hukuk anlamında fiilen cevap vermektedirler.

Son olarak ise durum uluslararası ilişkiler tarihi ile açıklanabilmektedir. 1945'ten keza İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana, Soğuk Savaş öncesi ve sonrasında ulus devletlerin çöküşü, klasik realizmin görünürde güç kaybetmesi, yayılışı, gelişimi ancak klasik realistlerin inandığı çekirdek alanının (savaş-güç-iktidar-egemenlik) hala önemini yitirmemesi, uluslararası ilişkiler aktörleri çoğalsa dahi devletlerin birincil sıradaki yerlerini resmîyetle kaybetmemelerine neden olmaktadır.

Uluslararası hukukta sorumluluk öte yandan insan hakları hukukuyla da karışabilmektedir. İnsan hakkı;

“Hangi ulusal, etnik, dini, zümrevi veya mesleki topluluktan olursa olsun, her kişinin yalnızca insan olmak itibarıyla sahip bulunduğu değeri korumaya dönük eylem potansiyelinin başkalarının tanınmasını ve her çeşit dış müdahaleye karşı korunmasını gerektiren en üstün ahlaki iddia veya taleptir şeklinde tanımlanabilir.” (Erdoğan'dan aktaran Kalabalık,2013:28)

Ne olarak adlandırılırsa adlandırılısın, küreselleşmenin getirdiği çok uluslu aktörler her ne kadar çoğalsa da devletlerin çıkar algılamaları gerek uluslararası ilişkilerde ve gerek uluslararası hukukta hep devlet eliyle cevap bulmuştur ve bulacaktır. Küresel aktörlerin çeşitlenmesi, kaldı ki devletlerin sorumluluğunu uluslararası hukuk düzeninde azaltmamakta ancak arttırmaktadır. Dolayısıyla günümüzde hala uluslararası sorumluluk kavramı hala “devletin sorumluluğu” olarak karşımıza çıkmaktadır.

1.3. Uluslararası Hukukta Devletin Sorumluluğun Tarihsel Arka Planı

1.3.1. Milletler Cemiyeti'nin kuruluşuna kadar olan uluslararası hukukta sorumluluk dönemi

Uluslararası hukukta sorumluluk kavramının tarihsel arka planı, uluslararası hukukun doğumuyla başlamaktadır. Sorumluluk kavramının uluslararası hukukta gelişmesi yüzyıllar boyunca siyasal olgularla devamlı paralel gitmiştir.

MC (Milletlerarası Cemiyet)'nin kuruluşuna kadar olan dönemde, uluslararası sorumluluk kurumu aşırı realist çıkışlara rağmen, saldırganlığı, güvenlik ikilemlerini ve savaş tehditlerini durdurmada sınırlı bir önleyiciliği olsa da uluslararası hukukla varlığını hala sürdürmekteydi.

Uluslararası sorumluluğa ait kurallar 16. Yüzyıla kadar uluslararası hukuk toplumunun ihtiyaçlarını karşılamakta yeterli değildi. Başta Roma Hukukuna dayanan haksız fiil kavramı, ilerleyen yüzyılda ulus-merkezci devletlerin varlığı, milletlerarası sorumluluk üzerinde devletlerin uzlaşmalarını zorlaştırmıştır. Modern devletlerin Westfelya Barışı ile çoğalmaya başlaması ve egemenlik ilkelerinin böylece değişmesi, devletlerin sorumluluk kavramına bakış açısını da geliştirmiştir.

16. yüzyılda Prens-Kral Devletlerin bazı uygulamalarında uluslararası sorumluluk kurumu söz konusu olsa da bu oldukça zımni bir şekildedir ve gelişme süreci çok yavaş olmuştur. 1780'de Jeremy Bentham ile terimselleşip bir bilim halini alan uluslararası hukuk, devlet süjesiyle diğer hukuk süjelerinin karşılıklı ilişkilerini düzenleyen kurallar bütünü sistemine atıfta bulunmaktadır. 1648 Westfelya Barışı'ndan sonra, 17. Yüzyıl Avrupası modern hukuku, büyütüp geliştirirken, ilerleyen dönemde Avrupa'da bağımsız

ve güçlü ulus devletlerin ortaya çıkışı, hak ve yükümlülüklerin sınırlarının belirlenmesine duyulan ihtiyacı arttırmıştır.

Bu dönemde, uluslararası hukuk, sınırlarını savaş hukuku ile çizmeye çalışmıştır. Bu dönemde pek çok adil savaş kuramları bulunmaktaydı ve bu düşünce uluslararası hukuktaki modern antlaşmalardan kalkmış olmasına rağmen saldırganlık ve meşru müdafaa yaklaşımlarına hala kaynaklık etmekteydi. (Graham ve Evans,2001: 624)

Savaşın meşruiyetini açıklamadaki yetersizlikler, yabancılara olan muamelelerin kurumsal bir yapı ihtiyacında açıklanması gibi konularla MC'nin kuruluşuna kadar olan dönemde, uluslararası hukukta sorumluluk kavramının gelişmesi sınırlı ve kapalı bir şekilde cereyan etmiştir.

1648'den sonra, uluslararası hukukta pek çok farklılık gündeme gelmiştir. Bunların ilki ulus-devletlerin ve prens-kralıkların siyasi Hristiyan öğretilerinin yerine daha akılcı ve uluslararası toplumu da kapsayan bir hukuk sistemine ihtiyaç duymaları olmuştur. 18. yüzyıla kadar ülkeler arası yabancı dolaşımının pek olmaması, konunun oldukça sınırlı işlenmesine neden olmuştur.

Ancak Vattel'den sonra 18. Yüzyılın sonlarına doğru, bir devletin uyruğuna zarar verilmesinin dolaylı olarak onun bağlı olduğu devlete karşı bir suç anlamına geldiği görüşü gelişmiştir. Konsolosluk mahkemelerinin gelişmesi ile devletin sorumluluğu kavramı da hem uluslararası kamu hukuku hem ticaret hukuku hem de eşya hukuku açısından önemli bir hal almıştır.

Bu dönemde iki gelişme devletin sorumluluğu hukukunun gelişmesine katkı sağlamıştır.

İlk olarak 1794'te Birleşik Devletler ile Büyük Britanya arasında akdedilen "Jay Treaty" ile iki devlet arasındaki çeşitli iddiaları hükme bağlamak için üç "uluslararası iddialar komisyonu" kuruldu ve görevleri 1804'te tamamlandı. Bu Komisyonların çalışmaları, yurtdışındaki yabancıların korunmasıyla ilgili ortaya çıkan uyuşmazlıklar için modern uluslararası hakemlik çağını başlattı ve bir çözüm yöntemi ortaya koymuş oldu. (Bal,2006:53)

Devletin sorumluluğu kurumunun gelişmesine neden olan bir diğer etken Sanayi Devrimi ile yabancı sermayenin dolaşımı ve ithalat-ihracat faaliyetlerinin artmasıydı. Mallarına zarar verilen yabancılar için tazminat hukuku dolayısıyla devletlerin sorumluluklarını düzenleyen kurallar bütünü gerekliydi. Bu sebeple, devletlerin uluslararası sorumlulukları ile ilgili kodifikasyon çalışmaları başlangıçta özel kuruluşlar ve uzmanlıklar eliyle oluşturulmuştur.

Bunlardan ilki, 1925 yılında "Amerikan Uluslararası Hukuk Enstitüsü'nün (American Institute of International Law) hazırladığı "Responsibility of Governments" ve "Diplomatic Protection" konulu projelerdir. (Bal,2006:53)

Benzer şekilde "Japonya Uluslararası Hukuk Derneği" tarafından (International Law Association of Japan), "Uluslararası Hukuk Derneği'nin (International Law Association) Japonya Şubesi ile birlikte, ikinci bölümü "Rules Concerning Responsibility of a State in

Relation to the Life, Person, Property of Aliens” olarak adlandırılan uluslararası hukukun kodifikasyonuna ilişkin bir çalışma yapılmıştır. (Bal,2006:53)

Uluslararası Hukuk Enstitüsü (Institute of International Law) 1927’de “International Responsibility of States for Injuries on Their Territory to The Person or Property of Foreigners” isimli bir taslak hazırlayarak konunun gelişimine katkıda bulunmak istemiştir. (Bal,2006:53)

Bu çalışmaların her biri önem atfetse de uluslararası hukuk komisyonunun çalışmalarında önemli bir katkısı olmamış ve çalışmalar taslak olarak kalmıştır.

1.3.2. Milletler Cemiyeti’nin kuruluşu ile başlayan uluslararası hukukta sorumluluk dönemi

MC büyük ölçüde Birinci Dünya Savaşı’ndan alınan dersle, 1919’da kurulmuştur. (Sander,2003:35) Devletin sorumluluğu kurumu, MC tarafından Güvenlik Konseyi eliyle uluslararası hukukun kodifikasyonunu tartışmak için 1924’te devletlere bir çağrıda bulunmuştur. Gustav Guerrero tarafından gönderilen raporu ile Lahey’de bir konferans toplanmıştır. Ancak uluslararası hukuk komitesinin hazırladığı rapor kullanıma uygun bulunmamıştır.

Türkiye’nin de dahil olduğu konferansta 10 maddelik bir taslak üzerinde durulmuş ancak La Hey konferansında devletin sorumluluğuna dair hiçbir somut sonuca ulaşılmamıştır ki devletler konuya kendi ulusal çıkarlarını koruyarak yaklaşmışlardır. Başta Amerika Birleşik Devletleri (ABD) olmak üzere, devletler konuya devletin sorumluluğundan çok devletin yabancılara yönelik davranışlarının düzenlenmesi ile ilgili bakmışlardır.

1.3.3. Birleşmiş Milletler Hukuk Komisyonu’nun kurulması ile gelişen dönem

1947’de Genel Kurul tarafından seçilen on beş üye tarafından kurulmuş olan Uluslararası Hukuk Komisyonu, Birleşmiş Milletler’in yan kuruluşu olup, üyelik, örgüt içerisindeki devletlerin artışını yansıtacak şekilde muntazam genişlemiştir.

1956’da komisyon yirmibir üyeyken, 1961’de yirmibeş, 1981’de ise 41 üyeye çıkmıştır. Komisyonun hayata geçirilişi, “uluslararası hukuk ve onun yasallaştırılmasının aşamaları gelişiminden” bahseden BM Şartnamesi’nin 13. Maddesinde ön görülmüştür. Bu nedenle Genel Kurul, UHK’nunu kurmuştur.

UHK, 1949 yılında ilk oturumunda devletin sorumluluğu konusunu kodifiye edilecek konular arasına alırken, F.C. Garcia Amador’u özel raportör atamıştır. García-Amador, 1956’dan 1961’e kadar altı oturumda art arda altı rapor sunmuş ve bunların hepsi de “yabancılara veya onların mallarına verilen zararlar için sorumluluk” (responsibility for injuries to the persons or property of aliens) konusuyla ilgiliydi.

1960’ların başlarına kadar devletin sorumluluğu ile ilgili hukuk sistemi genellikle yabancılara korunması konusuyla ilgili olmuştur. Bu dönemde sorumluluk, bir yabancıya uluslararası hukuktan kaynaklanan bir yükümlülüğün ihlâl edilmesiyle zarar verilmesinin, yabancının uyruğunda olduğu devletin bir hakkına kendiliğinden zarar verdiği ilkesi üzerinde işlemekteydi.

İlerleyen süreçte özel raportör olan Roberto Ago'nun başkanlığında UHK çalışmalarının bir sonucu olarak 1963'ten başlayarak daha geniş bir "devletin sorumluluğu hukuku" anlayışı üzerine odaklanılmıştır. Komisyon, özel raportörden taslak maddelerinin ilk kısmını hazırlamasını istemiş, hazırlanacak taslak maddelerin öncelikle *kişi bakımından devletle, eylem bakımından ise milletlerarası hukuka aykırı eylemlerle* sınırlı olmasını istemiştir.

Bu çerçevede, devletin sorumluluğu konusunun, birincisi milletlerarası sorumluluğun kaynağı olarak adlandırılabilir hangi koşullarda bir devletin milletlerarası hukuka aykırı bir eylemde bulunduğu, ikincisi ise, bu tip eylemler nedeniyle doğacak sorumluluğun sonuçlarının belirlenmesi olmak üzere iki aşamadan oluştuğu belirlenmiştir. (Uzun,2007:28)

Ago'dan sonra raportör olarak atanan James Crawford ile UHK'; "Uluslararası hukuka aykırı fiil nedir?" Bir uluslararası yükümlülüğün ihlâli ne zaman meydana gelir?," Bir devlet, devletin dışındaki aktörlerin veya bir diğer devletin fiillerinden ne zaman sorumlu tutulabilir?," Hangi durumlar hukuka aykırı bir fiili haklı kılar?," Bir devlet hukuka aykırı bir fiilin giderimi için ne yapmalıdır?," Hangi devletler uluslararası hukuka aykırı fiil hakkında iddia getirebilme durumundadır?," Hangi durumlarda hangi karşı önlemlere izin verilmektedir?" (Bal,2006:61-62) sorularına yanıt bulmaya çalışmıştır.

1.4. Uluslararası Hukukta Devletin Sorumluluğunun Teorik Zemini

Uluslararası hukuka günümüzde pek çok devletin riayet ettiği kabul edilmekle birlikte, bu kabulleniş, beraberinde uluslararası hukukun bağlayıcılık gücünü nereden aldığı tartışmasını getirmektedir. Uluslararası hukuk kurallarının bağlayıcılığının dayanağı hakkında pek çok görüş bulunmaktadır:

a) Doğal Hukuk Görüşü

Doğal hukukçular devletler hukuku kurallarının bağlayıcılığını açıklarken insan doğası ile bağ kurma gereği duymuşlardır. (Doğan, 2016:78) Bazı yazarlar, doğal hukuk kurallarının meydana gelmesini, dinsel veya metafizik öğelerle açıklayarak kutsal bir iradeye dayandırmışlardır. Başka bir deyişle, doğal hukuk kurallarının bağlayıcılığı bu iradenin ürünü olarak tezahür etmektedir. Başka yazarlar ise, bu hukuk kurallarının insanın akıl ve vicdanının saptadığı doğal hukuk kuralları olduğunu söylemişlerdir.

Uluslararası hukukun ilk yazarlarını oluşturan XVI-XVII. Yüzyıl yazarları, Francisco Vitoria, Vasquez de Menchaca, Francisco Suarez ve Alberico Gentilis uluslararası hukuku dinsel temellere dayalı bir doğal hukuk anlayışı çerçevesinde değerlendirmişlerdir. Buna karşılık, XVII. Yüzyıl yazarlarından daha çok Grotius kısaltılmış adıyla Hugo de Groot ile Samuel Puffendorf uluslararası hukuku insan akıl ve mantığına dayalı bir doğal hukuk anlayışı çerçevesinde değerlendirmişlerdir. (Pazarcı,2018:13) Bu yazarlar arasında Louis le Fur'u da zikretmek gerekir.

Doğal hukuk görüşüne yöneltlen en temel eleştiri, bu tür hukuk kurallarının onu değerlendirecek kişiye göre görelilik olasılığıdır. Uluslararası yargı ya da hakemlik organlarının kararlarının hiçbirinde doğal hukuk görüşüne rastlanmaması başka bir

eleştiridir. İnsan haklarının uluslararası düzeyde korunması ise, söz konusu kuralların dayanağının doğal hukuk olduğu görüşünü doğrulamaktadır.

b) İradeci Görüş

İradeci anlayış devletler hukuku kurallarının bağlayıcılığını devletlerin kendi serbest iradeleri ile bu kuralları benimsemeleri ile açıklamaktadırlar. (Doğan,2016:79)

Kuralların dayanağının devletlerin iradesi olduğunu açıklayan iki ana kuram bulunmaktadır. Bunlar:

i) Kendi Kendini Sınırlama (Auto-Limitation) Kuramı

Auto-limitation kuramını benimseyen yazarlara/hukukçulara göre, hukukun tek ve üstün kaynağı devlet olup, hukuk devlet iradesinin ürünü olmakta ve bağlayıcılık gücünü de bu iradede almaktadır. (Reçber, 2016:18) Bu kuramı savunan hukukçulardan en önemlisi Georg Jellinek'tir ve 1880'li yıllarda "Modern Devlet Hukuku" isimli eseriyle önem kazanmıştır.

Bu kurama yöneltilen en temel eleştiri, devletin kendini bir kuralla bağlı saymasının olanağına ilişkindir. Zira, bu mantıkla bir devletin istediği an birtakım kurallarla kendini bağlı saymama yetkisine sahip olması aslında devletleri bağlayan bir kurallaşmanın gerçekleşmediği anlamına gelecektir. (Pazarcı,2018:14)

ii) Bileşik İrade (Vereinbarung) Kuramı

Devletler arasındaki ilişkileri düzenleyen hukukun kaynağı devletlerin kendi iradesi olup, bir devletin iradesi tek başına diğer devletler için bağlayıcı olmadığından bu bileşik iradenin ne şekilde olduğunu açıklamak için Triepel iç hukuktaki akit kavramını analiz etmektedir. (Reçber,2016:20)

Bu kuramı, 1899'da yayınladığı Völkerrecht und Landesrecht (Uluslararası Hukuk ve iç hukuk) adlı yapıtında ortaya atan Alman hukukçu Heinrich Triepel'dir. Söz konusu bileşik iradenin bir andlaşmanın (Vetrag) yapılması sırasında birleşen değişik iradelerden oluşan ortak iradede farklı olduğunu bildirmektedir. (Pazarcı,2018:15)

c) Objektivist Görüş

Bu görüşün taraftarlarına göre, uluslararası hukuk, temelini her türlü iradenin dışında almaktadır. Uluslararası hukuk, irade dışıdır. Objektivist kuram kendi içerisinde normcu ve toplumbilimci kuram olarak ayrılmaktadır.

i) Normcu Kuram

Normcu kuramın kurucusu Hans Kelsen'e göre, irade hukuk kuralı yaratamaz ki her irade bir olaydır ve olaydan yükümlülük doğamaz. Dolayısıyla, bir kuralın dayanağı ancak kendisinden üstün başka bir kural olabilmektedir. Hukuk düzeni kurallar hiyerarşisinden oluşmaktadır. Bu kurallar hiyerarşisinin en üstünde yer alan kural, temel kuralı oluşturmaktadır. (Pazarcı,2018:15)

Bu temel kuralın ne olduğunu saptamaya gelince, Hans Kelsen ve diğer normcu kuramcılar arasında farklılıklar göze çarpmaktadır. Kelsen için bu temel kural, **Pacta sunt**

servanda (Ahde vefa) ilkesi iken Alfred Verdross ise, uluslararası hukuk kurallarının da oluşturmaya yetkili olan devletin anayasasında var olan ve devlete andlaşma yapma yetkisi tanıyan kuralı temel kural olarak değerlendirmiştir. Bu kurama yöneltile en temel eleştiri, temel kuralın (Grundnorm) varlığının kanıtlanamamış olduğudur. (Reçber, 2016:24)

ii) Toplumbilimci (Sosyolojik) Kuram

Leon Duguit ve Georges Scelle tarafından ortaya atılan bu kurama göre, insan toplum içinde yaşama gereksinimi duyduğu için toplumsal dayanışma gelişmektedir.

Bu toplumsal dayanışmanın gerçekleşmesi ve süregitmesi de iki biçimde olmaktadır: i) benzeme yoluyla dayanışma ii) iş bölümü yoluyla dayanışma. (Pazarcı, 2018:16)

Kendiliğinden gelişen bu toplumsal dayanışma güdüsü, hukuk kuralları toplumsal dayanışmadan doğduğundan, kural koyucunun fonksiyonu hukuk kurallarını yaratmak değil, yalnızca toplumsal dayanışmadan kaynaklanan kuralları açıklamak olmaktadır. Başka bir deyişle, hukuk kurallarının bağlayıcılığını kanun koyucunun iradesinden değil toplumsal dayanışmaya uygunluğundan almaktadır.

Georges Scelle'e göre insanın doğası gereği toplum halinde yaşadığını ve toplum halinde yaşayan bireylerin gereksinimlerini karşılıklı değişimlerde bulunarak sağladığını (ürün, bilgi, hizmet vb.) belirtmiştir. (Reçber, 2016:25) Bu kurama yöneltile en temel eleştiri ise, toplumsal dayanışmanın hukuk kurallarının oluşmasını otomatik bir biçimde sağladığı görüşüne ilişkin olarak yapılmaktadır. (Pazarcı, 2018:17)

19. yüzyılda, Devletlerin, ancak bir başka devlete verdikleri zararı onarmakla yükümlü oldukları, bunun bir hukuk sorumluluğu olduğu, uluslararası hukukta devletlerin ceza sorumluluklarının bulunmadığı hakim bir düşünceydi. (Erkiner, 2010:85)

Özellikle İtalyan hukukçu Anzilotti ve Alman Hukukçu Henrich Triepel tarafından ortaya atılan düalizm fikriyle, düalistler uluslararası hukuk ve iç hukukun birbirinden farklı ve bağımsız iki ayrı hukuk düzeni oluşturduğuna inanmaktadırlar.

Anzilotti, bu ayrımı iki temel nedene dayandırmaktadır. Bunlardan ilki, hem uluslararası hem ulusal hukuk düzeninin farklı toplumsal ilişkilere hitap ediyor oluşudur. Nitekim, iç hukuk özellikle bireyler ve tüzel kişiler arasındaki ilişkileri düzenlerken, uluslararası hukuk ise devletlerarasındaki ilişkileri konu almaktadır. Uluslararası hukuk, eşitlerin ilişkisidir.

İkinci nedense, kaynaklardan ileri gelmektedir. Her iki hukuk düzeni de kurallarının kaynaklarını farklı yerlerden almaktadır. Bu çerçevede, iç hukuk bir devletin üstün otoritesine bağlı ortaya çıkan bir tek taraflı irade ürünüyken, uluslararası hukuk ortak bir irade ürünüdür.

İkinci görüşün kesin çizgilerle kabul edilmesi durumunda aşağıdaki sonuçlar ortaya çıkacaktır:

- i) Bir hukuk düzeninde oluşturulan kuralların, kural nitelikleriyle ötekinde hukuksal etkiler doğurması söz konusu olmayacaktır. Başka bir deyişle, bu hukuk düzeninde geçerli olan kuralların ötekinde doğrudan uygulanması olanağı yoktur. Ancak, bu

düzende kabul edilmiş hukuk kurallarının ötekinde maddi olgu olarak ele alınmasına engel değildir.

- ii) Her iki hukuk düzeni de birbirlerinden bağımsız oldukları için çatışma olasılığı yoktur. Uyuşmazlık söz konusu olamaz.
- iii) Bir hukuk düzeninin ötekinde geçerli olan kurallardan yararlanabilmesi için, ya bir düzenden ötekine atıf ya da iktibas yapılması gerekmektedir. (Pazarcı,2009:19)

Anzilotti'nin teorisi her şeyden önce devletin, uluslararası hukukun ihlalinin ötürü cezalandırılması fikrinin dışlanması dayanmaktadır. Anzilotti'ye göre, uluslararası bir hukuk kuralının ihlal edilmesi, sorumluluğun gereği olarak onarım talep etme hakkı vermektedir.

Anzilotti'nin çalışmalarının önemli katkıları olmuştur, bunlardan ilki; Anzilotti'nin uluslararası hukuku bir pozitif hukuk dalı seviyesine ulaştırarak, devletlerin uluslararası sorumluluğu hukukunu, devletlerin sorumluluğunun gereğinin yerine getirilmesi meselesinden teorik olarak ayırabilmesidir.

Bir diğeri, Anzilotti, çalışmalarını yaptığı sırada, devletlerin egemenliği ile sorumluluk arasındaki bağı tespit edip düzenleyebilmiştir. Buna göre, şayet Devlet egemen hukuk kişisi olarak, uluslararası hukukta, bir başka egemen hukuk kişisi olan bir devlete karşı bir taahhüt ile bağlanmışsa, bu bağı gerektirdiği yükümlülükleri ihlal ettiği çerçevede, diğer devlete karşı sorumlu olacaktır. Anzilotti, devletlerarası siyasi çekişmelerle, sorumluluk kurumunu ayırmayı bilerek, hak ihlali-çıkar çatışması arasındaki kavramsal ayırmıştır. Son olarak, devletin sorumluluğunu, devletlerarası bir kurum haline getirerek, devletin sorumluluğunu, devletlerarası bir ilişki çerçevesine oturtabilmiştir.

Anzilotti, devletlerin egemenliğini uluslararası hukukta en ön plana koymuş ve uluslararası toplumun ortak menfaatlerinin olabileceğini kabul etmiştir.

Birinci Dünya Savaşı'ndan İkinci Dünya Savaşı arasındaki teorik gelişmelerin öncülerinden biri de Karl Strupp'tur. Strupp, "Das Völkerrechtliche Delikt" adlı eserinde, bir devletin bir sözleşme hükmünün ihlalini her devlet nezdinde bir ihlal sorumluluğu olarak görmüştür. Uluslararası dünyada adalet, uluslararası kamu düzeni kavramlarına dayanan bir uluslararası hukuk anlayışı düşünmüştür. Pella, Donnedieu, Vabres gibi yazarlar, Birinci Dünya Savaşı'nın ardından kişilerin cezai bakımdan uluslararası sorumluluğu üzerine çalışmaktaydılar.

Devletin Sorumluluğu ile ilgili çalışan teorisyenlerden biri de Hersch Lauterpacht'tır. Lauterpacht'ın görüşleri İkinci Dünya Savaşı'nda yankı bulmuştur.

Lauterpacht, devletlerin iradelerinin etkinliğini, uluslararası hukukta sınırlamak ve bunun yerine, adalet ve sosyal dayanışma doğrultusunda, uluslararası topluluğun genelinin temel menfaatlerini koruyacak bir hukuki düzen yerleştirilmesini savunmaktaydı. (Erkiner,2010:90)

1.4.1. Uluslararası sorumlulukta benimsenen teoriler

1. Tazmin /Onarma Teorisi: Bu teori, uluslararası hukuk süjelerinin ( zellikle devletlerin), haksız eylem (ler)i veya haksız işlem (ler)i sonucunda meydana gelen zararı karşılamaları olgusuna dayanmaktadır ki bu teori itibarıyla, koşulların yerine gelmesi kaydıyla devletlerin ülkelerinde yabancılara verilen zararların karşılanması gerekmektedir. (Reçber, 2016:158)

2.Zorlayıcı Teori: Bu görüşe göre, bir normlar bütünü olarak hukuk organize edilmiş sosyal yaptırımlar öngörmektedir ki yaptırımların bizzat kendisi zorlayıcı işlemler olarak öngörülmüştür ve uluslararası hukuk süjelerinin haksız eyleme veya işleme karşı, uluslararası hukukta benimsenen (siyasi, ekonomik, askeri, vb.) zorlayıcı önlemlere müracaat etmesi mümkündür. (Reçber,2016:160)

3.Karma Teori: Karma teori, yukarıdaki iki teori itibarıyla benimsenen uluslararası sorumlulukta eksik olan hususları ön plana çıkartmıştır. Bu teoriyi savunanlara göre, haksız eylem veya işlem iki biçimli bir hukuki ilişkiye yol açmaktadır. (Reçber,2016:160) Bu düşünceye göre haksız fiil veya işlemi gerçekleştiren süjenin neden olunan zararı karşılama yükümlülüğü bulunmakta ve zarara maruz kalan süje de yaptırım uygulama yetkisine sahip olmaktadır. (Reçber, 2016:160)

1.5. Uluslararası Sorumluluğun Oluşması

Bir uluslararası sorumluluk durumunun oluşması dört temel koşulun varlığına bağlanmıştır.

“Bu dört temel koşul;

- 1) Uluslararası aykırı bir fiilin ya da sonuçlarına uluslararası sorumluluk atfedilen özde uluslararası hukuka uygun bir faaliyetin varlığı,
- 2) Bu fiil ya da faaliyetin bir zarar meydana vermesi
- 3) Bu fiil ya da faaliyetin bir uluslararası hukuk kişisine bağlanması, onun fiili ya da faaliyeti olarak değerlendirilmesi,
- 4) Bu fiil ya da faaliyete ilişkin olarak uluslararası sorumluluğu ortadan kaldırıcı ya da etkilerini silici herhangi bir nedenin bulunmamasıdır.” (Pazarcı,1999:152)

Uluslararası hukukun temel ilkelerini de ergaomnesle temel ihlalleri yasaklamış evrensel İnsan Hakları Beyannamesi, ikiz sözleşmeler, Viyana Diploması Konferansı, 1961 Sosyal ve Sivil Haklar Sözleşmesi ile bu sistemde, Soğuk Savaş’ın iki kutuplu düzeninde nükleer silahların da caydırıcılığı ile    nc  Dünya  lkeleri üzerinde, vekalet savaşları, örtülü dolaylı çatışmalar olsa da bir    nc  Dünya Savaşı uluslararası barış ve istikrara ciddi bir tehdit olmamıştır. Her ne kadar Macaristan,  ekoslavya dünya krizleri, Küba, Mısır, Yemen, Kore, Vietnam, Latin Amerika  lkelerine ABD müdahale ve darbeleri desteklese de bu olaylar yerel kalmıştır.

1.5.1. Uluslararası sorumluluğa sebep olan aykırı davranış

Uluslararası sorumluluğun doğabilmesi için şüphesiz geleneksel öğreti ve uygulamalarda, ilk koşul olarak bir uluslararası yükümlülüğün çiğnenmesi durumu aranmaktadır.

Devletler hukukuna ihlal teşkil eden bir fiil, başka bir ifade ile milletlerarası vecibelerin ihlali gerek ihlali gerekse icrai olabilir. ( elik, 67) UHK’nunun; 1980 yılında kabul ettiği

Maddeler Taslağı'nın 1. Maddesinde bir devletin uluslararası sorumlu tutulabilmesi için uluslararası hukuka aykırı bir davranışın varlığından söz edilmektedir.

Madde 1:

Uluslararası haksız bir fiilden ötürü devletin sorumluluğu

Bir devletin uluslararası bakımdan her haksız fiili, o devletin sorumluluğunu doğurur.

Bu görüş, kusurlu sorumluluk kavramını gündeme getirmektedir. Uluslararası ilişkilerin, özellikle 1950'lerden sonra birtakım teknolojik ve doğal zararlar karşısında, bu öğretiyi giderek uluslararası hukukun herhangi bir yasaklamasına konu olmayan birtakım faaliyetlerden doğan kimi zararlara ilişkin olarak herhangi bir kusur aramadan objektif sorumluluk kuramını geliştirmiş böylece herhangi bir faaliyetten yarar sağlayan devletlerin bu faaliyetin doğurduğu tehlikelerden sorumlu olmasını öngören "Risk Kuramı" ortaya çıkmıştır.

Bir devlet, 1990'da Saddam'ın Kuveyt'i işgal etmesi gibi uluslararası sistemin ve hukukun kurucu jus cogens kurallarını ihlal etmediği müddetçe, BM Güvenlik Konseyi karar alamamıştır. Bu durum 2003 Irak, 2008 Rusya Gürcistan, 2014 Ukrayna, ABD ve olası Venezuela gibi krizler uluslararası hukuku da tehdit eder hale gelinceye dek sürmüştür.

1991 sonrası Soğuk Savaşın tam olarak SSCB'nin çöküşü ile bitmesi, uluslararası sistemde daha çok devletlerarası değil de devletler içi çatışmalara dönüşmesi buna örnek olarak Yugoslavya, SSCB'nin çökmesi, Ruanda, Somali, Afganistan, Irak, Cezayir, Bosna, Hindistan, Pakistan gibi sorunlu bölgelerle var olan uluslararası sistem devlet içindeki çatışmaları önlemekte başarısız kalmıştır. Çünkü, bu devletlerin çoğu federal ya da üniter olmasına rağmen çok etnikli, ideolojik, dini, mezhepsel ya da milliyetçi mikro yapıların ortaya çıkması ile sonuçlanmıştır. Bu sebepler, devletlerin, ekonomik, siyasal ve sosyal olarak demokratik, etkin bir barışçıl adil ve güçlü bir düzen kuramamasına sebep olmuştur. Bu devletlerin, küreselleşme, insan hakları, özgürlükler bağlamında cazip bir yönetim gerçekleştirememesine, onları başarısızlığa, istikrarsızlığa ve çökmeye sürükleyerek makro ve mikro alanda ulusal, yerel, bölgesel ve uluslararası sorunlara ve barış ve istikrarı tehdit eden bir duruma dönüştürmüştür. Bu devlet içi çatışma, iç savaş-sivil savaşa dönüşmüştür. Yeni uluslararası sistem bu devlet içi çatışmaları önleyecek bir mekanizma varolmadığı için klasik devletler bazen resmi hükümetin yanında askeri, siyasi ve ekonomik desteğini sağlamış ve ilişkilerini sürdürmüştür. Bazı devletler de etnik, ideolojik, siyasi, dini ya da mezhepsel ya da kendi ulusal çıkarlarından dolayı bu azınlıkta kalan gruplara direkt ya da dolaylı askeri ekonomik yardımda bulunmuştur.

Bu gruplara, ev sahibi ülkeden farklı olarak muharib, muhalif, özgürlük savaşçısı, gerilla, sığınmacı ve mülteci vb. statüler tanıyarak bunları terörist statüsünde görmemiştir.

1995 Dayton Antlaşması ile Bosna Krizi kısmen çözülmüş görünmektedir. 1999 Kosova Krizi İnsani Müdahale Hukuku kavramını geliştirmiştir. 1999'da Roma Ceza Mahkemesi kurulmuştur. Bunun nedeni ise, varolan uluslararası hukuk devletlerarası egemen çatışmaları önlemek için fakat devlet içi sivil ve iç savaş durumu, Soğuk Savaş sonrası süreçte artması ve devletlerin kendi sorumluluğu altındaki vatandaşlarını korumakta aciz

kalıp onları etnik, mezhepsel, dini, bölgesel, yerel yada siyasi, coğrafi, stratejik nedenlerle öldürmesi, yok etmesi, katliam yapması, göç ettirmesi, tecavüz ve tüm bunları 1948’de BM İnsan Hakları Sözleşmesini ihlal edecek şekilde soykırım da dahil savaş suçlarını işleyecek şekilde yapması, bu durumun ulusal, bölgesel ve küresel barışı tehdit eder hale gelmesi BM’nin de 2005 Koruma Sorumluluğu prensibini getirmesine sebep olmuştur. Uluslararası Ceza Mahkemesi (UCM), artık devletlerin dışında UAD devletlerin siyasi liderleri, komutanları, askerleri, sivilleri, masum insanları öldürdükleri için de UCM üye ülkeyi ve BM Güvenlik Konseyi kararı ile ve başvurusu üzerine yargılamasını yapabilmektedir.

1.5.1.1. Kusur sorumluluğu

Uluslararası hukukta, bir devletin sorumlu tutulabilmesi için “kusurun” aranması gerekliliğine dair bir tartışma vardır. Subjektif görüş taraftarları, devletin sorumlu tutulabilmesi için devlet görevlilerinin kusurlu davranışlarının şart olduğunu savunurken, objektif görüş ise böyle bir duruma gerek olmadığına inanmaktadır.

Kusura dayanan bir sorumluluktan söz edebilmek için, sorumluluğu öne sürülen kimsenin, hukuka aykırı veya kusurlu bir eylemi ile başkasına zarar vermesi gerekmektedir. Geleneksel görüş ve uygulamaya göre, uluslararası sorumluluğun oluşması, şu iki ana unsurun bulunmasına bağlıdır:

- i) Uluslararası Hukuka Aykırı Olma
- ii) Bir kusur sonucu doğmuş olma (Pazarcı,1999:153)

Uluslararası sorumluluğun değerlendirilmesi bakımından; aykırılığı söz konusu olan hukuk kaynakları arasında herhangi bir farklılık bulunmamakta, aykırılık konusunda her bir hukuk kaynağı eşit derecede önemli tutulmaktadır.

Uluslararası mahkeme kararları ve öğretiler; aykırılığı doğan bir uluslararası hukuk kuralının bir sözleşme, teamül ya da genel ilkeye dayanmasının uluslararası sorumluluğu etkilemeyeceğini kabul etmektedirler ki UHK Raportörü Arangio Ruiz, uluslararası hukukun çiğnenme derecesinde suç ve kabahat ayırımına giderek, uluslararası toplumun temel çıkarlarını koruyan kuralların çiğnenmesini suç, diğer fiilleri ise kabahat olarak ayırmıştır.

Uluslararası sorumluluk oluşturan kusur fiilinin biçimi ise aktif kusurlu davranış olabileceği gibi pasif kusurlu bir davranış olabilir. Başka bir deyişle, bilinçli ya da bilinçsiz bir biçimde bir uluslararası hukuk kuralının ihlali, başından savma ya da uluslararası sorumluluk doğuracak nitelikte bir fiil olabilir. Örneğin, deniz korsanlığı ile Yemen’de yabancı gemilerin mallarına el koymak gibi bir zarar verici fiilin yanında, 1982 BM Deniz Sözleşmesi’ne uymamak ya da savsaklama gibi pasif bir davranış da uluslararası sorumluluğu oluşturan olgulardandır.

“Örneğin, 9.4.1949 tarihi Korfu Boğazı Davası ile ilgili olarak, U.A.D. karasularına mayın yerleştirilen Arnavutluk’un, bunu öteki devletlere bildirmemesini, uluslararası sorumluluk doğuran pasif nitelikli bir fiil olarak değerlendirirken, İngiltere’nin Arnavutluk karasularından bu mayınları izinsiz olarak toplamasını Arnavutluk’un egemenliğine aykırı bir aktif fiil olarak değerlendirmiştir.” (Pazarcıoğlu,2018:444-445)

1.5.1.2. Kusursuz (Objektif) sorumluluk

Uluslararası sorumluluk konusunda, bir kusurun varlığı arandığında; niyet-davranış-görev gibi pek çok sübjektif verilerin değerlendirilmesi gerektiğinden, 20. Yy başlarında uluslararası sorumluluğu daha nesnel bir şekilde sokmak amaçlanmıştır.

20.yüzyıl başlarında Duguit, uluslararası sorumluluğu zarar ile buna neden olan bir nedensellik bağına dayandırmıştır. Bir faaliyet sonucu zararın doğmuş olması, uluslararası sorumluluğu gerektirmektedir. Uluslararası hukuka uyulup uyulmaması konusunda kusurun varlığı bir öneme sahip değildir. Bu yüzden bir faaliyetinden yarar sağlayan hukuk süjesi, zararın olumsuz etkilerini ve riskini de göze alacaktır.

1978’de Uluslararası Hukuk Komisyonu, gündemine almayı kararlaştırdığı Uluslararası Hukukun Yasaklamadığı Faaliyetlerden Kaynaklanan Zarar Verici Etkiler Nedeniyle Uluslararası Sorumluluk konusu çerçevesinde objektif sorumluluğu ilkeleştirmiştir. Raportör R.Q.Quentin-Baxter’a göre burada kabul edilen objektif sorumluluğun sınırları iç hukuktaki kadar kesin olmak zorunda değildir.

Günümüzde uluslararası hukukta, riske dayanan objektif sorumluluk birkaç tehlikeli faaliyete ilişkin alanda kabul edilmiştir. Bu alanlar:

- Nükleer enerjinin barışçıl kullanımı
- Denizlerin hidrokarbürle kirlenmesi
- Uzay araçlarının neden olacağı zararlar

Gibi çevresel konulardadır. (Pazarcıoğlu, 2018:445-446)

“Örneğin, A devletinin kendi ülkesinden haberleşme ve yayın yapmak amacıyla barışçıl amaçlarla uzaya göndermeye çalıştığı uzay aracının fırlatmadan kısa bir süre sonra komşu devlet olan B’nin ülkesine düşerek zarar (gerçek kişilerin ölümüne ve maddi zarara yol açma gibi) vermesi halinde, A devletinin kusursuz sorumluluk kapsamında sorumluluğu ileri sürülebilmektedir.” (Reçber,2016:166)

Kusurlu sorumluluk veya kusursuz sorumluluk temelinde, UHK tarafından hazırlanan Devletin Sorumluluğuna İlişkin Düzenlemeler açık bir hüküm getirmemiştir. Söz konusu madde 2 ve 12 hükümlerinin iki yönlü yorumlanması mümkündür. Ancak uluslararası hukuk kuralları ve uygulamaları bakımından, konu ile ilgili genel bir kural olmadığını ve her olayın kendi özellikleri içerisinde değerlendirilmesi gerektiğini belirtmek gerekir.

1.5.2. Uluslararası hukuka aykırı davranışın neden olduğu zarar

Uluslararası sorumluluğun ileri sürülebilmesi için bir diğer koşul ise uluslararası hukuk kişinin zararına uğramasıdır. Uygulamada, uluslararası sorumluluk durumlarının çoğunda bir zarara rastlanmaktadır. Ancak kimi yazarlar, herhangi bir zarara neden olmayan uluslararası hukuka aykırı davranışın sorumluluk doğuracağı görüşünü de savunmuşlardır. Bunlar, devletin sorumluluğu için mutlak surette bir zararın çıkmasını aramazken, diğerleri böyle bir zorunluluğu şart koşmuşlardır.

Zarar; bir hukuk kişinin varlığında meydana gelen maddi ve manevi azalma olarak açıklanabilir. (Bağdatlı, 2002:737) Bir zararın uluslararası sorumluluk oluşturabilmesi için birtakım koşullara gereksinim vardır. Bu yüzden zarar kavramının birden çok şekilde

nitelendirilmesi ve tasnif edilmesi gerekmektedir ki her zarar uluslararası sorumluluğun oluşabilmesi için yeterli değildir.

1.5.2.1. Menfaat-çıkar farkı

Uluslararası sorumluluk oluşturacak bir fiilin zarar olarak adlandırılması için uluslararası hukukta korunan bir hakka ilişkin olması gerekir. Çıkar, öznel ve sübjektif bir kavram olduğundan uluslararası hukuk kişilerinin doğrudan ya da dolaylı çıkarlarına zarar verilmesi uluslararası sorumluluk ihlali sayılmamaktadır.

1.5.2.2. Doğrudan zarar-dolaylı zarar

Uluslararası sorumluluk oluşturan zararın, doğrudan neden olacak bir zarar olması gerekmektedir. Doğrudan zarar, bir hukuka aykırı fiile maruz kalan kimsenin bu yüzden kendisinin araya ilave bir sebep girmeden uğradığı zararken, dolaylı zarar hukuka aykırı bir fiilin mağdura verdiği doğrudan zarara bağlı olarak ilave bir sebeple uğradığı zarardır. (Erkiner,2010:45)

Neyin doğrudan zarar neyin dolaylı zarar olduğunun belirlenmesi temel bir sorundur. Genellikle kabul edilen görüş, doğrudan zararın uluslararası hukuka aykırı fiilin gerekli ve kaçınılmaz bir sonucu olduğu buna karşılık dolaylı zararın bu ilk zarara bağlı ortaya çıkan ikincil aşamadaki zararlar olduğu yönündedir.

Doğrudan zararda, haksız fill ve zarar arasındaki nedensellik bağı kolayca gözlemlenebilirken, dolaylı zararların tazmin konusu, nedensellik bağı araştırılarak bulunmaktadır.

Uluslararası mahkeme kararlarında yalnızca doğrudan zararların uluslararası sorumluluk çerçevesinde değerlendirilmektedir.

1.5.2.3. Maddi zarar-manevi zarar

Maddi zarar; bir kimsenin mal varlığında meydana gelen zararken (Bağdatlı2002:425), manevi zarar; bir haksız fiilden dolayı çekilen üzüntü ve sıkıntıdır. (Bağdatlı,2002:436)

Milletlerarası yargı kararları, 20. Yüzyıl başlarına kadar yalnızca maddi zararları uluslararası sorumluluk nedeni olarak kabul etmekteyken sonraki süreçte manevi zararları da uluslararası sorumluluk çerçevesinde tazmin etmeye başlamıştır.

1985 Rainbow Warrior olayı dolayısıyla, daha sonra Fransa ile Yeni Zelanda arasında 1986'da yapılan anlaşma sonucu Fransa Y. Zelanda'ya 7 milyon dolar ödemek zorunda kalmıştır. (Sur,2008:240)

Uluslararası hukukta bir zararın varlığından söz edebilmek için, maddi ve manevi zararlar zarara yönelik oluşturulan fiil arasında bir illiyet bağı olması gereklidir. “ a) Ancak doğrudan uğranılan, uluslararası hukuka aykırı fiilin zorunlu sonucu olan zararın giderilmesi talep edilebilecektir.

1982 tarihli Alabama olayı hakemlik kararında, Amerikan iç savaşı sırasında İngiltere tarafından donatılan, silahlandırılan Alabama gemisi federal Amerikan donanmasına büyük zararlar vermişti. Hakemlik divanı, ABD'nin uğradığı dolaylı zararın (sigorta poliçe bedellerinin yükselmesi, taşıma maliyetlerinin artması) karşılanmasını reddetmiştir. b) Devlet, sadece bizzat eyleminden (organ ve ajanlarının eyleminden) sorumludur.

Örneğin; UAD'nın 1986 Nicaragua davası kararına göre, Contra gerillalarının eyleminden ABD sorumlu tutulamaz; buna karşılık bu gerillanın eğitim ve desteği bakımından ve ABD güçlerinin bizzat yürüttüğü operasyonlardan (özellikle limana mayın yerleştirilmesinden) ABD sorumlu tutulabilir.” (Sur,2008:240)

1.5.2.4. Uluslararası hukuk sujesine doğrudan ya da yurttaşları aracılığıyla zarar

Konsolosluk ve Diplomasi hukukunun veçhelerini oluşturan bu kuralda, uluslararası hukuk, uluslararası hukuk süjelerinin devletler nezdinde yurttaşlarının gördüğü zararlar dolayısıyla da uluslararası sorumluluğu kabul etmektedir. Uluslararası mahkeme kararlarında çoğu kez, devletlerin, yurttaşlarının gördüğü manevi zararlar tazmin edilmektedir.

1.5.3. Zaman kavramı

Uluslararası hukukun en temel ilkelerinden bir tanesi de, uluslararası hukuka aykırı fiilin gerçekleştiği zamanki mevcut hukuk kuralları çerçevesinde olayların değerlendirilmesidir. Intertemporal law doktrini olarak bilinen bu yaklaşımda, sonradan konulan veya oluşan uluslararası hukuk kurallarının kendinden önceki olay ve durumlara uygulama imkânı olmadığını ifade etmektedir. Uluslararası hukukun geriye yürümezliği ilkesi de denilebilecek bu kuralda, sorumlu tutulan devlet için yükümlülüğün ne zaman başladığı önemlidir.

UHK tarafından hazırlanan “Devletin Sorumluluğuna İlişkin Düzenlemeler” m.13'te bu gerçeklik şöyle ifade edilmiştir: (Erkiner,2010:311)

13. Madde:

Devlet Bakımından yürürlükte olan yükümlülük

Fiil gerçekleştiği anda Devlet söz konusu yükümlülük ile bağlı değilse Devletin fiili bir uluslararası yükümlülüğün ihlalini oluşturmaz. Devletin sorumluluğu çerçevesinde haksız bir fiilin uğradığı zaman mefhumunda bir diğer nokta ise, devletin uluslararası yükümlülüğünün doğmasından önce başlamış ve sürekli hukuka aykırı fiiller karşısında nasıl bir uygulamanın yapılacağıdır. Uluslararası hukukta temel ilke, ihlalin süreklilik göstermesi durumunda, hukuk kuralının sonradan yürürlüğe girmesine rağmen devletin sorumluluğuna hükmedilmesidir. (Aksar,2013:188)

Nitekim, UHK Devletin Sorumluluğuna İlişkin Düzenlemeler m.14'te:

Bir uluslararası yükümlülüğün ihlalinin zamana yayılması

1. “Devletin süreklilik niteliği olmayan bir fiilden ötürü bir uluslararası yükümlülüğün ihlali, neticeleri devam etse dahi, fiilin gerçekleştiği anda meydana gelmiştir.
2. Devletin süreklilik niteliği olan bir fiilinden ötürü bir uluslararası yükümlülüğün ihlali, fiilin devam ettiği ve uluslararası yükümlülüğe aykırı kaldığı bütün süreye yayılır.
3. Bir devletin belirli bir olayı önlemek uluslararası yükümlülüğünün ihlali, olayın meydana geldiği anda oluşur ve olay devam ettiği ve yükümlülüğe aykırı kaldığı bütün süre boyunca yayılır. “(Erkiner,2010:311)

1.5.4. Hukuka aykırı fiil ve zarar arasında nedensellik bağı oluşması

Uluslararası aykırı bir fiilinden doğan zararın, devlete atfedebilmesi için bu hukuka aykırı fiil ve oluşan zarar arasında bir nedensellik bağının bulunması gerekmektedir.

Nedensellik, hukuka aykırı fiil ile zarar arasındaki bağı sosyal, hukuki, siyasi ve ekonomik olarak açıklayabilen ilintidir.

1.6.Uluslararası Hukuka Aykırı Davranışın Devlet Sujesine İsnadı

Uluslararası hukuka aykırı bir davranışın uluslararası sorumluluk doğurabilmesi için öncelikle bu fiilin bir uluslararası hukuk kişisine ait olması gerekmektedir. Konunun “devletin sorumluluğu” olması itibariyle, bu davranışın devlete isnat (atfedilmesi) gerekmektedir.

Bir devletin uluslararası hukukta sorumlu tutulabilmesi, devletin organlarının uluslararası hukuka aykırı bir fiili doğrudan işlemeleri ya da sorumluluk doğuracak fiili kendi adlarına yürütmeleri gerekmektedir. Öte yandan özel kişilerin fiilleri kimi zaman devletin sorumluluğunu da dolaylı yoldan ortaya koymaktadır. Devletin, ayaklanmalar ya da iç savaşlar dolayısıyla kimi koşullarda sorumlu tutulması durumu ile karşılaşılabilmektedir.

Devletin uluslararası sorumlu olması, yasama yürütme ve yargı yetkileri çerçevesinde ortaya çıkmaktadır. Üniter devletlerin yanında bileşik (federal) devletlerin de hukuka aykırı fiillerinin kime isnat edeceği sorunu bulunmaktadır.

1.6.1. Devletin organlarının yasama etrafındaki davranışları

Bir devletin yasama yetkisinden doğan her türlü eylem ve işlemleri sebebiyle uluslararası sorumlu tutulması kabul edilen genel kuraldır. Devlet, uluslararası hukuka aykırı düşen anayasa hükümlerinden, kararname, tüzük, yönetmelik ve her türlü yasama nitelikli hukuksal işlemleri sebebiyle uluslararası hukukta sorumludur.

Uluslararası hukukta devletin yasama etrafındaki davranışlarından doğan sorumluluğunda iki sorun göze çarpmaktadır. Bunlardan ilki, yasama etrafındaki davranışın ne zaman devletin sorumluluğu haline geleceğidir. İkincisi ise anayasal hükümlerin de uluslararası sorumluluğa sebep olup olmayacağıdır.

Yasama eyleminin ne zaman devletin sorumluluğuna sebep olacağı önem taşımaktadır. Çünkü, yasama eylemleri fiili etkilerini yapmalarından bir süre sonra doğmaktadır. Sorumluluğun yasama eylemi yapıldığı anda mı, yoksa çıkarılan ya da çıkarılmayan bir yasayla hakkın ihlalinin söz konusu olduğu anda mı ortaya çıktığıdır. (Uzun,2007:65)

Devletin sorumluluğunun doğması konusunda yasama yetkisinde ikinci bir sorun ise ; anayasal hükümlerin uluslararası sorumluluğa yer verebilmesi sorunudur. Monist görüşe göre, ulusal hukukun uluslararası sorumluluk doğurmasına olanak yoktur. 1969 Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'ne (VAHS) göre, bir devletin bir andlaşma ile bağlanması için bu devletin iç hukukunun temel bir kuralını açık bir biçimde çiğneyerek verilmemesi gerekmektedir. Kısacası, VAHS, iç hukuk düzenine saygı göstererek anayasal hükümlere aykırı bir şekilde verilmiş devlet iradesi sonucu sözleşmelerin o

devleti bağlamayacağını ve bu nedenle de uluslararası sorumluluğun söz konusu olmayacağını kabul etmektedirler.

Devletin yasama çerçevesindeki uluslararası sorumluluğu, iki farklı şekilde karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan ilki, bir devletin uluslararası sorumluluklarına aykırı bir kanun çıkartması nedeni ile olmaktadır. Bu aykırı sorumluluk nitelik itibariyle bir sözleşme yükümlülüğü de olabilmekte, uluslararası teamül ya da hukukun genel ilkelerinden de kaynaklanabilmektedir.

İkincisi ise yasal özen yükümlülüklerine de aykırı denilebilecek şekilde, bir devletin uluslararası hukukun gerektirdiği zaruri bir yasayı çıkartmaması ya da iptal etmesi gereken bir kanunun iptal edilmemesi durumunda doğan devletin yasamadan gelen uluslararası sorumluluğudur.

1.6.2.Devletin organlarının yürütme etrafındaki davranışları

Yürütme, devletin idari faaliyetlerini sürdüren ve devlet eliyle tüm birimler üzerinde bir oto-kontrol kuran bir kavramsal olarak, yasama ve yargıdan daha geniş bir faaliyet alanına sahip bir kavram olarak, yasama ve yargıdan doğan sorumluluğa nazaran daha kuvvetli bir erktir. Devletin sorumluluğunda yürütme faaliyetleri denildiğinde, uluslararası hukukta bu fiillerin içerisine kolluk kuvvetlerinden silahlı kuvvetlere, istihbarat görevlilerinden konsolosluk ve misyon görevlilerinin devletin sorumluluğunu doğurması anlaşılmaktadır.

Ancak uygulanan hukukta görevlilerin nitelikleri arasında herhangi bir ayırım yapılmaması sivil ve askeri fiillerin uluslararası sorumluluk doğurması konusunda bir farklılık bulunmaması başlı başına bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Diğer bir sorun ise uluslararası hukukta devlet görevlilerinin dikey-yatay hiyerarşik mevkilerine göre nitelendirilememesiydi. Bugün, birçok uluslararası davada alt düzeydeki görevliler de işledikleri uluslararası hukuka aykırı fiil nedeniyle devletlerin uluslararası sorumluluğunun doğacağı görüşüne ilişkindir.

Uluslararası hukukta tartışmalı olan bir nokta da sorumluluk konusunda, bir devlet görevlisinin yetkileri çerçevesinde işlediği bir idari fiil ile ultra vires fiilleri arasında uluslararası sorumluluk açısından herhangi bir fark olup olmadığıdır. Ultra vires kuralları; *yetki aşımı, yetki dışında davranış* (Bağdatlı, 2002:685) anlamına gelmektedir. Ultra vires fiilin iç hukuk düzenlemesine gidilmemişse, ilgili devletin bu kez ihmali nedeniyle uluslararası sorumluluğunun doğacağına ilişkin bir kanı vardır. 13 Ocak 2011 tarihinde 6102 sayılı Türk Ticaret Kanunu ile ultra vires kaldırıldı.

1.6.3. Devletin organlarının yargı etrafındaki davranışları

Bir devletin yargı organlarının faaliyetleri nedeniyle uluslararası sorumlu tutulması, bir davada davalı, davacı ya da sanık –eğer ceza davası ise- sıfatı ile bulunan yabancılara karşı adaletten kaçınma durumunda ortaya çıkmaktadır. (Pazarcı,1999:162)

Devletin yargı organlarının fiilleri, devletin uluslararası hukukta sorumluluğunun doğmasında, devletin diğer organları gibi sonuç doğurmaktadır. Yargı kararlarının

uluslararası yükümlülüğü ihlal etmesi daha çok yabancıların haklarının korunmasına konusunda karşımıza çıkmaktadır.

Bu duruma en güzel misal, adaletten kaçınmanın yasaklanması ilkesidir. İlke, geniş anlamda yorumlandığında, yargı yetkisinin dışında da bir devletin yabancıların haklarını koruma yükümlülüğünü içermektedir. Dar anlamda yorumlandığında ise, adaletten kaçınmanın yasaklanması ilkesi, sadece bir davanın yargı erkleri önüne götürülmesine engel olunmasının ya da yargılamanın reddedilmesinin kastedildiği açıktır.

Adaletten kaçınma ilkesi, şu durumlarda uluslararası sorumluluğu gerektirmektedir;

- Yargı organının kuruluş kusuru,
- Yargı organı önünde dava açma hakkının bulunmaması,
- Yargı usulünde çeşitli aykırılıklar bulunması,
- Adalet dağılımında olağanüstü gecikme,
- Bir yabancıya karşı suç işlenmesi karşısında yeterli özen gösterilmeyerek kovuşturulmaması, cezalandırılmaması,
- Adil olmayan kararın açık bir şekilde verilmesi,
- Yabancı lehine verilen kararların uygulanmaması.

Devletin yargı organının, iyi niyetli davranışları sırasında karşılaşılan eksiklik ya da kusurlar saklıdır. Bu davranışları için devlet uluslararası sorumluluğu doğmamaktadır.

1.6.4.Kamusal kuruluşların fiillerinden doğan devletin sorumluluğu

Kamusal kuruluşlardan kasıt, devletin yerel yönetimleri ve kamu iktisadi kuruluşları olmakla birlikte, bu kuruluşların eylem ve işlemlerinden doğan sorumluluk ilkesi fiillerinin bir kamu yetkisi altında işlenip işlenmediğine göre değişiklik göstermektedir.

UHK raportörü R. Ago 1973'te sunduğu raporda, yerel yönetim ve kamu iktisadi kuruluşlarının fiillerinden devletin sorumluluğunun doğacağını kabul etmiştir. Bu tür kuruluşların devletten ayrı bir tüzel kişiliğe haiz olmamaları, yargı bağımsızlığından yararlanmaları durumunda devlet adına davrandıkları kabul edilmektedir. Ancak, bu tür kamu kuruluşlarının kamu yetkisi kullanmadıkları durumlarda yalnızca iç hukukta sorumlulukları ortaya çıkmakta, devletin sorumluluğunun ise doğmasından bahsedilememektedir.

1.6.5. Federal devletler, koruma altındaki ülkeler ve vekâlet-vesayet altındaki ülkeler bakımından devletin uluslararası sorumluluğunun doğması

Federal devletlerde yalnızca merkezi devletin hukuki kişiliğinin olması, uluslararası ilişkiler düzeyinde faaliyette bulunma yetkisinin merkeze ait bir yetki olması neticesinde federal devleti oluşturan birimlerin herhangi bir uluslararası hukuka aykırılığı durumunda, devletin sorumluluğu federal devlete ait olmaktadır. Kimi zaman, bir federal devlet anayasası sadece federe devletleri yetkili kılsa dahi bu kural geçerliliğini korumaktadır.

Korunan devletler, uluslararası ilişkiler faaliyetlerini koruyan devlet eliyle sürdürdüklerinden korunan devlet ve koruyucu devletin söz konusu olduğu durumlarda,

uluslararası hukuka aykırı davranışı hasebiyle koruyucu devletin uluslararası sorumluluğunun varlığı kabul edilmektedir.

Vekalet altındaki ülkelerin fiillerinden doğan uluslararası sorumluluk vekil devlete ait olmaktadır. Vekil devlet eliyle uluslararası fiillerin yürütülmesi neticesinde sorumluluk vekil devlete atfedilmektedir. Bu kural BM Andlaşması md.75-85 arasında işlenmiştir. Başka devletlerin vesayeti altına konulan vesayet altındaki ülkeler için de geçerlidir. (Pazarcı,1999:166)

1.7. Özel Kişilerin Fiillerinin Devletin Sorumluluğuna Etkisi

Özel kişilerin fiilleri dolayısıyla bir devletin uluslararası sorumluluğundan bahsedilememektedir. Özel kişilerin tek ya da topluca işleyecekleri hukuka aykırı fiiller sebebiyle devletin uluslararası sorumluluğunun doğabilmesi için aykırı fiillerle devlet arasında bir illiyet bağının varlığı şarttır.

Bu bağlamda Hüseyin Pazarcı'ya göre;

Özel kişilerin hukuka aykırı fiillerinin devlete atfedebilmesi, bu kişilerin devlet adına fiilen işlem ya da eylemde bulunmaları ya da devletin yabancıları koruma görevindeki kusurları nedeniyle vardır ki ikinci durumda devletin kusuru yabancıları ya da bir devlete karşı özel kişilerce işlenen fiillerde yeterli ölçüde önleyici önlemleri almama ya da bu tür fiilleri işleyenleri cezalandırma konusundaki yetersiz davranışları olmaktadır. (Pazarcı,1999:167)

1.8. İç Savaş ve Ayaklanma Esnasında Devletin Sorumluluğu

Uluslararası mahkeme kararları ve uluslararası öğretiler, ülkede iç savaş ya da ayaklanma olması halinde hükümet kuvvetlerinin askeri operasyonlardan doğan zararlar nedeniyle devlete sorumluluk yüklememektedir. İç savaş ve ayaklanma mücbir neden olarak görülmekte ancak silahlı çatışma kurallarına uygunluk aranmaktadır. Askeri operasyonu aşan devletin yağma, yıkma, işkence, mala el koyma, silahlı çatışma ve yok etme eylemleri ise uluslararası sorumluluk çerçevesindedir.

Bu noktada bir diğer kıstas ayaklanma ve iç savaşın neticesi olmaktadır. İç savaş ya da ayaklanma başarısızlıkla sonuçlanmışsa, devletin uluslararası sorumluluğundan söz edilememektedir. Ayaklanmanın ya da iç savaşın başarı ile sonuçlanması, bu kesimin egemenliği temsil etmesi bakımından devlet şekline bürüneceğinden, devletin uluslararası sorumluluğu doğmaktadır.

Bu kuralın istisnası; yabancı kişileri kurtarmak için devletin özen yükümlülüğünü ihlal ve devletin ayaklanmalara sonradan rıza göstermesi-affetmesidir. Devlet böylece kişilerin sorumluluğunu hem yüklenmekte hem de uluslararası sorumluluğu doğmaktadır.

Keza Devletin Sorumluluğuna İlişkin Düzenlemeler taslağının 8. Ve 9. Maddesinde belirtilen: (Erkiner,2010:309)

8. Madde

Devletin yönlendirmesi ya da denetimi altında iken davranış

Bir kişinin ya da bir grup kişinin davranışı, şayet bu kişi ya da grup bu davranışı yaparken, devletin talimatları, emri ya da denetimi altında ise, uluslararası hukuka göre devletin fiili olarak kabul edilir.

9. Madde

Resmi otoritelerin yokluğunda ya da yetersizliği halindeki davranış

Bir kişinin ya da bir grup kişinin davranışı, şayet bu kişi ya da grup resmi otoritelerin yokluğunda ya da yetersizliği halinde, kamu gücü yetkilerini kullanıyorsa ve koşullar bu yetkilerin kullanılmasını gerektiriyorsa, uluslararası hukuka göre devletin fiili olarak kabul edilir.

1.9.Uluslararası Sorumluluğu Ortadan Kaldıran Nedenler

Özel sorumluluk halleri saklı olmak kaydıyla, uluslararası hukukta bazı durumlarda, uluslararası hukuktan doğan bir zarar bulunmasına karşılık, aykırı bir fiilin kabul edilmediği ve bunun neticesinde uluslararası sorumluluğun doğmayacağı kabul edilmiştir. Bunlardan ilki; zararı kabul etme yani rıza kavramıdır. Hukukun temel kurucu kuralları (jus cogens) dışında, böyle bir rıza kavramı uluslararası hukukta sorumluluğu ortadan kaldırmaktadır.

Bunun dışında zarar görenin bu durumun yaratılmasında herhangi bir kusuru varsa, uluslararası sorumluluğun hukuksal sonucu olan durumu düzeltme yükümü çerçevesinde herhangi bir zarar-giderim ödenmesinin gerekmediğine karar verildiği de görülmektedir. Temiz el kuramı, bu tür fiiller neticesinde, haksız fiilin ortadan kalkmadığını ancak hafifletici neden oynadığını ileri sürmektedir.

Devletin sorumluluğunu ortadan kaldıran nedenler UHK'nun 2001'de yayınladığı Devletin Sorumluluğuna İlişkin Düzenlemeler'de 20.m ve 27.m aralığında düzenlenmiştir. Bunlar; mücbir neden, ıztırar hali, mücbir neden ve rızadır.

1.9.1. Mücbir sebep

İç hukukta olduğu gibi uluslararası hukukta da bir hukuka uygunluk sebebi olan mücbir sebep, hukukta neticeleri öngörülemeyen durumları ifade etmektedir. Mücbir sebepler; hukukta karşımıza deprem, sel, yangın gibi doğal sebeplerin yanında siyasi ve ekonomik (ithalat-ihracatın ani bir emirle durdurulması) sebeplerden ileri gelmektedir.

Devletin Sorumluluğuna İlişkin Düzenlemeler m.23'te yer vermiş, 2 no'lu bendinde ise mücbir sebep uygulamasına dair birtakım özel sınırlamalar getirilmiştir.

23. Madde:

Mücbir Sebep

1. “Bir devletin, bir uluslararası yükümlülüğüne aykırı bir davranışının hukuka aykırılığı, eğer bu davranış, karşı konulamaz, ansızın beliren bir kuvvete bağlı olan ya da devletin denetiminden kurtulan, öngörülme, harici bir olaydan kaynaklanan bir mücbir sebep nedeniyle yapılmışsa ve koşullardan ötürü yükümlülüğün gereğini yapmak maddi olarak imkânsız hale gelmişse ortadan kalkar.
2. Şu hallerde birinci paragraf uygulanmaz:
 - a) Eğer mücbir sebep hali tek başına ya da başka unsurlara bağlı olarak, *bunu ileri süren devletin davranışından ileri gelmişse* ya da

- b) Eğer devlet böylesi bir halden ileri gelen *zarara uğrama tehlikesini göze almışsa*.
“ (Erkiner,2010:314)

1.9.2.Iztırar hali

Iztırar hali, kişinin kendisini veya bir başkasını tehlikeden korumak amacıyla başka birisine veya mal varlığına zarar verilmesini ifade etmektedir. İç hukukta olduğu gibi uluslararası hukukta da aynı gerekçe ile devletin sorumluluğunun doğmaması mümkündür.

Devletin Sorumluluğuna İlişkin Düzenlemeler 24. md’ye göre: (Erkiner,2010:314)

Tehlike

Devletin bir uluslararası yükümlülüğüne aykırı bir fiilin hukuka aykırılığı, eğer bu fiili işleyen, tehlike halinde, kendisinin ya da korumakla yükümlü olduğu kimselerin hayatlarını kurtarmak için uygun başka bir olanağı yoksa ortadan kalkar.

Buna göre, uluslararası hukuk kişinin kendisinin veya başkasının hayati durumda olduğu bir tehdit veya tehlikeden dolayı uluslararası hukuka riayet etmemesinden doğan davranışlarından dolayı devlet sorumlu olmayacaktır.

Zaruret hali uluslararası hukukta birtakım sınırlamalara tabi tutulmuştur. Bunlardan ilki, zarar, sorumluluğu gündeme gelen devletin katkıları ile gerçekleşmiş veya bu zararlar uluslararası toplumu bekleyen daha büyük bir zarar var ise, ıztırar hali hukuka uygunluk sebebi olmaktan çıkacaktır. (Aksar,2013:191)

Zaruret halini, hukuka uygunluk sebebi olmaktan çıkartan bir diğer husus ise, ıztırar halinde tazminat sorumluluğunun ortadan kalkmamasıdır. Devletin Sorumluluğuna İlişkin Düzenlemeler m.27/b’de uluslararası yükümlülüğü ihlal eden devletin tazminat yükümlülüğü gündeme getirilmiştir:

27.Madde:

Hukuka aykırılığı ortadan kaldıran bir hali ileri sürmenin neticeleri

Bu bap’a uygun biçimde, hukuka aykırılığı ortadan kaldıran bir hali ileri sürmek şunlara hanel getirmez:

- a) Hukuka aykırılığı ortadan kaldıran halin mevcut olmadığı halde ve ölçüde, söz konusu yükümlülüğe riayet etmek gerekliliğine;
- b) *Söz konusu fiilin neden olduğu bütün zararın karşılanması meselesine.*

1.9.3.Rıza

Devletin sorumluluğunu kaldıran bir sebep de rıza kavramıdır. Rıza kavramı söz konusu olduğunda iç hukuk sistemi ile uluslararası hukuk oldukça benzerlik göstermektedir. İç hukukta, mağdurun rızası ile nasıl zarar verenin sorumluluğu ortadan kalkıyorsa benzer şekilde uluslararası hukukta da devletin rızası varlığı halinde, hukuka aykırı fiil işleyen devletin sorumluluğu da kalkmaktadır. Devletin Sorumluluğuna İlişkin Düzenlemelerde konu şu şekilde maddeleştirilmiştir:

20.Madde -Rıza:

Bir Devlet bir başka devletten, belirli bir davranış için geçerli rıza almışsa, bu davranışın hukuka aykırılığı, rızayı alan devlet bakımından, davranışın rızanın sınırları dâhilinde kaldığı ölçüde, ortadan kalkar.

Ancak her rızanın devletin sorumluluğunu kaldırdığından söz edilemeyeceği için bu rızanın uluslararası hukuk açısından geçerli bir rıza olması gerekmektedir. Soykırım, savaş gibi uluslararası suçların işlenmesi durumunda devletin rıza göstermesi hukuken geçerli değildir.

1.9.4.Meşru müdafaa

Uluslararası hukukta meşru müdafaa, bir devletin kendisine yapılmış haksız saldırıya karşı yaptığı savunmadır. Devletin Sorumluluğuna İlişkin Düzenlemeler m.21’de ele alındığı üzere;

21. Madde- Meşru Müdafaa:

Devletin fiilinin hukuka aykırılığı, fiil, BM Şartına uygun şekilde, meşru müdafaa için verilen ölçüler içerisinde ise, ortadan kalkar.

Kuvvet kullanma ile ilgili olan kavram, BM Andlaşmasına uygun şekilde kullanıldığında devletin sorumluluğunu ortadan kaldırmaktadır.

Uluslararası ilişkilerde istisna olarak kuvvet kullanma yasağının önemli bir noktası BM Andlaşmasının 51. Maddesinde düzenlenen meşru müdafaa hakkıdır. Devletlerin meşru müdafaa hakkını ileri sürebilmesi için bu devletlerin silahlı saldırı mağduru olması gerekmektedir. (Aral, 1999:161) Bunun yanı sıra silahlı bir saldırı ile karşı karşıya kalan bir devletin önünde alternatif bir eylem seçeneğinin olmaması gerekir. (Aral,1999:161)

Bu hak, devletlerin bağımsızca kullanabileceği bir hak değildir. Bu hakkın, devletlerin ulusal yetkisine girdiğini iddia etmek, uluslararası hukukun asıl gayesi ile bağdaşmamaktadır. (Aral, 1999:163)

Meşru müdafaa hakkının hukuksal dayanağı devletlerin egemenliği olup, bu nedenle saldırıya uğrayan bir devlet kendini savunmakla “doğal” bir hakkı kullanmış sayılmaktadır. (Doğan,2016:227)

1.9.4.1. Meşru müdafaa olgusunun çerçevesi ve koşulları

“Milletlerarası hukuk BM Şartının 51. Maddesinde devletlerin geçerli meşru müdafaa hakkından söz edilebilmesi için teamül hukukunda yer alan “gerekliklik ve ölçülülük” koşullarının yanında üç koşul daha getirilmiştir.

Bunlar:

1. Silahlı Saldırının mevcut olması
2. Meşru müdafaa eylemlerinin derhal Güvenlik Konseyine bildirilmesi
3. Konsey saldırıya karşı eyleme “girişir girişmez” saldırıya uğrayan devletin karşılık vermeye son vermesidir. “(Doğan,2016:228)

Meşru müdafaa halinde kuvvet kullanımının uluslararası hukukta bir sınırı bulunmakla birlikte gerekliklik ve orantılılık meşru müdafaa halinde kuvvet kullanımının uluslararası hukuktaki sınırları olmaktadır.

Orantılılık ilkesi, kuvvet kullanmada tarafların düşmana zarar vermek için kullanacakları araçların sınırsız olamayacağı anlamına gelirken, gereklilik ise saldırının durdurulması için başka bir yol kalmaması demektir. (Bozkurt,2007:57-58)

I) Silahlı Saldırının Mevcut Olması: Fiili Saldırıya Karşı Meşru Müdafaa

Meşru müdafaaдан bahsedebilmek için ortada bir “saldırının” bulunması gerekmektedir. Saldırıdan daha hafif düzeydeki tehditlere karşı da meşru müdafaa kullanılabilir. Bununla beraber BM Şartının 51. Maddesinde sadece saldırılara karşı değil diğer güç kullanma biçimlerine karşı da makul önlemler alma hakkını içerdiğinden şüphe duymamak gerekir. (Doğan,2016:228)

BM Şartı saldırının tanımının açıklığı konusunda net olmamakla birlikte, Genel Kurul 1970’te 2685 (XXV) ve 1974’te 3314 (XXIX) sayılı kararları ile konuya açıklık kazandırmaya çalışmış, bu kararlarda saldırının ve güç kullanımının içeriği belirlenmeye çalışılmıştır ancak nihai bir tanımlama olmadığına açıklık getirmek gerekir. Bir devletten başka devlete dönük eylemin saldırı olarak kabul edilebilmesi için belli yoğunlukta bir şiddet kullanılması gerekir ki bu bağlamda küçük silahlı çatışmalar silahlı saldırı olarak kabul edilmemektedir. (Doğan,2016:229)

“Bir devletin diğerine karşı silahlı kuvvetlerini kullanması, bir ülkenin başka ülkeyi bombalaması, kara, deniz ya da hava araçlarına silahlı kuvvetlerce saldırılması, bir ülkenin başka ülkeye saldırı düzenlemesi için paralı askerler sevk etmesi gibi örneklerde saldırıya karşılık vermenin meşru müdafaa sayılacağı genel olarak kabul görmektedir. Bir ülkeye karşı güç kullanılmasının bir saldırı olup olmadığını belirleme yetkisi Güvenlik Konseyindedir. “(Doğan,2016:229)

II) Kuvvetle Muhtemel Saldırıya Karşı Meşru Müdafaa

Çok yakın saldırı olasılığının önleyici anlamda meşru müdafaa kapsamında değerlendirilmesi hususunda öğretici görüş ayrılığı içinde olmakla birlikte sözlü tehditler ve şüpheler meşru müdafaaaya bulunmaya hak vermez. (Doğan,2016:230) BM Şartının 51. Maddesi meşru müdafaa hakkının doğması için bir saldırı bulunmasını aramaktadır.

III) Önleyici Meşru Müdafaa ve Libya Müdahalesi

Asrat gibi bazı yazarlara göre, meşru müdafaa hakkı, olası bir silahlı saldırıyı önlemek için kuvvet kullanma hakkını da içermektedir. (Aral,1999:111) Soğuk Savaş sonrası, klasik terörizm yerini farklı terörizm türlerine bırakmıştır. Siber terörizm, biyolojik terörizm, nükleer terörizm gibi farklı kategorilere ayrılan uluslararası terörizm, bilgisayar ve internet gibi küresel bilişimin artması ile yeni bir boyut kazanmıştır.

“Uluslararası silahlı çatışmalar ve modern uluslararası insancıl hukukta muharipler, siviller ve yaralı, hasta, kazazede ve savaş esirleri konumunda olan kişilerin ayrımı belirgin biçimde ayrılmıştır. Savaş sırasında uyulması gereken kuralları anlatmaya yarayan uluslararası hukuk kavramı olan jus in bello tarafından muharip statüsündeki kişiler şu şekilde tasnif edilmiştir: i) çatışmanın tarafı olan silahlı kuvvetleri ve bu kuvvetlerin parçasını teşkil eden milisler ve gönüllü birlikler ii) astından sorumlu olan bir kişi tarafından yönetilen, uzaktan seçilebilen ayırt edici ve sürekli işaret sahibi olan ve açık bir biçimde silahını taşıyan, operasyonlarını savaş hukuku kural ve adetlerine göre yürüten milis ve gönüllü birlikler iii) Levee en masse yani yabancı silahlı kuvvetler tarafından ele geçirilmeye çalışılan topraklarda ani ve düzenli bir biçimde silahlanan halk muharip statüsünden yararlanmaktadır. “(Taşdemir, 2019:239)

Libya’da iç savaşa katılan yabancı terörist savaşçıların burada karışmış oldukları suçlar nedeniyle cezai sorumluluk kapsamında soruşturulabilir olup olmadığı, 1998 Roma Statüsü ile kurulan, 2003 yılından itibaren çalışmaya başlayan Uluslararası Ceza Mahkemesi (UCM) yetkisine bağlıdır. (Taşdemir, 2019:241)

Terörizmin ne uluslararası hukuk biliminde ne de uluslararası hukukun en önemli süjesi olan devletler arasında bir tanımının olmaması (Taşdemir, 2006:9) onun, uluslararası hukukta self determinasyon ve ulusal kurtuluş hareketleriyle karışmasına sebep olmaktadır. Bunlardan ilki olan self determinasyon hareketlerini, BM Genel Kurulu 14 Aralık 1960 yılında “Sömürgeler Yönetimi Altındaki Ülkeler ve Halklara Bağımsızlık Verilmesine İlişkin Bildiri” de bütün halkların self determinasyon ilkesini evrensel bir ilke olarak işaret etmiştir.

II. Dünya Savaşına müteakiben sömürgecilğe karşı bağımsız güç mücadelesi veren kurtuluş hareketlerinin ortaya çıkması üzerine Sovyetler Birliği başta olmak üzere Üçüncü Dünya ülkeleri self determinasyon hakkını gerçekleştirmek için ulusal kurtuluş hareketleri tarafından kuvvet kullanılmasının meşruluğunu savunmuşlardır ki bu devletlere göre, BM Antlaşması md. 2/4’teki kuvvet kullanma sadece devletleri kapsayıp ulusal kurtuluş hareketlerini kapsamadığını ileri sürmüşlerdir. Bu açıdan 24 Ekim 1970 tarihli Genel Kurul’un 2625 sayılı “Dostça İlişkiler Bildirisi”, 30 Kasım 1973 tarihli 3070 sayılı karar ve 14 Aralık 1974 tarihli 3103 sayılı karar ile self-determinasyon için mücadele eden halkların kuvvet kullanmasına ve üçüncü devletlerin buna yardım etmesine bir ruhsat verilmiştir. (Taşdemir,2006:19-20) Bunun üzerine, terörizmin adi bir suç olarak mı değerlendirileceği yoksa silahlı çatışmalar hukukunda savaş suçları olarak mı değerlendirileceği tartışması çıkmıştır ki liberal devletler bu tür eylemleri suç saymayı ve bunları kendi egemen hukukunda yargılamayı tercih etmişlerdir.

Ancak yine de terörizme karşı kuvvet kullanma ve uluslararası hukuk normlarının esnekleştirilmesi söz konusudur ki, terörizme karşı kuvvet kullanma hakkının meşruluğunu savunan yaklaşıma göre, terörist tehdidini ortadan kaldırmak için sınırlı ya da geçici kuvvet kullanmalar, teröristlerin bulunduğu devletin bütünlüğünü ve siyasal bağımsızlığı ihlal etmediği için BM Antlaşması’nda yer alan genel kuvvet kullanma yasağını ihlal etmiş de sayılmazlar. Bu ihtilaflı teori, artan şekilde terörist saldırıya yol açan faaliyetleri destekleyen, teröristlere müsamaha gösteren ve bunları barındıran devletlere yönelik operasyonları meşrulaştırmak için kullanılmaktadır. (Taşdemir,2006:116) Bu ifadenin arkasındaki hukuk mantığı ise, “terör eylemi” ile “silahlı saldırı” arasındaki ayrımın gerekirse görmezden gelinebileceğidir. (Aral, 1999:123)

Günümüzde silahlı zararlar karşılık, BM Antlaşması’nda görülmeyen sınırlı bir istisna olarak kullanılmakta ve yeniden canlandırılmaya çalışılmaktadır. Meşru müdafaa devletin kendi kendini koruma hakkı ile sınırlı bir hak değildir. (Doğan, 2016:237) Buna rağmen, devletler hukukunda zararlar karşılık vermede, devletlerin karşılaştığı her türlü çıkar ihlaline karşı bir araç olduğu düşünüldüğünde, zararlar karşılık verme meşru müdafaaanın oldukça daraltılmış bir çeşididir ancak iki olgu anlam ve içerik bakımından tümüyle

çakışmamaktadır ki zararlar karşılık vermede güç kullanımı her zaman söz konusu olmazken, meşru müdafaa da güç kullanımı esastır. (Doğan,2016:237)

5 Nisan 1986'da Batı Berlin'de "La Belle" adlı gece klübünde yaşanan patlamada, iki ABD askeri ve bir Türk ölmüş, 77'si Amerikalı 229 kişi yaralanmıştır. Fiili sorumluluğun Anti Amerikan Kurtuluş Cephesi tarafından üstlenildiği olaydan sonra ABD, 15 Nisan 1986 tarihinde, Trablusgarp'taki askeri hedeflerin yanında askeri olmayan bazı bölgelere de müdahale ederek hava saldırısı başlatmıştır. El Dorado Kanyon adlı operasyonda aralarında Libya lideri Kaddafi'nin bir kızının da olduğu 37 kişi ölmüş 93 kişi yaralanmıştır. (Moss,2010:45)

ABD hava saldırısını meşrulaştırmak adına, Batı Berlin'deki saldırının Libya'ya ait olduğuna dair kesin kanıtlarının bulunduğu Libya'nın BM Antlaşması'nın md. 2/4'ü ihlal etmiş olduğunu, BM Antlaşması md. 51'e tanınan doğal ve meşru müdafaa hakkının bir devletin vatandaşlarını ve gemilerini koruma hakkını kapsadığını ifade etmiştir. ABD, devam eden terörist saldırıların bir silahlı saldırıya ulaşacağını iddia ederken, meşru müdafaa hakkı olarak önleyici bir tedbir hakkını da kullanmış olmaktadır. Libya ise saldırı ile ilgisi olmadığını, ABD'nin md. 51 çerçevesinde Libya'ya meşru müdafaa hakkı veren bir silahlı saldırı gerçekleştirmiş olduğunu ileri sürmüştür.

Bu saldırı, BM Güvenlik Konseyi'nde tartışmalara konu olmuşken, İngiltere, İsrail, Güney Afrika ve Kanada hariç, ABD'nin pek çok müttefiki saldırıyı onaylamamış ve saldırının meşruluğu konusunda kararsız kalmışlardır. Yunanistan, Hollanda, Batı Almanya, Belçika, Fransa, İspanya ve İtalya gibi ABD'nin müttefiki olan devletler saldırıyı eleştirmişken, Sovyetler Birliği, Doğu Bloku Devletleri, Arap Devletleri, Çin, Afrika Birliği ve Bağılantısızlar Hareketi de veto aracının olmadığı BM Genel Kurulu'nda ABD'yi kınamıştır. Silahlı bir saldırıya maruz kaldığını ve buna karşı meşru müdafaa hakkına sahip olduğunu ex post facto olarak ilan eden ABD'nin Libya'ya karşı daha başlangıçta Güvenlik Konseyi'ne başvurması gerekirdi. (Aral,1999:123)

ABD'nin Libya'ya yönelik saldırısını meşrulaştırmak için ileri sürdüğü argümanlar bir grup yazar tarafından da farklı şekilde eleştirilmiştir. Bir grup yazar, ABD'nin iddialarını eleştirmiştir. Örneğin, Oscar Schachter ABD'nin somut deliller ortaya koyamadığını, savunma amaçlı tedbirler almak yerine hava saldırısını yapmanın uluslararası hukuka uygun olmadığını belirtmiştir. (Taşdemir, 2006:126) Libya'ya atfedilen fiilin ABD'ye yönelik "bir silahlı saldırı" olarak tanımlanamayacağı aşıkardır. (Aral,1999:123)

F. Murphy ise, ABD'nin tüm barışçıl yolları tükettiği argümanının inandırıcı olmadığını belirterek, BM Ant. Md. 37/1'e göre, "uzaması uluslararası barış ve güvenliğin muhafazasını tehdit edebilecek mahiyette bir uyuşmazlığa taraf olanlar bu uyuşmazlığı 33. Maddede anılan yollarla çözmeye muvaffak olamazlarsa bunu Güvenlik Konseyi'ne sunarlar" şeklindeki yükümlülüğe ABD'nin uymadığını ileri sürmüştür. (Taşdemir, 2006:126)

Eric Singer ise, Avusturya, Belçika, Danimarka, İsrail, Federal Almanya, ABD ve İngiltere gibi birtakım devletlerin görüş ve uygulamalarının daha fazla önem taşıdığına dikkat çekmiştir. ABD'nin Libya'ya yönelik hava saldırısı, Güvenlik Konseyi tarafından

kınanmamış olmasına rağmen, md.51 çerçevesinde meşru müdafaa hakkının kullanılmasından ziyade zararlar karşılığa daha çok benzemektedir. ABD eylemi savunma amaçlı bir eylemden ziyade, cezalandırıcı nitelikte, gereklilik, orantılılık ve aciliyet şartları bakımından tartışmalı bir eylem olduğu görülmektedir. (Taşdemir,2006:128) Bu eylemin sorumlusunun Libya olduğu ve bu terör eyleminin ABD'ye meşru müdafaa hakkı verdiği kabul edilse bile on günlük zamansal kopukluk aciliyet önkoşulunun ve orantılılık ilkesinin ihlali söz konusu olmuştur. (Aral, 1999:124)

1.10.Uluslararası Hukukta Devletin Sorumluluğunun Sonuçları

Uluslararası hukuk süjesinin uluslararası hukuka aykırı fiil neticesinde, devletin sorumluluğunun doğması, bu zararın onarılması yükümlülüğünü doğurmaktadır. Zararın onarımı çeşitli şekilde giderilmektedir.

1.10.1.Eski hale iade

Bir zararın tamiri adına, zararın yok edilerek, bir hukuki durumu eski haline getirdiği bu yöntem, maddi ve hukuksal açıdan ayrılmaktadır.

Maddi açıdan eski duruma getirme, el konulan bir geminin iadesi, geriye verilmesi gibi uygulamaları içeren bir hukuki yöntemdir.

Hukuksal açıdan eski duruma getirme ise, zarara neden olan hukuksal işlemin kaldırılması ya da değiştirilmesini belirtmektedir. (Pazarcı,1999:186)

Eski hale iadede gözetilen iki husus; zararın maddi olarak tazminin mümkün olması ve orantılılık ilkesidir. Zararın giderilmesi maddi olarak mümkün olmalı ve eski hale iadede bir orantılılık ilkesi gözetilmelidir.

Devletin Sorumluluğuna İlişkin Düzenlemeler Taslağının 35. Maddesinde belirtilen:

35. Madde

Eski Hale iade

Uluslararası nitelikteki bir haksız fiilin sorumlusu devlet, ihlal meydana gelmezden önceki halin yeniden tesis edilmesi için, eski hale iadeyi gerçekleştirme yükümlülüğü altındadır; fakat eğer böyle bir eski hale iade:

- a) Maddi olarak imkânsız ise;
- b) Orantılılık ilkesine göre tazminata nazaran, tercih edilmeye değer bir fayda getirmiyor ise uygulanmaz.

1.10.2.Tazminat

Uluslararası hukukta devletin başka bir devletin fiilinden ötürü zarar görmesinde eski hale iadenin mümkün olmadığı ölçüde zararın tazminat yolu ile onarılması kural istisnası ise zararın hesaplanabilir ise istisnadır. Tazminat cezai nitelikte olmamakla birlikte hesaplanabilir tüm zararları kapsamaktadır. Değer birimi para olarak hükmedilmekte ise de diğer ekonomik değerler devletin, ya da uyruklu olan yurttaşının kişisel zararları da bu kapsama girmektedir. Manevi onarım tazminatın dışında tarziye başlığı altında düzenlenmektedir.

Devletin Sorumluluğuna İlişkin Düzenlemeler m.36' de belirttiği gibi;

36. Madde

Tazminat

1. “Uluslararası haksız fiilin sorumlusu devlet, bu fiil ile neden olunan zararı, bu zarar eski hale iade ile onarılamadığı ölçüde, tazmin etmek yükümlülüğündedir.
2. Tazminat, mali olarak hesaplanabilecek tüm zararı, saptanabilir olmak kaydıyla mahrum kalan kazançlar da dâhil olmak üzere kapsar.” (Erkiner,2010:318)

1.10.3. Tarziye

UHK 37. Maddesinde düzenlenen tarziye, devletin haksız fiili neticesinde doğan zararın tanzimi yolunda son telafi şeklidir. Eski hale iade ve tazminat yöntemlerinin kifayetsiz kaldığı durumlarda devletler, tarziye yöntemine başvurmuşlardır ki bu cezalandırıcı nitelik taşımamaktadır.

37.m/2. F. Uyarınca tarziyenin şekilleri konusunda düzenlemeye bulunulmuştur. Beyanın yapılması UAD tarafından usulendir. Tarziye manevi içerikli olup tazminat ya da faiz ödenmesi şeklinde ortaya çıkmamaktadır.

37.Madde

Tarziye

1. “Bir uluslararası haksız fiilden sorumlu devlet, bu fiil ile neden olunan zarar için, bu zarar, eski hale iade ile ya da tazminat ile onarılmadığı ölçüde tarziye vermek yükümlülüğündedir.
2. Tarziye, ihlalin kabul edilmesi, üzüntünün beyan edilmesi, resmi özür dilenmesi ya da diğer uygun biçimde olabilir.
3. Tarziye, zarar ile orantısız olmamalıdır ve sorumlu devlet için küçük düşürücü biçim almamalıdır. “ (Erkiner,2010:318-319)

Genel bir değerlendirme yapılacak olunursa, devletin sorumluluğu üzerine yapılan çalışmaların yetersiz oluşu ya da amiyane tabirle geç kalmasının nedeni uluslararası hukukta sorumluluk kurumu diğer hukuk dallarından özellikle iç hukuktan farklı gelişmesi nedeniyledir. Bugün uluslararası sistem pek çok küresel değişim yaşamış, güç dengeleri değişmiştir. Çatışma havzalarının çoğu küçük devletler arasında olduğundan bu devletlerin sorunlarını askeri yollarla çözememeleri uluslararası hukuka olan ihtiyaçlarını sorumluluk bağlamında daha da arttırmıştır. Uluslararası hukuka günümüzde yöneltilen en büyük eleştiri, bağlayıcılığından hareketle diğer hukuk alanlarından farklılığına dayanarak uluslararası hukukun işlevselliğinin yeterli olmadığı yönündedir. Uluslararası hukukta sorumluluk kurumuna istinaden her zaman yaptırım uygulayacak bir mekanizmanın olmaması keza uluslararası hukuk düzeninde genellikle devletlerin ve uluslararası örgütlerin kabul ettiği kuralların yalnızca bu kuralları kabul eden uluslararası hukuk kişilerini bağlaması söz konusu olmaktadır. Uluslararası sistem güçlü bir değişim yaşamış, yeni savaş türleri ortaya çıkmıştır. Güçlü devletler, hukuka olan bağlılıklarını açıklasalar dahi, savaşa ve savaş eğilimine olan ihtimalleri göz ardı etmeyerek askeri ve savunma harcamalarını üst düzeyde tutmaktadırlar. Küçük devletlere karşı yaptırım mekanizması olarak tekelleştirdikleri uluslararası hukuk kurallarını öne sürerken, realist bir anlayışla askeri savunma planları ve hazırlıkları yapmaktadırlar.

Uluslararası hukuk, iç hukuktan bağımsız olarak sadece genel bir eğilimi belirtmekle sınırlı kalmaktadır ki bu diğer devletler için aynen uygulanabilir hale gelmediğini de göstermektedir. Bu durum sonuç olarak BM gibi uluslararası örgütlerin daha fonksiyonel olarak ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Devletin sorumluluğu kapsamında uluslararası hukukta günümüze değin önemli bir sorun da belirsizliklerini hala koruyan bir kodifikasyon sorunu da bulunmaktadır. 2001 yılından bu yana, egemen devletler, devletin sorumluluğu kapsamındaki çalışmalarını taslak metinden öteye geçirememişlerdir. Bu geç kalışın en önemli nedeni, devletlerin egemenlik prensiplerini uluslararası hukuka tam anlamıyla bağlamaktan kaçınmaları olmuştur.

“İç Savaş ve Yemen” adlı ikinci bölümde, Yemen’in Uzak ve Yakın tarihi konu alınarak realizmin Yemen’deki etkilerine değinilecektir. Ortadoğu ve Uluslararası Sistem, Körfez İşbirliği Konseyi ve Arap dünyasının bölünmüşlüğü konu edilecektir. Bu kısımda ABD’nin bu devletlere üçüncü bir belirleyici büyük güç olarak yaklaşımlarından bahsedilirken, Ortadoğu, özellikle Libya ve Yemen’de çıkan iç savaşları hangi teorilerin daha iyi açıklayabileceği ayrıca bir tartışma konusu olacaktır. Bu tezde, konuya realizm ve İngiliz Okulu yaklaşımı dahil edilerek, açıklama yapılacaktır. Arap Baharı’nın, Mısır, Suriye ve Tunus’u olduğu kadar Suudi Arabistan ve İran’ı da etkilediği göz önüne alındığında, Suudi Arabistan ve İran’a Bahar’ın yansımaları ve Yemen üzerindeki bitmek bilmez Suudi-İran mücadelesi bu bölümde irdelenecektir. Ayrıca bu bölümde, Yemen İç Savaşı’nın neden dinmediğini açıklayan siyasi, ekonomik ve dini konjonktüre de yer verilerek gelecekte Yemen’i bekleyen durumlara değinilecektir.

İKİNCİ BÖLÜM

İÇ SAVAŞ VE YEMEN

2.1. Realizmin Yemen'deki Etkileri ve Suudi-İran Vekalet Savaşlarındaki Önemi

Günümüzde özellikle savaş, iç savaş, anarşi, kendi kendine yeterlilik, güvenlik paradigmaları ve güç dengesi kavramlarını açıklayan realizm özellikle Yemen'de Suudi-İran vekalet savaşlarının da kilit rolünü anlamamızda bize yardımcı olmaktadır.

Bölgede İran ve Suudi Arabistan arasındaki mücadelede birbirini dengeleme en önemli parametrelerden birisidir. (Cingöz,2018:13) Vekalet savaşlarını anlamada bizlere yardımcı olacak bir başka realist olgu ise güvenlik ikilemleri ile bölgede tırmanan İran-Suudi savaşlarıdır. Realizm, bölgedeki rekabet, ikilem ve dengeleme oyununu çok iyi açıklasa da bu ekol, bölgede Yemen'in ihtiyaç duyduğu uluslararası toplum desteği, entegrasyonu ve uluslararası iş birliğini açıklamada yetersiz kalmaktadır. Realizmin kimlik ve etnisite gibi olgulardan yola çıkarak belirli bir tümele varması, onun farklı kültürler, iş birliği, sosyal değişimler, sosyal dengeler, uluslararası topluma entegrasyon gibi olguları yok saymasına neden olmaktadır.

Realizm, uluslararası ilişkilerde olgulara, ittifak ya da iş birliğinin aksine savaş çıkarımlı bakmaktadır. Bu noktada, ittifak, dengeleme ve savaş kavramının uluslararası sistemde açıklanması yerinde olacaktır.

Realizmin ideolojik açılımlar, normlar, farklı kimliklere ilişkin söylemler gibi fikrîsel çıktıları yok sayması, Yemen'in çok kimlikli yapısı düşünüldüğünde yeterli değildir ki realizm bir devletin kapasitesini daha çok askeri ve ekonomik yeterlilik ölçeğinde irdelemektedir. (Cingöz,2018:13) Yemen'de özellikle İran'da yaşanan İslam devrimi sonrası bölgede sistemsal yapısında önemli değişiklik ve kırılmalar yaşanmıştır. Devrim ile İran yeni bir ideoloji kazanırken, bölgede de yeni bir ideolojik güç haline gelmiştir ki askeri kapasitesi azalsa da bölgede Suudi Arabistan açısından bir tehdit olarak algılanmıştır. Tüm bu olgular, askeri ve ekonomik bir açıdan ele alınarak açıklansa da bölgenin uluslararası topluma açıklığı, kimliksel entegrasyonu, ekonomi, dini ve çok kültürlülük gibi sorunları nedeniyle sadece realizmle açıklanması yeterli görülmemektedir.

İran Devrimi ile İran'ın başta Suudi Arabistan olmak üzere birçok ülkenin tehdit algısında kültürel, ideolojik ve etnik unsurlar rol oynamaktadır. İki devletin bölgedeki vekalet savaşlarında yalnız hareket edememesi, uluslararası toplumdaki rolü ve uluslararası toplumu meydana getiren diğer devletlerin müdahalelerini daha da önemli hale getirmektedir.

a) Ortadoğu'da Uluslararası Politika ve Körfez İş birliği Konseyi:

Ortadoğu, yüzyıllar boyunca çözüm bulunmayan sorunların beşiği olarak, sürekli merkez-çevre çatışmalarına sahne olmuş, Batı'nın hegemonyasında olan bu bölgede, kendi kaderini tayin mümkün hale gelmemiş, sorunlara Ortadoğu halkı hiçbir zaman kendi iradeleriyle çözüm bulamamışlardır. Ortadoğu'da ulus ve devlet arasında bir

uyuşmazlığın söz konusu olması ve bu bölgenin uluslararası sisteme kültürel normları ile de uyum sağlayamaması söz konusudur. Bölge, yıllarca ABD ve İngiltere'nin postkolonyal etkisinden kurtulamayarak, onların dünya düzenini belirleyen kapitalist bir sistem çevresinde hareket etmiştir. Soğuk Savaş sonrasında merkezin ikiye bölünmesiyle, bölge ülkeleri bu rekabetten faydalanarak, yardım ve silah temin etmişlerdir. 1970'lerden sonra bölgede yeniden dış güçlerin baskın olduğu gözlemlenmektedir. Yaklaşık dört yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nun hakimiyetinde kalan Ortadoğu, 16. ve 18. yüzyıllar arası "Millet Sistemi" ile bölgesel bir siyasi düzene sahipti ve toplumsal yapılanma, dini aidiyete göre gerçekleşmekteydi ki imparatorluktaki Hristiyan ve Yahudiler, Millet Statüsü adı altında kendi başına topluluklar olarak tanınmakta ve kendi idari, hukuki ve dini işlerinde geniş ölçüde özerk durumdaydılar. İmparatorluğun 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Ortadoğu'da gittikçe kontrolünü kaybetmeye başlamasıyla, Millet Sistemi bölgede çözülmüştür. (Özalp,2013:45)

Ortadoğu uluslararası toplumun oluşmasına zemin olmayan şartlara sahiptir keza çatışma ortamının sürekli var olması, çözümlerin kalıcı olmaması bölgede istikrarın olmayışını açıklamaktadır. Arap kimliğinin olduğu bir merkez vardır, ancak bu merkezde yer alan ülkeler genellikle zayıftır ve çevre olarak adlandırılan, Arap olmayan ama daha güçlü ülkelerle, İsrail, Türkiye ve İran ile çevrilidirler. (Oktav,2011:8) Arap olmayan ülkelerin Körfez İş birliği Konseyi, İslam İş birliği Örgütü gibi yapılanmalarına karşı Ortadoğu'da uluslararası bir toplumdan bahsedebilmek mümkün değildir. Arap toplumlarının dışarıdan müdahaleyle zorla yıpratılması, İsrail'in bölgedeki varlığı ve petrol kaynaklarını kontrol etme mücadelesi, uluslararası toplum olamamanın nedenleri arasında zikredilmelidir. Ortadoğu'da uluslararası bir toplumdan bahsedebilmek için bölgedeki devletlerin yapısal olarak incelenmesi çok önemlidir. Bu devletlerin çoğunun statüko karşıtı ve anti emperyalist olması ise monarşi yönetimlerin ve devrimcilerin arasındaki çatışmalardan kaynaklanmaktadır.

Bölgedeki devletlerin oluşumu birbirlerinden çok farklı oldukları için farklı şekillerde kurulmuşlardır. Bunlardan bazıları, kendi iç sentezleri sonucu ortaya çıkmıştır, modernleşme süreçlerinden geçmemiş ve yeterince zengin olmamaları yüzünden çoğu siyasi mekanizmaya ve devlet üstü kimliklere karşı çok hassastırlar. Bazı devletler ise, sosyolojik hamlelerle, milliyetçilik, demokrasi, devrimcilik olgularıyla kurulmuş ve kendilerini uluslararası toplumun bir parçası olarak görebilmektedirler. (Oktav,2011:9)

Bölgede, ulus-devlet uyumunun çok zayıf olması, egemenlik kavramının Vestfelyan olarak görülmemesi, iç işlere karışmazlık, sınır ihlali gibi ilkelerin yönetici elitler tarafından benimsenmemesi bölgede modern uluslararası hukuk ilkelerinin de göz ardı edildiğini göstermektedir. Sivil halkta hoşnutsuzluk oluşturan askeri seçenekler, bölgede barış sürecinin başlamasında artık bir çözüm yolu olarak da görülmemektedir. Araplar, çatışmaların çözümü için bölgesel iş birliği ya da bölgecilik olgusuna işlerlik kazandırmışlardır. Bu çabalar, 1990'larda daha çok Pan-Arabizm olarak ortaya çıkarken, 1945'te İskenderiye'de Arap dünyasının bölünmesine karşı Arap Birliği kurulmuştur. Bu hareket, Arapların Ortadoğu'daki en önemli iş birliği adımı olarak, Filistin'in özgürleştirilmesi adına ortaya konmuştur. Arap Birliği'nin kuruluşu; Batı askerî

müdahalesi esnasında verilen büyük Arap krallığının kurulması sözünün tutulmaması ve bunun aksine savaş bitiminde bölgede sömürgecilik faaliyetlerinin başlatılması üzerine Arap devletlerinin ürettiği bir çözüm olup 20.yüzyılda bağımsızlıklarını elde eden Arap devletleri her ne kadar suni yapılar arzemiş olsalar da tek bir devlet çatısı altında birleşmeyecek kadar anlaşmazlıklarla yüklüdür. (Ay, 2018:47)

İngiliz Okulu'na göre, bir devletler topluluğu, onu oluşturacak devletlerin çıkar ve değerlerinin farkındalığıyla kurulmaktadır. Ortadoğu'da "biz" duygusunun ve ortak bölgesel kimlik olgusunun olmayışının nedenleri arasında ilk olarak, bölge ülkelerinin ulusal çıkarlarının birbirinden değişik olmasıdır. Başka bir neden ise, global güçlerin çıkarları etrafında şekillenen bir Ortadoğu politikası oluşudur. Ortadoğu'da "biz" duygusu Batı yani "öteki" üzerinden oluşturulmaya çalışılmakta ve "öteki"siz bir güvenlik algısı neredeyse kurulamamaktadır. Bu güvenlik ikilemleri, iç savaşla da başlayan ve vekalet savaşlarına varan bir dizi ikilemi de beraberinde getirmektedir. (Oktav,2011:16)

1980'lerde meydana gelen İran-Irak Savaşı, 1990'larda Irak'ın Kuveyt'i işgali ve Körfez Savaşı gibi Ortadoğu'da meydana gelen elem verici olaylar neticesinde, Körfez İş birliği Konseyi oluşturulmuştur. Güvenliklerinden endişe eden Basra Körfezi ülkeleri, tamamının Arap ve çoğunun OPEC üyesi olduğu Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri, Katar, Bahreyn, Kuveyt ve Umman'ın kral / emirleri Birleşik Arap Emirlikleri'nin Abu Dhabi kentinde 25 Mayıs 1981'de bir araya gelip bölgesel iş birliğini arttırmak amacıyla kurulmuşlardır. (Akkaya,2013:9)

Körfez İş birliği Konseyi, üye ülkelerin uyumsuzluğu mevcut bulunsa da ekonomik ilişkiler, altyapı gibi konularda ülkelerin iş birlik geliştirmeleri için uygun bir platform olmuştur. Tarihe bakıldığında üye ülkeler arasında güven ilkelerinin yoksun olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin, Katar ile Suudi Arabistan arasındaki sınır anlaşmazlıklarını, Katar, Irak ile askeri anlaşma imzalayarak çözmek istemiştir. Körfez İş birliği Konseyi'nin bununla birlikte, bölgenin güvenliğinin sağlanmasında çok yetkin bir rol oynadığını söylemek güçtür. Bunun altında yatan neden, Arap kimliğinin ortaklığından çok ilişkilerin devlet temelinde kuruluyor olması ve güvenliği "ötekileştirerek" tanımlamalarıdır. (Oktav, 2011:20) Körfez İş birliği Konseyi, sadece bir güvenlik örgütü değildir, serbest ticaret alanı oluşturmak gibi önemli bir işlevi daha bulunmaktadır. Ancak nüfus, petrolden elde edilen gelir, Batı ile ilişkiler açısından Basra Körfezi ülkeleri pek çok farklılıklar göstermektedir. Konsey'in en güçlü üyesi Suudi Arabistan'a karşı duyulan güvensizlik, Konsey'in tam entegre olamamasına yol açmıştır. Bütün bunlara rağmen KİK ülkeleri, kendi kısıtlarını daha iyi görerek zaman içerisinde siyasi bir uyum yakalamış ve ortak güvenlik mekanizmasının kurulmasının gerekliliği konusunda anlaşmaya varmıştır. Örneğin Suudi Arabistan ve Yemen arasındaki sınır krizinde Suudi Arabistan'ın kendi topraklarını savunmak için atacağı bütün adımları desteklediklerini ifade etmişlerdir. (Akkaya,2013:12)

Konsey üyelerinin askeri güç, nüfus, kaynak zenginliği konusunda farklı yapıda olmaları, ABD'nin bölgedeki askeri gücü, ülkelerin ABD ile yaptığı karşılıklı anlaşmalar, birbirlerine karşı tam güven duygusu içerisinde olamamaları kısacası, Konsey'in temelini değerler üzerine değil çıkar temelleri üzerine kurmaları ideolojik ilişkilerden çok bu

devletlerin materyalist-maddi çıkar ilişkilerine dayalı bir platform olmasına sebep olmuştur. Konsey üyeleri ABD ve İran konusunda da farklı fikirlere sahiptirler. Müslüman Kardeşler konusunda da farklı fikirlere sahip olabilen Konsey üyeleri, Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri ve Bahreyn, 5 Mart günü ortak bir açıklama yaparak Katar'dan büyükelçilerini çektiklerini duyurmuşlardır, bu kararın alınmasına, bu dört ülkeye ek olarak Kuveyt ve Umman'ın da aralarında bulunduğu altı ülkeden oluşan Körfez İşbirliği Konseyi'nin 23 Kasım'da imzaladığı güvenlik anlaşmasına Katar'ın sadık kalmaması gerekçe gösterilmiştir. (Aslan,2014:1)

Basra Körfezi'nin güvenlik tanımı ve bu bölgede yer alan devletlerin oluşum süreçlerinin Ortadoğu'yu tamamen yansıtmamasına rağmen, bu bölgede devletler, Vestfelya devlet sistemini model almalarına karşılık, bu modelin öngördüğü biçimde var olamamışlardır. Vestfelyan devlet sisteminde kimlik-vatan uyumu, dış politika çıkarları için de belirleyici olmaktadır ancak Ortadoğu'da bu durum farklıdır nitekim bu bölge, emperyal güçlerin keyfi şekilde belirledikleri yapay devletlerle kurulmuşlardır ve vatan-kimlik uyumu zayıftır, devlete bağlılıkları da zayıf olmuştur, devlet ve ulus ahengini yakalayamamışlardır. Basra Körfezi ülkeleri, ulus devlet olamadıklarından, aidiyet ve kimlik kavramları güçlü olmadığından ve vatan-toprak aidiyetleri zayıf olduğundan Körfez İş birliği Konseyi ile de aralarında tam bir birlik oluşturamamışlardır. (Oktav,2011:24)

b) Suudi Arabistan-İran Rekabeti:

Suudi Arabistan ve İran ilişkilerine bakıldığında, Safavi döneminden beri İran Şahları Körfez üzerinde güç sahibi olmak istemişlerdir. İran-Suudi Arabistan ilişkilerine İran açısından bakıldığında velayet-i fakih doktrini ile desteklenen dini lider ile demokratik kanallardan seçilen cumhurbaşkanı arasındaki siyasi görüş farklılıkları, gerilimler ve ikili arasındaki ilişkilerin biçimi, ideoloji ve uygulama arasındaki gerilim dış politikayı belirleyen temel iç faktörlerken, İran'ın Suudi Arabistan karşısında bölgesel, ABD karşısında küresel güç dengesi arayışları ise başlıca dış faktörleri işaret etmektedir. (Özev,2016:86)

İran, kendi siyasi iç karışıklıkları ve dış müdahaleler neticesinde istedikleri gibi Körfez'de hakimiyet kuramamışlardır. Körfez, 1958'de Irak'ta ortaya çıkan darbeye birlikte İran'a karşı bir tehdit oluşturmaya başlayınca, bu dönemi takiben İran, Suudi Arabistan ile ilişkilerini normalleştirmeye çalışmıştır. İran 1965'te Kuveyt, 1968'de Suudi Arabistan ve 1969'da da Katar ile kıta sahanlığı problemini çözüme kavuşturmuştur. Bu dönemde Arap milliyetçiliğinin yayılmasından korkan İran Kuzistan bölgesini kaybetmekten korkmaktaydı. Bölgenin yapısının tamamen değiştiği yıl olarak 1971 senesi önem arz etmektedir. İngiltere'nin bölgeden çekileceğini duyurmasıyla, Basra Körfezi'nde İngiltere'nin yerini ABD'nin alacak olması olumsuz karşılanmıştır. İngiltere'nin 1971 yılında Basra Körfezi'nden çekilmesinden sonra Tahran ve Riyad arasında jeopolitik bir rekabet başlamış fakat bu durum dönemin şartlarında dile getirilmemiştir zira İngiliz ordusu Körfez Bölgesi'nden çekildikten sonra İran ABD'nin müttefiki olarak "Körfez'in Polisi" rolünü üstlenirken, İran ve Suudi Arabistan birlikte ABD'nin bölgedeki

çıkarlarının garantörü olmuş ve “ikiz sütun” politikasının iki önemli sacayağını oluşturmuşlardır. (Kocatepe,2017:68-69)

Ama buna rağmen İran, bölgede Nixon Doktrinin bir parçası ve ABD’nin iki önemli müttefikinden biri olmuştur. 1979 İran devrimine kadar İran ve Suudi Arabistan ilişkileri bozulmadan devam etmiştir. Ancak İran İslam devriminden sonra İran, Suudi Arabistan’a karşı tutumunu değiştirmiş; devrimden sonraki yıllarda devrimi komşu ülkelere empoze edebilmek adına İran, son derece olumsuz bir dış politika izlemiştir. İran devrimi, özellikle nüfusunda Şii unsuru taşıyan seküler ve ulusalcı devletleri telaşlandırmıştır. Suudi Arabistan’ın böylece jeopolitik ve siyasi rolü ABD nezdinde artarken, İran, katı siyasi tavırları yüzünden devrim yıllarında yalnızcılık politikasına kendini terk etmiştir. (Oktav,2011:99)

1990’lı yıllarda, Soğuk Savaş’ın bitmesine müteakip, Rafsancani’nin girişimleri sonrası, iki devlet arasında yakınlaşma dönemi cereyan etmiştir. Hatemi’nin iktidarı ile daha da yalnızlaşan İran, bu sebeple Suudi Arabistan ve ABD ile yakınlaşma girişimlerinde bulunmuştur. İran’ın ekonomisinin kötüye gidiyor olması uluslararası toplumda yer edinmek gayesiyle, petrol fiyatlarının düşmesi ve ABD’nin kuşatma politikasıyla başa çıkabilmek ve yaptırımlardan kurtulabilmek adına İran ABD ve Suudi Arabistan ile yakınlaşma dönemine girmiştir. Ancak bu yakınlaşma uzun bir dönem sürmeyecektir zira, İran ve Suudi Arabistan arasında köklü sorunların olması buna sebeptir. Irak’ın İran’a karşı savaş sırasında yürüttüğü kimyasal silah kullanımı İran’ın uluslararası toplum ve hukuka olan inancını sarsmıştır. Böyle bir adımın İran’ın nükleer silah teknolojisine sahip olmasının önünü açacağını düşünen Suudi Arabistan, ulusal güvenliğinin tehdit altında kalacağı gerekçesiyle bu girişimden büyük bir tedirginlik duymuştur. (Kocatepe, 2017:72)

Obama döneminde Suudi Arabistan-İran ilişkilerine bakıldığında, iki ülkenin ilişkileri gerilemiştir; bunda İran’ın nükleer güç olma yolundaki kararlılığı en önemli faktör olarak gözükmektedir. Suudi Arabistan, kendi doğu vilayetindeki Şiilerin güçlenmesini istemediğinden bu duruma karşı 2005’te Uluslararası Atom Enerji Ajansı ile görüşmelere başlamıştır. (Oktav,2011:114)

Suudi Arabistan’ın İranla ilgili güvenlik kaygılarının artmasının bir diğer nedeni ise, Arap ligi devletlerinin hala güvenlik politikası oluşturamamış oluşudur. Bunun neticesinde İsrail-Arap çatışması Arap dünyasının aleyhine ilerlemiş ve ABD bölgede hâkim güç olmayı sürdürmüştür. Araplar arasında bir fikir birliğinin sağlanamaması Suudi Arabistan’ı silahlandırmaya itmiştir. Körfez İşbirliği Konseyi üyelerinin fikir ayrılığında olmaları üzerine daha da silahlanan Suudi Arabistan, 2007 yılında, ABD’nin Irak’tan çekileceğini belirtmesiyle Suudi Arabistan, Irak’ta daha aktif bir politika izlemeye başlamış ve İran’la daha uzlaşmacı bir tutumda bulunmuştur. (Oktav,2011:115)

Obama dönemi ile Bush’dan farklı olarak İran’ın baş düşman edilmekten vazgeçilmesi ve Irak’ta yeni güç dağılımı dengesi oluşması ile Suudi Arabistan tedirgin olmuştur, Obama yönetimi İran’la uzlaşma çabalarının Suudi Arabistan ile ikili ilişkilerinin etkilenmeyeceği teminatını vermeye çalışsa da Suudi Arabistan’ı memnun edememiştir. ABD’nin Suudi Arabistan’a bakışında petrol imtiyazının ve petrol ihtiyacını karşılayacak düzenin devam etmesi durumunda önemli bir değişim olmayacaktır. Bunun yanında, İsrail’e karşı

bölgedeki tehdidin azaltılmasında ve İran'la mücadelede destek olmasını beklemektedir. (Yılmaz,2011:59)

Suudi Arabistan ve İran arasında en fazla rekabet Irak bölgesi üzerinde çıkmıştır. Her iki ülkenin de ideolojilerini yaymak, dış güçlerle ilişkiler, güç dengesinin belirlenmesi konusunda hırsları bulunması bu rekabeti bitirmemiştir. Irak'ta yeni bir güçler dağılımının olması, İran'ın gizli nükleer çalışmalarının açığa çıkması, Afganistan'da Taliban'ın ve Irak'ta Baas Partisi'nin gitmesi gibi gelişmeler iki ülkenin rekabetini arttırmıştır. Suudi Arabistan'ın İran temelli korkuları, İran'ın bölgedeki nüfuzunu arttırması olurken, İran'ın korkusu ise İsrail'in varlığı ve ABD askerlerinin sınırlarında yer almasıdır. Güç dengesi arayışında bölgesel-yerel özgün çıkarları gerçekleştirme arayışı ciddi etkiye sahiptir ama bölgesel güç dengeleri daha ziyade küresel güçler tarafından belirlenmekte olduğundan ABD karşıtı ittifaklara Irak örneğinde görüldüğü gibi ABD tarafından karşı koyulacağı ve bu ittifakların başarısız olacağı açıktır. İran ve Suudi Arabistan Şii ve Sünni kimlikleri Lübnan, Suriye ve Irak gibi ülkelerdeki çıkarlarını gerçekleştirmek için kullanmaktadırlar ancak bölgesel çıkarlar ve kimlikler son kertede küresel çıkarları gerçekleştirme amacına hizmet eden faktörler konumundadır. (Özev, 2016:101)

Suudi Arabistan ve İran arasındaki mücadeleyi daha iyi anlayabilmek için sistem ve kimlik düzeyinde geçirilen değişimleri irdelemek gereklidir.

c)Uluslararası Sistem ve Ortadoğu'da Değişim:

Körfez ülkeleri, her ne kadar uluslararası hukuk ve demokrasiden yoksunluk gibi değersizleştirmelerle suçlansalar da bölgede hem alt sistem hem de ulusal kimlik düzleminde önemli gelişmeler yaşanmaktadır. Bu bölgede, kitleler tarafından sorgulanan dönüşümle birlikte, uluslararası sistemde yeri değişen Ortadoğu'nun bu değişimi ABD'nin de bölgede önemli bir aktör olarak söz söyleme hakkını kendinde bulmasını sona erdirecektir. Dünya artık, ABD'nin tek hâkim güç konumunda olduğu tek kutuplu dünya düzeninden çok kutuplu dünya düzenine geçmektedir. Bölgeyle ilgilenen tek süper güç ABD olmamakta, AB, Çin, Hindistan, Rusya önemli aktörler olarak baş rolü oynamaktadır. Bu durum bölgede, Suudi Arabistan politikalarının çeşitlenmesine yol açmıştır. Suudi Arabistan 2006 yılında Asya gezisine müteakip, Çin ile enerji ve ticaret konularında yakınlaşmıştır. Aynı şekilde Rusya ile enerji konusundaki görüşmeleri ve Putin'in 2007'deki Suudi Arabistan ziyareti de bu noktada önem taşımaktadır. (Oktav, 2011:137)

Ortadoğu'da ve Basra Körfezi'nde artan ABD karşıtlığının ABD'nin bölgedeki hareket etme kabiliyetini azalttığı bir gerçektir. Bunun nedeni, 1990'lardan itibaren uluslararası sistemde küreselleşme ile bölgesel örgütlenmelerin artmasıdır. ABD'nin yıllarca Ortadoğu'da hâkim güç olma isteği, bölgede Anti-Amerikancılığı zirveye çıkartmıştır. ABD'nin bölgede anti-Amerikancılığa maruz kalmasının ve başarısız olmasının nedenleri genel olarak şöyle özetlenebilir:

“Washington'da Amerikan dış politika vizyonunun neo-conlar tarafından çizilmeye başlaması, Irak İşgali'nin başarısız olması ve neo-conların işgal öncesinde ve sonrasında Amerikan iç kamuoyundaki eleştirileri ve uluslararası tepkileri göz ardı etmeleri, Clinton

yönetiminde gündeme gelen Filistin-İsrail Barış Sürecinin sona ermesi ve bölgede İsrail saldırganlıklarının artması.” (Köse, 2007, parag. 5)

Ortadoğu’da değişimde bir başka etken, Ortadoğu’da yaşanan kimlik buhranıdır. Genellikle Ortadoğu, özellikle Basra Bölgesi’nde tarih boyunca anakıtaya bağlı bir kimlik oluşturulmadığı, Batı’nın öteki kimliği oynadığı, Arapların tarih boyunca kimlik ve aidiyet duygularından yoksun kaldıkları gözlemlenmektedir. Araplar, Ortadoğu’daki geniş toprakları, daha önceki kültürleri hiçe sayarak yönetmeye çalışmışlardır. Çağdaş devlet kurma örneğini ise İran, Mısır ve Türkiye’den esinlenerek gerçekleştirmişlerdir. Günümüzde, Batı emperyalizminin oluşturduğu yapay devletler, Avrupa’daki gibi doğal yollarla olmamıştır. Arap-İslam kimliğine dayanarak ülkelerini yönetemeyen Araplar, bu yüzden bu bölgeler Batı’ya daha çok bağlanmışlar, ulus devletlerden ziyade teritoryal devletler sistemi oluşmuştur. (Oktav, 2011:143)

d) Arap Baharı ve Suudi-İran Çekişmesinin Yemen Üzerindeki Etkisi:

Arap Baharı, 2010’da Tunus’ta 2011 yılında ise Mısır’da devam etmiş, ortaya Ortadoğu’da yıllarca egemenlik sağlayan Sünni yönetimlerin beklemediği sonuçlar çıkmıştır. Mısır ve Tunus başta olmak üzere, Suudi Arabistan’ın ekonomik ve siyasi özelliklerinden çok farklı olmadığı söylenebilir. Arap Baharı’ndan Suudi Arabistan’ın etkilenmemesi söz konusu değildir ki Suudi Arabistan’da yaşayan 2 milyon 700 bin Şii’nin ülkenin petrol zengini bölgesindeki varlığı bunu kanıtlar niteliktedir. Bu yüzden 21. Yüzyılda Suudi Arabistan’ı endişelendiren en büyük gelişme, Şii hareketinin üst düzeye sıçraması olmuştur. Obama’nın 19 Mayıs 2011’de Beyaz Saray’da yaptığı konuşma, Suudi Arabistan’ın endişelerini ve korkularını arttırmıştır. Obama yönetiminin Suudi destekli Bahreyn’in monarşi yönetimine Şii çoğunluktan oluşan protestocularla müzakere yapmasını önermesi, Suudi Arabistan’ı endişelendirmiştir. (Oktav, 2011:154) Bahreyn olayları, İran ve Suudi Arabistan arasında yaşanan derin mezhep ve ideolojik farklılıkları su yüzüne çıkartmakla kalmamış, petrolün bölgede politik bir silah olarak kullanıldığını göstermiştir. Bunun karşısında Riyad, geleneksel statükocu politikası gereğince, Arap Baharı sürecinde dış politikada etkinliğini artırarak halk ayaklanmalarıyla başlayan “sosyolojik başkaldırı” sürecini geri püskürtmeye çalışmıştır ki bu amaçla, Bahreyn’de Şubat 2011’de başlayan ayaklanmaların bastırılmasına askeri destek vererek doğrudan müdahale etmiştir. (Aslan, 2014:5)

Bu açıdan Yemen’de Suudi-İran çekişmesinin önemi de ayrıca büyüktür. Yemen’de iç istikrarsızlığın uluslararası bir problem haline gelmesi, El-Kaide’nin bölgede daha iyi yerleşmesini sağlamaktadır. Bu huzursuzluk, Suudi Arabistan ve İran arasında dolaylı bir savaşa dönüşmüştür. Suudi Arabistan’ın bölgeyle ilgisi sınır koruması olurken, İran’ın bölgeye olan ilgisi ideolojiktir. Bu bağlamda Suudi Arabistan’ın iç politikada da yaşadığı sorunlar, durumun hiç de iyi olmadığını göstermektedir. İran’ın Husilerle olan ittifakına, Suudi Arabistan “Kararlılık Fırtınası” adlı operasyonla cevap vermiştir ki Husiler’in Sanaa’yı ele geçirmeleri sonucunda başlayan çatışmalar sonucu 2015 Ağustos ayına kadar 3.800 kişi ölmüş ve 20.000 kişi yaralanmıştır ki bir milyon insan yer değiştirmek zorunda kalırken, daha kötü durumda olan Sudanlıların %90’ı vatanlarına dönmek zorunda kalmıştır. (İnat, Kurt, vd., 2016:21)

İç politikada gücünü Vahhabi din adamlarından alan yönetimin hareket alanı dardır, Şiiiler, ülkenin en zengin petrol yataklarının bulunduğu bölgede yaşamakta ve kendilerine ayrımcılık yapıldığından şikâyet etmektedirler. Bölgede Körfez İşbirliği Konseyi üyeleri arasında güvene dayalı ilişkiler kurulamaması da başka bir nedendir. Örgüt üyelerinin ortak bir tehdit tanımlamasının olmayışı da etkilidir. Söz gelimi, İran ile ilişkilerde Umman, Birleşik Arap Emirlikleri ve Katar daha bağımsız bir dış politika benimserken, Kuveyt ve Bahreyn daha çok Suudi Arabistan’a yakın bir duruş sergilemektedirler. (Oktav,2011:170) Suudi yetkililerin önerdiği gibi ortak bir güvenlik politikasının oluşturulamamasının nedeni örgüt üyelerinin önemli güvenlik açıklarının olmasından kaynaklanmaktadır. Bu devletlerin nüfuslarının az ve güvenlik yapılarının kırılgan olduğu düşünüldüğünde, ABD ile uzlaşma fikri bu ülkelere kendi aralarında bir güvenlik örgütü kurmaktan daha cazip gelmektedir. Nitekim, ilk kurumsal yapılanma olan Yarımada Ortak Savunma Kalkanı Gücü sembolik bir adım olarak kalmıştır. Suudi Arabistan’ı en çok endişelendiren gerçeklerden biri de İran’ın nükleer güç olarak bölgede hakimiyet kurmasıdır. Suudi Arabistan, Arap Baharı’nın getireceği istikrarsızlıktan en çok İran’ın yararlanacağını düşünmekte ve bu yüzden nükleer çalışmalara başlamak istemektedir ve Suudi milliyetçiliği bu sebeple giderek artmaktadır. (Oktav,2011:173-174)

Realizmin hükümet dışı aktörleri bir teori olarak yok sayması, bölgede önemli güç rolünde bulunan Husilerin varlığı ile çelişmekte ve bu gelişmeler uluslararası toplum olmadan sadece realizmle açıklanması yeterli gelmemektedir. Soğuk Savaş’ın ortaya çıkmasından sonra, uluslararası ilişkiler literatüründe farklı konseptte devletler ortaya çıkmıştır. Başarısız devlet olgusu bu dönemde cereyan etmekle birlikte alt Sahra Afrikasında yalnızca münhasır olmayan, bazı çok etnikli devletlerde Soğuk Savaş’ın sona ermesinden sonra yeni ve tehlikeli bir gelişme olarak hukuk, düzen ve temel hizmetlerin inkıtaa uğramasını ifade eden bir terimdir. (Evans ve Newnham,2007:83) Başarısız devletlerden bahsedildiğinde, şiddetli topluluk çatışmaları, etnik milliyetçilik, militarizm ve bölgesel çatışmalar akla gelmektedir.

Bugün yaşadığı iç savaş, huzursuzluk, insani ve sosyal krizler ile uluslararası medyada Yemen ve Libya başarısız devletlerin örneklerinden görülmektedir. Başarısız devlet kavramı uluslararası literatürde yaygın olarak kullanılmakla birlikte, teorinin tanımı konusunda bir fikir birliği yoktur. İletişim kanallarında ve medyada sıklıkla sözü edilen “başarısız” olma hali, fakirlik, iç savaş, salgın hastalıklar, etnik çatışmalar için kullanılmaktadır ki tanım; devlet olmanın asgari düzeyde gerektirdiği koşulları sağlamayan devletler içindir. Bu şartlar güvenlik, eğitim ve yönetim olarak tanımlanmaktadır. (Çamyaran, 2017:54) Büyük güçler, bugün yardım almadan devlet kimliğini idame ettiremeyen eski rejimlere artık askeri ve ekonomik yardım yapmamaktadırlar ki Soğuk Savaş’ın bitmesi bu süreci daha da kötü hale getirmiş, herkesin kabul ettiği jeopolitik haritalar büyük ölçüde yanıltıcı hale gelmiş, adeta yarım devletler ortaya çıkmıştır. 1980’lerden itibaren neoliberalizmin devletleri siyasal ve sosyal davranış olarak küçültmesi başarısız devlet söyleminin bir neoliberal doktrin sonucu olduğunu gün yüzüne çıkarmıştır. (Çamyaran,2017:54)

Başarısız devlet üzerine çeşitli çalışmalar mevcuttur. Helman ve Ratner'in 1992 yılında Foreign Policy dergisinde yayınladıkları "Failed States" adlı makale ve Zartman'ın 1995 yılında yayınladığı "Collapsed States" öne çıkan akademik çalışmalardır. Robert Rotberg'e göre, başarısızlığın üç göstergesi vardır. Bunlardan birincisi ekonomiktir ki, başarısız devletlerde, yaşam standardı ve gelirde düşüş, yolsuzluk göze çarpmaktadır. Eğitim ve sağlık gibi hizmetler verilemezken, ikinci gösterge siyasal etken oynamaktadır. Keyfi idare, dar çevre içinde alınan kararlar, katılımcı ve demokratik sistemin yoksunluğu, güvenlik güçlerinin yönlendirdiği hukuki sürecin yanısıra, kabilecilik, aile kavramı ve klanlar önemli rol oynar. Son gösterge ise, "güvenlik" alanındadır ve şiddetin artması, suç oranında artış sivil ölümlerine devletin ilgisizliğidir. (Rotberg'den Aktaran Burak Bilgehan Özpek, 2019:697)

Birleşmeden bu yana Yemen'in süreci ve iç savaşları göz önüne alındığında, Rotberg'in tartışmalarına göre Yemen başarısız devletler sınıfına dahildir. Daha önceki kısımlara bakıldığında Yemen'in siyasi geçmişi diğer ülkelere nazaran iç savaşlarla geçmiştir. İç savaşlar devletin başarısızlığının nedeni olarak görülürken, devlet oluşumunun bir süreci olarak zikredilmelidir. Yemen'de iç savaş Husiler ve Genel Halk Kongresi arasında bir süreçten geçmektedir.

Diğer bir başarısız devlet teorisyeni, William Zartman'dır. Zartman'a göre devletin çökmesinin nedeni sadece anarşi ya da etnik milliyetçiliğin artması değil devletin işlevlerini yerine getirememesinden kaynaklanmaktadır. Yemen'de yaşayanların ihtiyaçları sağlık, hukuk, adalet ve sosyal hukuk düzenidir ki Yemen bölünmüş bir ülke olarak farklı kabilelerden ve siyasi-dini aktörlerden oluşmaktadır.

"Zartman, çökmüş devleti bir devletin yerine getirmesi gereken temel işlevleri artık yerine getirememesi olarak tanımlamaktadır. Karar verme mercii olarak devlet ya felç olmuştur ya da işlevsizdir. Çökmüş bir devlette kanunlar yapılamaz, düzen ve sosyal bütünlük artık sağlanamaz. Ülkesel (teritoryal) olarak ülkede güvenliği sağlayamamıştır, egemen otoritesi ortadan kalkmıştır, vatandaşlarının gözünde meşruiyeti yok olmuştur. Devlet yönetimi herkesin elde edebileceği bir durumdadır. Ekonomik açıdan, devleti oluşturan insanlar artık, ekonomik beklentilerini devlet dışı unsurlara başvurarak elde etmeye çalışır, çünkü devletin bu talepleri yerine getiremeyeceğini bilirler. Çökmüş bir devlet, tüm fonksiyonel işlevlerini kaybetmiştir. Ne geleneksel ne karizmatik ne de kurumsal meşruiyeti kalmadığı için artık yönetme hakkını kaybetmiştir." (Pektaş ve Ateş, 2018:4)

Başarısız devletleri inceleyen Başarısız Devletler Endeksi 3 ana, 12 alt ve onun 88 alt göstergesi içerisinde incelenmektedir ki, ilki, "sosyolojik gruplar ile devlet ilişkisini incelemektedir." Hükümetlerin, halkı kıtlık, sağlık sorunları gibi kurtarma yetenekleri, göçmen sorunlarını önleme kapasiteleri, farklı gruplar arasındaki gerilimlerin güvenlik tehdidi oluşturabilecek çatışmalara dönüşmesini engelleme kapasitesidir. İkinci olarak, ekonomik koşullar önemlidir. Adil gelir dağılımı, toplumun her kesiminin refahını sağlayamayan devletlerin bu yönleri belirtilir. Üçüncü olarak, "devletin siyasal meşruiyeti ve askeri kapasitesi" üzerinedir ki demokrasi seviyesi, hükümetlerin denetlenebilir olması, sivil toplum taleplerine duyarlılık, insan haklarına saygı, işkence ve kötü muamelenin olmaması, basın özgürlüğü, siyasal rekabet devletin meşruluğunu olumlu yönde etkilemektedir. (Özpek, 2019:698)

Yemen'in başarısız bir devlet olarak görülmesinin diğer nedeni ülke içerisindeki terörist faaliyetlerdir. Yemen sadece komşu ülkeleri değil küresel güvenliği de tehdit edercesine bu terörist faaliyetlere ev sahipliği yapmaktadır. Helman ve Ratner'ın deyimiyle, ülke hem kendi vatandaşlarını hem de komşularını tehdit etmektedir ki ülkedeki El-Kaide en önemli kanıttır. Yemen başarısız bir devlet çünkü demokratikleşme süreci çok yavaş ilerlemektedir. 1994'te iç savaş ve ayrılıkçı taleplere ulaşan demokratikleşme süreci, halkın beklentilerini karşılayamamaktadır. Ülkede demokratikleşme adına, iki ülkenin farklı demografik unsurları dikkate alınmamıştır. Bunun sonucunda, ülke ekonomik ve sosyal olarak daha da kötüye gitmiştir. Ancak iç savaş her zaman başarısızlık parametresi olarak görülmemelidir bu demokrasiye giden bir süreç olarak algılanmalıdır. Ne var ki başarısızlık sinyalleri veren ya da başarısızlığı ispatlanmış devletlerin hükümetleri ve hükümet dışı aktörleri, önerilen ekonomik politik bir programa direnç gösterme eğiliminde de olabilmektedir. (Özpek,2019:700)

Son olarak Yemen'de kabilecilik siyasi dengesizliğe ve gelişmemişliğe yol açarken, onun bir başarısız devlet olduğu gerçeğini değiştirmemektedir. Yemen'de başarısız devlet tartışmaları ülkeyi uluslararası müdahalelere açık hale getirmektedir. Başarısız devlet söylemleri sömürgeciliğin ve mandacı rejimin devamı olarak görülmektedir.

2.2. İç Savaşa Kavramsal Bir Bakış: Kolonyalizm, Dekolonyalizm ve Post-Kolonyalizm

Savaş tarihinde, iç savaş ve uluslararası savaş arasında başlangıçta bir ayrım bulunmamaktaydı. Orta çağ savaşlarının haklar ve yanlış konular üzerine mücadelesi ile başlayan süreçte inancı savunma savaşları, hanedanlık devralma konusundaki çatışmaları çözme savaşları, haydutları cezalandırma savaşları, borç toplama savaşları vb. savaş türleri ortaya çıkmıştır. Savaşların, bölgelerin münhasır kontrolü veya devlet ya da ulusal çıkarlar üzerinde kontrol altına alınma olasılığı daha düşüktü. Orta çağ Avrupa'sında, yalnızca kontrol edilen bir bölge yoktu ve ulus ya da ulusal çıkar konusunda net bir anlayış bulunmamaktaydı. Egemen devlet anlayışının ortaya çıkmasıyla savaş anlayışı da buna bağlı olarak değişmiştir. (Jackson ve Sorensen, 2007:15)

İç savaş (civil war), bir devletin siyasi ve yasal organlarının denetimini ele geçirmeyi hedef alan uzun bir zaman dilimine yayılmış iç şiddet olarak tanımlanmaktadır. (Evans ve Graham,2007:292) Literatürde, iç savaş iki kavramla sıkça karşılaştırılmaktadır. Bunlardan ilki hükümet darbesi ikincisi ise dış müdahaledir. İç savaş, hükümet darbesini çağrışırsa da periyodik anlamda uzunluğu ile bu kavramdan ülke içerisinde süregeldiği içine dış müdahaleden ayrılmaktadır.

1945'ten bu yana, uluslararası toplum devletlerarası savaşı sınırlamayı başarmıştır ancak sivil savaşları sınırlayamamıştır. Kore Savaşı ya da Vietnam Savaşı hariç büyük güçler arasında savaş olması söz konusu değildi. Hedley Bull'a göre, uluslararası savaşların iç savaşlarla yer değiştirmesi 1945'ten sonra vuku bulmuştur. Bull, bu tür savaşları üçüncü tip savaşlar olarak adlandırırken, uluslararası savaşlardan farklı olarak iç savaşlara; devrimci savaşlar, ulusal kurtuluş savaşları, ayrılıkçı savaşları da örnek göstermektedir. İç savaşlar uluslararası savaşlardan farklı olarak genellikle asimetrik savaşlardır ve

genellikle devlet dışı aktörleri içermektedir. Bu savaşlar, insan hakları ihlalleri ve insani sorumluluk ile ilgili sorunlar ortaya çıkartmaktadırlar. (Jackson ve Sorensen, 2007: 141)

İç savaş, bir devlet ile eyaletinin veya bir bölgesinin bir ya da daha fazla organize devlet dışı aktör arasında yaşanan şiddetli çatışmadır. (Britannica, 2019) İç savaş, ülke içerisindeki müdahil grupları taraf edinmesi, iç savaşa konu olan ülkenin kendi nüfusu ve bölünmüşlüğünden hareketle ortaya çıkması, başlangıçta uluslararası nitelikten çok ulusal nitelik göstermesi, ulusal menfaatlerden çok savaşıyan tarafların menfaatlerini gütmesi, uluslararası rekabetten çok ulusal bölünmenin direnişi ile cereyan etmesi bakımından savaş kavramından ayrılmaktadır. İç savaş, savaşın aksine, dış ülkelere ziyade ülke içindeki ideolojik ve politik gruplar arasında vuku bulmaktadır.

İç savaşlar sürerken genellikle iki grup karşımıza çıkmaktadır. Bunlar ülke içerisindeki idareciler ve ayaklananlardır. İç savaş sırasında, sivil halk tutumlarını çatışmaya göre belirlerken belirli bir gruba eğilimleri ile kutuplaşma dönemi başlamaktadır. İç savaşa katılım derecesi toplumdaki statü, etik normlar, sosyal eğilim, ekonomik durum ve din-örfe göre farklılık göstermektedir. Pasif katılımcıların yanında aktif destekleyicilerle süren iç savaşlar günümüzde birkaç grupta açıklanabilmektedir.

Bunlardan ilki sömürgeciliğin nihayete ermesi amacıyla çıkan iç savaşlardır ki sömürge halklarının bağımsızlık istekleri 19. ve 20. yüzyılın en önemli konularının başında gelmekteydi. Sömürge karşıtı savaşlarda üç taraf mevcut olmaktadır. Bunlar; idareciler ve isyancıların yanında yerleşimcilerdir.

Sömürge savaşları da denilebilen bu tür iç savaşlarda, yönetimin içerisinde mevcut sömürge yönetimi, rejimi devam ettirmek isteyen bir despotizm ile yaklaştığında, mevcut statüko iç savaşa dönüşebilmektedir. Bu durumlarda, iç savaşa konu olan bölgeye yerleşimciler yerleştirilerek sömürge karşıtlarının düzenlemelerinden korkarak statükonun değiştirilmesini istememektedirler. Afrika ülkeleri bu duruma güzel bir örnektir.

Ayrılkçı iç savaşlar ise özellikle etnik milliyetçilik ve self-determinasyon arzusuyla etnik bir homojen halk oluşturmak amacıdadır. Evans; ayrılkçı iç savaşlarda etnik faktörlere önem vermese de günümüzde ayrılkçı iç savaşların ortaya çıkmasında büyük bir rol faktörü etnik farklılıklardır.

İç savaşlarda, ülke dışındaki üçüncü tarafın rolü daima kritik olmuştur. Üçüncü taraf, iç savaşların akıbetini belirlemede bir eyer noktası olarak düşünülebilir. Bu eyer noktası Ortadoğu'da Yemen ve Libya gibi ülkelerde karşımıza BM, ABD, Rusya, Suudi Arabistan ve İran'ın belirlediği bir coğrafyayı anımsatmaktadır. İç savaşlarda üçüncü taraflar, idareci ve isyancılara ekonomik, diplomatik birtakım yardımlar sağlamaktadırlar. Ekonomik yardım, savaş maliyetini karşılarken, askeri yardım ise tırmanmayı arttırarak iç savaşın sonucuna şekil verebilmektedir. Bu durum başlarda hep bir müdahale biçimiyken-ya da sadece bir müdahale biçimi olarak gözükmesi istenirken-, üçüncü taraf kendi güçlerini ileriye götürerek savaşın akıbetini belirleyebilmektedir.

Kolonyalizm, bir milletin hâkim olduğu bölge sınırları dışındaki bölgelere yayılması, bir topluluğun başka bir topluluk üzerinde politik hakimiyet kurmasıdır.

Kolonyalizm Türk Dil Kurumu'nun sözlüğünde "Sömürgecilik: Genellikle bir devletin başka ulusları, devletleri, toplulukları, siyasal ve ekonomik egemenliği altına alarak yayılması veya yayılmayı istemesi, müstemlekecilik" olarak tanımlanmıştır. (Meriç,2011:109) Marksist düşüncenin eski kolonyalizmle yeni kolonyalizm arasında hayati bir ayrım yaptığını söyleyen Loomba, bu durumu şöyle açıklamıştır: "Daha önceki kolonyalizmlerin kapitalizm öncesi olmalarına karşılık, modern kolonyalizm Batı Avrupa'da kapitalizmin kuruluşuna eşlik etmiştir. Modern kolonyalizm fethettiği ülkelerden haraç, mal ve zenginlik toplamaktan daha fazlasını yaptı. Fethettiği ülkelerin ekonomilerini yeniden yapılandırdırarak bu etkileşim süreci içerisinde kolonyalizm, kapitalizmin doğuşuna yardım etmiş ve Avrupa'dan başlayarak dünyaya yayılmasındaki en önemli araçlardan birisi olmuştur. (Meriç,2011: 109)

Emperyalizmin farklı bir türü olmakla birlikte, yabancı topraklar üzerine yerleşilmesini, tabi bir halk üzerinde yönetimin sağlanmasını ve yönetici grubun tabi halktan ayrılmasını içerir. (Evans ve Newnham, 2001:569) İpek ve Oymak'a göre ise öncelikli olarak, özünde oldukça ilişkili ama aynı zamanda farklı gerçeklikleri ifade eden emperyalizm ve kolonyalizm kavramlarını birbirinden ayırmak gerekmektedir. (Gözen, 2014:405) En basit anlamı ile emperyalizm tarih üstü bir imparatorluk kurma çabasıdır ve kolonyalizm bu çabanın bir kısmını oluşturmaktadır. Diğer bir ifade ile, emperyalizm siyasal ve ekonomik tahakküm biçimlerinin bütününe işaret ederken, kolonyalizm doğrudan topraksal egemenlik ve nüfussal yerleşim ile ilişkilidir. (Gözen,2014:406)

Kolonyalizm askeri ve medeniyetsel olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Askeri boyutuyla kolonizm denildiğinde fiziksel boyutuyla fetihler ya da bölge işgalleri karşımıza çıkarken, medeni anlamında kolonyalizm ile fikirlerin ve kültürlerin ele geçirilmesi ifade olunmaktadır.

İlk sömürgeler (örneğin, kadim Yunanlıların Akdeniz'e veya İngiliz yerleşimcilerin Kuzey Amerika yerleşimcilerine yaptıkları gibi) siyaseten boş bölgeler olarak görülen yerlere göçü içermekte ve çok aşırı ırkçı olduğu düşünülmese de modern sömürgecilik genellikle bu boyutu gerektirmektedir. (Evans ve Newnham,2001:569)

Tarihte sömürge kurmak, büyük toprak kazanmak, büyük devlet olmak için gerekli sayılmaktaydı. (Armaoğlu,2003:79) Fahir Armaoğlu gibi kimi yazarlara göre; sömürgecilik bazen dini sebeplere dayanarak da olmuştur. Armaoğlu'na göre; Osmanlı devleti de din faktörüyle yayılmaya çalıştığı zaman başka devletlerle çatışma haline gelmiş ve askeri zorunluluklar ortaya çıkınca birtakım topraklar stratejik ve askeri bakımdan önem kazanmıştır. Armaoğlu'na göre sömürgeciliğin diğer asıl sebepleri ise ekonomik ve siyasaldır.

Kolonyalizm denildiğinde akıllara 15. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar devam eden bir dönem gelmektedir. Kolonyalizm tarih boyunca pek çok değişim geçirmiştir. Roma dönemi ve sonrasında yaşayan kavimler kolonyalizme asimilasyon olarak bakmışlardır. Düşünörlere göre, kolonyalizmin kökenleri burjuvazi sınıfının popüler olması ve coğrafi keşiflere uzanmaktadır. Kolonyalizm ile burjuvazi arasındaki ilişki dönemin bazı Avrupalı siyasetçileri tarafından bir tehdit olarak görölmüştür. Dönemin siyasetçileri arasında kolonyalizmin etik olup olmadığı konusunda tartışmalar vuku bulmuştur. Örneğin, Jules

Ferry, kolonyalizmi Fransız milletin uygarlık hakkı olarak savunmuş benzer bir şekilde ünlü düşünür Jules Harmand da kolonyalizmi Batının sorumluluğu ve daha üstün bir medeniyet olmasına ilişkin en doğal hakkı olarak lanse ederek meşrulaştırmaya çalışmıştır. (İpek ve Oyman,2014:410) Toplumlara egemenlik haklarının verilmesi ve bağımsızlık hareketleri kolonyalizmi sona erdiren nedenlerdendir. Buradan hareketle kolonyalizm yabancı bir azınlık tarafından siyasi ve yasal hakimiyet, ekonomik sömürü, bağımlılık ve ırkçı ve kültürel eşitsizlik öğelerini içermektedir. Beraberinde tam bir asimilasyon getiren emperyalizmden farklı olarak sömürgecilik, sömürgelerin, sömürgeci güçlerin ihtiyaçlarını karşılamaları gerektiği ve böylece ikincil ve hizmetkar bir rol edinmeleri nedeniyle metropolitan merkezden az veya çok bir katı ayırım gerektirir. (Evans ve Newnham,2001:569) Günümüzde, insanların kolonileştirilmesinin nedeni sosyal Darwinizm olarak da açıklanabilmektedir. Kolonyalizm Avrupa'ya ilişkin bir olgu olmakla birlikte on beşinci yüzyıldan on dokuzuncu yüzyıla kadar en büyük sömürge güçleri Portekiz, İspanya, Hollanda, İngiltere ve Fransa olmuştur.

“Bu beş Avrupalı devlet o bölgelerdeki ekonomik kaynakları sahiplenmiş, o bölgelerin halklarını Birinci ve İkinci Dünya Savaşı'nda kendi ordularına katmış, kendi içinde besleyemediği ya da mutlu edemediği halkını bu bölgelere göndermiş, kolonyalizmden kurtulup kendi kendini yönetmek isteyen bu bölge halklarına da kimi zaman şiddet uygulamıştır. Bütün bunları yaparken kolonizeler üzerinde kendi kültürlerini bırakmaya çalışmış, kolonizelerin öz kimliklerini görmezden gelip onları kendilerine benzetmeye çalışmışlardır.” (İpek ve Oyman, 2014:412)

Bu durumun ortaya çıkması “Beyaz adamın sorumluluğu” ile ilişkilendirilebilir zira Avrupa dışındaki toplulukların gelişmiş ve medeni Avrupa insanı tarafından medeniyete entegre edilmesi bir görev olarak algılanmaktaydı.

Bu ülkelere on dokuzuncu yüzyılın sonunda ve yirminci yüzyılın başında Belçika, Almanya, İtalya, Amerika Birleşik Devletleri, Japonya ve Rusya da katılmış, rekabet halindeki bu yayılmacı hareketler için zoraki hedefler Amerikalılar, Afrika, Asya ve Avustralya olmuştur. (Evans ve Newnham,2001:569) Avrupa'yı 1890'lardan itibaren sömürgeciliğe iten faktör tamamen ekonomiktir. (Armaoğlu,2003:80) 1870'lerden sonra endüstrinin gelişmesi ile endüstrinin ham madde problemi ortaya çıkmıştır. Ekonomik gelişme bakımından 1913 yılında Almanya ithalatının %87'sini hammadde ve yiyecek teşkil ediyordu. (Armaoğlu,2003:81) Bu nisbet Fransa ve İngiltere için de %80 olup gittikçe artan bir hammadde ihtiyacı ortaya çıkmış, 1913 yılında Alman ihracatının %66'sını endüstri mamülleri, Fransız ihracatının %60'ını ve İngiliz ihracatının %66'sını teşkil etmiştir. (Armaoğlu,2003:81)

On dokuzuncu yüzyıla kadar sömürgeciliğe muhalefet azdır, bu durum büyük güç siyasetinin kaçınılmaz bir sonucudur. Liberalizmin, milliyetçiliğin ve özellikle de geleneksel toplumsal, ekonomik ve siyasi alışkanlıklara dair Marksist/Leninist eleştirinin yükselişe geçmesiyle, sömürgeciliğe ilişkin kavram ve uygulamalar gayri meşru olarak değerlendirilmeye başlandı. (Evans ve Newnham,2001:569) Kendi kaderini tayin, egemenlik, bağımsızlık ve resmi eşitlik (equality) gibi fikir akımlarının bir araya gelmesi, sömürgecilik fikrinin artık yıkıldığını kesin bir şekilde göstermiştir. 19. yüzyılda ve 20. Yüzyılın başlarında, sömürgeciliğin en etkin vasıtalarından biri demiryolu olup, bilhassa

Asya ve Afrika'da sömürgeciliğin gelişmesinde en müessir vasıta olmuştur. (Armaoğlu,2003:81)

Milletler Cemiyeti'nde idari bölge ve manda sistemi, sömürgeciliğin tam olarak kanun dışı ilan edilmemesine rağmen uygulanması hususundaki genel huzursuzluğu yansıtmakla birlikte, BM, her zaman için sömürgecilik hareketinin ön planında yer almış ve özellikle de Genel Kurul, sömürgeciliğin neredeyse evrensel olarak reddedilişinde etkin rol oynayan yegâne önemli aktör olmuştur. (Evans ve Newnham,2001:570) 1955 yılında toplanan Bandung Konferansı kolonize edilmiş devletlerin artık kolonyalizmden kurtulmak istediklerini ifade ettikleri ilk resmi toplantı olmuştur. (İpek ve Oyman,2014:411) Sömürgecilik, Afrika gibi kıtalarda, ihtilaflı sınır meselelerini miras bırakırken, yabancı sermaye, teknik beceri ve eğitim, üretilmiş mallar ve piyasalara bağlılık, birçok gelişmiş devlet tarafından sömürgeciliğin kasten tasarlanmış yan sonuçları olarak değerlendirilmektedir. (Evans ve Newnham,2001:570) Bu nedenle kolonyal devletlere yardım, insani veya fedakâr olarak düşünülmemelidir.

Kolonizenin kolonici tarafından yaratıldığı fikri, Postkolonyal çalışmaların özünü oluşturmaktadır. Bu varsayım ilk olarak 1950'de Aime Cesaire'in *Kolonyalizm Üzerine İncelemeler* çalışmasında yer almıştır. Marx ve Engels'in kolonyalizm- burjuvazi ilişkisinden esinlenen yazara göre, kendi yarattığı problemleri çözmekten aciz olduğunu ispat etmiş bir medeniyet çökmüş bir medeniyettir. (İpek ve Oyman,2014:413) Kolonyalizmi Avrupa'nın kendi yarattığı bir sorun olarak düşünen Cesaire, daha önce kimi Avrupalı düşünürlerde gördüğümüz "uygarlaştırma aracı olarak kolonyalizm" anlayışını da reddetmektedir. *Sömürgecilik Üzerine İncelemeler*'de ise, Cesaire 'in başka bir yapıtıdır. Yazar yapıtta kolonyal devlet ile kolonizenin ekonomik bağıı incelemektedir.

Franz Fanonla birlikte gelişen "kolonizenin kimliğinin kolonici tarafından oluşturulması" fikri; Fanon'nun 1952'de kaleme aldığı *Kara Deri Beyaz Maskeler* 'de işlenmiştir. Fanon, bu çalışmasında siyah ırkın beyaz ırk tarafından tanımlanmasına karşı çıkmakta olup, siyah ırkın kendini beyaz ırkla eşit göstermeye çalışmasını eleştirmektedir:

"Aa, zenciye bak!" Öyle geçerken kulağımı tırmalayan dışsal bir uyarıcıdan geliyor bu ünleme. Buna gülüyorum sadece. "Zenciye bak!" Evet, bu doğru. Hem de eğlenceli. "Aaa, Zenci!" Çember giderek daralıyor. Güldüğümü saklamıyorum artık. "Anne, anne zenciye bak, korkuyorum!" Korku, evet korku! Beni kaygılandıran da bu işte. Katıla katıla gülmek istiyordum, ama buna imkân kalmadı artık." (Fanon,2016:140)

Fanon, 1963 yılında ise *Yeryüzünün Lanetlileri* isimli çalışmasında dekolonizasyonu Avrupalılardan kurtulmak için asla yeterli görmez, bağımsızlık kazanıldığında Avrupa ile tüm bağlar kesilmelidir. (Gözen, 2014:414) Aynı fikre, Memmi'nin *Kolonici ve Kolonize* adlı çalışmasında da rastlanmaktadır.

Fanon, *Yeryüzünün Lanetlileri* kitabının "Şiddet Üzerine" kısmında, sömürgeleştirme ile şiddet ilişkisini irdelemiştir. Fanon'a göre sömürgeleştirme ile şiddet arasında doğrudan bir ilişki bulunmaktadır;

"Ulusal kurtuluş, ulusal uyanış, ulusun halka iadesi ya da Commonwealth, hangi adı hangi yeni ifadeyi kullanırsanız kullanın, sömürgeleştirme her zaman şiddet içeren bir olgudur. Hangi tanımla incelersek inceleyelim sömürgeleştirme en basit tanımıyla insanlığın bir

türünün yerini bir başkasının almasıdır. Geçiş yoktur; bütünüyle eksiksiz mutlak bir ikame vardır.” (Fanon, 2013:41)

Yazar, kitabının “Uluslararası Koşullarda Şiddet Üzerine” bölümünde az gelişmiş bölgelerde savaş ilişkisine de değinir;

“Az gelişmiş bölgelerde siyasi liderin halkını daima savaşıma çağırdığını daha önce defalarca belirtmiştik. Sömürgecilğe karşı savaşıma, yoksulluğa ve az gelişmişliğe karşı savaşıma ve kısır geleneklere karşı savaşıma çağırır. Liderin kullandığı sözcükler komutanın sözcükleridir.” (Fanon, 2013:99)

Bir başka değişken, bir devletin ekonomik olarak baskın olan kısmının, çevresel bir bölgeye tabi ve bağımlı bir bütün olarak muamele ettiği durumları ifade eden “iç sömürgecilik” terimidir. (Evans ve Newnham,2001:570) Örneğin, eski Sovyetler Birliği’nin Asyalı halkları genellikle bu tür uygulamanın kurbanı olarak görülmektedir ki yine ırk ayrımcılığı (1948-94) altındaki Güney Afrika devleti “özel bir sömürgecilik türü” olarak isimlendirilmekteydi. “Fiili işgal” prensibi Afrika’ya hücumu daha da hızlandırmış, her devlet, diğerlerinden önce harekete geçip, daha geniş toprakları işgale çalışmıştır. (Armaoğlu,2003:85)

Ortadoğu’da sömürge güçlerinin kurduğu Vestfelyan toprak merkezli ülkesel suni Arap devlet sistemleri 2. Dünya Savaşı sonrası ulus devlet sürecinde yeni bağımsızlığını kazanmış postkolonyal birimler olarak etnik,dil,din, mezhep ve kabilesel benzerlik ve farklılıklarla Avrupa’dan farklı olarak inşa edilmesi, beraberinde yapısal olarak bu devletlerin varlıklarını, ekonomik, siyasal, sosyal, kültürel ve askeri olarak sürdürebilme konusunda öngörülmeleyen birçok paradoksal çelişkileri, uyumsuzlukları, çatışmaları ve krizleri barındırarak ulusal, uluslararası, bölgesel ve küresel barış, güvenliği ve istikrarı tehdit edecek boyuta gelmiştir.

Sömürge olarak idare edilen toplumların bağımsızlıklarını kazanma sürecini ifade eden dekolonizasyon, kolonyal dönem boyunca bir araç olarak kullanılan güç ve baskı öğelerinin tekrar yapılandırılmasıdır. Dekolonizasyon süreci, deniz ötesi topraklar ve halklar üzerinde Avrupa hakimiyetinin sona erdiği süreçtir. (Evans ve Newnham,2001:570) Bağımsızlığa doğru bir hareketle sonuçlanan bu süreçle, uluslararası sistemde devlet sayısında önemli sayıda artış gerçekleşmiş ve Üçüncü Dünya gibi kavramlar giderek artan bir kullanıma sahip olmuştur. Dekolonizasyon sürecinin ilk girişimi Hindistan bağımsızlık sürecidir. Dekolonizasyon süreci sonunda “Üçüncü Dünya” olarak adlandırılan postkolonyal yapı ortaya çıkmıştır.

Eski bir sömürge olmak ile bir Üçüncü Dünya devleti olmak arasında tam bir bağıntı yoktur.Sömürgeден kurtulma sürecinde müdahil olan esas devletler Avrupa’da yer almaktayken, bu devletlerden İngiltere ve Fransa hakkında bir tespitte bulunmakta yarar vardır. Fransa’nın dekolonizasyon deneyimi, İngiltere’ninkinden daha travmatik olmuştur; bilhassa da Cezayir ve Vietnamda Fransızlar, bağımsızlıktan ziyade asimilasyon düşüncesine kapılmışlardır ki sömürgeciliğin son kalıntıları olan, Falkland, Gibraltar ve Hong Kong, İngiltere için daha sonraları önemli dış politika çalışma alanları oluşturmıştır.

Afrika’nın sömürgeleşmesinde aslan payını alarak, Avrupa’da Napolyon Savaşlarını sona erdiren ve Avrupa haritasına yeni bir şekil veren 1815 Viyana Kongresi kararları ile

Hollanda'nın elinden Güney Afrika'daki Cape sömürgesini almıştır. (Armaoğlu,2003:85) Bundan sonra, 1840'larda Güney Afrika'dan daha yukarılara çıkıp, Oranj ve Transvaal topraklarını da Cape sömürgesine katmıştır.

Fransa'nın Afrika'daki sömürgecilik faaliyeti, İngiltere'ninkinin aksi istikametinde olup, İngiltere Afrika'da kuzey-güney istikametinde hareket ederken, Fransa Afrika'ya batı-doğu istikametinde girmek istemiş ve bunun için de Senegal'den başlamıştır. Her iki devletin kuvvetleri Beyaz Nil üzerinde Kodok'da (Fachoda) karşı karşıya gelmiştir. İngiltere, Fransa'nın Sudan'dan çıkmasında ısrar etmiş, Fransa; İngiltere ile bir savaşı göze alamadığından, 1898 yılında Sudan'dan çekilmiştir bundan sonra İngiltere de Nil'in bütünlüğünü kendi eline geçirmeyi başarmıştır. İngiltere ve Fransa, Madagaskar üzerinde de çatışmışlar, Sudan İngiltere için daha mühim olduğundan, Madagaskar'ı Fransa'ya bıraktı ve oradan çekildi. (Armaoğlu,2003:86)

Kolonyal dönemin kaçınılmaz bir sonucu olarak ortaya çıkan post-kolonyalizm; kültürler arası çatışmalarla ilgilenmektedir. Postkolonyalizm, Gilbert Moore, Leila Gandhi ve Robert Young tarafından yorumlanmıştır. Geçmiş hatırlamış ve irdelenmiş, eleştirel ve normatif yapısı olduğu düşünülen Postkolonyal Teori, koloni dönemi sonrasında hala devam etmekte olduğunu düşündüğü kolonici-koloni ilişkilerini sorunsallaştırmayı ve mümkün olduğu müddetçe bu ilişkilere entelektüel bir direniş sergilemeyi hedefler. (İpek ve Oyman,2014:412)

Kolonyal güçlerin sınırları dışındaki ülkelerin yerli halklarının kültür ve geleneklerini tahrip etmesi sonradan çatışmaların doğmasına neden olmuştur. Post-kolonyalizm, kolonici ülkelerin kolonileştirdiği ülkelerdeki bağlarını kullanarak ekonomik, politik ve sosyal alanlarda onları kendilerine entegre etme sürecini kapsamaktadır ve Post-kolonyal teoristler kolonici ülkelerin (genellikle Avrupalılar) kendi değerlerini bu ülkelere empoze ettiklerini ve bu değerleri içselleştirmelerini sağladıklarını belirtmektedirler. Bunu sağlamak için kullanılan en önemli araçlar edebiyat ve bilimsel çalışmalardır.

Post-kolonyal teorinin amaçlarından bir tanesi yerleşik Avrupa merkezci söylemlerin açıklanması ve yapı sökümüdür. Böylece gerekli dekolonizasyon çalışmalarının sürdürülmesi ve sömürgeci söylemlerin alabora edilmesi amaçlanmaktadır. Postkolonyal kimlik söylemlerinden “Müslümanlar”, “Türkler”, “Araplar”, “Orientliler (yakın doğulular)” vs. hakkındaki her söylem şüphe uyandırmakla birlikte, yeniden sorulması gereken: “Onlardan neyi gizliyor ve bunlardan en çok kim faydalaniyor? “sorusudur.

İslam'ın gelişine kadar, dünyada Hristiyanlığın rakibi yok olup, İslam Ortadoğu sahnesinde görüldüğünde hem Hristiyanlık hem de Yahudilik tehdit edildiklerini hissetmişlerdir. Bu tehdit, Batıyı, Şarkı anlama ve analiz etmeye itmiş ve oryantalizmin temellerini atmıştır.

Oryantalizmin üzerinde geliştiği temeli ilk kez Hristiyan misyonerler atmış olup, bu ilgi özellikle 19.yy'ın ilk yarısıyla 20.yy'ın ilk yıllarında en yoğun yaşanan yıllarına ulaşmıştır. Bu dönemlerde, Belçikalı, Fransalı, İngiliz, Hollandalı, İspanyol ve Amerikalı misyonerlerin hepsi çalışmalar yaptı. S.Zvemer, H. Lamnens, D.B.Macdonald, M.A. Palacious, C.De Faucault, M.Watt, K. Cragg gibi isimler çalışmalarını yayınlayarak

İslam konusundaki şüpheleri ortaya atıp onu ikincil bir konuma düşürmeye çalıştılar. (Hüseyin, Olson ve Kureşi,1989:18)

Oryantalizme yöneltilen eleştiriler arasında Edward Said'in *Oryantalizm* isimli dev çalışması en ciddi olanıdır. Amerikan vatandaşı ve Hristiyan bir Filistinli olan Edward Said Doğu'nun Batı tarafından (ve Batıda) temsili konusunu, dönemin ünlü şarkiyatçı yazarlarının metinlerini kaynak olarak kullanıp analiz ettiği ve yorumladığı *Orientalism* (Oryantalizm) isimli kitabı ilk olarak 1978 yılında yayımlandı. Said'in -akademik bir dal olarak da nitelenebilen- şarkiyatçılık konusunu ele alışındaki titizliğini ve incelediği metinler üzerindeki uzmanlığını bir araya getirdiği bu temel eser birçok teorisyen için bu konuda çığır açmış olup günümüz postmodern kültür teorilerine geçişten önce, modernliğin eşliğinde kapitalizm ve emperyalizmin kök salma sürecine dair de önemli fikirler barındıran bir eserdir. Batının, kapitalizmin, sömürgeciliğin tek gayesinin popüler kültürlerini yayarak ve doğu toplumlarının bellekleriyle, ana dilleriyle, tarihleriyle oynayarak onların iradelerini ele geçirmeye çalıştığını iddia etmektedir.

Edward Said, *Oryantalizm* isimli eserinde oryantalizm olgusunu sadece başarısızlık perspektifinden incelememiş, Projeler bölümünde oryantalizmin başarılarına da değinmiştir. Edward'a göre oryantalizm, o disiplindir ki onunla Doğuya bir öğrenim, keşif ve uygulama sahası olarak, sistematik bir biçimde yaklaşılmıştır ve yaklaşılmaktadır. (Said, 1991:125) Said, eserinde, İslam'ın doğuşu ile sistemin geçirdiği değişimi ele alırken şark ve garbın ortak tezahürlerini de açıklamaktadır;

“Hiç şüphe yok ki, İslam birçok bakımlardan gerçekten meydan okuyordu. Hristiyanlığa, coğrafi ve kültürel olarak onu rahatsız edecek derecede yakındı. Yahudi ve Yunan kaynaklarından izler vardı, Hristiyanlıktan alıntılar vardı, eşsiz askeri ve siyasi başarılar elde edilmiştir...” (Said,1991:126)

Oryantalist söylem ilahiyat, edebiyat, filoloji ve sosyoloji alanlarında ifade bularak, sömürgeci ilişkilerinin bir tezahürü olmaktan çok gerçek bir siyasi güç kaynağı haline gelmiştir. Oryantalizm, mantıklı Batılı ile tembel Doğulu karşıtlığı çerçevesinde örgütlenmiş bir karakterler, tipolojiler bütünü yaratmıştır oysa oryantalizmin görevi, Doğu'nun sonsuz karmaşasını anlaşılabilir tipler, karakterler ve kurumlara indirgemektir. (Hüseyin, Olson ve Kureşi, 1989:37)

Said'in oryantalizm çözümlemesindeki en önemli tespiti şuydu:

“Biz, Doğulular hakkında bilgiye sahiptik ve onlar hakkında konuşuyorduk. Oysa onlar ne kendilerini kavrayabiliyorlar ne de bizim hakkımızda konuşabiliyorlardı. Bu farklılığın sonucu, oryantalist söylem karşısında oryantalizm (Garbiyat-Batıbilim) gibi bir söylem bulunmuyordu.” (Hüseyin, Olson ve Kureşi, 1989:37)

Said'in çözümlemelerinde Oryantalizm geleneksel anlamı ile Batı dışındaki coğrafi bir bölgeyi tanımlamamakta Batı'nın birtakım söylemsel yöntemlerle Doğu'yu ve dolayısıyla kendisini tanımlaması ve temsil etmesi anlamına gelmektedir.

Said'e göre Batı'nın yaratmış olduğu “Doğu” tanımı gerçekte Doğu'nun özelliklerini nitelememektedir, hayalidir ve hegomonik bir nüfuz etme çabasından ileri gelmektedir.

Said, “Kış Ruhu” adlı eserinde, şarkiyatçılığın günümüzdeki durumunu eleştirmekte ve bu duruma kadın-erkek üstünlüğü yarışı ile de ilişkilendirmektedir:

“...Nitekim, Şarkiyatçılığın metropoliten ülkelerdeki erkek egemenliğiyle, yani ataerkillikle aynı türden bir pratik olduğunu görebiliyoruz artık: Şark geleneksel olarak kadınsı, sahip olduğu zenginlikler de bereketli bir şey olarak tasvir edilmiş: başlıca simgeleri şehvetli kadın, harem ve despotik -ama tuhaf biçimde çekici- sultan olmuştur.” (Said,2000:82)

Postkolonyal çalışmaların en önemli temsilcilerinden bir diğeri Spivak’tır. Hintli yazınsal eleştirmen ve kuramcı olan Gayatri Chakravorty Spivak, “Can the Subaltern Speak?” (Madun Konuşabilir mi?) adlı makalesi post-sömürgecilğin kurulumuna ilişkin düşünceleri post-kolonyalizm açısından önem taşımaktadır. Her ne kadar Said’dan etkilenmiş olsa da, Spivak’ın çalışmalarında en belirgin olan nokta Said’dan farklı olarak “özne” sorununu ele almasıdır.

Spivak; “Madun Konuşabilir mi?” isimli makalesinde, Avrupa’daki alt kesimleri nitelemek için vurguladığı “madun” kelimesini, kolonileşme sürecini yaşamış ve Batının söylemleri tarafından tanımlanan Üçüncü Dünya ülkeleri içindeki farklı gruplar için kullanmaktadır. Makalenin ismindeki konuşabilme vurgusu ise, madun’un kendisi tarafından değil, diğeri tarafından temsil edildiği ve anlatıldığını belirtmektedir. Spivak feminist bir bakış açısı ile, Hindistan’daki kadınların durumunu kolonici ve yerel elitler arasındaki söylemsel karşılıkları sorunsallaştırmıştır. Spivak’a göre, Hindu kadınının özneselliği hakim kültür tarafından oluşturulmakta ve arşivlenmektedir ki madun bu şartlar altında kendisini anlatmaya çalışsa bile başarısız olacaktır. (İpek ve Oyman,2014:419)

Kolonyalizm literatürünün önde gelen düşünürlerinden bir tanesi de Bhabba’dır. Bhabba’ya göre egemen güç, diğeri kendisi gibi olması için baskı uygularken *Hibridite* kavramı da madunda olduğu gibi, Bhabba tarafından Batı’nın modernite çerçevesinde oluşmuş “benci” anlayışını sorunsallaştırmak için kullanmaktadır. Taklitin “gülünç bir taklitle” dönüşmesi durumu Bhabba’ya göre koloni için bir mücadele etme alanı yaratmakta ve kolonici için bir anlamda “kendi yok oluşunun” tohumlarını ekmek anlamına gelmektedir. (İpek ve Oyman,2014:421)

Postkolonyal teori tarih içerisinde gelişip şekil aldıktan sonra diğer teorileri eleştirme fırsatı yakalamıştır. Bu bağlamda, postkolonyal teorilerin İngiliz Okulu ve Avrupa merkezci tarih okuması eleştirisine bakıldığında, postkolonyal teori yazarlarından Sanjay Seth, eleştirilerini yoğunlaştırdığı İngiliz Okulu’nu, uluslararası düzenin oluşum sürecinde sadece Avrupa’yı örneklem alması nedeniyle problemlili bulmaktadır. Seth, İO kuramını Avrupa merkezci olduğu için eleştirmiştir. Benzer bir şekilde Mgonja ve Makombe de İngiliz Okulu’nun farklı kültürlerle yer vermediğini eleştiren yazarlardandır. John Hobson ise kuramı, Üçüncü Dünya’ya verilen rol yüzünden eleştirmektedir ki sadece Batı’da meydana gelen gelişmelerin pasif takipçisi olarak nitelediği konusunda kuramı problemlili bulmaktadır.

Postkolonyal yazarların, neorealizmi eleştirdiği noktalar ise, neorealizmin güvenlik anlayışının dar anlamda Batı odaklı olmasıdır. Kuram Soğuk Savaş döneminde Üçüncü Dünya’da yaşanan gerçeklikleri, ölüm ve savaşları göz ardı etmiştir. Bu noktada Heonik Kwon ve Walter La Faber, realist teorinin Soğuk Savaş içerisinde tek bir gerçeklik varmış gibi açıklamasını eleştirmektedir. (İpek ve Oyman,2014:427) Mgonja ve Makombe ise teorinin anarşi anlayışını sorunsallaştırıp, üçüncü dünya ülkeleri ve Batı ilişkilerinin anarşi

ve güçler dengesinden açıklayamadığını, hiyerarşi ve bağımlılık ilişkilerinin yönlendirdiği için eleştirmektedir.

Benzer bir şekilde Carlos Escude ise, Kenneth Waltz'un "devletlerin güç yapılarından bağımsız olarak anarşi altında benzer bir şekilde hareket ettikleri" varsayımına problem olarak bakmaktadır. Öte yandan Tarık Barkawi ve Mark Laffey, güç ve bilgi arasında bir ilişki kurarak, Batının Üçüncü Dünya ülkelerini "terör" kapsamına sokarak egemenlik politikalarını meşrulaştırdığı için eleştirmektedir. (İpek ve Oyman,2014:427-428)

2.3. İç Savaşın Açıklanmasına Dair Teori Sorunu: Yemen İç Savaşı'nı Tetikleyen Faktörler

Hegel'in belirttiği gibi, düşünme, in vacuo gerçekleşmez. (Bostancıoğlu, 1999: 34) Bu bağlamda sosyal bilimlerde teoriler, olayları ve olgular arasındaki bağı anlama ve açıklamada bizlere ışık tutan mihenk taşlarıdır. Teori, bir bilim dalında incelenen alanla ilgili olgu ve olaylar arasındaki ilişkileri anlamada ve analiz etmede gerekli ve yararlı bir çerçeve olarak nitelenebilir. (Arı,2002:15) Nicel bilimlerdeki formüllerin gerekliliği ne ise günümüzde sosyal bilimler için de teorilere duyulan ihtiyaç bir o kadar yadsınmazdır.

Günümüzde, Ortadoğu'yu anlamak ve açıklamak için yapılan pek çok çalışma mevcuttur. Bunlardan ilki Benjamin Mac Queen'nin, "An Introduction to Middle East" adlı çalışmasıdır. Queen; II. Dünya Savaşı sırasında Ortadoğu'dan bahsederken II. Dünya Savaşı'nın başlarında, Avrupa güçlerinin daha doğrudan Orta Doğu'nun çeşitli bölgelerini kontrol etmediğine değinmektedir. İronik olarak, bu doğrudan bölgesel toplulukları hazırlama zorunlulukları bağlamında kontrol olarak ortaya çıkmıştır. Stratejik konumu ve petrol kaynakları yüzünden savaşın patlak vermesi Milletler Cemiyeti Manda sistemi altında bağımsızlık için, Avrupalı güçlerinin bölgede kontrolünü canlandırmıştır. Faslılar, Mısırlılar, Lübnanlılar, Suriyeliler ve savaşa katılan diğerleri İngiliz ve Özgür Fransız kuvvetlerinin bir parçası olarak çaba göstermekteydi.

Ortadoğu'yu konu alan bir diğer çalışma Louise Fawcett'in "Ortadoğu'da Uluslararası İlişkiler" in üçüncü baskısıdır. Bu eser, bölgesel politika ve dönüşümlerin kapsamlı ve zamanında bir güncellemesidir. Bir derleme olarak yerleşik bilginler tarafından yazılmış on yedi makale, kitap geniş bir yelpazede Orta Doğu ve uluslararası ilişkiler ile ilgili teorik, tarihi ve analitik konuları ele almaktadır. Son baskı, Arap ayaklanmalarına büyük önem vermektedir.

Fawcett'e göre, Soğuk Savaş'ın bitiminden sonra Ortadoğu, dünyanın önemli problematik alanlarından biri olmayı sürdürmüştür. Güç dinamikleri düşünüldüğünde Ortadoğu'nun oldukça karmaşık faktörlerden etkilendiği gözlemlenmektedir. Özellikle Arap Baharı'ndan sonra Ortadoğu'nun kaotik ikiz görüntüler verdiği göz önüne alındığında, bölgenin teorik olarak açıklanmasının önemi yadsınmamaktadır. Bu sebeple, Ortadoğu bölgesini sağlam bir teori ile açıklamanın ihtiyacı doğmuştur.

Bölge, Avrupa Birliği coğrafyası, Latin Amerika ülkeleri ya da ABD gibi üzerinde yoğun teori çalışmalarının yapıldığı bir coğrafya değildir. Teorik çalışmaların yetersizliğine sebep, bölgenin teoriden daha çok uluslararası politika tarafından Batı menşeli fikir ekolleri tarafından açıklanması ve bölgede yaşanan istikrarsızlığın bir türlü dinmemesidir.

Kabilecilik, din devleti ve izolasyon düşünöldüğünde, bölgede devletçilik geleneğinin az olması, yapısal istikrarsızlıklar ve savaş-çatışma-tırmanma olasılıklarının hayli fazla olması, üzerinde spesifik bir teorik çalışma yapmayı güç kılmıştır. Bölgesel çalışmaları açıklayabilmek, bölgesel çalışmalarla ilgili teorilerin varlığına bağılıdır. Bu bağlamda uluslararası ilişkilerde batılı olmayan teorilerin incelenmesi büyük önem taşımaktadır.

Uluslararası İlişkiler alanında Batı-dışı ölkelerde özgün teori geliştirilmesine dair ilk fikirler, 1990'ların sonunda ortaya çıkmış, 2000'lerde ise bu konuya ilişkin fikirler artmaya başlamıştır. Batı dışı ölkelerde özgün teori geliştirilmesi, ilkesel olarak hemen hemen her Uluslararası İlişkiler akademisyeni tarafından mümkün ve arzu edilebilir olarak görünse de özellikle yerel deneyimlerden ve düşünce sistemlerinden yola çıkılarak geliştirilen teorilerin evrenselliğinin ölçüsü, diğeri bir deyişle genellenebilirlik potansiyeli son derece tartışmalıdır. (Biltekin,2014:517) Tartışmanın bir grubu Batı'da geliştirilen teorilerin Batı dışındaki ölkelere genellenebilirliğini sorgulayan ve özgün/yerel teoriler üretmenin gerekli olduğunu savunan araştırmacılarıdır. Diğeri yanda ise bu türden bir gayretin bilimsel olmadığını, nesnellikten uzak olduğunu ve sonuç olarak sınırlı kalacağını iddia edenler bulunmaktadır.

“Araştırmacı, veri topladıktan sonra kavramları inşa ederken kendi yerli üretim teorisini oluşturmayı tercih edebilir. Özgünlük bir şekilde sağlandığı sürece başka teorilerden kavram almak, yerli üretim teori inşasını geçersizleştirmez. Araştırmacı, halihazırdaki kavramları farklı şekillerde alabilir; teorisyenler, ana akım teorilerinden ödünç alabilirler ki bu yaygın kavramları yeniden yapılandırmak şeklinde gerçekleşir. İkinci olarak teorisyenler, yerli kavramsallaştırmalardan (yerel felsefeler, fikirler, kültür) ödünç alabilirler. “(Biltekin,2014:539)

Batı-dışı teorilerin varlığı tartışması varlığını devam ettirirken, kaynağını Martin Wight'ın 1966'da “Neden Uluslararası Bir Teori Yoktur?” adlı makalesinden hareketle hazırladığı Barry Buzan ve Amitav Acharya'nın “Neden Batı-dışı Uluslararası Bir Teori Yoktur?” adlı kitabıyla devam ettirmektedir. Buzan ve Acharya, bu çalışmalarında Wight'ın makalesinden hareketle esinlendikleri, “Neden batı-dışı uluslararası bir teori yoktur?” sorusuna cevap bulmaya çalışmaktadırlar.

Çalışmalarına, öncelikle uluslararası teorinin tasvirini yapmakla başlamakta ve sorunun kaynağının teorilerin Avrupa ve Amerika'daki farklı algılamalarda yattığını savunmaktadırlar. Başlangıçta “teorinin” uluslararası ilişkilerde ne anlama geldiğinin önemine vurgu yaparak, sorunun ABD'de egemen olan, pozitivist teorinin sert anlayışı ile Avrupa'daki daha yumuşak ve yansıtıcı anlayışın arasındaki ikilikten dolayı problemli olduğuna değinmektedir. Avrupalılar, bir alanı sistematik olarak organize eden herhangi bir şey için teori terimini kullanır, soruları yapılandırır ve birbiriyle ilişkili, tutarlı bir kavramlar ve kategoriler kümesi oluşturur. Bununla birlikte, hâkim Amerikan geleneği, genellikle teorinin pozitivist terimlerle tanımlanmasını talep eder: terimleri operasyonel biçimde tanımlar ve sonra sebepler ve etkiler arasındaki ilişkileri ortaya koyar ve açıklar.

Öte yandan teorilerin tarih ve uluslararası ilişkiler bilimlerinde farklı kullanımına da dikkat çekmektedirler. Tarihçilerin her olay kümesini kendi terimleriyle açıklamaya çalıştıkları yerde, sosyal teorisyenler uzay ve zamana dağılmış birçok vaka için geçerli olan daha genel açıklamalar, anlayışlar ararlar. Tarihçiler için amaç, belirli bir olay kümesi için mümkün olan en iyi açıklamayı yapmakken, teorisyenler için amaç, az sayıda

faktörün çok sayıda olayı açıklayabildiği durumlarda en güçlü açıklamaları bulmaktır. Bu nedenlerden ötürü, uluslararası ilişkilerde alt sistemsel teoriler az gelmiştir. (Acharya ve Buzan,2010:5)

Uzmanlar, alan çalışmalarıyla çoğunlukla ilgilenmemekte, çoğu; realizm, büyük güçler, liberalizm, evrensel değerler, İngiliz Okulu ve uluslararası toplum, küreselleşme ve dünya ekonomisi gibi evrensel değerlerle ilgilenmektedirler. İngiliz Okulu ve AB'nin uluslararası toplum fikrinin alt sistemlere uygulanmadığı nedenleriyle birlikte, bugün uluslararası ilişkilerde bölgeselcilik hakkında teorileşme bile evrensel ve karşılaştırmalı terimlerle yapılmaktadır. (Archarya ve Buzan,2010:5)

Günümüzde, Buzan ve Archarya' e göre; uluslararası ilişkiler anlayışımıza uyan, Batılı olmayan bazı kaynaklar bulunmakla birlikte, bunlar neredeyse hiçbir zaman katı teori kriterlerini karşılamamaktadır. İlk olarak, Batılı uluslararası teorilerin Thucydides, Hobbes, Machiavelli, Kant vb. önemli figürlere odaklanmasına paralel olarak, Asya'da klasik gelenekler ve klasik dini politik ve askeri figürlerin düşüncesi vardır. Bu teoriler, ikincil bir "politik teori" türü olup, ortak özellikleri, içsel olanın sınırları ile "uluslararası" ilişkilerin sınırları arasında her zaman net bir ayrım olmamasıdır. Çalışmalarının ilerleyen bölümünde, Batılı uluslararası ilişkiler teorilerinin literatürde baskın olduğuna dair çok az şüphenin yer olduğunu vurgulayarak, Batılı olan ve olmayan teoriler arasında fark oluşturan mukayeseli sebeplerin üzerinde durmuşlardır.

Öncelikle, Batılı uluslararası ilişkiler teorileri başarılıdır, çünkü uluslararası ilişkileri kavramada doğru bir sistematik üzerine kuruludurlar. Buzan ve Archarya, bu noktada, Batılı bilimsel değerlerin sadece sosyal bilimler etiketiyle sınırlı kalmadığını, fizik, kimya ve matematik gibi diğer doğa bilimleriyle olan iddiasını da vurgulamakta, Batılı teorilerin bilimsel statüsünün mutlaklığına işaret ederek, bu teorileri Westfalyalı bir cekete benzeterek, bu ceketi giymenin popülistliğini ve yerleşikliğini betimlemiş, bu teorilerin iktidar politikaları, stratejileri ve ekonomik sebep arayışlarının oldukça rasyonalist seçimler üzerine kurulu olduğu üzerinde durmuştur.

Batılı teorilerin başarısının nedeni öte yandan, yazarlara göre, bu teorilerin doğruluğuna bakılıp bakılmaksızın, Gramsci hegemonik bir statü kazanmış olmasıyla ilgilidir. Batı emperyalizminin entelektüel etkisini ve kendi anlayışlarını Batılı olmayan dünyanın zihni ve pratikleri üzerinde güçlü olan başarısını dikkate almak gerekir. Demokrasi, pazar ve insan hakları gibi diğer Batı fikirleri daha tartışmalı, daha az evrensel bir kabul görmüş, ancak yine de Batı dışında yaygın ve etkili olmuştur. Üçüncü Dünya seçkinleri, Westphalian egemenliğinin temel unsurlarını benimsemiş ve kapsamını genişletmiştir. Örneğin, Batı'nın egemenliğinin kilit bir yan kuruluşu olan müdahale dışı olma doktrini Batı'da şiddetle itiraz edilirken biraz erozyona uğramış, oysa Üçüncü Dünya'da da sağlam kalmıştır. Bu duruma sebep, Batılı emperyalizmin yalnızca yerel düşünce ve bilgi geleneklerini ezmemesi, aynı zamanda bu halkları kendi anlayışlarını Batı tarihi bir çerçeveye çekerek kendi tarihlerinden koparma derecesidir. (Archarya ve Buzan,2010:18)

Buzan ve Archarya, çalışmalarının ilerleyen kısımlarında, Batı-dışı teorilerin var ancak gizli olduğuna ve çok bilinmediklerine değinmektedirler. Bu gizliliğin sebeplerini fiziksel nedenlere bağlayarak dil ve seyahat güçlüğü olarak açıklamış, bu nedenlerden ötürü bu

bölgelerin küresel tartışmalardan uzak oluşuna ve uluslararası ilişkilerde dil tartışmalarına dikkat çekmiştir. Batı-dışı uluslararası ilişkiler teorilerinin başarılı olmama nedenlerinden bir tanesi de yerel koşullardır. Buzan ve Archarya'e göre, yerel koşullar, uluslararası ilişkiler teorilerinin üretiminde karşı-ayrımcılık yapmaktadır. Batı dışındaki akademik ortamın neden IR teorisi yaratmaya elverişli olamayacağını açıklayabilecek çeşitli tarihi koşullar- tarihsel, kültürel, politik ve kurumsal - vardır. Tarihsel açıdan, Batılı teoriler öz bilinçli bir konu bağı ile kurulmuş, II. Dünya Savaşı ile güçlendirilen bir havza olarak görülmektedir ki savaşla birlikte Batı coğrafyasında yaşanan beklenmeyen korku, maliyet ve yıkım Batı medeniyetini şaşırtmış ve Batı medeniyetini sona erdirilmesinin habercisi olacağı korkusuyla doldurmuştur. Bu korku ile çalışan Batılı teorisyenler, baştan beri ve genel olarak uluslararası ilişkiler teorilerini güçlü realist-liberalist problem çözme yönelimi ile başlatmış ve donatmışlardır. Uluslararası ilişkiler teorileşmeleri, İngilizce konuşulan ülkelerde gelişirken, uluslararası ilişkilerin kültürel açıdan özel olabileceği fikrine yer bırakmaktadır zira bu teorileşme Batı dışında, basitçe kültür açıklamaları, toplumların kalkınma sorunları ve acil dış politik sorunlardan başını kaldıramayıp Batı dışı dünya için adeta bir lüks haline gelmektedir. Bu sebeplerden ötürü, teorileşme; Batı dünyasının aksine batı-dışı toplumlar için; büyük sistemleri anlamak konusunda çok fazla çaba göstermek yerine kısa odaklı ve vadeli yerel problem çözme şeklinde gerçekleşmiştir. Batı hegemonyası yerel kültürlerinde moral ve güven kaybı inşa ederek, bu toplumların genel teorik tartışmaya katılmasını zorlaştırmıştır ancak yine de Buzan ve Archarya'e göre, hegemonyanın etkileri ile, batı-dışı toplumlar kendilerini kuram geliştirmeye teşvik edeceklerdir ki yazarlar burada siyasi partilerin, teorisyenlerin finanse edilmelerini ve politik finansmanın da üzerinde önemle durmaktadırlar.

Son olarak, yazarlar, çalışmalarında Batı toplumu ve Batı-dışı toplumun modernizasyon süreçlerindeki farklılığa işaret ederek, asıl sorunun zaman ve kaynak sorunu olduğuna dikkat çekmektedirler. Yazarlar, burada Ayoob'un (1995) Üçüncü Dünya'nın yakalama teorisine atıf yaparken, batı-dışı teorilerin gelişmesinin de zor olduğunu vurgulamaktadır zira Batı gelişimini sürdürürken, Batı-dışı toplumlar ilerlemelerini Batının gölgesinde sürdüreceklerdir. (Archarya ve Buzan,2010:22)

Türkiye'de bu konuda büyük çoğunlukla “çeviri” niteliğinde Batı kaynaklı ana akım teorileri üzerinde çalışılmaktadır. Baskın Oran'ın “Türk Dış Politikası” çalışmasında Türkiye'yi orta büyüklükte pivot devlet olarak tanımlaması, Davutoğlu'nun “Stratejik Derinlik” eserindeki güç ve havzalar modeli, Ramazan Özey'in “Merkezi Türk Hakimiyet Teorisi” ile Anadolu'yu dünyanın merkezi olarak konumlandığı çalışması bulunmaktadır. Ancak tüm bu çalışmalar, “ana akım teorinin özgün uyarlaması” kategorisinde değerlendirilmektedir. Literatür tarandığında Türkiye'deki Uluslararası ilişkiler çalışmalarının “çevrede” yer aldığı açıkça ortaya çıkmaktadır. (Bilgin, 2005:10) Bunun en açık göstergesi, Uluslararası Sosyal Bilim Atıf (SSCI) indeksinde Türkiye adresli makalelerin sayısındaki artıştır; fakat bu yayınlar, Ramazan Gözen'in tespit ettiğine göre “disiplinin kuramsal gelişimine katkı yapmaktan ziyade, Türkiye iç-dış politikası sorunlarını, gelişmelerini ve olgularını analiz düzeyinde kalmıştır. (İşeri ve Esentürk,2016:21) Çeşitli Uluslararası İlişkiler Konseyi (UİK) konferanslarında da Türk Uluslararası İlişkiler araştırmacıları arasında kurama olan ilginin azlığı dile getirilen bir

konudur. (İşeri ve Esentürk,2016:21) Hatta, Türkiye’deki sınırlı sayıda Uluslararası İlişkiler disiplini altındaki çalışmalara yer veren SSCI dergiler arasındaki Uluslararası İlişkiler Dergisi (UİD) editörü birçok bölge çalışmasının kavramsal çerçeve eksikliği sebebiyle reddedildiği bilgisini vermiştir. (İşeri ve Esentürk,2016:21) İşeri ve Esentürk, Türkiye’de yapılan uluslararası ilişkiler çalışmalarının uygulamadan çok teorik bir anlam ifade ettiğini, Türkiye odaklı olduğunu ve niteliksel bir özellik taşıdığını vurgularken, çalışmalarda kuram-ampirik dengenin sağlanması gerektiğini, güncel tartışmalarla epistemolojik çeşitliliğe gidilmesi gerekliliğini ve kritik vaka şeklinde çalışmanın yararlılığı üzerinde durmuşlardır. Aynı paralelde, Bilgin ve Tanrısever, Türkiye’deki Uluslararası İlişkiler çalışmalarının “Dünyayı Türkiye’ye anlatmak” ve “Dünyaya Türkiye’yi anlatmak” şeklinde ikili hikâye örgüsü (dual story-line) olduğu tespitinde bulunmuşlardır. (İşeri ve Esentürk,2016:25)

Bilgin ise, bu bağlamda, Soğuk Savaş yıllarında Türkiye’de güvenlik alanında yapılan çalışmaların Batının bir parçası olarak tezahür ettiğini ve NATO üyesi diğer ülkelerin de paylaştığı sınır dışı güvenlik sorunlarının sınır içi sorunlara oranla daha çok işlendiğine yer vermektedir. (Bilgin,2005:10) Uluslararası ilişkiler literatüründe “standart” kavramları Batı belirlediğinden, değişim ne kadar dinamik olursa olsun, merkez-çevre yapılanmasının kısa vadede değişmesi beklenmemelidir. (Bilgin,2005: 11). Türk bir uluslararası ilişkiler teorisi varlığını, “Türkiye’de Uluslararası İlişkiler Çalışmaları ve “Neden Bir Türk Uluslararası İlişkiler Teorisi Yok?” Sorusuna Cevap Aramak” isimli makalesinde sorgulayan Mehmetçik ise şu tespit ve sonuçlara varmıştır:

“1. Günümüzde, ana akım olarak ifade edilen hemen tüm teoriler Batılı özellikle Amerikan kaynaklıdır. Batılı teoriler başarılıdır. Bunun nedeni bu teorilerin istatistiksel değerlerle bezeli, pozitivist ve kantatif temellerle oturtulmuş olmasından kaynaklanmaktadır.

2.Batılı teoriler kuramsaldır. Batı dışı uluslararası çalışmaların, Batı tarihi temelinden uzak oluşturulmaları ve kuramsallığı yeterince taşınamaması, onları betimleyici bir kimliğe bürümüşür.

3.İngilizce popülarizminden yoksun dillerin teorileştirilemediğine değinen Mehmetçik, Türkiye’de özgün kuram olmakla birlikte İngilizceye çevrilemediğinden dolayı yerel kalmış çalışmalar olduğuna değinerek, Baskın Oran’ın “Orta Ölçekli Güç Teorisi” ve Ahmet Davutoğlu’nun “Stratejik Derinlik” isimli çalışmalarını örnek vermektedir.

4.Türkiye’de uluslararası teorileşme zorluklarından birkaçı da Mehmetçik’e göre mali kaynak yetersizliği ve Osmanlıca gibi Türk tarihini anlamak için gerekli dil koşullarının yetersizliğidir.

5.Literatür anlamında her geçen gün Batı ile Türkiye arasındaki fark kapansa da müfredat anlamında Türkiye ile Batı arasında hala fark olması, teorileşmeyi zor kılmaktadır.” (Mehmetçik,2014:12-14)

1980’lerin ortasında, Holsti uluslararası teorisinin Anglosakson ülkelerinin dışında zar zor var olduğunu iddia ettiğinde, belki de devletin oluşumunda, gücünde ve etkisinde Avrupa deneyimine yönelik evrensel bir önemin var olduğunu iddia ediyordu. (Tadibakhsh,2010:176) Özellikle ampiriklik (gerçekliğin gözlemlenebilir özelliklerinden çıkan bilgiler) ve materyalizm (maddi faktörlerde aranan nedensellik) mantığında gelişen Anglo-Amerikan literatürü, o zamandan beri Batı merkezli uluslararası kuramın diğer alanların gerçekliğine ve deneyimlerine uymadığını ortaya çıkartarak akıllara şu soruyu

getirmiştir: "Batılı uluslararası ilişkiler teorileri ile insan deneyiminin evrenselliği arasında bir ayrılık varsa, bu ayrılığı anlamak konusunda bir kişi İslami fikri kullanabilir mi?", "Batılı teoriler ve İslam dünyası arasında, dünyayı anlamak ve alternatif görüşler sağlamak hususunda ortak bir temel var mıdır?" (Tadjbakhsh,2010:176)

İslam'da dış ilişkilerin yasal temeli Şeriata dayanmakla birlikte, orijinal kaynakları Kur'an ve Peygamber gelenekleri olan sünnet-i seniyyelerdir. Fıkıh veya İslami hukuk, insanın yaşamı boyunca ortaya çıkan sayısız sorun ve sorunu kapsamakla birlikte çağdaş İslam hukukunun ele almaya çalıştığı temel konular arasında, İslami dış ilişkiler yatarken Müslüman hukukçular, İslam'da dış ilişkilerin örgütlenme ilkesi hakkında farklı görüşler geliştirmişlerdir. İslam devletinin, özellikle fetih dönemindeki gerçekçi eğiliminden etkilenen bazıları (gelenekçiler), İslam'daki dış ilişkilerin aslında Müslüman olmayan grupların veya devletlerin İslam ve Müslümanlara karşı tutumlarına bağlı olduğuna inanmaktadır. (Kazleh,2006:41) Pasifistler ise, dinde zorlama olmadığı konusunda hemfikirlerdir. (Kazleh,2006:41)

İslam'da dış ilişkilerin asıl ilkesi üzerindeki farklılıklar, genellikle Kur'an-ı Kerim ayetlerinin ilgili Kur'an ayetlerini analiz etme ve anlama yaklaşımlarında farklılaştığı gerçeğine atfedilmektedir ve bu, İslam hukukunda bir ikilem oluşturmaktadır. (Kazleh,2006:41) Kazleh'e göre, gelenekselcilik, İslam'da dış ilişkilere egemen yaklaşımdır çünkü İslami fetihler döneminde yaşamın düzenli koşulu olan Cihad, devlet için en güçlü açıklamaları yapmıştır. Savaşın kimi zaman gerekli olduğuna inanan gelenekçiler, kitap ehli ve kitap ehli olmayan olmak üzere tebaa ayrımı yapmışlardır. Gelenekselciler dünyayı iki bölüme ayırdılar: Darül İslam, barış bölgesi ve Darül-El Harb veya savaş bölgesi. Barış alanı, İslam'ın egemen olduğu, Allah'a boyun eğildiği, barış ve sükûnet hüküm sürdüğü bölgeleri ifade eder. Buna karşılık, Savaş Alanı, İslam'ın egemen olmadığı bölgelere veya İslam Devleti ile aktif veya potansiyel bir savaşa girme ihtimali olan ve muhtemelen kendi alanında yaşayan Müslümanlara düşman olan inançlıların hegemonyası altındaki bölgelere atıfta bulunmaktadır.

İslam'da dış ilişkilerin temeli barıştır, ancak savaşa geri yüklenmek, yalnızca (a) Müslümanların hayatları ve mülklerine saldırıldığında ve (b) toprakları işgal edildiğinde, kendini savunma durumunda izin verilir. (Kazleh, 2006:41)

"Neden Bir İslami Uluslararası İlişkiler Teorisi Yoktur?" adlı çalışmasında Timur, İslami Uluslararası İlişkiler teorisi için daha ziyade klasik İslami tarihin ve metinlerin merkez alındığı belirtmekte ve bu konuda yürütülen çalışmaların, pozitivist sosyal bilimler anlayışını ve ona dayalı ana akım Uluslararası İlişkiler teorilerinin epistemik hegemonyasını geride bırakmaya dönük, oldukça normatif bir teorileştirme önerdiği üzerinde durmaktadır. (Timur,2017:190) Güç, çıkar ve göreceli kazanç odaklı antagonist Uluslararası İlişkiler teorilerinin aksine İslami bir referansla inanç, adalet ve ahlâk gibi ilkelerin ön plana çıkarıldığı görülmektedir. (Timur,2017:190) Belirtmek gerekir ki, İslami teorileştirme girişimi, esasen ana akım Uluslararası İlişkiler teorilerine karşı tepkisel değildir; aksine Batıyla İslami tarih ve yaşam arasında bilhassa dinsel, tarihsel ve kültürel mirası dikkate alan dinamik bir diyaloga dayandırılmaktadır. (Timur,2017:190)

İslam dünyasında uluslararası ilişkiler veya İslam'ın başkalarıyla nasıl etkileşim kurması gerektiği konusundaki tartışmaları çerçevelemek için üç farklı kaynak önerilmektedir.

“1. İslam klasik yerel uluslararası ilişkiler anlayışı için bir temel olarak; Kuran, hadis, sünnet ve içtihat kaynaklarına dayanmaktadır.

2. Batıyı taklit ve tepki çerçevesinde izlenen ikinci grupta, hem modernist bir proje olarak İslam'ın modernizasyonuna inanan bir grup hem de buna tepki gösteren kökten dinci İslamistler yer almakta ve tartışmaktadırlar.

3. Üçüncü grupta, sosyal bilimlerin ve uluslararası ilişkilerin İslamlaştırılması rol oynamaktadır. Burda, mevcut teoriler İslam etrafında şekillendirilmeye çalışılarak, dünya kavramsallaştırılmaktadır. “(Tadjbakhsh, 2010:176)

Uluslararası İlişkiler teorileri üzerine tartışan teorisyenler, 1990'lı yıllardan beri Batı merkezli olmayan uluslararası ilişkiler teorileri üzerine tartışmışlardır ve bu noktada akıllara İslami uluslararası ilişkiler teorileri gelmektedir. Çok az teorisyen İslami uluslararası ilişkiler teorisini oluşturmak gayretinde bulunmuştur. Balcı'ya göre, teori inşaasında geri kalınması üç nedenle şaşırtıcıdır ki ilki, İslami siyasal düşüncede uluslararası ilişkiler kavramının siyer altında mevcut olması, islami uluslararası ilişkiler teorilerini oluşturmada ki gayret, 1980'lerdeki “bilimin İslamileştirilmesi” hareketine dek uzanmaktadır ve en nihayet sonuncusu uluslararası ilişkilerin temellerine yönelik sert bir İslami meydan okumanın mevcut oluşudur ki bunlar ampirik olmaktan çok normatiftirler. (Kayaoğlu, 2019:300)

İslami uluslararası ilişkiler teorilerinde, dini siyasi düşünce mezhepsel, kültürel, etnik ve ulusal özelliklere dayalı olarak pek çok farklı İslami yaklaşım türemiştir. Bunun sonucu olarak tek bir İslami uluslararası ilişkiler teorisi olmayıp, birden çok İslami uluslararası ilişkiler teorileri vardır. Orta çağ İslam hukukçuları, siyer adı altında, Müslümanların Gayrimüslimlerle ilişkilerini ayrıntılı bir biçimde ele almıştır. Müslümanlar için iki yarım küre ayrılmıştır; bunlardan biri dar'ül İslam diğeri ise dar'ül harb'dir. Siyer ayrıca “uluslararası” alana dair farklı terimlerin ortaya çıkmasına da neden olmuştur. Bunlardan musta'man Müslümanlarla savaş halinde olan bir devletin tebasına Müslümanların topraklarına güvenli giriş hakkı ya da aman vermek, zimmi; Müslüman olmayanların Müslüman bir hükümdara ödedikleri vergi, haraç; Müslüman olmayan bir hükümdar ya da topluluğun Müslüman bir hükümdara ödediği vergidir. (Kayaoğlu, 2019:301)

Sonuç olarak, İslami uluslararası ilişkiler teorisi açısından esas soru “İslam ahlakının Orta çağ İslam hukukundan (Şeriat) nasıl ayrılacağı olmalıdır. Uluslararası İlişkiler yazınında İslami teorinin en az beş farklı versiyonu bulunmaktadır: Radikal, uluslararasılaşma taraftarı, bilginin İslamileşmesi taraftarı, Şii ve ampirik.

“Radikal: Bu yaklaşım ümmet anlayışı ve bunun gerektirdiği dayanışma, modern uluslararası ilişkilerin temel birimi olan ulus devleti reddeder. Bu görüşe göre, ulus-devletlerin ülkeleri üzerindeki egemenlik hakkının meşruiyeti fikri ve Vestfelya sistemi Batı'nın ürünleridir ve İslami siyasal düşüncede yerleri yoktur. Uluslar, devletler ve imparatorluklar yükselir ve çöker fakat İslam ve ümmet var olmaya devam eder. Dolayısıyla Müslümanlar Pan İslamizmi gerçekleştirmek için çaba sarfetmelidir.

Uluslararasılaşma taraftarları: Bu görüşü savunanlara göre, ulus devletler, ülkesel egemenlik ve Vestfelya düzeni meşrudur. Müslümanların yapması gereken Avrupa Birliği'ne benzer şekilde ümmeti bir araya getirmek için ulus-aşırı ve hükümetler arası düzeyde kurumlar inşa etmektir. İslam İşbirliği Teşkilatı bu açıdan iyi bir başlangıçtır.

Şii: Bu anlayışa göre uluslararası ilişkiler, İmamlar ve Sultanlar arasındaki mücadelenin daimî yönünü yansıtan mustakbirun (kibirli emperyalist güçler) ve mustadafun (dünyanın ezilenleri) arasındaki bir mücadeledir. Mehdi dönene dek, Müslümanlar emperyalist güçlere direnmeleri için onlara en iyi fırsatı sağlayan İran etrafında birleşmelidir.

Uluslararası İlişkiler Teorisinin İslamileşmesi: Amerikalı Müslüman entellektüeller arasında ortaya çıkan bir görüştür. Modern bilgi ve İslami mirasın sentezini savunmuştur. İsmail el-Faruki öncülüğündeki bu grup içindeki eserler, yeni yaklaşımlar geliştirmede epistemolojik ve yöntemsel meselelere cevap bulmaya çalışmışlardır. Bu gruptakiler tarihselci yaklaşımı savunmakla birlikte, şeriatın ana hedefleri ve kamu yararı kavramlarına odaklanmışlardır.

Ampirik İslami Uluslararası İlişkiler Teorisi: Bu yaklaşıma göre, İslami uluslararası ilişkiler teorisi doğası gereği büyük oranda normatif olsa da Müslüman felsefeciler ampirik teoriler de geliştirmişlerdir. Bunlar arasında İbn Haldun'un yaklaşımı çok önemlidir. "(Kayaoğlu,2019:301-303)

İbn Haldun, uluslararası ilişkiler perspektifinden medeniyet, ekonomik refah ve sosyal çözülmeyle ilgili en önemli düşüncelerden olmakla birlikte, çeşitli varsayımlara dayanmaktadır. Örneğin; insan doğasının "hayvan" ve "insan" niteliklerini birleştirdiğini varsayıp, "doğal durum" anlayışını reddetmiş ve toplumda iş birliği olgusunun üzerinde çalışmalar yapmıştır. Medeniyetleri ve kültürleri toplumların gelişimi ve onlar arasındaki ilişkiler açısından önemseyen Haldun, devleti de inşası, yeri ve bekası açısından sorunsallaştırmıştır. İbn Haldun'a göre, siyaseti devletin denetimi meselesine indirgemenin aksine, devlet bir kabilenin ortaya çıkışından bir imparatorluğun ortaya çıkmasına kadar siyaset sürecinin bir parçası olarak görülmüştür. İbn Haldun, Uluslararası İlişkiler teorisi açısından özellikle geçerli olan birbirleriyle bağlantılı iki kavram üretmiştir: a) uluslararası toplum için de genelleştirilebilir olan asabbiya; b) insan toplumlarının tarihine ilişkin döngüsel tarih anlayışı çerçevesinde devletlerin ve büyük güçlerin yükselişi ve düşüşü. (Kayaoğlu,2019:304) Döngüsel yaklaşıma göre; tüm devletler beş aşamada gelişerek olgunlaşıp yıkılmaktadırlar. Bu aşamalar; kuruluş, güçlenme,refah, rehavet ve düşüştür.

Tadibakhsh'a göre İslami uluslararası ilişkilerin gelişmemesi nedenlerini beş nedende gruplandırmak mümkündür:

1. "Batı merkezli uluslararası ilişkiler teorileri İslam'ı anlayamamakta ve anlatamamaktadırlar. Bu teoriler, İslam dünyasının gerçeklerinden uzaktır ve İslam dünyasındaki davranışları ve İslami elit düzeyi yakalayamamışlardır ve bunları açıklamaktan uzaktırlar. Bunun sonucu olarak İslami teorisyenler Batı-merkezli okumalar yerine kaynak olarak Hadis ve Sünnete yönelmişlerdir.
2. Batı merkezli uluslararası ilişkiler teorilerinin Gramsci anlamda hegemonik bir olguya dayanması ve İslami teorilerin bu olgudan uzak, anti-materyalist bir perspektif izlemesi.
3. Batı-Merkezci uluslararası ilişkiler teorilerinin kendi geçmişinde, tarihsel düzleminde ve klasik kaynaklarına dayanarak kurulması ve İslami ve Müslüman dünyanın gerçeklerinden soyutlanarak oluşmaları. İslami bölgeler ve İslam'ın yaşadığı kültürel çevrelemeyi bu teorilerin açıklamakta zorlanmaları ve İslam için teorik çerçeveyi çizememeleri.
4. Yerel koşulların olması İslami uluslararası ilişkiler teorileşme çabalarını zorlamakta ve teori üretmeyi güç kılmaktadır. Küreselleşme ve batı merkezli teorilerin alt yapılarının batı tarihi ve kültürü içerisinde şekillenmesi zaten uluslararası ilişkiler camiasını Müslüman ve gayri Müslüman bir ayrıma soktuğundan yerel koşullar İslami teorilerin gelişmesini engellemektedir.

5. İslam dünyasının bugün halihazırda yaşadığı postkolonyal devirden kalma ekonomik, siyasi ve kültürel adaptasyon problemleri modern ulus devlet inşasında onları teorileşme yarışında geri bırakmıştır.” (Tadjbakhsh,2010:191-193)

İslami teoriler, diğer Batı-merkezli olmayan uluslararası ilişkiler teorileri gibi son yıllarda görünürlük kazanmıştır. İslami uluslararası ilişkilerin başarılı olabilmesi için sadece yeni kavramlar ve hipotezler değil yeni epistemolojiler, tarihler, vizyonlar ve anlatılar üretmek gerekli olup, bu kaynaklar üzerinde kuramcılarının yeniden düşünmesine, onları yeniden ifade edebilmesine, yeniden bakmasına ve yeniden keşfetmesine-onlarla bağlantı kurmasına- bağlıdır.

Soğuk Savaş sonrası güvenlik algılamalarında olan değişikliklerle birlikte, güvenliğe salt askeri bakış açısıyla bakan güvenlik algılamaları daha geniş ve derin bir hal almıştır. Bu bağlamda, ortaya çıkan yeni güvenlik okullarından biri olan Kopenhag Okulu, Kopenhag Barış Araştırmaları Enstitüsü bünyesinde Ole Waever ve Barry Buzan’ın çalışmalarına dayanmakta olup, okul; Buzan’ın güvenlik *sektörleri*, *bölgesel güvenlik kompleksi* ve Ole’nin *güvenlikleştirme/ters güvenlikleştirme* kavramlarını ve okulun ana teorisi olan *güvenlikleştirme teorisini* uluslararası ilişkiler literatürüne kazandırmıştır. (Arı, 2018:563) Buzan’ın “People, States and Fear” başlıklı kitabı ile Ullman’ın “Redefining Security” başlıklı makalesi güvenlik kavramını askeri tehditlerin ötesinde kavramsallaştırmıştır. (Akgül,2011:7) Buzan, devletlerin askeri, siyasi, toplumsal, ekonomik ve çevresel sorunlarla tehdit edildiği görüşünü ortaya atarak, “beş sektörde güvenlik” yaklaşımını benimsemiştir. (Akgül,2011:7) Güvenlikleştirme teorisine göre başlıca güvenlik kavramları şunlardır;

“Güvenlikleştirme: Bir konunun normal siyasal alandan hayati/yaşamsal tehdit olduğu düşünülerek olağanüstü alana taşınması sürecidir.

Güvenlikleştirmenin Söz Edimi: Konunun hayati tehdit olduğuna ve güvenlik sorunu oluşturduğuna ilişkin söylem ve kullanılan dil.

Güvenlikleştirme Eylemi: İlgili konunun bir güvenlik sorunu olarak işaretlenmesi/belirlenmesi girişimidir.

Ters Güvenlikleştirme/Güveniksizleştirme (Desecurization): Bir konunun olağanüstü ve acil güvenlik sorunu olmaktan çıkarılarak normal siyasal alana geri döndürülmesi sürecidir.

Güvenlik Dışı (Asecurity): Bir konunun güvenlik alanına taşınmayarak normal siyasal (tartışma) alanda tutulması veya siyasal alanın bile dışında kalmasıdır.

Güvenlik Konusu: Bir referans nesnesinin hayati tehdit olarak belirlenmesidir. “ (Arı,2018:566)

Söz edimi; konuşma ve diskur eylemlerinden oluşurken, diskur tamamen karşı tarafı yönlendirme ve referans nesnesinin gerçekten yaşamsal bir tehdit olduğuna karşı kitleyi inandırmak için kullanılan dildir. (Arı,2018:566) Kopenhag Okulunun güvenlikleştirme teorisini uyarladığı sektörel yaklaşımı incelendiğinde A’dan Z’ye herşeyin güvenlik tehdidi olarak söylemde inşa edildiği görülmektedir. (Akgül,2011:18)

Referans nesnesinin gerçek bir tehdit olması gerekmeyip, yaşamsal bir tehdit olarak kodlanması yeterken, Balzacq’ın da dikkat çektiği gibi diskur politikası sonucu herhangi bir şey güvenlik sorunu haline gelebilir. (Arı,2018:567) Austin’e göre, söz edimi teorisi; bir olgunun ve bir gerçekliğin ifade edilmesi biçimi olup, bunun doğru ya da yanlış olması söz konusu değildir. (Arı,2018:567) Söz edimi teorisi, amaca dönük ve aksiyoner (sonuç

oluşturmaya yönelik) bir eylemi içerir ve iktidar ilişkilerini de kullanıp belli bir kanaat oluşturmak amaçlanmaktadır. (Arı,2018:567)

Dil ve söylem; *düzsöz/eylemsel-edimsel söz/etkisel söz* olarak ele alınabilmekteyken güvenlikleştirme teorisindeki söz edim bunlardan ikincisiyle ilintili olup eyleme geçmenin öncüsüdür ve eylemin sözle ifadesinden ibarettir. Etkisel sözle ise bir duygu veya düşüncenin dile getirilerek karşı taraf etkilenmek istemiştir. (Arı,2018:568)

“Askeri sektörde devlet içi ayrılıkçı, devrimci, terörist hareketler ile klasik anlamdaki dış tehditler; çevre sektöründe insanlığı tehdit eden doğal afetler ve insan yapımı çevresel sorunlar; ekonomi sektöründe dış kaynaklara ulaşımın engellenmesi, toplumsal sektörde toplumların biz duygusuna zarar verebilecek nitelikteki göç, entegrasyon, dil ve kültür değişimi, açlık vb. her türlü sorun ve son olarak da siyasi sektörde ideolojik tehditler ve diplomatik tanımama gibi konular güvenlik tehditleri olarak nitelendirilebilmektedir.” (Akgül,2011:18)

John L. Austin’e göre güvenlik esas olarak bir söz edim ya da eylemsel hareket olup, gücünü elinde bulunduranların yetkilerini kullanarak belli bir gündelik siyasetin konusu olan meseleyi bir yaşamsal mesele yani devlet için bir güvenlik meselesi olarak sunmalarıdır. (Arı,2018:568) Austin tümceleri olgu bildiren ve gözlemleyiciler olarak adlandırılan tümceler ile bir edim ortaya koyan ve edimsel olarak adlandırılan tümceler olarak ikiye ayırmaktadır. (Akgül,2011:19) Örneğin, bir geminin denize indirilmesi dolayısıyla düzenlenen törende birinin “bu gemiye Queen Elizabeth adını veriyorum” tümcesini kullanması ile gemiye ad verilmekte, bir edim ifa edilerek, bir gerçeklik yaratılmaktadır. (Akgül,2011:19)

Derrida’ya göre ise, Austin’nin performatif (etki ve eyleme geçirici) söz yaklaşımı yeni olmakla beraber, tüm ifadelerin bir yayılma etkisine sahip olduğuna ve eylemsel bir yönünün bulunduğu, hiçbir ifadenin statik olmadığına ve değişime açık olduğuna dikkat çekmektedir. (Arı,2018:569) Derrida, kolaylaştırıcı faktörlere de kuşkuyla yaklaşmakta olup, güvenlikleştirmenin bir otorite tarafından yapılmasının bunu garanti etmeyebileceğini ve tarihsel öğelerin de bazen ters tepebileceğine dikkat çekmektedir. (Arı, 2018:570) Derrida, “Signature, Event, Context” başlıklı makalesinde Austin’in söz edimleri kuramının önemini teslim etmekle birlikte, yazara söz edimi kuramının konuşmaya tanıdığı önceliğe dair eleştiriler yöneltmiştir. (Akgül,2011:19) Derrida’ya göre, söz edimi kuramının içine düştüğü yanlış, yazıyı konuşmanın temsili olarak değerlendirip, ikincil konuma itmesidir. (Akgül,2011:19)

Ayrıca güvenlikleştirme teorisinin niçin güvenlikleştirildiğinin cevabının verilmediğine dikkat çekmektedir. Güvenlik Çalışmaları alanında süregelen kavramsal tartışmalar, Rotschild ve Terriff vd.’nin de belirttikleri üzere, esas itibarıyla özne-tehdit-politika üçlemesi etrafında kümelenmiştir. (Akgül,2011:4)

Carl Schmidt ise, devletin sadece hukuksal bir yapı olmayıp politik bir yapı olduğunu savunurken, politik sürece işaret ederek, bazılarının iktidara gelmesi istenmediğinde kamuoyu nezdinde bunlarla ilgili devletin düşmanı kanaatinin yayılabileceğine değinmektedir. (Arı,2018:570) Normal yolla iktidara gelen bir partinin demokrasiyi ortadan kaldıracığı kanaati yayılarak onun iktidara gelmesinin önüne geçilebilmektedir. (Arı,2018:570) Güvenlikleştirme sürecinde bir aktörün mevcudiyete kasteden tehdit

iddiasında bulunup, bunu önlemek için olağandışı önlemler almasına dair anlayışta da Schmitt'in egemenlik yaklaşımına uygundur ki Schmitt'e göre egemenlik, hakimiyet ya da baskı tekeli değil, karar tekelidir; "Egemen, istisnalara karar verendir." (Akgül,2011:21) Bu süreçte bazı devlet adamlarının kural dışına çıkabileceğini, aksi halde diğer aşırı uç partilerin anayasayı ortadan kaldıracabileceği ve demokrasiye son verebileceği için bunu yapmak gereklidir. (Arı,2018:570) Soğuk Savaşın sona ermek üzere olduğu yıllarda askeri güvenlik anlayışını sorgulayan ve güvenlik gündeminin genişletilmesi yaklaşımını benimseyen yazarlar arasında Mathews, Roberts, Moran da bulunmaktadır. (Akgül,2011:7) Mathews, güvenlik tanımının çevresel ve demografik unsurları da içerecek şekilde genişletilmesini savunurken, Moran ekonomik, Roberts da insan hakları konularını güvenlik gündemine dahil etmişti. (Akgül,2011:7)

Güvenlikleştirme; bu teoriye göre, bir konunun güvenlik sorunu olarak belirlenmesiyle olağandışı tedbirlere başvurmakta da gündeme gelmektedir ki güvenlikleştirilen konu, askeri tehdit konularıyla eş değer görülmektedir. Buzan'ın (1998) editörlüğünü yaptığı, "Security: A new framework for analysis" adlı çalışmada da belirtildiği gibi politik olmayan alandan politik alana taşınan konu bir sonraki aşamada güvenlikleştirilir. (Arı,2018:571) Bu üç aşamalı bir süreç olup, önce politik olmayan bir konu politizasyona uğrar sonra hayati tehdit niteliği eklenir ve güvenlikleştirilir. Buzan, güvenlikleştirmeyi, politizasyonun en uç noktası olarak tanımlarken, herhangi bir kurumsal meselenin henüz politik bir mesele değilken yani kamu otoriteleri henüz uğraşma gereği duymazken, önce kamu otoritelerinin ilgi alanına girer yani politize olur ve bununla ilgili planlamalar yapılır ve birtakım kaynak aktarımı söz konusu olur. (Arı,2018:572) Örneğin, ABD Başkanı George W. Bush 29 Ocak 2002 tarihli "Birliğin Durumu" konuşmasında "Şer Ekseni" olarak tanımladığı İran, Irak ve Kuzey Kore'nin kitle imha silahları geliştirip, terörizme destek vererek ABD'yi ve dünyayı tehdit ettiğini belirtip algılarıyla ya da söylemle bir tehdit gündemi oluşturmaktadır. (Akgül,2011:25)

Güvenlikleştirmenin tamam olabilmesi için konuyu güvenlikleştirici aktörün yaşamsal tehdit olarak kodlaması yetmez aynı zamanda belirli bir kitlenin ya da kamuoyunun ikna edilmiş olması gereklidir. (Arı,2018:573) Tıpkı siyasal eylem gibi güvenlik edimi de güvenlikleştiren ve dinleyici kitle arasındaki ilişki sonucu ortaya çıkmaktadır. (Akgül,2011:23) Bu süreç de zımnî bir antlaşmaya bağlı olup, diskur, dil kuramı ve dilin etkin şekilde kullanıldığı, güvenlikleştirici aktör ile alımlayıcı kitle arasındaki bir ikna sürecini gerektirmektedir. Bir başka deyişle, ilgili kitle varlığına dair tehdit sunumuna ikna olmalı ve normal şartlarda uyulacak kurallara uyulmamasını öngören olağan dışı tedbirlerin alınmasına müsamaha göstermelidir. Aksi takdirde güvenlikleştirme değil, "güvenlikleştirme adımı" bahsedilecektir. (Akgül,2011:23)

Güvenliksizleştirme veya ters güvenlikleştirme; Ole Weaver'a göre güvenlikleştirmenin her zaman doğru olmadığı durumlarda ve yanlış kullanıldığında bazen güvenlikleştirilmiş bir konu ters güvenlikleştirme sürecine tabi tutulabilir, ilgili konunun olağanüstü durumdan çıkarılıp politikanın normal gündemine döndürülmesi gerekebilir. (Arı,2018:576) Örneğin, göç konusunun güvenlikleştirilmesi halinde, bu konuda siyaset kurumunun hareket alanı sınırlanmış olacağı gibi, göçmenlerin sorunlarının çözümü

konusunda adım atılmasını da zorlaştırabilir. (Arı,2018:575). Benzer şekilde, bir konunun güvenlikleştirilmiş olması, onun sabit ve sonsuza kadar öyle kalacağı anlamını taşımaz ki örneğin komünizmin Doğu Avrupa’da Soğuk Savaş döneminde güvenlikleştirilmiş olması, süreklilik arzeden bir durum yaratmamış, bir sonraki güvenlikleştirme için komünizm referans oluşturmamıştır. (Akgül,2011:24)

Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisi inşacı ve sosyal bir teori şeklinde belli bir bölgedeki sorunların analizi ve geleceğe ilişkin öngörüler oluştururken, bu bölgelerdeki düşmanlıkların ve dostlukların oluşumu ve tanımlanması, güç dağılımından ziyade aktörlerin ve eylemlerin nasıl tanımlandığıyla ve görüldüğüyle ilgilidir. (Arı,2018:578) Analiz çerçevesi olarak toplumsal güvenlik kavramı, devlet-toplum ilişkilerinin problemli olduğu ve devlet içerisindeki gruplardan kimisinin kimlik temelli beka sorunları yaratabildiği devletlerde özellikle kullanılabilmektedir. (Baran ve Macar,2017:7)

Devlet yönetimleri, halklarının temsilcileri oldukları ölçüde, yönetim ile toplumsal güvenlik arasında bir tamamlayıcılık ilişkisi mevcut olurken, yönetimlerin halklarının (en azından önemli bir kısmının) temsilcileri olarak görülmedikleri durumlarda ise, yönetimler toplumlarını tehdit eden birimler olabilmektedir. (Baran ve Macar,2017:7) Devlet yönetimi, bu bağlamda, bir toplumsal gruba güvenlik sağlarken aynı anda diğer toplumsal bir grubu tehdit olarak kurmakta güvenlikleştirebilmektedir. (Baran ve Macar,2017:7) Bu bağlamda teori, Huntington’ın *Uygarlıklar Çatışması* yaklaşımının tersine, güvenlik bölgelerinin bir alt sistem oluşturduğuna ve bunların çıkar etkileşimlerinin içsel ve yerel olduğuna vurgu yapmaktadır ki bu çerçevede sınırları belli devletler kendi komşularından korku ve tehdit algılayarak diğer bölgelerdeki devletlerle iş birliği yaparlar. (Arı,2018:578) Esas olarak bölgesel güvenliğe uygulanan teoride, bölgelere farklı uygarlıklar olarak bakılırken, teoriyi kullanışlı kılan üç neden bulunmaktadır. Birincisi, güvenlik çalışmaları için en uygun düzey oluşu, ikincisi empirik çalışmalar yapmaya uygun oluşu, üçüncüsü ise teori merkezli çalışmalar yapmaya uygun oluşudur. (Arı,2018:579)

Buna göre, güvenlik komplekslerine dahil olan ülkelerin çıkarları birbirine bağlı olup, güç dengesi mantığı işlemekte, küresel güçler güç dengesini gerçekleştirmek için bölgesel çatışmaları ve mücadeleleri teşvik ederler (kışkırtırlar) ve bölgesel politikalara nüfuz etmek için bu sorunları kullanırlar. (Arı,2018:580) Kopenhag Okulu yazarları toplumsal sektörlerindeki tehditleri üç ana kategoriye ayırmaktadır: göç, yatay rekabet, dikey rekabet. (Baran ve Macar,2017:7) Göç, nüfusun kompozisyonundaki değişim gerçekleşebilmekte böylece konuk eden toplumun kimliksel özelliklerini yitirme tehdidi ortaya çıkabilmektedir. Yatay rekabet, toplumsal grubun diğer komşu kültürlerinden etkilenmeleri, dikey rekabet ise entegrasyon ya da ayrılıkçı grupların daha dar ya da geniş kimliklere doğru çekilen durumlarına dairdir. (Baran ve Macar,2017:7)

Teoride, karşılıklı bağımlılık göz ardı edilmezken, devletlerarası dostluk/düşmanlık ve güç iktidar ilişkileri önemlidir ki bunların belirlenmesinde nesnel ölçülerin dışında tarihsel, kültürel ve diğer toplumsal faktörler de etkilidir. (Arı,2018:582) Teori birbirine öncelik sırası gütmeyen dört düzeyde analiz yürütmektedir:

“1) Devlet düzeyinde analiz; bu bağlamda devletin iç yapısının güçlü ve zayıf olması ele alınmakta, iç yapının istikrarlı olup olmaması ve devletle kamuoyu arasındaki ilişkiler üzerinde durulmaktadır.

2)Devlet-devlet ilişkisi analiz edilmektedir.

3)Komşuluk ilişkileri analiz edilmektedir.

4) Küresel güçlerin bölgede oynadıkları rol analiz edilmektedir. Bu çerçevede, küresel güçler ve bölge arasındaki güvenlik ilişkileri üzerinde durulmaktadır.” (Arı,2018:582)

Teoride, bölgesel güvenlik komplekslerinin içerisinde alt güvenlik kompleksleri olması ve çatışmacı ilişkinin varlığı muhtemel karşılarken, örneğin Ortadoğu’nun alt güvenlik kompleksleri olarak birbirinden etkilenen Körfez (İran, Irak ve diğer Körfez ülkeleri) ve Levant’ı (Mısır, İsrail, Ürdün ve Suriye’nin içinde yer aldığı bölge) ele alabiliriz. Teori ayrıca bölge içi çatışmaların küresel güçlerin ilgili bölgeye müdahale etme derecesini de belirlemektedir.

Uluslararası İlişkilerde savaşa dair yaklaşımlarıyla öne çıkan bir teori olarak Normatif teoriler, 1960’lı yıllarda moda haline gelen ampirik teoriler tarafından geri plana itilmişlerse de önemini yitirmemiştir.

Temelini Platon, Aristo ve Kant’tan alan normatif teoriler, ahlakın ve değer kavramlarının göreceliliği hususuna karşı çıkmışlardır. Normatif teorilerin temelini oluşturan kavram ahlak ve adalettir. Kant uluslararası toplumun yapıtaşı olan savaş ve barış kavramlarını ele almaktadır. Kant’a göre doğru akıl, tek tek devletlerce yapılan hukuku aşan bir karaktere sahip olan uluslararası hukuktan doğan sorumlulukları yerine getirmeyi öngörmektedir.

Normatif teori hem gerçekler hem değerler teorisi olup, teori değerler ve olması gereken, “olması arzulanan” veya gerçekte olmayan bir dünya tahayyülü kurmaktadır. (Akyeşilmen, 2019:286) Normatif teori ile toplumculuk fikri gelişmiş, kapsayıcı ahlak ve küresel adalet gibi kavramlar ortaya çıkmıştır.

İnsan iradesinin serbestliği ve dış dünyayı belirleyebilme yeteneğini kabul eden normatif teorinin ahlaktan sonraki en önemli kavramı adalettir. Bu bağlamda 1971’de John Rawls’ın Adalet Teorisi zikredilmelidir. Rawls’a göre adil bir hukuk sisteminde yaşayan insanlar birbirlerinin farklılıklarına saygı duymalıdır. (Arı,2018:600) Normatif teorilerin üzerinde durduğu en büyük nokta savaşın ahlakılığıdır. Adil/haklı savaş teorisi uluslararası etiğin ve normatif teorinin en önemli çalışma alanlarını oluşturmaktadır. 1977’de Michael Walzer’ın Adil ve Adaletsiz Savaşlar adlı çalışması bu anlamda önemlidir. Walzer, adil savaşın sadece egemen devletler arasında olabileceğine ve bunun da egemenlikleri ve toprak bütünlüklerinin tehlikede olması durumunda söz konusu olabileceğine dikkat çekmektedir. (Arı,2018:607) Linklater’a göre, dünya ahlaki bir evrensel topluma doğru evrilmektedir. Bunu da iki gelişmeyle açıklamaktadır: Birincisi, uluslararası hukuk çerçevesinde giderek yerini genişleten ve yaygınlaşan bir insan haklarının varlığıdır. (Akyeşilmen,2019:289)

Walzer, savaşın ne zaman ve nasıl yapılacağına ve bunu kimin yapabileceğine dair kural ve sınırlara yer vermiştir. Savaşın hangi koşullarda haklı ve adil olacağına odaklanan Walzer, devletlerin savaş esnasında diğer devletlere ve sivillere ölçsüz zarar vermemesi

konusu üzerinde durmaktadır. Devletlerin ölçsüz silah kullanmama ve belli silahlara sahip olmama gibi uyması gereken kurallar bulunurken, adil savaş teorisi ile ilk görüşler Hristiyanlık ve İslam inancı ile pekişmektedir. Savaş konusunda ilk ciddi çalışmalar XVII. Yüzyılda söz konusudur. Hugo Grotius'un "Savaş ve Barış Hukuku" adlı eserinde haklı savaşın öneminden bahsedilmektedir. Vattel de "Devletler Hukuku" adlı çalışmasında haklı savaşın meşruluğunu vurgulamaktadır. 1898 ve 1907 La Haye Barış Konferanslarında örtülü biçimde haklı savaşa vurgu yapılmıştır. 24 Temmuz 1929'da Briand-Kellog Misakıyla devletler, savaşı kınamakta; uyuşmazlıklarını barışçıl yollardan çözmei kabul etmekte ve savaşa başvurmamayı taahhüt etmekteydi. (Arı,2018:610)

Son olarak normatif teorilere eleştiriler bulunmaktadır. Normatif teoriler aşırı idealist ve ütopyik oldukları için eleştirilmektedirler. (Arı,2018:599) Değer yüklü önermeler olması ve olguları sınama imkânı bulunmaması, bilimsel olmadığı konusunda eleştiriler alan normatif teorilerin moral ilkelerden hareket etmesi de devletlerarası ilişkilere uygulanabilirliğinin sorgulanmasına neden olmuştur.

Kimi zaman uluslararası ilişkilerde klasik kuramların yetersizliği, bilimin bölgeci ve kimi zaman sosyolojik temelli kuramlara kaymasını gündeme getirmiştir. Bu yetersizlikle, Ortadoğu'yu bölgesel açıklamaya çalışan yeni kuramlar ortaya çıkmıştır.

Bunlardan ilki "Nüfuz Edilmiş Siyasal Sistem" modelidir ve Ortadoğu uzmanı L. Carl Brown tarafından ilk kez kullanılmıştır. Brown'a göre, petrol yataklarının ev sahipliğini yapması, stratejik konumu ve Avrupa'ya coğrafi yakınlığı nedeniyle başta Avrupa Birliği (AB) ve ABD olmak üzere güçlü aktörlerin politikalarına maruz kalmıştır. Ortadoğu'daki güçler, diğer rakip güçlere karşı büyük güçleri kendi saflarına çekmeye çalışmışlardır. Bununla, batılı güçlerin müdahaleleri siyasi gelenek oluşturmuştur ki Ortadoğu'da çatışmayı önleyici hiçbir geleneğin olmaması bu yüzdendir. (Özalp, 2013: 48) Brown'a göre, bu güçler günümüze kadar bölgesel bir düzen kuramadığı gibi gelecekte de başarılı bir bölgesel düzen kurmaktan uzakta bir statüko oluşacaktır.

Ortadoğu'yu bölgesel olarak açıklamaya çalışan bir diğer teori ise "Master-Client" modelidir. Berkovitch'in geliştirdiği bir modeldir. Genel olarak patron-klient ilişkisinin en önemli karakteristik özellikleri şu şekilde sıralanabilir: Kullanılabilir güç kapasitesi arasındaki önemli asimetri, oldukça yüksek bağımlılık ve karşılıklılık. (Özalp,2013:49) Modelde, eşit olmayan iki devletten biri master (patron) diğeri ise müşteridir (client). Patron için bu dengenin önemi kendi güç paradoksunu uluslararası ilişkilerde sağlamlaştırmakken, client (müşteri) onun bölgedeki temsilcisi konumundadır ve karşılığında silah yardımı, kredi ve petrollerinin güvenliği gibi edimler kazanmaktadır.

Leonard Binder'in "Bölgesel alt sistemler" bölgeyi açıklamaya çalışan bir diğer teoridir. Binder, esas olarak dünya politikasında Ortadoğu'nun nasıl otonom olduğu ve global uluslararası politikaya olan ilişkisinin nasıl kavranabileceği sorunsalı ile ilgilenmiştir. (Özalp,2013:49) Binder, süper güçlerin ülkesel alanları hariç, bölgeleri alt sistem olarak sorgulamaktadır. Bu alt sistemler kendi içlerinde, farklı ve çeşitli din, dil, etnik, iktisadi özellikler barındırmaktadırlar. Bu kadar farklı ve çeşitli özelliklere sahip alt sistemler özge bir bölgesel düzeni ve farklı çatışma yapısına neden olmaktadır. Ortadoğu'nun hem sisteme bağlı hem de şahsına nevi bir alt sistem olduğunu savunmaktadır.

Son olarak Peter Pawelka'nın "Petrolizm ve Hegemonyal Kontrol Modeli" bölgeyi mercek altına alan yeni bir teoridir. Pawelka, Ortadoğu'nun petrol zenginliğine işaret ederek, bölgenin uluslararası politikada petrolün önemini vurgularken bölge dışı aktör ve yapıların Ortadoğu'ya etkisi incelenirken, dört farklı müdahale türünden bahsetmektedir:

1- Uluslararası sistemde hegemonyal güç (ABD), yardımcı partnerlerle (AB) kısmi bir sistem kurmaktadır. Bu ikincil güçler ise iktisadi olarak rekabet halinde bulunmakta; ancak hegemonyal gücün stratejik çıkarları altında hareket etmektedirler.

2- Küresel şirketler, devletlerden bağımsız hareket ederek kalkınmakta olan ülkelerin sosyo-ekonomik yapılarına müdahale etmektedir. Ortadoğu'da özellikle petrol şirketleri belirleyici rol oynarken, bunlara günümüzde bankalar, teknoloji ve iletişim firmaları da eklenmiştir. İkinci sırada ise, insan hakları, çevre kuruluşları gibi STK'lar gelmektedir.

3- Siyasi alanda düzenleyici olan uluslararası organizasyonlar ve rejimler de Ortadoğu'da yapısal dönüşümleri kabul ettirmektedir.

4- Uluslararası ekonomik sisteme ait organizasyonlar beraber hareket ederek müdahalede bulunmaktadır. Örneğin, Dünya Bankası ve Dünya Ticaret Örgütü gibi kurumlar bölgedeki ulusal ekonomilerin gediklerinden faydalanarak yeni müdahale imkânları oluşturmaktadır.

Soğuk Savaş döneminde ortaya çıkan bu teoriler açıklayıcı güçleriyle bölgeyi çok daha spesifik açıklamaktadırlar. Ancak bu teorilerin kullanılamamasının birkaç nedeni üzerinde durmak gerekir.

Bunlardan ilki, teorilerin Ortadoğu'ya sadece iç faktörlerle bakmış olmasıdır. Çoğu politik-sosyolojik temellidir. Teoriler, buna ek olarak Ortadoğu'ya sadece bir alt sistem olarak yaklaşmışlardır. Son olarak teorilerin uluslararası ilişkiler literatüründe yeterli olarak açıklanamamalarına ve kaynak azlığına da değinmek gerekir.

Yemen ve Libya'daki gelişmeleri daha iyi kavramak ve Ortadoğu'ya etki eden faktörleri daha iyi anlamak için öncelikle bölgeye tesir eden dış aktörlerin siyasi yaklaşımlarının da bilinmesi gerekmektedir. Başta ABD ve AB olmak üzere, batılı güçlerin siyasi felsefelerini, güç politikalarını ve sistemdeki yerine bakmak ihtiyacı doğmuştur. Bu yüzden günümüzde çoğu uluslararası ilişkiler uzmanı, bölgeyi hala klasik kuramlarla yorumlamaktadırlar.

Bu sebeplerden ötürü bu bölümde, bölgeyi daha köklü açıklayabilecek İngiliz Okulu ve Realizm kuramları üzerinde durulmuştur.

Bu bölümde Yemen İç Savaşı'nı tetikleyen faktörlere değinmeden önce, bölgeyi şekillendiren faktörleri daha iyi anlayabilmek için Realist kurama ve İngiliz Okuluna değinilecektir.

Realist kuramın tercih edilmesinin nedeni, bölgedeki Sünni-Şii iktidarının iz düşümü olan çekişmesini, tırmanmaları, çatışmaları ve Yemen'e liderlik yapmış kişilerin doğasını daha iyi açıklamaktaki kuramsal yeterliliğidir. Günümüzde savaş, iç savaş, tırmanma gibi uluslararası olguları en iyi açıklayan kuramlardan biri hala realizmdir.

Çalışmada önemi vurgulanması gereken bir diğer husus iç savaş olsun ya da olmasın Yemen ve Libya gibi devletlerin uluslararası topluma ne kadar entegre olup olmadıklarıdır ki realist kuramın eksikliklerini yapısal realizm ile tamamlamak ya da idealizm ile zıtlastırmak yerine daha yakın bir kuram olarak “uluslararası toplum” teorisiyle İngiliz Okulu tercih edilmiştir.

2.3.1.Realizm ve realist kuramcılık

Uluslararası İlişkiler düşüncesi, felsefe, hukuk, sosyoloji, ekonomi ve felsefe gibi diğer bilimlerden etkilenmekle birlikte, tarihi ve karşılaştırmalı gelişmelere de cevap veren bir bilim dalından ileri gelmektedir. (Jackson ve Sorensen,2007:33) Uluslararası İlişkilerde pek çok farklı teori bulunmakla birlikte, bu teoriler farklı şekilde sınıflandırılmaktadır. Eğer uluslararası ilişkiler teorisyenlerini bir odada toplamak imkânı olsaydı, onlarca farklı teori düzenlenebilir ancak hangi teorinin üstün olduğu konusunda bir ayrılık oluşurdu. (Jackson ve Sorensen, 2007:33)

Ken Booth ve Toni Erskine; “International Relations Theory Today” isimli çalışmalarında uluslararası ilişkiler teorilerine dair olguları açıklamak için beş aşamalı soruyu sormaktadır. Bunlardan ilki “Gerçek olan nedir?” sorusunu ontolojik olarak ele almaktadır. İkinci olarak “Ne kadar bilebiliriz?” sorusunu cevaplamaya çalışmaktadır. Üçüncü olarak; “Nasıl hareket etmeliyiz” sorusudur. Dördüncü olarak yaklaşımın analiz seviyesi ile ilgilenilmektedir. Ve son olarak teorinin kurucu mu yoksa açıklayıcı mı olduğu ile ilgilidir.

Realizm, Soğuk Savaş sırasında üstün teorik bir gelenektir. (Mingst ve Snyder, 2004:5) Realizm, basit ama güçlü açıklamalarıyla Soğuk Savaş yıllarını yönlendirmiştir. (Mingst ve Snyder,2004:5) Realizm, yalnız bir teori değildir, Hans Morgenthau ve Reinhold Niebuhr gibi klasik realistler devletlerin, insanlar gibi diğer varlıklara üstün çıkmaya çalışacaklarına ve bunun da savaşa yol açacağına inanmaktadırlar. (Mingst ve Snyder,2004:5) Pek çok realist için, uluslararası ilişkilerin rekabetçi ve çoğu zaman savaş gibi olan durumu temelde bazı faktörlerin birleşiminin sonucudur- insan doğası veya bireylerin psikolojisi ve küçük grupların dinamiği; belirli tür devletlerin veya toplumların niteliği ve gücün devletler arasındaki yapısı veya dağılımı gibi. (Viotti ve Kauppi, 2013:32)

Bazen neorealistler olarak adlandırılan yapısal realistler, devletler arasındaki bu iktidar dağılımını ya da devletlerin uluslar arası bir devletler sistemi içindeki davranışlarını etkileyen devletler arasındaki “yapı” yı göz önüne alırlar: bir baskın devletin hepsinden daha iyi yetenekleri ya da gücü olduğu tek kutuplu bir yapı şu andaki ABD gibi diğerleri; Soğuk Savaş sırasında ABD ve eski Sovyetler Birliği gibi iki kutuplu bir yapı (1945-1991); ve 19. yüzyılda Avrupa, II. Dünya Savaşı ile II. Dünya Savaşı (1919-1939) arasındaki dönem ve 21. yüzyılda yeniden ortaya çıkan gibi, tarihsel olarak en yaygın olan çok kutuplu bir yapı gibi. (Viotti ve Kauppi,2013:32)

Güç, amaçlara ulaşmak veya devletlerin çıkarlarını tatmin etmek için önemlidir. Uluslararası örgütler, ittifaklar ve diğer koalisyonlar yalnızca devletlerin uluslararası ilişkilerini yürütürken güçlerini kullanmada kullandıkları mekanizmalardır. Bazı realistler

için devletlerin iktidarını takip etmek, bu amaçlara ulaşmak için pek bir araç değildir; gerçekten, kendi içinde bir son haline gelmektedir. (Viotti ve Kauppi,2013:33)

Devletin hem anarşik bir dünyadaki güvenliğinden hem de başka amaçlara ulaşma konusundaki kabiliyetinden kaygılanması, diğer devletlerle ilgili olarak göreceli güç konumuna odaklanmasını sağlamakta; diğer devletlerle ilgili olarak güç konumunu zayıflatmak yerine güçlendirmek istemektedirler. (Viotti ve Kauppi,2013:33)

Realizm, çoğu hükümetin 1940'lı yıllardan bu yana küresel politikaları nasıl etkilediğine egemen olmuştur. (Mansbach ve Rafferty,2008:22) O zamandan beri, Amerika'nın küresel politikadaki askeri ve ekonomik gücünü ve liderliğini arttırmak veya korumak, dış politikadaki esnekliği sınırlandıracak taahhütleri güçlendirmek anlamına gelen “güç pozisyonlarından pazarlık etmenin” önemine dayanmaktaydı. Örneğin, 2000 yılında, gelecekteki ulusal güvenlik danışmanı ve George W. Bush'un devlet sekreteri Condoleezza Rice klasik, gerçekçi ve liberal bir tartışma yapmıştır. Başkan Bill Clinton'un dış politikasını “büyük ölçüde sembolik anlaşmalara bağlı kalması ve en iyi ihtimalle aldatıcı normları takip etmekle suçlamıştır. (Mansbach ve Rafferty,2008:22) İktidarın önemli olduğunu ve Cumhuriyetçi bir yönetimin hayali bir uluslararası toplumun çıkarlarından değil, o zamanki ilgi alanından devam edeceğini savunmuştur.

“Güç politikası” düşünce okulu olarak isimlendirilen realizm ile ilgili düşünceler Antik Yunanlılara kadar uzanmaktadır. Thucydides'in *Peleponessian War*, Machiavelli'in *Prens*, Hobbes'un ise *Leviathan* ile klasik realizmin temelleri oluşturulmuştur. Thucydides Pelepones Savaşları adlı eserinde global çatışmanın kökenlerini güç politikası dinamikleriyle açıklamaya çalışan ilk kişidir.

Machiavelli ve Hobbes uluslararası ilişkilere anarşik koşulların varlığıyla, çıkar-çekince ve dikkat kavramları olarak bakmışlardır.

Prens isimli eserinde Machiavelli; İtalyan kent-devletlerinin birbirleriyle olan çatışmalarında prenslerin güç ve güç dengesi, ittifak ve diğer prenslere karşı ittifak olasılıkları üzerine açıklamalarda bulunmuştur. Lorenzo di Meccini'ye yazdığı kitabında, Rönesans döneminde İtalya'daki başarısız ve eskimiş uygulamaları eleştirmiş, bir yandan da öteki prensler ve devletler üzerinde güç kazanmayı ve sürdürmeyi hedefleyen tavsiyelerde bulunmaktadır.

Machiavelli'ye başlangıçta, ahlakı; bireysel ahlak ve prensin devleti yönetirken takınması gereken ahlaki tutumlar olmak üzere ikiye ayırmıştır. Prens; ikisi arasında kaldığında, ikincisini tercih etmesi hem kendisi hem de devletin menfaatleri açısından yararlıdır. Prens, iyi huyluluk, sadakat, insaniyet gibi huyları barındırsa da gerektiğinde tam aksine bir tutum takınmalıdır. Machiavelli'ye göre, devletin devamiyetini sağlamak ve devletin hayatta kalması tüm diğer yüksek ideal ve amaçlardan önce gelmektedir.

Machiavelli, kitabının girizgahı; “Muhteşem Lorenzo de Medici'ye” diye başlamaktadır. Kitabında kaç çeşit hükümdarlık olduğu ve nasıl ele geçirildiği anlatılır. Machiavelli'ye göre; hükümdarlıklar, soydan gelme hükümdarlıklar ve karma hükümdarlıklardır. Yeni hükümdarlık çeşitlerini ise kendi askerleri ve becerisiyle elde edilen ve başkalarının silahlı gücü ve yazgıyla elde edilen olmak üzere sınıflandırmıştır.

İnsanlar üzerinde geçmişte ve günümüzde egemen olmuş tüm devletler ya da hükümdarlıkların yönetim biçimi cumhuriyet olmuştur. (Machiavelli,2008:3) Yeni hükümdarlıklara oranla, soydan gelme ve hükümdarın aile yönetimine alışık hükümdarlıkları elde tutmak çok daha kolaydır. (Machiavelli,2008:4) Çünkü atalarının koyduğu düzeni bozmak ve beklenmedik olaylar karşısında zaman kazanmak yeterlidir. (Machiavelli,2008:4) Ama yeni hükümdarlıklarda zorluklar vardır. (Machiavelli,2008:5) İlki eğer bu hükümdarlık tümünden yeni değil de karma adı verilebilecek bir bütünün parçası, oradaki değişiklikler tüm yeni hükümdarlıklarda olduğu gibi, her şeyden önce doğal bir zorunluluktan, bir başka deyişle, halkın, gelecek olan hükümdarın daha iyi olacağı inancıyla sürekli yönetici değiştirmek istemesinden kaynaklanır. (Machiavelli,2008:5)

Machiavelli'nin eserinde aldığı diğer konular; “Hükümdarlıkların gücü nasıl ölçülmelidir?”, “Ruhban sınıfının hükümdarlıkları üstüne”, “Hükümdarın orduya ilişkin görevleri”, “Sivil hükümdarlıklar üstüne”, “Alçakça yollardan hükümdarlığa ulaşanlar üstüne”, “Kendi askerleri ve becerisiyle elde edilen yeni hükümdarlıklar”, “Başkalarının silahlı gücü ve yazgıyla ele geçirilen yeni hükümdarlıklar” dır.

Machiavelli'nin siyaset anlayışında, gerçekçilik, her zaman için belirleyicidir ve ancak çıkarlara hizmet ediyorsa ahlakın bir işlevi vardır. (Bostanoğlu, 1999:87) Bu yaklaşım, devleti uluslararası ilişkilerde ahlak kurallarına uygun davranmak konusunda her türlü zorunluluktan kurtarmaktadır. (Bostanoğlu,1999:87)

Peleponezya Savaşları ile Thucydides, klasik realizmin diğer öncülerinden biri olmuştur. Sparta-Atina arasında süren savaşların tahlili ile yola çıkan yazar, savaşın nedenini Atina'nın güçlenmesini Sparta üzerindeki yarattığı kuşku ve güvenlik kaygısı olarak betimlemiştir. Thucydides'in çalışmasında silahlanma yarışı, ittifak, caydırma, güç dengesi ve strateji gibi pek çok savaş terimi kullandığı gözlemlenmektedir. Tukididis' göre, Sparta, değişen koşullarda, ortak çıkarlar artık söz konusu olmaktan çıktığı ve öz çıkarları öncelik kazandığı için 30 Yıl Barış'ını bozmuş ve haklı olarak savaş ilan etmiştir. (Bostanoğlu,1999:85)

Hobbes'un ünlü eseri Leviathan, siyaset alanında ilk genel teori olarak kabul edilmektedir. Hobbes, esas olarak iç politika üzerinde durmuş olmakla birlikte, uluslararası politika-uluslararası ilişkiler etkileşimi düşünüldüğünde, Hobbes'un ünlü eseri Leviathan, siyaset alanında ilk genel teori olarak kabul edilmektedir. (Arı, 2018:127) Hobbes, devlet öğretisine karşı görüşlerini ortaya koyarken Thucydides'ten de etkilendiği görülmektedir ki “Yurttaş Üzerine” ve “Leviathan” adlı çalışmalarında ortaya koyduğu gibi insana natüralist bir antropoloji ile yaklaşır. (Arı,2018:127) Esas olarak Hobbes'un kendisi iç politika üzerinde durmuş olmakla beraber çıkardığı ilkeler uluslararası ilişkilere de uygulanabilecek niteliktedir. (Arı,2018:127) Hobbes; insanların bir toplum haline gelmeden önce bir doğa durumu içerisinde olduklarını varsayarak, bu durumu süregelen bir çatışma hali içerisinde herkesin herkesle savaştığı, kuşku, korku ve şiddetin kol gezdiği güvensiz bir ortam olarak tanımlamaktadır. Bu kaotizmden kurtulmak için insanlar, her türlü yetkilerinden vazgeçerek bunları Leviathan'a (en üstün yönetici ya da devlet otoritesine) devrederek “commonwealth” oluşturdular. (Arı,2002:181) Machiavelli gibi

Hobbes da haklıyı güçlü bulmazken güçlüyü haklı bulmuştur. Clauswitz ise savaşın siyasal amaçlar için yapıldığını vurgulamaktadır. Dolayısıyla devletin, rasyonel politik bir siyasal kurgusu çok önemlidir.

Klasik realizmin bir diğer öncüsü olan Edward H. Carr “Yirmi Yılın Krizleri: 1919-1939” adlı eserinde, geleneksel idealizmi eleştirmiştir. Başlangıçta güvenlik ikilemleriyle başlayan I. Dünya Savaşı’nın bir süre sonra saldırı savaşına dönüştüğünü belirten yazar, Avrupa devletlerinin de bir süre sonra bazı toprakları ele geçirmek amacıyla saldırgan gibi hareket ettiklerini belirtmektedir. Carr da diğer klasik realistler gibi, politikayı ahlaka tercih etmiş olmakla beraber, ahlakı politikanın bir çıktısı olarak değerlendirmekteydi.

Politikayı etiğe üstün gören Carr’a göre, yöneticiler güçlü oldukları için yönetmekte, yönetilenler de zayıf oldukları için tabi olmaktadırlar ki Carr’a göre, politika etiğin değil, etik politikanın bir fonksiyonudur. (Arı,2018:132)

“Carr, liberal düşüncüyü savunanlarca ileri sürülen “çıkarların doğal olarak uyum içinde olduğu” tezini, genellikle gücü ve yetkiyi elinde bulunduranların kendi çıkarlarını toplumun ve dünyanın çıkarları olarak göstererek, olası muhalefetlere karşı bunu dünyanın ve toplumun çıkarlarına karşı çıkmak olarak göstermek amacıyla kullandıklarına dikkat çekmektedir.” (Arı,2018:133)

Klasik realist okulun öncülerinden bir diğeri Hans J. Morgenthau’dur. Morgenthau, idealizm-realizm ayrımına giderek, iki ekolden bahsetmektedir. Bunlardan ilki; insanı doğası itibariyle iyi olduğunu kabul ederek, toplumun rasyonel gayelerine erişememesini bilgi ve anlayış yetersizliğinde görmektedir. Realist ekolde ise, küresel bir kusurlu ve noksan bakış açısına işaret etmektedir ki insan doğası itibariyle kötü, günahkâr ve güç-çıkâr ikilisini ön planda tutan bir ahlaka sahiptir.

Morgenthau, siyasette realist yaklaşımın ve siyasal gerçekçiliğin altı ilkesi üzerinde durmaktadır. Bunlar:

- 1.Genel olarak toplum gibi politika da kökleri insan doğasında bulunan objektif yasalarca yönetilmektedir.
- 2.Siyasal gerçekçiliğin hareket noktasını güç olarak tanımlanan çıkar kavramı oluşturur.
- 3.Siyasal gerçekçiliğe göre, çıkar kavramı gerçekten de politikanın özüdür ve zaman ve mekâna bağlı değildir.
- 4.Evrensel moral prensiplerin devletlerin dış politikadaki eylemlerine aynen uygulanmasının mümkün olmadığını belirtmektedir.
- 5.Siyasal gerçeklik, bir devletin siyasal eylemlerini, yani ahlaki hareket edip etmediğini evrensel ahlaki prensiplerle ölçmeye kalkmaz.
- 6.Siyasal eylemler, siyasal kriterlerle değerlendirilmelidir. (Arı, 2002:188-190)

Diğer gerçekçi yazarlar gibi Morgenthau da devletin sahip olduğu kapasitenin devletin dış politikasının belirlenmesinde önemli bir faktör olduğu üzerinde durmaktadır. (Arı,2018:137) Morgenthau, ulusal gücün öğelerini niceliksel ve niteliksel öğeler olmak üzere iki grupta toplamaktadır. (Arı,2018:137) “Bunlardan coğrafya, doğal kaynaklar, endüstriyel kapasite, askeri hazırlık derecesi ve nüfus niceliksel öğeler olarak dikkate alınırken; ulusal karakter, ulusal moral, diplomasinin niteliği ve hükümetin niteliği, niteliksel öğeler olarak dikkate alınmaktadır. “ (Arı,2018:137)

Keohane'e göre, Tukididis'in Peleponnez Savaşlarının Tarihi adlı yapıtı da, Morgenthau'nun Uluslararası Politikası da benzer ilkelere dayanmaktadır. (Bostanoğlu, 1999:85) İkisinde de çağlarının uluslararası sistemine göreli biçimde, realizmin üç temel varsayımı yer almaktadır ki bunlar; çağdaş sistemde devletler, Eski Yunan'da bölgesel olarak örgütlenmiş siyasal varlıklar, uluslararası politikanın davranışları rasyonel olarak açıklanabilen başaktörlerdir. (Bostanoğlu,1999:85)

Klasik realizm bir diğer öncüsü olan Niebuhr; moral ilkeler üzerinde çalışmalar yaparak "Ahlaksız İnsan ve Ahlaksız Toplum"la uluslararası politikayı eleştirmiş, Henry Kissenger, John Hertz ve Arnold Wolfer gibi bilim adamları üzerinde etkili olmuştur. Niebuhr; anarşik olarak nitelendirdiği uluslararası düzende, Morgenthau gibi insan doğasına şüpheci yaklaşarak, devleti yegâne uluslararası aktör olarak görmektedir. Alexander Hamilton ise, realist ekonomik konularda uğraşı vermiş olup, Hamilton'a göre kendi kendine yeterlilik, siyasi, askeri güvenlik için savaş zamanında çok önemli varoluşsal değerlerdir.

Klasik realizmin dogması böylece öncelikle insanı ve ahlakı temel unsur görmekle başlamıştır. 1940-1970'lere kadar popülarizmini yitirmeyen klasik realizmin başlıca özellikleri şunlardır:

- a) Realizmde insan ve ulusal güç en önemli kavramlardır.
- b) Devletin sahip olduğu kapasite çok önemlidir. Ulusal güvenlik ve askerlik kapasitesinin yanında askeri olmayan unsurlar da önemli rol oynamaktadır.
- c) Realizmde devlet temel aktördür. Hükümet dışı örgütler, kuruluşlar, Sivil Toplum Kuruluşları (STK) göz ardı edilmektedir.
- d) Realistler, uluslararası ilişkiler ve dış politikayı devletlerin mücadele süreci olarak görmektedirler.
- e) Devlet içi dinamikler göz ardı edilerek, askeri güç ve güvenlik kapasitesi realistler için daima daha önemli olmuştur.
- f) Realistler insan unsurunu, liberalist-idealistlerden çok daha farklı yorumlamışlar ve insana egemen olan prensipler anlaşılmadan uluslararası ilişkilerin anlaşılamayacağını savunmuşlardır.
- g) Realistlere göre, devletler sürekli kapasitelerini arttırmak peşindedirler.

Kuramsal olarak savaş ve iç savaş kavramına bakışları realist değerleri eskitmemiştir. Realistler, devleti yekpare aktör olarak görürken, uluslararası düzeni ise anarşik olarak nitelendirmektedirler. Devlet, yalnız, bağımsız ve otonom hareket edebilme özelliği varsayılmakta, devletin üniter ve rasyonel bürokrasisi siyasal irade ile yekpare değerlendirilmektedir.

Realistlere göre, uluslararası alandaki standartlar ve bireyin davranışını yönlendiren standartlar oldukça farklıdır. Bu yüzden bu ekol, "genelleme" ve "yararlılık" kavramsallarının üzerinde durmaktadır. "Bu varsayım gerçek dünyada sınanıyor mu?" realistlerin çokça aradığı soru budur.

Realizmde bir devletin tepki gösterebilme ve eyleme geçebilme yeteneği sahip olduğu gücün bir çıktısıdır. Devletler, kendilerinin üzerinde herhangi bir otoriteye tabi olmadıklarından menfaatlerini devam ettirmek için kendilerini gözetmek zorundadırlar.

Realizmi bu özelliklerinden dolayı bir savaş ya da çatışma kuramı olarak görmekte bir mahzur olmadığına inanılmaktadır. Kuramı savunanlar, idealistlerin aksine düşman bir devletin güçlenmesinden, savaşın meşruiyetine inanmaktadırlar.

John Mearsheimer'a göre; büyük güçler daha çok kuvvetli olmak için rekabet etmektedirler ve bu uğraşları beş varsayıma dayanmaktadır. Bu varsayımlar:

- “1) Uluslararası sistemin anarşik olması, merkezi bir otoritenin bulunmaması,
- 2) Büyük güçlerin doğası itibarıyla saldırgan askeri kapasiteye sahip olmaları,
- 3) Devletlerin diğer devletlerin amaçlarından haberdar olmamaları,
- 4) Bekanın büyük güçlerin tek ana gayesi olması,
- 5) Büyük güçlerin rasyonel aktörler olmalarıdır.” (Mearsheimer, 2001:29-31, 138-67)

Büyük güçler bunun yanında hegemonya için de rekabet etmekteydiler. Devamlı sürdürdükleri 4 amaç bulunmaktadır:

- “1) Küresel hegemonya tepki çekeceği için bölgesel hegemonya sahibi olmak
- 2) Maddi servetlerini maksimize etmek, devletler bunun için çok çaba harcamaktadırlar çünkü ekonomik kuvvet askeri kuvvet demektir.
- 3) Güçlü ve büyük ordular ve deniz kuvvetleri ile güç dengesini kontrolleri altına almak.
- 4) Nükleer üstünlük aramak.” (Mearsheimer, 2001:29-31, 138-67)

Büyük güçlerin daha fazla kuvvetli olmak için izledikleri 4 strateji vardır bunlardan ilki savaş, ikincisi şantaj, üçüncüsü taciz dördüncüsü ise kan dökmektir. (Mearsheimer, 2001:29-31, 138-67)

Devletlerin agresif olduklarında büyük güçler iki stratejiyi seçmektedir. Bunlardan ilki denge siyaseti izlemektir. Dengeleme, agresif devleti caydırarak dengeleme siyaseti izlemeyi içermektedir. Dengeleme iç ve dış dengeleme olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. (Mearsheimer, 2001:29-31, 138-67)

İkincisi ise agresif tavırlarından dolayı tarafsız kalınarak agresif devlete kabahatin yüklenmesidir. Devletler böyle durumlarda bandwagonning ve Yatıştırma politikası izlemektedirler. (Mearsheimer, 2001:29-31, 138-67)

Mearsheimer, nihai güvenliğin yalnızca sistemdeki en güçlü durum olmaktan geldiğini savunmaktadır. (Griffiths, 2007: 19) İkinci en iyi ve çok daha muhtemel amaç, büyük gücün bulunduğu alanın hakimiyeti olan bölgesel hegemonyaya ulaşmaktır. (Griffiths,2007:19) Son olarak, her iki türden bir hegemonya olmasa bile, devletler hem servetlerini hem de kara savaşları için askeri yeteneklerini en üst düzeye çıkarmaya çalışırlar. (Griffiths,2007:19) Kaynak kazanmak için devletler savaşa şantaj yapar, devletleri kenara koyarken birbirleriyle savaşmaya teşvik eder ve uzun ve maliyetli çatışmalarda rakipleri teşvik eder. (Griffiths,2007:19)

1970’lerde klasik realizmin başta Waltz ve diğer neo-realistlerle revizyona gitme ihtiyacı, klasik realizmin birtakım sorunları açıklayamamasından kaynaklanmaktadır. Waltz; 1979’da “Theory of International Politics” isimli eseriyle konuyu temaşa etmiştir.

Bunlardan ilki, klasik realizmin devletin mücadele peşinde koşmasını, insan doğasında aramasındadır ki, iki dünya savaşından sonra oldukça soyut bir kavram olarak kalmıştır. Küresel diktatör ya da küresel liderin kabul göremeyeceği futurist uluslararası toplumda, neo-realizm, klasik realizmin bu sivri ve soyut kalemini anarşik bir dünya düzeni ile açıklayarak düzeltmiştir.

Bunlardan bir diğeri ise yapısalcılıktan yoksun klasik realizmin, birimlere ve onların işlevsel vasıflarına yoğunlaşarak, birimleri kendi içlerindeki dalgalanmalardan bağımsız olarak yeterince açıklayamamasıdır ki neo-realizmle bu yapıların davranış ve sonuçları nasıl etkilediklerini açıklamak suretiyle giderilmiştir.

Bunlardan sonuncusu ise, klasik realizmin devletleri kilit, akılcı ve üniter görmesi ile sınırlanan ve uluslararası sistemi çok da sorgulamamış olan akıbetçiliğinin neo-realizm eliyle düzeltilmesidir ki neo-realistler kurucu unsurlardan ziyade uluslararası sistemin siyasi yapısına dikkat çekmişlerdir. “Yapı” kavramı burada sistemin düzenleyici kısmına işaret etmektedir. Waltz gibi neo-realistlere göre; devlet davranışını açıklayan ve uluslararası sonuçları etkileyen, belirli kurucu unsurların tutumlarından ziyade küresel sistemin bizzat kendi yapısal kısıtlamalarıdır. (Graham ve Evans, 2007:447)

Klasik realizmin temel unsuru olan ahlakçılığın siyaset dışında tutulması, neo-realizmde yeterli şekilde vurgulanmamıştır. Neo-realizm, klasik realizmin aksine daha çok uluslararası çatışmaları ve savaşları analiz etmekte ve yapı ve sistem üzerinde odaklanmaktadır. Uluslararası güç mücadelesi, kendine güvenme ve güvensizlik; neo-realizmin en önemli varsayımlarındandır. Neoklasik realizm, iç politik faktörlere verdiği önemle dış politika analizinde liberal yaklaşımlara alternatif bir yaklaşım olma iddiasındadır. (Arı,2018:159) Neoklasik realizm, dış politikanın içsel faktörlerden bağımsız ele alınamayacağını göstermeye çalışarak yapısalcı realizme karşı çıkmaktadır. (Arı,2018:158-159) Neorealizmin aşırı indirgemeci karşıtlığına tepki olarak, neoklasik realistler içsel tercihlerin devletlerin dış politikalarında daha etkili olduğunu iddia etmektedirler. (Arı,2018:157)

Neorealist kuram, devlet merkezcidir ya da Krasner’in deyimiyle “devletçi”dir. (Bostanoğlu,1999:96) Neorealist kuramın ikinci özelliği devletin, “rasyonel” olduğu varsayımıdır ki devlet adeta akılcı bir birey, bir aktör gibi davranmakta, çıkarları ve hesaplı hareketleri ile uluslararası sisteme biçim ve moment vermektedir. (Bostanoğlu,1999:97) Devletin rasyonalitesi “ faydacı”dır (utilitarian/instrumental), gereksinme ve amaçlarına mümkün olan en verimli araçlarla ulaşmaya çalışmaktadır. (Bostanoğlu,1999:97) Neoklasik realizm, uluslararası ilişkileri belirleyen en önemli etkenin devletin yapısı olduğunu kabul ederken, ilk kez Gideon Rose tarafından 1998’de ortaya atılmıştır. (Ersoy, 2014:178) Neoklasik realizm, devletin yapısını, uluslararası sistemin etkileri ile devletin dış politikası arasında bir dönüşüm mekanizması olarak değerlendirir. (Ersoy, 2014:179)

“Neoklasik realizmin ele aldığı başlıca etkenler olarak; devlet-toplum dinamikleri, toplumsal aktörlerin ve menfaat gruplarının dış politika üzerindeki etkisi, devletin siyasi ve askeri kurumlarının kurumsal kapasiteleri, ülkenin elitleri arasındaki mutabakat ve uyum ve son olarak devlet adamlarının ulusal ve uluslararası siyasete dair fırsat ve tehdit değerlendirmeleri sayılabilir.” (Ersoy, 2014:179)

Neoklasik realizm, sistematik bir uluslararası ilişkiler teorisi değil, dış politika teorisidir. Anarşik uluslararası sistemde devletin davranışlarını, devlet ve devlet adamı seviyesindeki etkenlerle açıklamaya çalışan neoklasik realizm de yapısal realizm gibi uluslararası yapıyı anarşik görmektedir. Bununla birlikte, realist teori geleneğinde, neoklasik realizmden ayıran iki fark mevcuttur. Bunlardan ilki, yapısal realizm devletlerin anarşik uluslararası düzende hayatta kalmak ve diğer amaçlarına ulaşmak için ortaya koydukları çabaları dahili ve harici dengeleme olarak sınıflandırır. İkincisi, yapısal realizm teorik beklentilere uymayan olağan dışı, devlet davranışları hakkında açıklamalar geliştirmez. (Ersoy, 2014:179)

Neoklasik çalışmalardan ilki Stephen M. Walt’un “İttifakların Kökenleri” isimli çalışmasıdır. Bu çalışma yapısal realizm içinde değerlendirilse de devletlerin gücü değil tehdidi ile dengelediği iddiası, devlet adamlarının tehdit algılamaları ve değerlendirmeleri gibi uluslararası yapı ile devlet davranışı arasında konumlanan bir etkeni kabul ettiği için neoklasik realizmin öncülerinden biri olarak değerlendirilebilir. (Ersoy,2014:180)

Ersoy “Realizm” adlı bölümde (Ersoy, 2014:181), Jack Synder ve Fareed Zakaria’ya atfen, sanayileşmiş büyük güçler arasında devletlerin neden yayılmacı siyaset izlediği sorusuna cevap aramaktadırlar. Synder, realist açıklamayı ve bilişsel açıklamayı tenkit ederek, aşırı yayılmacılığın iç emperyalist grupların siyasi ve propaganda faaliyetlerinin bir ürünü olduğunu söylemektedir. Farred Zakaria ise, “Devlet-Merkezli Realizm” kavramını geliştirmiştir. Bu yaklaşım birkaç temel kabule dayanmakla birlikte, ilk olarak merkezi hükümet anlamındaki devletle millet arasında bir ayrım bulunmaktadır. Devlet gücü, milli güç ve devlet kuvvetinden meydana gelmektedir. Zakaria’ya göre, uluslararası ilişkilerin ana aktörleri devletler değil devlet adamlarıdır ve nesnel güç ölçümleri değil devlet adamlarının güç algılamalarındaki değişim belirleyicidir. Son olarak Zakaria, devlet adamlarının milli güç kaynaklarını ancak devlet yapısı aracılığıyla kullanabileceğine dikkat çekmektedir.

Ersoy, Stephan van Era da atfen, neoklasik realist çalışmasında, savaşın nedenlerini incelemektedir. Van Era, savaş ihtimalini arttıran beş sebep ortaya koymaktadır. Birincisi devlet adamlarının savaşın sonucuna göre, sahte iyimserliğe kapılmasıdır. İkincisi, saldırmanın savunmadan daha avantajlı olduğuna dikkat çekmektedir. Üçüncüsü, devletler arasındaki gücün fırsat ve zafiyet pencereleri oluşturduğuna işaret etmektedir. Dördüncüsü, kaynakların birikimli olmasıdır. (Ersoy, 2014:182) Beşincisi, fethin kolay olmasından bahsetmekte, devletin az maliyetle, yayılmacı politikalarını başarılı şekilde siyaseten güdebileceğini ifade etmektedir. Neoklasik Realizm’in köşe taşlarını oluşturan bir eser de Rnadall L. Schweller’in “Cevaplanmayan Tehditler” isimli çalışmasıdır. Schweller eserinde, güç dengesi yaklaşımının öngörülerinin aksine, devletlerin tehditler karşısında, dahili dengeleme ve harici dengeleme olarak neden yeterli derecede dengeleme yapamadığı sorusuna cevap arar. (Ersoy,2014:182)

Richard Little ve Michael Smith'in "Perspectives on World Politics" adlı çalışması, "The Future of Realism/ Realizmin Geleceği" isimli bölümle, Rothstein realizmi bekleyen tehlikelerden ve değişen savaş olgusundan bahsetmektedir. Rothstein'a göre; realizmi bekleyen en büyük tehlike, savaş ve güvenlik olgusunun askeri teknolojinin gelişmesi ile birlikte, güvenlik kavramının devletlerin en büyük değil yalnızca bir sorunu olacak haline dönüşmesidir ki böylece gerçekçilik uluslararası sistemle daha az ilgili hale gelecektir. (Little ve Smith, 1994:374)

Aynı eserin "Globalized War Economy/Küreselleşen Savaş Ekonomisi" isimli bölümünde ise, Kaldor, yeni savaşların,-ki sosyal bir durumdur; en yakın etkilenen ülkeler komşu ülkelerdir,- temelinde kimlik temelinde siyasal seferberlik yapıp kimliği farklı olandan kurtulmak, nefret ve korku ile farklı etnik grupların yerinden edilmesi ve istikrarsızlaştırmasının rol oynadığını belirtmektedir. (Little ve Smith, 1994:322) Mağdurlara yönelik sadece savaş ve savaşa yakın koşullar altında mümkün olacak şekilde çeşitli siyasi ve askeri fraksiyonlar, sıradan insanların varlıklarının yanısıra devletin kalıntılarını yağmalamakta ve dış yardımı kesmekte savaş olgusuyla çeşitli özel cezai ağırlaştırma biçimleri uygulayarak bir meşruiyet sağlamaya çalışmaktadırlar. (Little ve Smith, 1994:322)

Stephanie Lawson, "International Relations" adlı çalışmasında neoklasik gerçekçiliğin, insan doğasının önceliğinin bir kanıtı olmadığını savunmaktadır. Lawson'a göre neoklasik realizm devletlerin saldırganlığını açıklamakta nedensel bir faktör olarak anarşi koşullarının yapısal hesabıdır. Klasik gerçekçilik ve neorealizm unsurlarını birleştirerek sentezlemektedir. (Lawson,2003:90) Aksine, anarşi koşulları altındaki yapıyı, ideoloji, kişilikleri, algıları, yanlış algıları ve dış politikaya beslenen diğer faktörleri içeren devletlerin iç dinamiklerinden kaynaklanan ilgili faktörlerle birleştirerek, klasik gerçekçilik ve neo-gerçekçilik unsurlarını sentezlemeye çalışır. (Lawson, 2003:90)

Realist teori geleneği, hâkim bir gelenek olarak ciddi eleştirilere maruz kalmıştır. Bunlardan ilki, uluslararası sistemin anarşik olmasıdır. (Gözen, 2014:183) Liberal teori, realist teoriye getirdiği eleştiride, iş birliğinin de çeşitli şekillerde mümkün olduğunu kabul eder. İkinci olarak, realist teorilerin kendi içinde farklı akımların birbirlerine yönelttiği eleştiriler vardır. Örneğin, Schweller, Neoklasik Realizm perspektifinden, Yapısal Realizmi'i güvenlik harici devlet menfaatlerini, devlet davranışlarının ardından yatan saikler olarak uluslararası siyasete dair açıklamalarında hesaba katmadığı için statükocu olmakla eleştirmektedir. (Gözen, 2014:184) Marsheimer ise, neoklasik realizmi, bir yapısal teori olmamakla, genel bir dış politika teorisi olmakla eleştirmektedir. (Ersoy, 2014:184)

Klasik realizme yöneltilen diğer eleştiriler ise, insan doğasına olumsuz yaklaşmasından dolayı kötümser olduğu ve bencillik ve kendi çıkarını düşünmenin sadece bazı politikacılara özgü bir özellik olmayıp politikanın temelini oluşturan genel bir durum olarak gördüğü için eleştirilmektedir. Bu bağlamda insan doğası sadece savaş ve çatışmayı açıklamaktaysa barış ve iş birliğinin nasıl açıklanacağını yanıtızsız kaldığı düşünülmektedir. (Arı, 2018:160) Yeni realistler bu yüzden insan doğasından uzaklaşarak uluslararası sistemin yapısıyla ilgilenmişlerdir. Örneğin, Kennet Waltz, yapısal bir

uluslararası ilişkiler teorisi geliştirmeye çalışırken, insan doğası yaklaşımından uzaklaşmıştır. (Arı,2018:161) Öte yandan, neorealizme yöneltilen önemli bir eleştiri, çıkarların ve tercihlerin kaynağına açıklık getirilmemiş olmasıdır. Ayrıca teori, çıkar ve tercihlerin neye göre değiştiğini de açıklayamamaktadır ki Örneğin Waltz esas alınırsa, sistemin özellikleri de belirsiz olarak bırakılmıştır. (Arı,2018:161) Diğer taraftan realistlerin “yüksek politika”, “alçak politika” ayırımına gitmeleri de eleştirilere sebep olmuştur. Realistleri eleştirenler, başta bu ayırma karşı çıkmaktadırlar ve son yirmi-otuz yıllık döneme bakıldığında 1973 petrol krizi, uluslararası para ve ödemeler sisteminin (Bretton Woods Sistemi) çökmesi ve uluslararası ticaretten kaynaklanan ve halen çözülemeyen konular haline geldiğine dikkat çekmektedirler. Ayrıca realistlerin çok üzerinde durdukları iç politika ve uluslararası ilişkiler ayırımının da çok anlamlı olmadığı ifade edilmektedir ki bu ayırım günümüz dünyasına uymamaktadır. (Arı,2018:162) Ayrıca, realizmin artık mevcut gelişmeler karşısındaki betimleme ve açıklama gücünün de sorgulandığı gözlenmektedir. (Arı,2018:163)

“Global gündemde meydana gelen gelişmelere dikkat çekenler, hegemonya mücadelesinin karakterize ettiği Soğuk Savaşın gündeminin yerini karşılıklı bağımlılık, çevre sorunları, AIDS, ozon tabakasının tahribi, uyuşturucu kaçakçılığı, doğal kaynakların etkin kullanımı, hızlı nüfus artışı, çevresel kirlenme, uluslararası ticaretin serbestleştirilmesi ve insan hakları gibi konuların aldığına işaret ederek, uluslararası ilişkilerin artık realist teorinin gerçekçi bir şekilde anlayamayacağı yeni bir eksene kaydığını iddia etmektedirler.” (Arı,2018:164)

Realizme getirilen bir diğer eleştiri ise, bu kurumun uluslararası iş birliğini küçümsemesinden ileri gelmektedir. Bu çerçevede, realizme yöneltilen eleştiride Avrupa Birliği, NATO, GATT ve benzeri kurumsal yapıların ve artan bölgesel ticaret olanaklarının uluslararası iş birliğini geliştirdiğine dikkat çekilmektedir. Keohane’e göre, realist teorinin bazı önermeleri uluslararası ilişkiler yaklaşımlarında kullanılabilir ancak realizm başlı başına tatmin edici bir dünya politikası değildir ki realizm değişime ilişkin açıklamaları bakımından da oldukça zayıf bir teoridir. (Arı,2018:165) İç savaş açısından realizme bakıldığında, realizm savaş olgusunu, rasyonel üniter öteki devletlere karşı anarşik uluslararası sistemden dolayı kaçınılmaz bulmaktadır. Suudi-İran reel politikası güçler dengesi ve hegemonya inşa etmeye çalışmaktadır.

Sistem-birim ilişkisi üzerinde odaklanan neorealizm değişim sorunuyla ilgilenmediği için de eleştirilmektedir. Bu anlamda realizme yöneltilen eleştirilerde, uluslararası toplumun modern bir dünya sistemi haline gelinceye kadar geçirdiği değişimi dikkate almadığı ileri sürülmektedir. Ayrıca Alexander Wendt ve Richard Ashley neorealizmi bencil egemenlik kavramının anlamı, oluşumu ve değişimi sorunu üzerinde durmadığı için eleştirmektedir. Linklater da neorealizmi devletin yapılarındaki farklılıkları ve bunlarda meydana gelen değişimi dikkate almamakla eleştirmektedir. (Arı,2018:166) Gilpin’in uluslararası sistemin değişimine ilişkin yaklaşımını da eleştiren Keohane, Gilpin’in uluslararası yapı yerine güç kavramını ve güç ve çıkar mücadelesini temel aldığı; tarihi hegemonik evrelerden oluşan bir süreç olarak gördüğünü ve bir hegemonyanın yerini savaş sonucu bir başka hegemonyaya bıraktığını düşündüğünü iddia etmektedir.

2.3.2.İngiliz uluslararası ilişkiler okulu ve uluslararası toplum teorisi

Kısaca İngiliz Okulu yaklaşımı da denilen bu yaklaşım; 1950’lerde London School of Economics and Political Science’da kendine özgü bir akademik yazım geleneğine atfen kurulmuştur. Okulu ilk kuran Roy E. Jones’la birlikte kuram üzerinde çalışanlar C.A.W. Manning, Martin Wight ve Hedley Bull, F.S. Northedge, Alan James’tir.

İngiliz Okulu bütünü parçalarının, onu oluşturan öğelerden büyük sayıldığı, keza uluslararası sistemin onu oluşturan devletlerden büyük olduğu savıyla birlikte uluslararası toplum görüşünü ortaya atmıştır. Bu bakımdan, bazen “uluslararası toplum yaklaşımı” olarak isimlendirilmektedir ve temel tezi de uluslararası toplumu bir bütün halinde meydana getiren kurallara, adetlere, değerlere ve kuramlara atıfta bulunulmadan devlet davranışının yerli yerinde izah edilemeyeceğidir. (Graham ve Evans,2007:308) Uluslararası ilişkiler ayrı ve belki de münferit bir varlık olarak değerlendirilmektedir ki disiplinin temel araştırma nesnesi de bu toplumun doğası ile bu doğanın ağırlıklı olarak ademi merkezîyetçi ve parçalı bir devlet sistemi içerisinde belli bir çapta düzenlilik ve özgürlük dağıtma yeteneğini incelemektedir. (Graham ve Evans,2007:308)

İngiliz Okulu kuramcıları, uluslararası sistemin yeniden inşasına dair ütopyacı projeleri reddederek, devletin egemenliği ile uluslararası toplum kavramlarının birleştirilmesi gerekliliğine işaret etmişlerdir ki bu bakımdan realizme yakın bir kuramdır.

İngiliz Okulu, kuramsal olarak çok zengin bir temele dayanır; gerçekçilik (realism), akılcılık (rationalism) ve devrimcilik (revolutionism) geleneklerinin üçünü de sentezleme becerisini gösterip özgün bir çerçeve yaratabilen tek yaklaşımdır bu sayede günümüz uluslararası ilişkilerinin hem analitik hem de normatif taraflarını çözümleme becerisine sahip bir araç olarak öne çıkar. (Devlen vd.,2010:44) Okulun, diğer kuramlardan göze çarpan en büyük farkı, sistemi anlamakta birden fazla görüş içermesidir. Okulun kurucusu Martin Wight, Grotiusçu yaklaşımıyla uluslararası politikayı “devletler toplumu” olarak tanımlamıştır. Wight, devleti uluslararası sistemin tek aktörü olarak tanımlamasıyla realizme, devrimlerin dünya siyasetine etkilerini de göz ardı etmediğinden Kantçı bir doğayla liberalizme yakındır. İngiliz Okulu düşünürleri, ne klasik realistler gibi devletlerin sabit çatışma halini ne de tam bir çıkar uyuşmasını kabul etmediklerinden ayrı bir ekol olmuşlardır. Kurama göre, uluslararası sistemde hem çatışma hem iş birliği mümkündür.

İngiliz Okulu kuramcılarına göre, uluslararası sistem kapalı değil açık bir sistemdir. Kuramcıların analiz birimi devlet olmasına karşılık, ekol sadece devleti incelemekle kalmamış, emperyal devletlerle de ilgilenerek “uluslararası emperyal sistemler” kavramını da uluslararası ilişkiler literatürüne kazandırmışlardır.

İngiliz Okulu’nun tartıştığı sorunlar arasında bir diğeri, uluslararası sistemlerin uluslararası toplumlara dönüşmesidir. Okul kuramcıları, bir sistemin topluma evrilmesinde sadece ortak gaye, çıkar ve kuralların yetip yetmeyeceği sorunsalı üzerinde durmuşlardır. Wight, Butterfield Hristiyanlığı ve dini uluslararası ilişkilerin önemli bir parçası olarak görmektedirler ki iddiaları da ortak kültür olmadan sadece çıkarların, amaçların ve hukukun ortak bir toplum oluşturmayaacağıdır.

2.3.2.1.Okulun temelleri ve tartışmaları

İngiliz Okulu ya da ekolü, diğer uluslararası ilişkiler teorileri ile kıyaslandığında birtakım kendine özgü ilkelere sahiptir. ABD ve İngiltere'nin tarihsel geçmişlerinin, siyasi deneyimlerinin ve bilimsel bakış açılarının farklı olması, İngiltere'nin ABD'nin aksine sorunları çatışma ile hızlı bir biçimde değil, arabuluculuk ve uzlaşma ile yavaş ve uzun vadede çözme eğilimindedir. (Palabıyık, 2014:225) Örneğin, Amerika'daki davranışsalci yaklaşıma karşı, İngiltere'de mevcut klasik yaklaşım uluslararası ilişkilerin tarihsel ve toplumsal derinliğe odaklanan bir yöntem geliştirmesi gerektiğini savunur. (Palabıyık, 2014:225) İngiliz okulu, realizmin zaman ve mekân kavramından bağımsız bir olgu olarak ele alınmasına karşı çıkmaktadır. Devlet kavramının hangi koşullar altında ortaya çıktığı ve nasıl zamanla değiştiği gibi sorular üzerinde durmaktadır. Davranışçıların aksine İngiliz Okulu, değer yargılarından bağımsız hareket edilerek toplumu ve toplumsal konuları incelemeyi doğru bulmamaktadır. İngiliz Okulu mensupları, geliştirdikleri orta yol (via media) yaklaşımı ile ikilemleri aşmayı ve onları bir sentez ile bir araya getirmeyi amaçlamaktadırlar. (Palabıyık, 2014:226) İÖ temsilcilerine göre Uluslararası İlişkiler alanında ilerlemenin gerçekleşme olasılığı oldukça düşüktür bu nedenle orta yol (via media) bir tutuma ihtiyaç vardır. (Arı,2018:535) Dolayısıyla realizm ile kozmopolitarizm olarak da bilinen devrimcilik arasında bir orta yola ihtiyaç var. (Arı,2018:535) Bu bağlamda İÖ'nu en çok meşgul eden sorunlardan biri de devletlerin insan hakları konusundaki ihmalleri karşısında insani müdahale gibi prensiplerin uygulanma zamanının gelip gelmediğidir. (Arı,2018:537)

Bu bağlamda, İngiliz Okulu üç farklı uluslararası yapıya odaklanmıştır. Bunlar; uluslararası sistem, uluslararası toplum ve dünya toplumdur. Bunun için üç farklı yöntemden yararlanır. Bunlar realizm, kurumsal söylemsel yaklaşım ve normatif yaklaşımdır. Yöntemsel çoğulculuk, İngiliz Okulu'nun en önemli katkısıdır.

İngiliz Okulu'nun yöntemine dair bir tartışmada, analiz seviyesinin belirlenmesidir. (Palabıyık, 2014:227) Devlet merkezci mi yoksa sistem merkezci mi olduğu konusunda tartışmalar vardır. Devlen ve Özdamar'a göre, devlet bu ekolün merkezine oturturulmuştur. Yöntemsel çoğulculuğun bir sonucu olarak, İngiliz Okulu, tek bir analiz seviyesinde değildir. Bilimsel yöntemlere karşı şüphecidirler, saf bilimselliğin yerine tarihsel bir yaklaşım geliştirmişlerdir. (Palabıyık, 2014:229)

İngiliz Okulu'nun en özgün tartışmalarından bir diğeri de üç gelenek tartışmasıdır. Martin Wight'ın Uluslararası Teori: Üç Gelenek eseriyle özdeşleşen bu eserde, Wight; uluslararası ilişkilerin üç farklı boyuttaki gelenekten bahsetmektedir. İlk gelenek; realizmdir. Realistler, devletin anarşik bir düzende olduğunu farz ederek, uluslararası ilişkilerin temel aktörlerini devlet olarak görmektedir. İkinci gelenek, devrimciliktir. Kökenlerini, Immanuel Kant ve Karl Marx gibi düşünürlerden almaktadır. Bu iki gelenek, uluslararası teorisinin iki ucunu oluşturmaktadır. Bir uç devlet merkezli, güç ve çatışma odaklı iken, ikinci uç insan merkezli, etik kurallar ve küresel bağımlılık odaklıdır ki bu iki ucu arasında Wight'ın üçüncü gelenek olarak tanımladığı Rasyonalizm vardır ki kökenlerini Hugo Grotius'ta bulur. (Palabıyık, 2014:229) İngiliz ekolü, devlet dışı aktörleri realizmden farklı olarak bir düzen kurabileceklerini kabul etmektedir.

Hedley Bull, “Anarşik Toplum” adlı eserinde, üç geleneği, realizm (Wight ile aynı tanımlama), Enternasyonalizm (Wight’ın rasyonalizm olarak tanımladığı gelenek) ve Üniversalizm (Wight’ın devrimcilik olarak tanımladığı gelenek) olarak tanımlamıştır. (Palabıyık, 2014:230)

Üç gelenekle ilgili bir tartışma da, İngiliz Okulu’nun bu üç geleneğe eşit mesafede durup durmadığıyla ilgilidir. Bellamy, Wight’ın üç gelenek tanımlaması yaparken bu geleneklerin sonsuza dek paralel gitmediğini, zaman zaman kesişen, zaman zaman birbirinden uzaklaşan, birbirini etkileyen hatta besleyen yapılar olduğunu ifade ettiğini kaydetmektedir. (Palabıyık, 2014:231) İngiliz Okulu’nun en büyük zenginliklerinden bir tanesi, uluslararası ilişkileri tek bir boyuttan değil, pek çok felsefi/tarihsel geleneği bir arada değerlendirerek analiz etmesidir.

İngiliz Okulu’nun bir araya getirdiği üç gelenek aynı zamanda üç farklı uluslararası yapıya işaret etmektedir. Bu yapılar, Realizm geleneği ile özdeşleşen uluslararası sistem, Rasyonalizm geleneği ile özdeşleşen uluslararası toplum ve devrimcilik geleneği ile özdeşleştirilen dünya toplumdur. (Palabıyık, 2014:232) Uluslararası sistem dar tanımı ile realizmin anarşik uluslararası sistemini ifade etmekte, uluslararası toplum ise uluslararası sistemden fazlasını gerektirmektedir. Uluslararası toplum, devletten öte daha derin bir ilişki gerektirmektedir. Bu ilişki, ancak ortak çıkarlar ve ortak değerler çerçevesinde tanımlanmaktadır. (Palabıyık, 2014:232)

Buzan’a göre uluslararası toplumun arkasında onu oluşturan fikirler basittir. Nasıl ki bireyler, kendilerinin hem şekil verdiği hem de şekillendirdiği toplumlar içinde yaşıyorlarsa, devletler de uluslararası bir toplum içinde yaşayabilirler. (Palabıyık, 2014:232) Bunun için devletler, ortak kimlikleri ve ortak kuralları benimsemelidirler.

İnsan, Devlet ve Korku adlı eserinde Buzan geniş bir güvenlik anlayışına yönelmiştir ve güvenlik temelli seviyeler ve sektörleri ele almıştır.

Literatürde Buzan’dan önce güvenlik çalışmalarında önemli bir boşluk bulunmaktaydı. (Stone,2009:3) Çalışmalarında ayrıntılı olarak ele aldığı kişiler, devletler ve uluslararası sistemlerdir. (Stone,2009:3) Buzan’ın çalışmaları neo-realist ve konstruktivist kabul edilmektedir. Buzan, neo-realistler gibi politik sistemin anarşik olduğunu kabul etmektedir.

“Küresel Güvenliğin Yeni Kalıpları” adlı makalesinde siyasi, askeri, ekonomik, toplumsal ve çevresel olarak bu kavramların güvenlik konusunu yeterince ele alamadığını, herbirinin karmaşık olduğunu ve bir sonraki ağ yapının oluşturulması ile ilgili olduğunu belirtmiştir. (Stone,2009:3)

Barry Buzan’ın dediği gibi:

“Ulusal güvenlik sorunu, kişilerin, devletlerin ve sistemin bütününe rol oynadığı sistematik bir soruna dönüşmüştür. Bunda ekonomik, toplumsal ve çevresel faktörler de siyasi ve askeri faktörler kadar önemli rol oynamaktadır. Bu bütüncü bakış açısına göre, sorunu farklı açıdan görmek adına önemli rol oynamaktadır.” (Stone,2009:10)

İngiliz Okulu her ne kadar uluslararası sistem ve dünya toplumu kategorilerinin varlığını reddetmese de Okul’un odak noktasını uluslararası toplum kavramı oluşturmaktadır.

(Palabıyık,2014:233) Ekol, uluslararası sistem ve dünya toplumu kavramları üzerinde uluslararası toplum kavramı kadar durmamaktadır.

Dünya toplumu kavramı üzerinde en yoğun tartışmalardan biri Buzan'ın "Uluslararası Toplumdan Dünya Toplumuna mı?" başlıklı eserinde yer almaktadır.

Palabıyık "İngiliz Okulu" adlı çalışmasında (Gözen,2014:217-254) İngiliz Okulu kuramını incelemiştir. Uluslararası sistem ve uluslararası toplum kavramlarını birbirinden ayıran ve Dünya toplumu kavramını net bir biçimde tanımlamaya çalışan ilk İngiliz Okulu mensubu Bull'dur. Bull'a göre, dünya toplumu da uluslararası toplum gibi ortak kurallar ve kurumların yarattığı ortak çıkar ve değerlerle tanımlanmaktadır ki bu bir gerçek olarak değil bir idealizmden ibarettir. Uluslararası toplum kavramının doğuşu ile ilgili olarak İngiliz Okulu'nun iki önemli ismi olan Wight ve Bull arasında, önemli bir fikir ayrılığı vardır. Wight'a göre uluslararası toplumun olmazsa olmaz kuralı, üyeleri arasında bir ortak kültürün olmasıdır. Wight, buna örnek olarak eski Yunan ve erken modern Avrupa sistemlerini örnek gösterir. Bull ise, Wight'tan farklı olarak uluslararası toplumun kurulabilmesi için ortak bir kültürün varlığına ihtiyaç duyulmayabileceğini ifade eder. (Gözen, 2014:235)

Wight, "gemeinschaft" görüşüne daha yakınken, Bull "gesellschaft" görüşünü savunmaktadır. Wight, iki farklı uluslararası toplum kavramına işaret eder ve tanımlar. Bunlardan ilki, egemen devletler tarafından tesis edilen, bu devletlerin kendi egemenlikleri üzerine bir devlet tanımadığı ve ancak birbirlerinin egemenliğini ve bağımsızlığını tanıdığı sürece var olabilecekleri uluslararası devlet sistemidir. İkinci uluslararası toplum tipi ise daha hiyerarşik olan, süzeren-devlet sistemi olarak tanımlanmaktadır ki Eski Çin, Roma İmparatorluğu ve Hindistan'daki İngiliz hakimiyetini bu sistemlere örnek olarak vermektedir. Uluslararası toplumun bir diğer sınıflandırması da birincil ve ikincil uluslararası sistem sınıflandırmasıdır. Wight'a göre, birincil tip uluslararası sistemler ki,- Roma ve Pers İmparatorluklarını örnek verir,- devlet veya devlet dışı aktörlerden müteşekkil bölgesel sistemlerdir. İkincil sistemler, - ki Doğu-Batı Hristiyanlığı, İslam sistemleridir - kendisini oluşturanların bizzat birincil sistemler olduğu yapılardır. (Gözen, 2014:236) Dolayısıyla, İÖ temsilcilerine göre, uluslararası toplum çok kültürlü ve çok dinli bir niteliğe sahip olabilir ve farklı kültürlerle ve farklı hükümet felsefelerine sahip olabilirler. (Arı,2018:538)

İngiliz Okulu'nun uluslararası toplum algısı, realizmin uluslararası sistem algısı gibi statik, değişmez ve katı bir algı değildir. (Gözen, 2014:238) İngiliz Ekolüne göre, uluslararası toplum, zaman içerisinde farklı şekillere dönüşebilen, daralıp genişleyebilen organik bir yapıdır.

İngiliz Okulu'nun temel savları şöyledir:

1. Uluslararası ilişkilerin ana oyuncularını egemen devletlerdir (Şehir devleti ya da ulus-devletler)
2. Uluslararası ilişkilerde, iki ya da daha çoklu devletin aralarında ilişki olduğu ve birbirlerinin kararlarına yeterince etki edebildikleri sürece, bir devletler-sistemi vardır.
3. Uluslararası sistem anarşiktir. Anarşi ortamı; ortak hükümet olmaması anlamına gelir.

4. Uluslararası sistemde devletler, ortak çıkarları ve değerleri çerçevesinde kendilerini sınırladığını düşündükleri ilişkileri düzenleyen ortak kurallar ve birlikte yürütülen kurumların oluşturduğu bir “uluslararası toplum” içinde vardılar ve var olurlar.

İngiliz Okulu’nun önde gelen kuramcıları Herbert Butterfield, Martin Wight, Adam Watson ve Hedley Bull’un öncelikle tartıştıkları sorun sistemler-devletlerdir. Sistemlerin nasıl genişleyip belirli bir anarşi içerisinde değiştikleri ana sorun olmuştur. Martin Wight eserlerinde “uluslararası toplum nedir?” sorusunu sormuştur. Wight bu sorusunu alt başlıklar halinde başka sorularla beslemiştir.

Wight’a göre uluslararası toplum bazı özelliklerinden dolayı realist uluslararası toplum ve devrimci uluslararası toplumdan ayrılmaktadır. Buna göre;

“a) Örgütlenmesini tamamlamış devletler baş roledir. Uluslararası toplum kendine özgü sui generis bir toplumdur.

b) Uluslararası toplumun üye sayısı azdır. Her devleti uluslararası toplumun üyesi görmez.

c)Uluslararası toplumun üyeleri, bireylerden daha heterojendir. d)Üyeleri yok olmaz, ölmez,

e)Amaçları devlet olarak devletin devamlılığını sağlamaktır.” (Devlen vd.,2010:50)

Wight’ın son olarak sorduğu soru uluslararası toplumun sınırlarının ne olacağıdır. “Uluslararası toplumun sınırları nedir?” Sorusunu “Systems of States ve International Theory” de cevaplamaya çalışmıştır. Uluslararası toplumun ne kadar oluştuğu konusundaki cevapları çok açık olmamakla birlikte, bir savı da ortak çıkarlara rağmen uluslararası toplumların ortak kültür oluşmadan olamayacağıdır. Bull, Wight’tan farklı olarak uluslararası sistem ve uluslararası toplumu birbirinden ayırmaktadır. (Ari,2018:537)

“Buna göre, uluslararası sistem, aralarında belli bir temasın söz konusu olduğu ve diğerlerinin davranışları ve politikaları üzerinde yeterli etkiye sahip iki veya daha fazla devletin oluşturduğu bir yapı olarak görülürken, devletler toplumu veya uluslararası toplum, aralarında birtakım ortak çıkarların ve ortak değerlerin söz konusu olduğunun bilincinde olan, birbirleriyle bir takım ortak kurallarla bağlı olduğunun farkında olan ve ortak kurumlarda birlikte çalışmak durumunda olan devletlerin meydana getirdiği bir yapıdır.” (Ari,2018:538)

“İngiliz Okulu’nu diğer uluslararası ilişkiler teorilerinden ayıran bazı temel nitelikler vardır ki bunlar pozitivist metodolojiden kaçınma, bunun yerine tarihsel/yorumcu bir analiz yöntemi geliştirme, uluslararası ilişkileri yorumlayan gelenekler arasında bir orta yol arayışı ve uluslararası toplum kavramına yapılan vurgu bu temel niteliklerden bazılarıdır.” (Palabıyık, 2014:238)

İngiliz Okulu’nun içindeki temel bölünme, çoğulcular ve dayanışmacılar olmak üzeredir. Hedley Bull, Robert Jackson ve James Mayall’ın başını çektiği çoğulcular realizme biraz daha yakın durmakta ve egemenlik kavramının siyasi ve hukuki önceliğine yer vermektedirler. Çoğulculara göre, uluslararası toplum, anarşi altında bir düzen arayışının bir sonucudur. (Palabıyık, 2014:239) Çoğulcular, pozitivist hukuk anlayışını benimsemekte, devleti uluslararası hukukun yegâne kaynağı olarak görmektedirler.

Dayanışmacılar ise, hemen hemen çoğulcuların antitezi niteliğindedir. (Palabıyık, 2014:239) John Vincent, Tim Dunne ve Nicholas Wheeler dayanışmacıların önde gelen isimlerinden olup, bu yazarlara göre uluslararası toplumun odak noktasını devletler değil bireyler oluşturmaktadır. Çoğulcuların aksine, dayanışmacıların uluslararası hukuk anlayışı, doğal hukuk anlayışına dayanmaktadır. İnsan hakları, doğal hukukun önemli bir

parçasıyken, devletler bireylerin haklarını korumakta yetersizken insani müdahale gereklidir. Bu durum, düzen/adalet ikileminde adalete öncelik verilmesi anlamına gelir ancak çoğulcuların aksine dayanışmacılar adalete öncelik verilmesinin düzenin bozulacağı anlamına gelmediğini, aksine düzenin ancak adaletle sağlanabileceğini savunurlar ki adaletin düzene göre ön plana çıkarıldığı bu ahlak anlayışı ise “kalın ahlak” olarak değerlendirilir. (Palabıyık,2014:240)

Buzan’a göre, devletlerin uluslararası toplum içindeki rolünü tamamen dışlamadan, ancak bireylerin haklarının da korunmasını sağlayacak şekilde daha gevşek bir egemenlik algısı bir ara yol oluşturmak için uygun olabilir. Böylelikle devletlerin egemenliği, düzeni bozacak şekilde ihlal edilmez, yani büyük güçlerin insani müdahale bahanesiyle küçük devletlerin içişlerine müdahale etmesini engelleyecek kadar güçlü bir egemenlik kavramı oluşturulur. Diğer taraftan da bireylerin hakları uluslararası hukuk çatısı altında garanti altına alınmaktadır ki devletler bireylerin haklarını bilerek korumadığı veya kapasitelerinin yetersizliği nedeniyle koruyamadığı durumlarda uluslararası toplumun bireylerin haklarını koruması sağlanabilir. Egemenlik ne insani müdahaleyi aşırı kolaylaştıracak kadar gevşek ne de imkânsız hale getirecek kadar katı olmalıdır ki Uluslararası toplum, egemenlik-insan hakları ve düzen/adalet sarkaçları altında salınan bir yapıdır. (Palabıyık, 2014:241)

Öte yandan İngiliz Okulu, devletler sisteminin belli normlar ve kurumların söz konusu olduğu devletler toplumuna dönüştürülmesiyle ve devletler toplumunun da bireyler ve dernekler için adaleti nasıl gerçekleştirdiğiyle ilgilenmektedir. (Arı,2018:539) Bull, uluslararası sistem ve toplum arasında bir ayrıma gitmiş ve global politikada adalet ve düzen arasındaki ilişkiyi irdeleyebilmek için farklı uluslararası toplumları mercek altına almıştır. Bull, ilk çalışmalarında, uluslararası topluma ilişkin dayanışmacı düşünce ile çoğulcu düşünceyi birbirinden ayırmıştır. Grotiye’nin veya dayanışmacı olarak tanımlanan uluslararası toplum düşüncesine sahip olanlar uluslararası alanda hukuka vurgu yapmakta ve devletlerin uluslararası hukuka saygı gösterecekleri bir uluslararası toplum düşüncesine odaklanmaktadırlar. Dayanışmacı görüş, bu noktada meşru ve adil savaş ve gayri meşru ya da gayri adil savaş birbirinden ayırmaktadır. Bu noktadan insani müdahale hakkına ulaşan bu görüşe göre, tek tek insanlar da devletler de uluslararası hukuka tabidirler. Vattelyen olan çoğulculara göre ise devletler böyle bir dayanışma göstermemekle birlikte hukukun uygulanması konusunda ve belli amaçlar çerçevesinde uzlaşabilmektedirler. Bull’a göre düzen ve adalet ikilemine yaklaşımda da üç teorik bakış açısının farklı bir önceliği olduğunu görmek mümkündür ki realizm ve uluslararası toplum yaklaşımı esas olarak düzen üzerine odaklanırken, devrimci görüş adaleti öncelemektedir. (Arı,2018:539)

Bull’a göre devlet egemenliğini koruma kaygısı ile güç dengesini ve barış koruma amacı çelişebilmektedir. (Arı,2018:539)

“XVIII. Yüzyılda Polonya’nın bağımsızlığının korunması, uluslararası dengenin muhafazası için üç defa göz ardı edilmiş, aynı şekilde MC’nde, İtalya’nın Arnavutluğa saldırısına karşı konulamamasının bir nedeni de İngiltere ve Fransa’nın İtalya’yı Almanya’ya karşı olası güç dengesinde gerekli görmesiydi. Böyle durumlarda düzen bazen adaletten daha öncelikli hale

gelebiliyor ve benzeri örneklere çağdaş uluslararası sistemde de rastlamak mümkündür.”
(Arı,2018:539-540)

Buradan İO’nun insan hakları konusundaki düşüncesine biraz daha ayrıntılı bakmak gerekirse, çoğulcu görüşün ilk temsilcilerinden Bull’a göre, uluslararası toplumun yakın tarihi çoğulcu görüşün dayanışmacı görüşe üstünlük sağladığına işaret etmektedir. Dayanışmacılar bireysel insan haklarının öncelikli bir yere sahip olduğuna inanmakta ve devletlerin kendi vatandaşlarının hakları ve devlet olarak sorumlulukları söz konusu olduğunda hep birlikte sessizliğe büründüklerine dikkat çekmektedir. Çoğulculara göre ise, İkinci Dünya Savaşı’ndan beri devletler, insan haklarının bahane edilerek kendi iç işlerine müdahaleye sebep olmasından çekinmektedirler. John Vincent, 1994’teki çalışmalarında devletlerin dış baskılar karşısında uluslararası insan hakları hukukunun kurallarına uyma konusunda da daha fazla titizlik göstermeye başladığına işaret etmektedir. (Arı,2018:541)

“Açıkçası NATO’nun Sırbistan’a müdahalesi gibi güncel örnekler, savaş suçu işlendiğinde veya insan hakları ihlalinde bulunduğu egemenlikleri göz ardı edilerek devletlere ne zaman ve nasıl müdahale edileceği konusunda bir konsensüsün olmadığını göstermektedir.”
(Arı,2018:541)

Ortadoğu’da kurulan bölgesel ve uluslararası kurum ve örgütler zayıf olması uluslararası topluma bölgenin entegre olmasını zorlaştırmıştır; örneğin 1945’te kurulan Arap Ligi hükümetler arası egemen devletlerin işbirliği, bölgesel barış ve istikrarı korumada etkisiz kalmaktadır. Aynı şekilde 1969’da kurulan İslam İşbirliği Teşkilatı da 57 üyeli Müslüman ülkeleri kapsasa da Avrupa’daki gibi bölgesel, siyasal, ekonomik örgütler ve NATO gibi güvenlik örgütleri bulunmamaktadır. Ayrıca Arap devletlerinin ortak bir Arap etnisitesi, din, mezhep, dil ve benzer bir ulus yapısına sahip olması Arap devletlerini Pan-Arabist milliyetçi ya da sosyalist ya da dini radikal, siyasal, ideolojik ya da revizyonist yayılmacı rejimlerin etkisi altında kalarak Arap devletlerinin ulusal sorunlarını bir anda ikili, bölgesel, uluslararası ya da küresel bir sorun haline getirerek ve çok boyutlu, çok sektörlü güvenlik tehdidi haline gelerek, ulusal, bölgesel ve küresel barışı tehdit etmektedir.

Son zamanlarda, buna uygun olarak İO’nda iki farklı bakış açısı gözlemlenmektedir. Bunlar dayanışmacılar ve çoğulcuların yaşadığı tartışmalardır. Dayanışmacı ekolün önde gelen temsilcilerinden Timothy Dunne ve Nicholas J.Wheeler; “Human Rights in Politics” adlı çalışmalarında (1999) 1990’larda iki kutuplu yapının sona ermesinin devletler toplumunun insani müdahale konusunda birtakım ilkeler benimsemelerinin önünü açtığını belirtmektedir. (Arı,2018:541) Dayanışmacılar, devletlerin insan hakları ihlal edildikleri yerlerde, müdahale konusunda daha teşviğe açık olduklarını belirtmektedir. Bu fikre çoğulcu yazarlar karşı çıkmakta, sözkonusu insani müdahalelerin büyük güçler üzerindeki rekabet konusunda kışkırtıcı bir fonksiyonu olduğuna değinmektedirler. Bu durum ise, uluslararası düzen için bir tehdit olmaktadır. Bull ve Vincent, Batı etnik üstünlüğünün (etnosentrizminin) az gelişmiş toplumlar üzerindeki olumsuz etkisinden hareketle beyaz üstünlüğünün sona ermesinin Avrupa merkezli toplumdan evrensel bir devletler toplumuna ulaşılmasında kritik öneme sahip olduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla ırksal eşitlik talebi ve Üçüncü Dünya halklarının adalet taleplerinin karşılanmaksızın uluslararası düzenin devam etmesinin zor olduğuna işaret etmektedir. (Arı,2018:542)

Uluslararası toplum teorisine karşı birçok eleştiri yapılabilir. Birincisi, devlet normlarının ve davranışının belirleyicileri olarak uluslararası normların kanıtlarının zayıf veya var olmadığına dair gerçekçi bir eleştiri vardır. İkincisi, liberal bir eleştiri vardır ki uluslararası toplum geleneği, iç politikayı (örneğin, demokrasiyi) küçümser ve uluslararası politikadaki ilerici değişimi hesaba katamaz. Üçüncüsü, ekonomik ilişkilerin hesabını veremez. Son olarak, uluslararası toplum geleneğinin kendi içinde ortaya çıkan, belki de başarısızlığına, sınırlamaları üzerinde odaklanan ve yeni ortaya çıkacak bir teori olarak ortaya çıkan eleştirileri vardır. (Jackson ve Sorensen,2007:151)

1950'lerden beridir iç savaşlar, Ortadoğu'nun en kötü çatışma alanlarından biri haline gelmesine sebep olmuştur. Bu çatışmalar en çok realist uluslararası politika görüşüne uymaktadır, ama buna rağmen uluslararası hukuk ve örgütlenmenin de roller oynadığı bir bölgedir. (Nye ve Welch, 2009:295) Nye ve Welch'in sorusuyla; "Bunca çatışmanın sebebi nedir?" Milliyetçilik, din ve güç dengesi politikalarının her biri sorunun bir kısmını cevaplamaktadır. (Nye ve Welch, 2009:295)

Libya ve Yemen'in Ortadoğu'da ve Müslüman ülkeler arasında uluslararası sistem ve toplumun temel kurumlarının hiçbirinde ve büyük güçler arasında yer almaması BM Güvenlik Konseyi, NATO, G-7, G-8 ve uluslararası toplumun müdahalesi ya da büyük güçler arasında rekabet teşvik ederek gerçekleştiğinde bölgede genellikle istikrarsızlığa, düzen, adalet ve insan hakları bağlamında da hatalar ve yanlışlar yapılmaktadır. Bu bağlamda, Lübnan örneği, 1975-1990 Irak, Afganistan örnekleri, Cezayir, Mısır, Suriye, Yemen, İran vd. örnekler verilebilir.

Ortadoğuda ve bir alt sistem düşünüldüğünde Yemen ve Libya'da neden iç savaşlar vardır? Bunu açıklayabilecek tek bir uluslararası teorinin varlığı ya da multi-teorik netice alabilmesi, iç savaşları çıkartacak faktörlerin teker teker ele alınmasıyla mümkündür. Bu bölüm "İç Savaşı Yemen'de tetikleyen faktörler nelerdir?" sorusundan yola çıkarak hazırlanmıştır.

2.4. Yemen İç Savaşı'nı Etkileyen Tarihi Etmenler

Geçmişten günümüze, tarih faktörü uluslararası ilişkilerin ve uluslararası toplumun anlaşılmasında yegâne somut yardımcı olmuştur. Tarihi öğeler, herhangi bir kuramı doğrulamakta ya da eleştirmekle kalmayıp, geçmişte yapılan hataları da tekrar süzgeçten geçirmemizi sağlar. Nitekim II. Abdülhamit "*Tarih değil hatalar tekerrür eder*" demektedir.

Ortadoğu kelimesi genelde, "Doğu Asya Ülkeleri" anlamında kullanılırken, bazen "İslam Ülkeleri" kastedilmektedir. (Fendoğlu,1999:65) Geniş anlamda Ortadoğu denildiğinde, bu, Kuzey Afrika, Arap Dünyası, İran, Türkiye, Pakistan ve Endonezya'yı kapsar. (Fendoğlu,1999:65) Bu manada, İslam dünyasının hemen hemen tamamı Ortadoğu'nun kapsamı içerisinde.

Yemen'in tarihine bakıldığında bu ülkeye antikçağlardan günümüze kadar pek çok medeniyet ve din ev sahipliği yapmış ve birçok devlet, ülkenin üzerinde realist bir iktidar yarışında olmaya çalışmışlardır. Bu durum Persler ile başlayıp günümüzde hala İranlıların-Suudi Arabistan çekişmesine konu olan upuzun bir periyodu ifade etmektedir.

Bu bölümde konuya Yemen'in uzak tarihi, birleşmeden sonraki dönem ve 2014 iç savaşı ile günümüze kadarki dönem olarak tasnif edilerek değinilmiştir.

2.4.1.Uzak Yemen tarihi

Yemen tarihine bakıldığında, ülkenin tarihi antik çağlarda Milattan Önce (M.Ö.) 1100 yıllarında kraliçe Belkıs ve Saba imparatorluğunun kuruluşuna dayanmaktadır. M.Ö. 200 yıllarında Roma İmparatorluğu'ndan kaçan Yahudiler bölgeye yerleşmesiyle, kral Dhu Nawas'ı etkileyerek Yahudilik inancına geçmesine etkili olmuşlar ve bölge halkını bu dine davet etmişlerdir. Günümüzdeki Etiyopyalı Yahudilerin yayılmasının bu şekilde olduğuna inanılmaktadır. Hristiyan imparator Aksumites'in kral Dhu Nawas'ı savaşta yenerek Yahudilere zulüm yapmasıyla, Yahudilerin bölgeden Afrika ve Ortadoğu'nun diğer bölgelerine yayılması süreci başlamıştır. O dönemde dünyada deniz gücünün ne kadar önemli olduğu göz önünde bulunduğunda Yahudilerin bölgeyi yavaş yavaş terk etmeleri, Hristiyanların bölgeye olan merakını azaltmış dğildir. (www.tarihiolaylar.com,2019)

Yaklaşık M.Ö. 1000 yılından yaklaşık M.S. 300 yılına kadar Yemen, Hicaz ve kuzey periferisi, yarımadanın iç bölgelerini başarılı bir biçimde örgütlemiş ve bedevi hayatı yerleşik krallıkların tarımsal ve ticari ekonomilerine tabi kılmıştı, fakat çevre krallıkların hakimiyeti sürmedi. (Lapidus, 2010:46) M.Ö. birinci yüzyılda uluslararası ticaret için deniz yollarının açılması Yemen'e mali ve siyasi felaket getirdi ki güneydeki siyasi iktidar kara yollarının iflasıyla zayıfladı; bedeviler içsel çekişmelere müdahale ederek tarımsal bölgelere karşı onları itti ve Hicaz ve Orta Arabistan'daki Yemen nüfuzunu kırdı. (Lapidus,2010:46)

Antik Grek ve Romalı coğrafyacılar tarafından Arabia Felix (mesut Arabistan) diye adlandırılan Yemen, genel olarak Mekke'yi dünyanın merkezi kabul eden İslâm coğrafyacılarına göre doğuya doğru dönüldüğünde Kâbe'nin güneyinde (sağında-yemîn) kaldığından bu adı almış, ismin Araplar'ın efsanevî kahramanı Yemen b. Kahtân'dan geldiğini ileri sürenler bulunmakla birlikte Yemen isminin sağ yan veya güneyle ilgisi olduğu anlaşılmaktadır. (TDV Ansiklopedisi,2019:2)

Bölgede, Emeviler ve Abbasiler'den sonra 1173 yılında Yemen'de daha sonra bedevi kabilelerin dağınkılığından yararlanarak ülkeyi fetheden Eyyübiler dönemi başlamıştır ki bu dönem İstanbul'un 1453'teki fethine kadar sürmüştür. Bu ara dönem Rasuliden Hanedan'ı tarafından ülkenin yönetildiği dönemdir. Rasuliden döneminden sonra bölgede en uzun hükümdarlık yapacak Osmanlı Hanedanlığının yükseliş devrinin başlaması söz konusudur. (www.tarihiolaylar.com,2019)

1517'de Mısır seferiyle Yavuz Sultan Selimle birlikte, Mısır, Suriye ve Memlûklülere bağlı olan Yemen'de Osmanlı Devleti toprağı haline gelmiştir. Yemen'deki son Memlûk idaresinin ortadan kalkması ve Osmanlı leventlerinin etkin konuma gelmesiyle Emîr İskender, Osmanlı kıyafeti ve kimliğiyle yaşamayı tercih etti. Son Memlûk ve ilk Osmanlı yöneticisi olması sebebiyle “Muhadram” denilen Emîr İskender, Mısır'daki Osmanlı valisi Hayır Bey tarafından Yemen hâkimi tayin edildi ve üç yıl görevde kaldı. Bu sırada

ilk defa Yavuz Sultan Selim adına hutbe okundu; Osmanlı usul ve kanunları uygulanmaya başlanmıştır. (TDV Ansiklopedisi,2019:3)

1918 yılında Birinci Dünya Savaşı ve Lozan Antlaşması ile nihayet bulacak bu oldukça uzun dönemde Osmanlı'nın bölgedeki konumu en uzun hâkimiyet dönemlerinden biri olmuştur. Keza sadece diğer devletler için değil Osmanlı Devleti için de Yemen'i yönetmek çok kolay olmamıştır. Bu durumun o günün şartlarına göre Yemen'in kendine özgü yapısı, ülkenin içinde bulunduğu konjonktürel etkiler ve siyasi yönetimin yetersizlikleri faktörlerine bağlı olduğu söylenebilir. 19. yüzyılda Yemende meydana gelen kahve fiyatlarının düşmesi, Kızıldeniz limanlarından elde edilen gelirlerin azalması gibi yolsuzluklar neticesinde Osmanlı Devleti bölgeyi iki kez ele geçirmiştir. Bunlardan ilki, 1849 yılında devletin bölgedeki Hudeydi şehrini fethidir ki yerli halkın tepkisini çekmiştir, ikincisi ise 1872 yılında Osmanlı Devleti'nin Sana şehrini fethetmesidir. Bu kez devlet, yerli halktan daha çok destek görmüştür. (Açıkalın vd., 2010:55)

Yemen halkı, Medinedeki hicret sırasında peygamber efendimiz Hz. Muhammed'i (S.A.V) desteklediklerinden ötürü ve Kurandaki Yemen emarelerinden sebeple, soylu bir halk olduklarına inanılan bir kavimdir. Ülkede Sünni-Şaafiler çoğunluğu oluştururken, Şii-Zeydilik ise ikinci sırada gelen bir inançtı. Zeydi Muhammed Hamid El Din 1891'de imam olarak seçilmiştir. El Din, mezhepsel farklılıklarından ötürü ve bölgesel milliyetçiliği sebebiyle Osmanlılara karşı gelmiştir. El Din'in çıkardığı isyanlar devlet tarafından bastırılırken 1904 yılında Yemen, imamiyet makamına Yahya Mahmud Hamid El Din geçmiştir. Kuraklık, vergilendirme sebepleriyle ortaya çıkan ayaklanma dinsel farklılıklarla cereyan etmiş olup 1905'te Asir ve San'a bölgesinin iki önemli lideri Seyyid İdrisî ve İmam Yahya'nın (Mütevekkil-Alellah Yahyâ-ölümü 1948) iş birliği ile yeni bir isyan baş göstermiştir ki San'a'yı alan Türkler Asir'de İdrisî'nin isyanını da bastırırken 30.000 askerini kaybetmiştir. (Polat, 2017: 116)

Balkan Savaşı'nın ortaya çıkma tehlikesi ve Trablusgarp'ın işgali ile Osmanlı Devleti, İmam Yahya liderliğindeki Yemen'e 1911'deki Dean Antlaşması ile bazı ayrıcalıklar vermiştir. Dean Antlaşması ile Yemen dış ilişkiler ve savunma gibi konularda Osmanlı Devleti'ne bağlı iken iç işlerinde Zeydilere özerklik bırakılmıştır. Özellikle merkezi otoriteye sık sık isyan eden İmam Yahya ile 1911'de imzalanan Dean Antlaşması önemli bir ittifakın başlangıcına işaret etti. (Polat, 2017:113) İtalya ve İngiltere'nin Yemen'e hakim olma mücadelesinde Seyyid İdrisî'nin İngilizlerin tarafını tutması, bölgede İngiliz yayılcılığını kolaylaştırmış olup Birinci Dünya savaşı sürecinde 1914'de Dean Antlaşması ile Osmanlı Devleti'ne bağlılığı sağlanan İmam Yahya ve ona bağlı kabilelerin de yardımı sayesinde Türk askerinin İngiliz işgalleri karşısında sergilediği direniş Mondros Ateşkes Antlaşması imzalanana kadar devam etmiştir. (Sert,2016:137)

Libya'nın aksine, Orta Arabistan ve Kuzey Yemen, uzaklıkları ve büyük stratejik öneme sahip olmamaları nedeniyle asla sömürgeleştirilmedi. (Choueiri,2011:298) Osmanlılar Yemen'de 1918'e kadar yeniden otorite kurmaya çalışsa da bölgenin dağlık yapısı ve modern ulaşım imkanlarının olmayışı bunu asgari düzeyde tuttu. (Choueiri,2011:298) Osmanlı Devleti'nin çöküşüyle tam bağımsız olan Yemen'de İmam Yahya; Yemen'de revizyon yapma ihtiyacı duymuştur. Yemen'in Osmanlı'dan sonra en büyük sorunu

İngiltere idi. İngiltere bölgede en güçlü aktörlerden biri olduğundan İmam Yahya İngiltere ve diğer güçlü devletlerin desteğini aramaya girişmiş ve İtalya ile 1927’de bir antlaşma yapmıştır. 1925’te İngilizlerle iş birliği yapan İmam Yahya, Hudeyde limanını almıştır. 1934’te Suudi Arabistan ve Yemen arasında savaş çıkmıştır. Suudiler, kuzey Yemen’i kolaylıkla alt ettiklerinden bu durum İngiliz ve Fransızların hoşuna gitmemiştir. Savaş, Taif Antlaşması ile neticelenmiş olup, Yemen’e ait olan Asir, Zizan ve Necran bölgelerinin Suud kralı Abdülaziz ile İmam Yahya tarafından 1934 yılında imzalanan Taif anlaşmasıyla Suudi Arabistan’a terk edilmesini hazmedemeyen Yemen’in, yüzyıla yakın bir süredir anılan bölgeler üzerinde hak iddia etmesi iki ülke arasındaki bir gerginlik konusu olarak cereyan etmiştir. (Özbey,2017, parag. 4)

1945 yılında Arap Ligi’ne, 1947 yılında ise BM’ye üye olan Yemen’de bir sene sonra Ahmed ibn Yahya’nın darbe yaparak babasının yerine geçmesi söz konusu olmuştur. İmam Ahmet döneminde, iç karışıklıklar devam ederken, dışarıda İngiliz baskısı ise sürmekteydi. İmam Ahmet de babası İmam Yahya gibi batılı devletlerle bir denge siyaseti izlemeye çalışmıştır ki bu dönem yükselişe geçen Arap milliyetçiliği Yemen’e sıçramıştır. (Özhazar ve Elbinsoy,2017:205) Babasından daha despot olan İmam Ahmet, Sovyetler Birliği ve Çin gibi komünist blok devletlerine yakınlaşmıştır. İmam Ahmet, güneyde Aden’i kuzey topraklarına katmak için Arapların desteğini aramıştır. 1956’da Yemen, Mısır ile Ortak Savunma Paketi imzalarken en çok Çin ve Sovyet Rusya’nın desteğine güvenmiştir. Nasır milliyetçiliği ile de birleşince, kuzey Yemen adeta demir perde ülkelerinin bir hamle sahası haline gelmişti. Buna karşılık güney Yemen’de bir Güney Arap Federasyonu kurulmuştur. 1955’te İmam Ahmet’e Irak tarafından yapılan darbe başarısız olmuşken İmam Ahmet döneminde Yemen eskiye nazaran daha fazla dünyaya açıldı ve ticarete önemli gelişmeler yaşandı ki İngiliz hakimiyetindeki Aden ve çevresi, İran petrolünün dünyaya sevk edilmesinde önemli bir merkez haline geldi. (Özhazar ve Elbinsoy, 2017:205)

1962 yılında monarşiyi deviren askeri darbenin doğurduğu iç savaş ortamı, Nasır’ın Yemen’e müdahalesi için uygun bir zemin oluşturmuş, Nasır’ın Yemen’deki cumhuriyet yanlılarını güçlü bir şekilde desteklemesi Suudi Arabistan’da şok etkisi yaratmış olup Yemen’de Suudi yanlısı monarşiyeye karşı savaşılan cumhuriyet yanlılarını askeri kuvvetleriyle destekleyen Mısır, Aralık 1962’de Yemen’deki kuvvetlerinin sayısını 13 bine, Şubat 1963’te ise 20 bine çıkartmıştı. (Özbey, 2017, parag. 8)

1962’de İmam Ahmet’in ölümüyle başa geçen Muhammed El-Bedir de babası gibi Pan-Arap ve Sosyalist düşünceleri olan Nasırla yakınlaşmıştır. Muhammed El-Bedir’in başa geçmesiyle, Abdullah El-Sallal tarafından Bedir’in Sana’daki sarayı kuşatılmış ve Albay Sallal, yönetimi ele geçirmiş ve El-Din hanedanlığının sona ererek Yemen Cumhuriyeti’nin kurulduğunu ilan etmiştir. 1963’te iç savaş başlamıştır. 1963 iç savaşı sırasında Yemenli kabile birliklerinin devlete desteği, büyük ölçüde, şeflerin hükümetten aldığı cömert bildirimlere dayanıyordu. (Ayubi, 1995:243) Hem Suudi Arabistan hem de Güney Yemen’deki topluluklarıyla olan kabile örtüşmeleri, liderlerinin bu iki ülkeden silah veya bağış kazanmalarını sağlamıştır. (Ayubi,1995:243) Ülkede 1963’te başlayan ayaklanma; İngilizlerin, 1967’de, Aden’den çekilmesi ile sonuçlandı. Güney Yemen;

Aden ve Güney Arabistan'ın önceki himaye bölgesinden oluşmuş olup Güney Yemen'de yönetimi ele geçiren Marksistler, 1970'te, ülkenin ismini Yemen Demokratik Halk Cumhuriyeti olarak değiştirmişlerdir. (Arslan, 2015:22)

Kral yanlıları ve Cumhuriyet yanlıları arasındaki savaş 1970'e kadar sürmüştür. Nasırcı Sallal, Kuzey Yemen Arap Cumhuriyeti'nin kurulduğunu ilan etmiştir. Bu rejimde başkan ise kendisi olacaktı. 1962 Kuzey Yemen Devrimi sırasında, Mısır ve Suudi Arabistan'ın bölgedeki etkileri oldukça fazladır. Her iki devlet de bölgedeki çatışmaları uluslararası bir boyut haline getirmeye çalışırken, aslında kendi içlerinde karşı karşıydılar keza Suudi Arabistan kralcılarını desteklerken, Mısır ve Sovyetler Birliği de cumhuriyetçileri korumaktaydı. Sallal'ın cumhuriyetini ilk kez Sovyetler Birliği (SSCB) tanımış, bölgede ileride Soğuk Savaş olarak ortaya çıkacak Sovyet-Amerikan kutuplaşması gözükmeye başlamıştır. Daha sonra Kuzeydeki Yemen Arap Cumhuriyeti'nin bilhassa Suudi Arabistan ile yakın münasebetler kurması, Marksist Güney Yemen'in hiç hoşuna gitmediği için aralarında devamlı hadiseler çıkmıştır. (Armaoğlu, 2003:699)

1962'de Nasır Yemendeki dengeleri kendi lehine görerek, ülkenin Süveyş Kanalı'ndaki önemini de düşünerek kuzey Yemen'e pek çok destek göndermiştir. Nasır'ın El Sallal darbesine verdiği destek, sadece Mısır Hava kuvvetleri ve bombardıman uçaklarıyla sınırlı kalmamış, yabancı askerlerin de desteğini kuzey Yemen'e yönlendirmiştir. 6 gün Savaşlarından sonra Mısır bu isteğinden ancak vazgeçebilmiştir. Suudi Arabistan, kuzeydeki Cumhuriyet'i tanıyınca ateşkes ilan edilmiştir. O dönem Pakistan ve İran da Suudi Arabistan safında yer alıyordu. İngiltere de Sovyet-Mısır paktına karşı, kuzeydeki kralcılarını desteklemiştir ki Nasır Milliyetçiliğini durdurmak İngiltere için oldukça önemli olmuştur. Savaşa müdahil olan taraflardan Irak da Baasçı Yemenlilerden destek alarak bölgeye gelmişlerdir. Ancak 1965'in sonunda Nasır'ın Yemen'deki politikası zıt bir tutum almıştır ve "uzun mesafeli strateji" olarak adlandırılan bu politikası Mısır'ın işgalci olarak anılmasına sebep olmuştur. (Orkaby,2014:213)

1963'te iç savaş güneye kaymaya başlayınca, UÖC (Mısır Destekli Ulusal Özgürlük Cephesi) İngilizleri güneyden atabilmek için saldırıya geçmişlerdir. (Açıkalın vd.,2010:71) 1967'de FLOSY (Güney Yemen Kurtuluş Cephesi) NLF (Mısır destekli Ulusal Kurtuluş Cephesi) güneyde İngiltere'ye karşı pek çok gösteri düzenlemişler ki 1967'de Süveyş Kanalı kapatıldığında olağan Yemen politikalarından İngiltere nasibini alamamaya başlamıştır. (Açıkalın vd.,2010:72)

Güney Arabistan Federasyonu çökünce, Kasım 1967'de İngilizler Yemen'den çekilmek zorunda kalmışlardır. Bununla birlikte 30 Kasım 1967'de Aden'de GYHC (Güney Yemen Halk Cumhuriyeti) kurulmuştur. Batıdan istediği desteği göremeyen GYHC mecburen Sovyetler Birliği ve Çin'in safhında yer almıştır. Ulusal Kurtuluş Cephesi adını Yemen Sosyalist Partisi olarak değiştirirken, Güney Yemen'in başına Haydar Ebubekir Attas geçmiştir. Seçimlerde de önemli bir başarı gösteremeyince parti lideri Ali Sâlim el-Beyd Kuzeyli yöneticileri çeşitli şekillerde itham etmeye başlamış ve çok geçmeden başkent San'a'yı terk ederek Aden'e yerleşmiştir ki bu olayları izleyen ithamlar 20 Şubat 1994'te silahlı çatışmaya dönüştü ve Yemen yeni bir iç savaşın içine sürüklenmiş olmuştur. (Osmanlı gitti, huzur bitti, **Millî Gazete**, 07.03.2010)

İki Yemen arasındaki birleşme 1970'lerde başarısız kalmıştır. Kuzey ve Güney Yemen'i birleşmeye davet eden etkenler Irak-Ürdün'nün çabaları ve Soğuk Savaş Dönemi'nde Moskova'nın GYDHC'ne yardımlarını kesmesidir. 1972'de Kuzey Yemen ile Güney Yemen arasında iç çatışmalar Arap Birliği tarafından bastırılmış, 1978'de ise Ali Abdullah Salih Kuzey Yemen Arap Cumhuriyeti'nin devlet başkanı olmuştur. İki ülkenin sürekli gündemlerinde olan ancak bir türlü başarılamayan birleşme konusundaki görüşmeler, 1980'li yılların ortalarında yeniden başlamış ve en sonunda 1989'da tarafların bir taslak anayasa üzerinde anlaşmalarıyla belli bir aşamaya gelmiştir. (Arı, 2005:300) 1989 yılında Kuzey-Güney birleşmesine anayasal bir hazırlıkla eşlik eden 22 Mayıs 1990'da Kuzey Yemen ve Güney Yemen birleşerek Yemen Devleti kurulmuştur.

2.4.2. Birleşme döneminden (1990) yeniden iç savaş dönemine (2014) Yemen siyasi tarihi

Birleşmesinden sonra Yemen, Irak'ın Kuveyt'e saldırısından sonra, ekonomisi büyük ölçüde Irak ve Suudi Arabistan'a bağlı olduğu için Irak safhında yer almıştır. Keza bu yer almanın tek nedeni ekonomik de değildi. Irak'ın Yemen için özel bir önemi vardı. Yemenliler için Irak; Suudi Arabistan nüfuzunu kıran bir ülke olarak görülüyordu.

Yemen'in Körfez Savaşı esnasındaki en büyük talihsizliği belki de BM Güvenlik Konseyi'ndeki tek Arap devlet olmasıdır. (Açıkalın vd., 2010:76) Yemen'in soruna Arap yöntemleriyle sonuç istemesi ve tarafsız kalacağını açıklaması ABD-Yemen ilişkilerini önemli oranda etkilemiştir. Savaş öncesi iyi durumda olan ABD-Yemen ilişkileri, Körfez Harekatı'nda olumsuz bir hal almıştır. Arap ülkeleri; Saddam'a karşı olanlar, Saddam'ı destekleyenler ve çekimser kalanlar olmak üzere üçe ayrılmıştır ki Ürdün, Yemen ve FKÖ Saddam'ı desteklemiştir. (Duman, 2017, parag.7) Irak kuvvetlerinin Kuveyt'ten çıkartılmasını istemeyen Yemen Devleti, ABD-Suudi Arabistan ve diğer ülkeler tarafından dışlanmıştı. Diğer körfez ülkeleri Yemenli işçileri sınır dışı ederken, Yemen ekonomik olarak oldukça zor durumda kalmıştır.

Güney Yemen Sosyalist Partisi ve Kuzey Genel Halk Kongresi, birleşme sonrası yeni bir hükümet kurmuşlardır. 1990'da Birleşik Yemen Cumhuriyeti kurulmuş ve Ali Abdullah Salih ülkenin devlet başkanı seçilmiştir. 1980'lerin sonuna gelindiğinde Kuzey ve Güney Yemen arasında yer alan Maribü'l Cevf bölgesinde petrolün bulunması ve çıkan petrolün hızlı bir şekilde artışı iki Yemen'in birleşmesine doğru giden yolda ilk tetikleyici olmuştur. (Aydıntepe ve Artokça, 2018:7)

1994'te güney Yemen'in ayrılma talebiyle iç savaş çıkmıştır. Savaş sonucunda Yemen Sosyalist Partisi mecliste güç kaybetmiştir. 1994'te Kuzeyli devlet başkanı Salih, ülkede olağanüstü hâl ilan etmiş ve güney Yemenli yöneticileri görevden almıştır. Bunun sonucunda bütünleşmeyi tamamlayamamış olan Kuzey ve Güney Yemen orduları eski sınırlara geri çekilmiştir. 1994'te Kuzey Yemen Ordusu Aden'i kontrol altına almış ve iç savaş sona ermiştir. 1994 sonrası Yemen'de çok partili siyasi hayat ortaya çıkmış, ekonomide liberalleşme dönemi başlamıştır. Ancak Abdullah Salih'in yürütmedeki üstünlüğü, ülkede demokratik parlamenter bir rejim oluşmasını engellemiştir. 2017 senesinde Ali Abdullah Salih, yoğun çatışmaların yaşandığı başkent Sanaa'yı terk etmeye

çalıştığı sırada öldürülmüştür. (Salih'in ölümüyle 'daha da kötüleşen' Yemen'in geleceği, **BBC Türkçe**, 5.12.2017)

Körfez Savaşı sürecinde Yemen'in Irak'ı destekliyor olması Suudi Arabistan'ın bir milyona yakın Yemenli işçiyi geri göndermesi Yemen ekonomisine bir başka büyük darbe olmuştur. SSCB çöküşü ile iki Yemen birleşmiş ama Sovyet yardımı kesilmiştir. İki Yemen'in birleşmesi Soğuk Savaş sonrası süreçte Irak meselesinden dolayı Sudi ve Batı ve diğer Arap ülkelerinde Yemen'e tavır alıp yardım kesmesi Yemen'in ekonomik, siyasi ve sosyal istikrarı açısından dış faktörlerdir ve bu ülkeyi olumsuz etkilemiştir.

2.4.3.İç savaştan günümüze Yemen'in siyasi şekillenmesi

1999 seçimlerini yeniden kazanan Salih, 2000'li yıllarda anayasal reformla iki kez seçilme hakkını elde etmiştir. 2003'te Kuzey Yemen'de yaşayan Zeydi Husi aşireti hükümetin mezhepçi yaklaşımlarına karşı ayaklanmıştır ve Salih, Hüseyin Bedreddin El-Husi'nin liderliğini yaptığı Husi isyancılarıyla savaşılmaya başlamıştır. Ocak 2003'ten sonra gösterilerin yayılması üzerine Salih hükümeti göstericilerin lideri olduğunu ileri sürdüğü Seyit Hüseyin Al Huti'yi gösterileri sonlandırması konusunda uyarmıştır. Ancak, Cumhurbaşkanı Abdullah Salih'in gösterileri sonlandırma girişimleri başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bunun üzerine hükümet Haziran 2004'te Huti ve eylemlere karışan grupların yakalanması emrini vermiştir. (Aydıntepe ve Artokça,2018:11)

2007'de Hükümet ile Husiler arasında barış anlaşması imzalanırsa da sadece bir yıl sonra 2008'de Hükümet ile Husiler ateşkeslerin sık sık ihlal edilmesinin ardından tekrar çatışmaya başlamıştır. Husiler ve hükümet güçleri, 2005'te ateşkes konusunda uzlaşma sağlamalarına rağmen; çatışmalar 2007'de de devam etmiştir. (Arslan, 2015:23)

Bu dönem Yemen iç politikasında Arap Baharının etkisi en önemli olaylardandır. 2011 yılında Tunus'ta başlayıp Mısır ile süregelen ve tüm Arap ülkelerini sarsan Arap Baharı Yemen'i de etkilemiştir. Yemen'de sokaklar karışırken, Salih, kamuoyunun tüm baskılarına rağmen makamını bırakmamış ve iç savaş uyarısı yaparak, olağanüstü hâl ilan etmiştir. Ekonomideki zor koşullar, açlık, fakirlik ve çatışma sonrası 23 Kasım 2011'de Körfez İş birliği konseyinin girişimiyle Ali Abdullah Salih görevini yeni oluşturulacak Birlik hükümetine bırakmıştır ve komşusu Umman'a gitmiştir. Böylece Yemen'de fiilen süren en uzun yönetim devri bitmiş oldu. Yemen'de bir yanda gruplar arasındaki anlaşmazlıklar, diğer yandan Arap Yarımadasındaki El Kaide ve ABD'nin bu örgüte karşı mücadeleleri ülkenin zaten parçalı olan yapısını daha da kötüleştirmektedir. (Gün, 2013:120)

2012'de Mansur Hadi yapılan demokratik seçimleri kazanarak yeni devlet başkanı olarak görevine başlamış ve haziran ayında El Kaide terör örgütünün elindeki 3 bölgede ordu denetimi sağlamış olsa da Hadi'nin 2 senelik görevi boyunca ekonomik ve sosyal sorunları çözemediğine inanan Husiler, Enserullah harekâtı ile orduyla çarpışırken, ülkenin devlet televizyonunu işgal ederek darbe girişiminde bulunmuştur. Çatışmalar sürerken isyancılar hükümet binalarını işgal etmişlerdir. (Husiler Kimdir? Yemen Krizi Neden Çıktı? **TRT Haber**, 26.03.2015)

2014 yılında, başkent Sana'yı kuşatan Husiler'in, başkentte kontrolü ele geçirmesiyle, bir sene sonra 22 Ocak 2015'te Cumhurbaşkanı Hadi ve Başbakan Halid Mahfuz Bahhah Suudi Arabistan'a gitmiştir. Parlamentoyu 6 Şubat 2015'te fesheden Husiler, ülkeyi yönetmek için geçici bir başkanlık konseyi kuracaklarını bildirmişlerdir. (Yemen'de Husiler iktidarı ele geçirdi, **BBC Türkçe**, 06.02.2015)

Bu tarihten sonra Yemen'de siyasi krizi çözmeye amaçlayan BM öncülüğündeki görüşmelere başlanmıştır. Ev hapsinde tutulan Cumhurbaşkanı Hadi, 21 Şubat'ta Sana'dan kaçarak Aden'e geçse de Husiler'in Aden'e de yaklaşması üzerine 25 Mart'ta ailesiyle birlikte ülkeyi terketmiş ve 26 Mart'tan itibaren Suudi Arabistan öncülüğündeki koalisyon ülkeleri tarafından Husi milislerine yönelik olarak hava harekâtına başlanılmıştır. Suudi Arabistan'ın Yemen'de isyancı Şii Husilere karşı başlattığı hava saldırılarına Türkiye destek vermiş, İran ise tepki göstermiştir. (Suudi Arabistan'ın Yemen operasyonuna Türkiye'den destek, İran'dan tepki, **BBC Türkçe**, 26.03.2015)

2016'da Aden saldırıları devam etmiştir. 25 Mart 2016'da Aden'in el Berkiyye ilçesinde ve eş-Şaab ilçesinde bomba yüklü iki intihar saldırısı düzenlenmiş, saldırılar sonucunda iki saldırgan ile birlikte 22 kişi hayatını kaybetmiştir. (Yemen'de İntihar Saldırısı 22 Ölü, **Sabah**, 25.03.2016)

2016'da Barış görüşmeleri de dahil nitelikli bir ilerleme sağlanamamıştır.

2017'de ülke üçe bölünmüştür. Taraflar kontrolü sağladıkları bölgeleri bırakmazken, kendileri için “zafer yılı” olarak adlandırdıkları bu durumla barış görüşmelerine oturamamıştır. Hükümet güçleri, doğu, orta kesimler ve güney olmak üzere, ülke topraklarının dörtte üçünden fazlasına hakimken, Husiler ile Salih yanlıları, kuzeybatıda ülkenin üçte birinden daha küçük bir alanı elinde tutmuştur. (Yemende Son Durum Ülke Üçe Bölündü, **Yeni Şafak**, 10.01.2017)

Husiler ve Abdullah Salih yanlıları, küçük ancak jeostratejik öneme sahip olan alanları ellerinde tutumaktaydı. 2017'de de siyasi çözüm bulamayan taraflar ancak 2018'de barış görüşmelerine çağrılabilmiştir. 13 Aralık 2018'de Husi heyeti üyesi Cemal Amir, BM öncülüğünde İsveç'in başkenti Stockholm'de barış görüşmelerinde bulunarak Yemen barış görüşmelerinde BM, ana sorunları çözmek için taslaklar sunmuştur. Sahada çatışan gruplara destek veren bölgesel güçler, yani savaşın asıl tarafları olan İran, Birleşik Arap Emirlikleri ve Suudi Arabistan masada olmaması riskli olarak gözükmektedir. (5 soruda İsveç'te başlayan Yemen barış görüşmeleri, **BBC Türkçe**, 08.12.2018)

18 Şubat 2019'da Yemen Hükümeti ile Husiler antlaşmıştır. Liman şehri Hudeyde'den, Hudeyde, temel ihtiyaçların ülkeye ulaşması bakımından önemli bir liman kentidir, karşılıklı çekilme antlaşması yürürlüğe girmiştir. Hükümet kuvvetleri ile Husilere bağlı milis kuvvetler şehirden çekilmeye başlamıştır. BM, görüşmelerde ilerleme kaydedildiğini açıklamıştır. (Yemen Hükümeti ile Husiler Anlaştı, **DW**, 18.02.2019)

2.4.4.Husi isyanları ve Yemen üzerinde Suudi Arabistan-İran çekişmesi

Yemen nüfusunun yaklaşık %35'ini temsil eden ve Zeydiliğin bir kolu olan Husilik, 1962 yılından sonra ihmal edilmiş Saada bölgesinde halkın ekonomik açıdan yalnız bırakılmasını ve bölgedeki Selefi hareketlerine bir tepki olarak özellikle 2004 yılından bu yana gündeme gelmiştir.

Sünnilere karşı Zeydi kimliklerini yaşatmak amacıyla olan Husiler, ABD,İsrail ve Yahudi karşıtı bir gruptur. Yemen devleti, Husileri, İran'ın desteğini alarak imamlık makamını tekrar canlandırmak istemekle suçlamaktadır. Husiler ise başta Salih olmak üzere, hükümeti ABD ve İsrail yandaşı olmakla ve halkı bir girdapa sürüklemekle suçlamaktaydılar. Şu an müttefikleridir.

Husi isyanlarının genel nedeni hükümetin ABD ve İsrail yanlısı bir tutum takınması olarak gözüktse de altında yatan neden dini sebeplerdir. Husiler, ülkenin Haşimi soyundan gelen birisi tarafından yönetilmesi gerektiği inancına sahip bir grup olarak Cumhurbaşkanı Abdullah Salih bu grubu temsil etmiyordu.

2003 yılında, Husiler'in Abdullah Salih'in Saada Camisi'ne ziyareti sırasında atılan sloganlar Husiler'in hükümetle girişeceği derin bir çatışmanın ilk sinyallerini vermiştir. Keza "Allahuekber! ABD'ye ölüm! İsrail'e ölüm! Yahudilere lanet! İslam'ın zaferi!" sloganları atan Husiler ve hükümet arasında ayrılıkçı bir dönem cereyan etmeye başlamıştır. Keza Saada da hükümet ordusu ve İnanan Gençlik (El-Şabab El Mümin) arasında kanlı çatışmalar yaşanmış ve bu 2004 yılında Husi lider Hüseyin el Husi ve sonrasında devam etmiştir. 2004 yılında hükümetin yanlış politikaları sonucu yaklaşık 100.000'inin üzerinde Husi isyancı silahlandırılmıştır. Genel profilleri; ideolojik, İran ile sembolik ve siyasi bağları olan, Batı karşıtı sloganları olan, Zeydi ve Haşimi kimliğini savunan bir kesim olmakla beraber Husiler, 2004-2009 yıllarında aralarındaki ihtilaflardan dolayı birbirleri ile de savaşmışlardır ancak Arap Baharı denilen sürecin başında, şimdi müttefik oldukları Ali Abdullah Salih'e de karşı gelerek, Yemenlilerin isteklerine tabi olmuşlardır. (Yemen'deki Husiler kimdir? **Haber7**, 10.04.2015)

Husi isyanlarının başlangıcında hükümet isyanları kolayca bastırabileceğini düşünse de ordunun isyanları bastırmadaki yeteneksizliği ve isyancıların bölgeyi iyi tanımaları isyanları bastırmanın o kadar da kolay olmadığını göstermiştir. Ayrıca hükümet, isyanı bastırmak ve sorunları gidermek yerine bu grupları birbirine karşı kullanarak geçici ve göstermelik çözümler üretmeyi daha çekici bulmuştur. (Açıkalın vd., 2010:84) Çatışmalar sadece içeride kalmamış Yemen, zamanla dış ülkelerin desteklediği kanlı bir arenaya dönüşmüştür.

2004'te yaşanan çatışmalar altı evrede değerlendirilmektedir. (Açıkalın vd.,2010:84) Bunlardan ilki 18 Haziran'dan 10 Eylül 2004'e kadar süren çatışmalarda Hüseyin El-Husi'nin sığınmış olduğu Maran Dağı'nda gerçekleşmiş ve hükümet, İnanan Gençlik üyeleri ve medya, Husileri İran'a ve imamiyet makamına özenmekle suçlamıştır. Husi, cumhurbaşkanına bağlılığını açıklayan bir mektup gönderse de Hüseyin El Husi, haziran ayında tutuklanarak öldürülmüştür. Hüseyin el-Husi'nin naaşı Yemen hükümetinin

elindeydi. Ali Abdullah Salih'in devrilmesiyle Yemen hükûmeti naaşı şehidin ailesine teslim etti. (www.trwikiShia.net, 2019)

2005 yılının mayıs ayında çatışmaların ikinci evresi devam etmiştir. Hükümet ve Husiler birbirlerini karşılıklı suçlayarak, Hüseyin El-Husi'nin babası Bedir El-Din Cumhurbaşkanı çatışmaları bitirmek istememekle suçlamış ve oğlunun İslam'ı savunduğunu belirtmiştir. Cumhurbaşkanı Salih, iktidardaki iki Zeydi muhalefet partisi olan El-Hak ve Halkçı Kuvvetler Birliği'ni de suçlayarak mayıs ayında zafer ilan etmişlerdir. Ancak çatışmalar Salih hükümetinin zafer ilan etmesiyle bitmemiştir. 2005'in sonlarına doğru tekrar çatışmalar başlamıştır. Hükümet yanlısı aşiretler ve isyancılar arasında gerçekleşen bu çatışmalarda Hüseyin El-Husi'nin kardeşi Abd El-Malik ve Yahya El-Huti yeni liderler olarak ortaya çıkmıştır. Hükümet seçimler sırasında bu çatışmaların devam etmesini istemediği için, tutuklu Husiler'i serbest bırakmıştır. Saada'nın valisini değiştirmiş ve Yahya El-Şami'yi vali olarak tayin etmiştir. Cumhuriyetçi sisteme karşı komplolar olduğunu belirterek İran'ı suçlayan Yemen Devlet Başkanı Ali Abdullah Salih, "militan gurupların tamamıyla cumhuriyetçi sistemi yıkmak doğrultusunda hareket ettiklerini" dolayısıyla bu taleplerinden geri adım atmadıkça söz konusu militanlarla masaya oturulmayacağını belirtmekteydi. (Balcı, 2011: 256)

2007 senesindeki çatışmalar Saada'daki Yahudilerin rahatsızlığı iddiası ile başlamıştır. Husiler bu durumu reddederken, hükümet Saada'ya yaklaşık 60.000 asker yığarak isyanı ne kadar önemseydiğini belirtmiştir. Husiler'e bölgenin dışından verilen destekle çatışma bölgenin dışına taşmıştır. 2007'deki çatışmalar Katar'ın arabuluculuğu ile sona ermiştir. Katar emiri Hamad Bin Halife El-Tani, çatışmaların bitmesiyle ülkeye finansal destek olacağını bildirmiştir. Bu şekilde gerginliklerin bir artıp bir azaldığı bir döngüde yaşanan çatışmalar, Katar hükümetinin arabuluculuğuyla ve Şii gruplara ekonomik destek sözleriyle son bulmuş, 16 Haziran 2007 tarihinde ateşkes ilan edilmiştir. (Kumbul, 2017, parag.15) Ateşkes antlaşmasının yapılmasına rağmen, çatışma durmamıştır. Başkent Sanaa'nın kuzeyine sıçrayan gerilim, Arman vilayetinin kuzeyine taşmıştır.

Ülke içerisindeki sorun her ne kadar içeride silahlı bir grubun hükümet güçleriyle çatışması olarak yorumlansa da çatışmalar Suudi Arabistan ve İran çekişmesinin Yemen'deki yansımaları olarak da gözükmektedir.

1934 yılına uzanan Suudi-Yemen çekişmelerinde, cumhuriyetçilerin karşısında imamiyet makamına inananların yanında yer alan Suudi Arabistan, 1969 yılında Yemen'den aldığı toprakları bırakmamış ve 1992'de Yemen'i petrolün kendi hakkı olduğu konusunda uyarak cezalandırmakla tehdit etmişti. (Açıkalın vd., 2010: 89) Yemen ise Suudi Arabistan'ı Yemen-Ummân sınır uyuşmazlığı ihlali ile suçlamıştır. Suudi Arabistan ve Yemen arasındaki sınır konusu Cidde antlaşması ile başarıya ulaşmış ve Arabistan'ın duvar örme girişimleri durdurmuşsa da Yemen'den gelen saldırılar ve göçmen işçileri engellemek için yasadışı sınır geçme faaliyetlerini de durdurmak adına duvar yeniden sağlamlaştırılmaktadır. 12 Haziran 2000 yılında Suudi Arabistan ile Yemen arasında imzalanan Cidde Antlaşması ile her iki ülke de ilişkileri daha hırslandıracak bir merceğe onları yöneltecek bir antlaşmaya imza atmışlardır. Suudilerin amacının, Hürmüz Boğazı'nı tehdit eden İran'a karşı, Hadramut yoluyla Arap Denizi ve Hint Okyanusu'na

petrollerini taşıma amacı bulunmaktadır. Ülke, Yemen'in güney limanlarını kullanarak Arap Denizi'ne açılmak istemektedir. Antlaşma Suudi gazının ve petrolünün Yemen'den geçmesi gibi sonradan problem de olacak yenilikler içeren bir antlaşmadır. (Al-Enazy, 2002:161)

Suudi Arabistan Husilerle çatışmalara, 2009'da Husilerin, sınırlarında bulunan iki köye saldırması ve bir sınır görevlisini de öldürmesi neticesinde dahil olmuştur. Husilerin Suudi sınırını geçerek iki Suudi görevliyi öldürüp, beş tane Suudi askerini kaçırmaları ile ülke, Yemen hükümeti yanında yer almaya başlamıştır. Yemen hükümeti 11 Ağustos 2009'da askeri operasyonları başlatma kararı almıştır. Ordunun Sa'ada bölgesinde kara operasyonları yanı sıra hava operasyonları da düzenlemesi sonucu yüzlerce sivil yaşamını yitirirken binlercesi evlerini terk ederek çadırlara veya mülteci kamplarına yerleşmek zorunda kalmıştır. (Aydıntepe ve Artokça, 2012:13)

İran'ın bölgeye ilgisi ise Suudi Arabistan kadar yeni olmamıştır. İran, Şii halklarını kullanarak, Arabistan ülkelerinde çeşitli faaliyetlerde bulunmaktaydı ki 2009'da Aden Körfezi'ne savaş gemilerini göndermesi bu savı doğrulamaktadır. Suudiler bunun üzerine İran'ın bölgede silah kaçakçılığı yaptığını söyleyerek ülkeyi suçlamışlardır. Bu, Filistin ve Lübnan'da da yaşanan bir benzeri durumdur keza, Suudi hükümeti Lübnan ve Filistin'de de hükümeti desteklerken, İran muhaliflerin safında olmuştur. Devam eden suçlamalarda, İran, Yemen hükümetini "Hac mevsiminde insanları öldürmekle" suçlamıştır. Bu olay sonradan Suudi Arabistan'ın İran'a 2016 yılında uygulayacağı Hac yasağının da habercisi olmaktadır. (İran'dan hac açıklaması, NTV, 01.06.2016)

İran, Sünniliğe yakın olan Zeydi-Şiileri İran'ın Kum kalesinde ideolojik olarak eğiterek, kendi ideolojisine uygun milislenme hareketleri başlatmıştır. Husiler, İran'daki hükümet dışı Şii gruplardan mali destek almaktadırlar. BM Raporuna göre, İran 2009 yılından beri Husileri desteklemekteydi. (Iran arming Yemen's Houthi rebels since 2009: UN report, **Middleeasteye**, 1.05.2015) Husi çatışmalarına destek veren ülkeleri uyaran İran'a göre çatışmalar ancak ortak girişimlerle çözümlenebilirdi. Ancak bu açıklamalardan bir süre sonra, İran tekrar Suudi Arabistan'ı Yemen'de Şii Müslümanları öldürmekle suçlamıştır.

Bölgede suçlanan yalnızca Suudi Arabistan değil komşu Eritre de bazı Batılı güçler ve İsrail tarafından Eritre'nin bölgede İran'ın destekçisi olmakla suçlanmıştır. BM, bu yüzden Eritre'ye silah ambargosu koymuş, askeri liderlerin mal varlıklarına el konulmuş ve seyahat yasağı getirmişse de 2018 yılında BM Eritre'ye koyduğu amborgoyu kaldırmıştır. Eritre'ye yaklaşık on yıldır uygulanan silah ambargosu, seyahat yasağı ve bazı kurum ve kişilere yönelik mal varlıklarının dondurulmasının kaldırılması kararı BM Güvenlik Konseyinde kabul edilmiştir. (BM Eritre'ye yaptırımları kaldırdı, **AA Haber**, 14.11.2018)

Yemen'in stratejik konumu, Suudi Arabistan-İran arasındaki bölgesel rekabetin, -Basra Körfezi'nden sonra Bahreyn, Irak, Suriye, Lübnan, Filistin, Yemen vd.-, en önemli nedenidir. Husiler'in Sana'yı tehdit ederek Aden'e yaklaşması, Suudi Arabistan tarafından ciddi bir tehdit olarak algılanmıştır. Bunun altında yatan neden, ABD'nin 2003'teki Irak işgaliyle nüfuz alanının Yemen'e kadar uzanmasıdır ki bölgede başta Suudi Arabistan ve körfez ülkelerini endişelendirmektedir. Suudi Arabistan'ın bugün komşuları

oldukça sorunlu gözükmektedir. Güneyinde Yemen sorunu bulunmakla birlikte, kuzeyinde Irak ve Suriye sorunlarının yanında İran'ın Güvenlik Konseyi ülkeleriyle nükleer sorunları ve yılgı dengesi tehdidi bulunmaktadır. İran'ın gelişen nükleer yapılanması karşısında bu devletler ortak güvenlik ihtiyacı duymuşlardır. Arap Baharı, İran'ın lehine olmuştur zira bu ülkelerdeki istikrarsızlıklar İran'ın avantaja sahip olacağını göstermektedir. Yemen de bu ülkelerden biridir. Çünkü Arap Baharı Arap devletlerini istikrarsızlaştırıp zayıflatmıştır. Arap Baharı, muhafazakârlar, Müslüman Kardeşler gibi İranla iş birliğine açık iktidarların yönetime gelmesini sağlamıştır. İran gelişmeleri bölgede ABD ile girdiği stratejik rekabet temelinde okumuş; söylem ve siyasetini Arap Baharı'nın jeopolitik sonuçlarının ve toplumsal değişim boyutunun bölgede son yıllarda artan nüfuzunu olumsuz yönde etkilememesi ve daha da önemlisi kendi ülkesindeki toplumsal muhalefeti yeniden canlandırmaması temelinde kurmuştur. (Şen, 2012:113)

ABD müttefiki ülkelerde yaşanan halk ayaklanmalarını kendi devriminin bir tezahürü olarak göstererek, bölge çapındaki gelişmelerden ideolojik kazanç devşirmeye çalışmıştır, böylelikle değişimin getireceği tehlike ve kısıtları artan ideolojik nüfuzu ile dengelemeye çalışmıştır. (Şen,2012:113)

Arap Baharı, yaşanan ilk şaşkınlığın ardından İran'da büyük bir coşkuyla karşılanmıştır. (Uygur,2012:26) Özellikle İran'ın Ortadoğu'da en önemli rakiplerden biri olarak gördüğü Mısır rejiminin yıkılması, İran yönetimi tarafından oldukça büyük bir kazanım olarak algılanmış ve Irak'taki Saddam Hüseyin yönetiminin yıkılmasına benzetilmiştir.

Bölgedeki karışıklıklar, bu nedenlerle Yemen'de nüfuz sahibi olmak için Suudi Arabistan ile rekabet halinde olan İran'ın lehine olmuştur.

Husilerin ülkenin kontrolünü kuzeyden-güneye çekmesi ile Suudi Arabistan'ın problemleri artmıştır. Cumhurbaşkanı Hadi'nin Husi işgaline yönelik dış müdahale çağrısının ardından Suudi Arabistan tarafından kurulan onlu ittifak devleti, Husilerin kontrol alanlarına stratejik hava saldırıları düzenlemiştir. Yemen İttifakı'na Suudi Arabistan, Bahreyn, Katar, Kuveyt ve Birleşik Arap Emirlikleri Arap ülkelerinden Ürdün, Fas, Mısır ve Sudan ile Pakistan da katılmıştır.

Operasyonlara Suudi Arabistan 100 savaş uçağı ve 150 bin kişilik kara ve deniz birliği, Birleşik Arap Emirlikleri 30, Kuveyt 15, Bahreyn 15, Katar 10, Ürdün 6, Fas 6, Sudan 3, Mısır Süveyş Kanalı üzerinden Aden Körfezi'ne dört savaş gemisi göndermiştir. Pakistan ise askeri destek vereceğini belirtmiştir. (Semin,2015:3,4) ABD, Türkiye ve Avrupa ülkeleri de operasyona destek vereceğini açıklarken, BM'nin kararına başvurulmadan yapılması düşündürücüdür.

Bu bağlamda Suudi Arabistan'ın oluşturduğu koalisyonun hava operasyonu düzenlemesi hususunda Arap Birliği zirvesinde ve BMGK (Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi) da görüşülmeden yapılmasının sebepleri şu şekilde sıralanabilir:

“1. Arap Birliği zirvesinde görüşülmesi beklenseydi Husiler güneyin başkenti Aden'i ele geçirebilirdi. Başka bir deyişle Yemen konusunda Suudi Arabistan'ın ve diğer koalisyon üyelerinin fazla zaman kaybetmemesi gerekmekteydi. Arap Birliği zirvesinde böylesi bir kararın tartışılması, düzenlenen hava operasyonu ile ilgili karar çıkarılmasını oldukça zorlaştırdı. Bu nedenle Suudi Arabistan ve Körfez İş birliği Konseyi, Yemen'de düzenlenen

hava operasyonlarının ve kurulan onlu koalisyonun Arap Birliği'nden çok bir Körfez kararı olduğunu göstermeye çalışmıştır.

2. BM Güvenlik Konseyi kararına gelince, Suudi Arabistan'ın ve diğer koalisyona katılan ülkeleri Rusya ve Çin'in veto etme riski vardır. Rusya'nın veto etme ihtimali oldukça yüksekti çünkü Yemen'deki gelişmelerin bir benzeri Ukrayna'da da yaşanmaktaydı. Keza Rusya Başkanı Putin, Yemen'e yapılan hava operasyonlarını eleştirmiş ve derhal durdurulmasını istemiştir. Pekin'in ise, İran ile kurulan yakın ilişkilerden dolayı Tahran'ı rahatsız etmemek için veto hakkını kullanma olasılığı kuvvetliydi.

3.Riyad'ın Koalisyonu oluşturmada Umman'ın destek vermemesi belki de en önemli detaydır. Umman'ın KİK'in üyesi olmasına rağmen kurulan koalisyona ve Yemen'deki hava operasyonlarına katılmamasının üç temel sebebi vardır. Bunlardan ilki Umman'ın İran ile Hürmüz Boğazı'nı paylaşmasıdır. İkincisi, İran'ın Umman'da yaklaşık %3-4'lük Şii nüfusunun Maskat yönetimine karşı herhangi bir faaliyetinin bulunmamasıdır. Diğerisi ise, Umman'ın diğer Körfez ülkeleri gibi İran'ı tehdit olarak görmemesidir.

4.Pakistan'ın katılmasının koalisyona farklı bir boyut kazandırdığı söylenebilir. Suudi Arabistan ile Pakistan arasında stratejik ortaklık anlaşması dışında İran'a karşı nükleer silaha sahip tek Müslüman ülke özelliği de dikkat çekmektedir. Bu açıdan Pakistan'ın koalisyonun içinde yer alması İran'ın muhtemel bir misilleme girişimini önleyici rol oynamaktadır. Çünkü İran doğusunda Pakistan ve batısında da Körfez bölgesiyle iki cepheli güç mücadelesine girmesini zorlaştırmaktadır." (Semin, 2015:4,5)

Arap Ligi'nin eskisi gibi sünni Arap Birliği olmayışı neticesinde Irak, Lübnan, Umman, Katar vb. Arap ülkeleri Suudi Arabistan ile aynı doğrultuda oy kullanmayabilirler.

“Zafer Fırtınası” operasyonu, Yemen'de Husilerin ilerleyişini durdurmak için bu açıdan önem taşımaktadır. Ayrıca Semin'e göre onlu koalisyonun etkisi şöyle sıralanabilmektedir:

a. Mısır Başkanı Cemal Abdülnasır'ın 1970 yılında vefatından sonra Arap dünyasında ciddi bir liderlik sorunu başlamıştır. Saddam, Hafız Esed ve Kaddafi arasında keskin bir Arap dünyası liderliği mücadelesi yaşanmıştır. Nitekim Irak'ın işgaliyle birlikte Saddam'ın devrilmesi, Arap Baharı ile beraber Kaddafi'nin öldürülmesi ve Mısır'ın zayıflamasının ardından Arap ülkeleri içerisinde üstü örtülü bir liderlik mücadelesi devam etmekteydi. Söz konusu mücadelenin ana eksenini Körfez ülkeleri ilişkilerinde belirgin bir şekilde görülmektedir. Özellikle Arap Baharı ile beraber Suudi Arabistan, Katar ve Birleşik Arap Emirlikleri arasında hatırı sayılır bir bölgesel güç rekabetinden söz etmek yanlış olmayacaktır. Bu nedenle Yemen'deki Husiler'e karşı kurulan Onlu Koalisyon belirttiğimiz rekabetin ve Arap dünyasındaki liderlik sorununun bir parçası olarak da kabul edilebilir. Kurulan koalisyonun Yemen'in yanı sıra Suudi Arabistan'ın Arap dünyası liderliğine oynamasının ve bölgesel güç potansiyelini pekiştirmek istemesinin sonucu olarak da okunması gerekmektedir. Aslında İran'ın bölgedeki nüfuzunun artması Arap ülkeleri arasındaki liderlik gereksinimini artırmaktadır.

b. Onlu Koalisyon'a Suudi Arabistan öncülük etse de Arap liderlerinin kendi kamuoyundaki prestij kaybını ve özgüvenini tazelemesi anlamını da taşımaktadır. Mısır'ın Şarm el-Seyh kentinde düzenlenen 26. Arap Zirvesinde Suudi Arabistan Kralı Salman Bin Abdulaziz el-Suud'un konuşması sırasında koalisyonun bir Arap kararı olduğu vurgusu dikkat çekiciydi. Dolayısıyla Onlu Koalisyon her ne kadar Yemen'deki Husiler'e ve İran'ın bölgedeki nüfuzuna karşı kurulmuş olsa da Arap camiasının bölgesel siyasetini dizaynı için önemli bir fırsat olarak ortaya çıkmaktadır. Söz konusu koalisyonun üç temel özelliği vardır. Birincisi İran'ın Bağdat, Şam, Beyrut ve Sanaa'daki nüfuzuna yönelik bölgesel bir Arap uyarısını çağırıştırılmaktadır. İkincisi, Arap dünyasının bölgesel ve küresel mahfildeki bulanık politikalarının netleşmesidir. Diğerisi ise, başta Suudi Arabistan ve Körfez/ Arap ülkelerinin ABD'ye ve Batılı ülkelerin Orta Doğu bölgesindeki politikalarına güvenin azalmasıdır. Başka bir ifadeyle İran'ın bölgesel nüfuzunun önlenmesi konusunda Suudi Arabistan'ın sürekli Amerikan yönetimine şikâyet ve telkinde bulunmasına rağmen herhangi bir somut adım atılmaması ve hatta tam tersi Başkan Barack Obama'nın Tahran ile nükleer müzakere masasına oturması Körfez-Amerikan ilişkilerine olumsuz yansımaktadır. (Semin, 2015:4-5)

2010 yılında hükümetle Husiler arasında ateşkes imzalsan da bölgede saldırılar hala günümüze kadar süregelmiştir. Suudi Arabistan öncülüğündeki koalisyon uçakları 20 Ocak 2019 yılında, başkent Sana'ya hava saldırısı düzenleyerek Şii Husilerin kontrolündeki yedi askeri hedefi vurmuştur. Bombardıman, son bir yılda yaşanan en şiddetli hava saldırısıdır. Fas'ın bunun üzerine Suudi Arabistan liderliğindeki koalisyondan çekileceği, askeri faaliyetlere ve bakan düzeyindeki toplantılara katılmayacağını iddia edilmiştir. Yemen'de kullanılan Fransız ekipmanları arasında, AS-532 Cougar helikopterleri, AMX 30 tankları da bulunuyor. (Suudi Arabistan Fransız Silahlarıyla Yemen'i Vuruyor, **Euronews**, 15.04.2019)

Yemenlilerin temel endişeleri ordunun saldırılar sonunda tamamen etkisiz hale gelmesi ve bu durumda El-Kaide veya benzeri yapıların Irak örneğinde olduğu gibi bir saldırıya girişmeleri halinde mücadele edecek kapasiteye sahip olmayabilecekleriydi. (Arı,2017:535)

Burada Suudi ve koalisyon güçlerinin askeri, hava, deniz ve teknolojik üstünlüğüne rağmen Husi gerillalarına karşı başarılı olamamasının nedeni bölgenin coğrafi olarak çok dağlık, parçalı, karışık olması; ayrıca ideolojik, profesyonel ordu ve savaş konusunda Suudilerin ve Birleşik Arap ordusunun zaaf göstermesi, Husilerin ise kendi toprak ve vatanlarını savunmalarını ise daha organize olmaları, kararlı hareket etmeleri, ideolojik-etnik dayanışma faktörleri ve İran faktörü olarak açıklayabiliriz. Ayrıca eski devlet başkanı Salih ve taraflarının da Husi karşıtı iken Husilerle birlikte hareket ediyor olması Yemen resmi devlet ve hükümetini iç kamuoyunda ve uluslararası kamuoyunda siyaseten zaafa uğratmaktadır. Bu süreçte başarısız bir devlet görüntüsü veren Yemen iç savaşla bölgesel ve küresel güçlerin vekalet savaşı arenasına dönmüş görünmekte, en büyük zafiyet ve mağduriyeti fakirlik, açlık, yoksulluk kıskacındaki Yemen halkı yani siviller kadın, çocuk, yaşlı bütün ülke bir savaş, kaos ve çatışmalarla istikrarsızlığa sürüklendiği görülmektedir. BM yaşanması "an meselesi" olan açlık krizinden ülke nüfusunun neredeyse yarısına tekabül eden 14 milyon kişinin etkileneceğini söylemektedir. (Bir insanlık dramı: Yemen'de 'görülmemiş açlık' kapıda, **Euronews**, 28.10.2018)

Suudi Arabistan açısından bakıldığında sorun sınır güvenliği olmaktadır. Suudi yetkililere göre Yemen'in nüfuzunu arttırmak yoluyla bölgede istikrarsızlık sağlamaya çalışan İran, bölgede hegemonya kurmak için Hizbullah'ı nasıl kullanmaktaysa Yemen'de de el-Kaide ve Husi isyancılarını aynı şekilde kullanmak istemektedir. (Oktav,2011:165)

ABD'de Trump'ın başkan olmasıyla beraber Yemen politikasında da daha aktif olmak istediği sanılmışsa da sadece el Kaide unsurlarını hedef alan operasyonlarda artış olmuştur. (Arı, 2017: 536) Husilerle bir iç savaşta olan Suudi Arabistan'a başlangıçta desteği keseceğini bildiren ABD olmuştur. 2018'in aralık ayında, Yemen'de Suudi Arabistan'ın koalisyonuna destek vereceklerini bildiren ABD'de; bir sene sonra devam eden savaşta, 14 Şubat 2019'da Suudi Arabistan'a verdiği askeri desteği kesmesini öngören yasa, Temsilciler Meclisi'nde 117 hayır oyuna karşı 248 evet oyu olarak onaylanmıştır. Tasarıda, Trump yönetiminin, El Kaide ile savaşmadıkları sürece Yemen'deki tüm birliklerin ve Suudi Arabistan öncülüğündeki hava saldırılarına verilen desteğin 30 gün içinde bitirilmesi öngörülmüştür. (Temsilciler Meclisi, ABD'nin

Yemen’de Suudilere verdiği askeri desteği kesmeyi onayladı, **Sputnik**, 14.02.2019) Suudi Arabistan’ı en çok kaygılandıran gelişme hiç kuşku yok ki İran’ın nükleer güç olarak bölgede gittikçe güçlenmesi ve güç dengesini kendi lehine çevirmesidir. (Oktav,2011:173)

Husi çatışmaları, bir iç çatışma olmaktan da öteye giderek, ülke dışında pek çok ülkenin de bu çatışmalara siyasi ve mali finansör olmasına neden olmuştur. Çatışmalar ülkede rejim tartışmalarını da etkileyerek, hükümetin Husilerin 1962’den de önceki imamiyet sistemine geri dönmek istemeleri ile Husiler hükümet tarafından suçlanmıştır. Görüldüğü üzere, geçmişteki kralcı-cumhuriyetçi ayrılığı henüz sona ermemiş, hükümetin ordusuna rağmen, Husilerin karşısında güçsüz düşmeleri, devletin görüldüğü kadar güçlü olmadığını kanıtlamıştır. Bu durum, sert muhalefet yapmak isteyen grupları ve ülkeleri de umutlandırmıştır.

2.4.5. Gelecekte Yemen

Günümüzde, Yemen’e yönelik ileride öngörülen durumlar şu şekilde sıralanabilir:

Bunların ilki Yemen’e yönelik Onlu İttifakın başarısız olmasıdır ki bununla birlikte Yemen’i daha geniş bir halk ayaklanmasıyla daha zor bir iç savaşın beklediğinin habercisidir. ABD’nin Yemen Koalisyon desteğini çeken tasarımı kabul etmesi bu öngörülerini diğerlerinden daha güçlü kılmaktadır ancak yakın zamanlarda Suudi Arabistan’ın ABD’nin bu kararına rağmen Sanaa’ya hava harekâtı düzenlemesi, Suudi Arabistan için Yemen’in ne kadar önemli bir güvenlik koridoru olduğunu bizlere göstermektedir.

Bu bağlamda, Suudi Arabistan’ın askeri teknolojik üstünlüğü olmasına rağmen, İran’ın savaşma organizasyon, militar garablarıyla Yemen’deki Husilerle iş birliği ve Yemen coğrafyasının oldukça dağlık, kırsal bölgelerinde etkili olduğu görülmektedir. El Kaide ya da İşid gibi intihar terör eylemlerine karşı Yemen üzerinde Suudi Arabistan’a, şehirlere füze saldırıları gerçekleştirilmektedir.

Basında sık sık Yemen’den Suudi Arabistan’ın savaşı bütün teknolojik üstünlüğe sahip olmasına rağmen kaybedilmekte olduğu şeklinde yorumlar yapılmaktadır. Ayrıca savaşın Yemen’de Husi bölgesinden Suudi Arabistan’a füze saldırıları gerçekleştirmekte, buradan da İran’ın Lübnan, Filistin, Suriye ve Irak ve en son olarak Yemen’deki askeri desteğinin stratejik ve kendi rejiminin varlık mücadelesinden hayati çıkarları için herşeyi göze almaktan çekinmeyeceği mesajını vermektedir.

Öngörülerden diğeri, Yemen’de de mezhepsel ve kabileci bir iç yapılanma başlama riskidir ki Libya bunun en iyi örneğidir ve bu aslında iç savaşın da bir bölünmecisi sebebidir. Yemen zaten hali hazırda mezhepsel bir ayrıma tabiidir. Daha da bölünmesi, ülkede iç savaşın hiç bitmeyeceği sinyalleri verebilir.

Öngörülerin bir diğeri, Husiler, Suudi hava operasyonlarına karşı Suudi Arabistan’a karşı olan kabileleri, devletleri ve Zeydiler’in çoğunu yanına çekerek kara isyanlarını başlatabilecek bir cepheleşme yaşanıp yaşanmayacağıdır. Ancak bu cepheleşme hem maliyeti yüksek olacağı için hem de İran’ın zaten yalnızcılık politikası izlediği bir sorun olarak Yemen’de bu öngörüye doğrulayamazlar. Körfez/Arap ülkelerinin toprak sahasını

saldırıya açacağı için petrol fiyatlarının yükselme riskini göze alamazlar. Ayrıca böyle büyük bir cepheleşme, uluslararası toplumun kamuoyunda dikkatini çekerek daha kapsamlı bir çatışmaya hatta bu fırsatı bekleyen Batılı güçler için iç savaşa el koymaya dahi neden olabilir.

Suudi Arabistan'daki Aramco rafineri ve petrol tesislerine yapılan İran destekli Yemen Husi bölgesinden füzelı, dronelu saldırılar Suudi Arabistan'ı bölgesel, küresel güçleri şaşırtmış ve şok etkisi yaratmıştır. Yakın zamanda bu saldırı sonrası Husilerle hükümet güçlerinin kabinede eşit temsil şeklinde bir anlaşma yapıldığı duyurulmuştur. İran'ın bu anlaşmaya sıcak bakmadığı söylense de Lübnan, Irak, Suriye, Suudi Arabistan, Bahreyn vd. bölge ülkelerinin de İran'ın Şii ve dini jeopolitiğı kullanmada mahir ve etkin olduğu görölmektedir.

Yemen’de yaşanan iç savaş komşu bölge ve küresel güçlerin de katılımı ile ülkede yaşayan sivil, kadın, çocukların tarafların sorumsuz yaklaşımıyla göçmenlik, mültecilik ve sığınmacılığa varan büyük bir insani krize dönüşmüştür. İran’ın tek başına onlu koalisyonu karşı askeri bir cepheleşmede tek başına ayakta durması çok zordur. Aslında İran, ortak sorunu olduğunu iddia ettiği pek çok diğer sorunlu Müslüman coğrafyalarda olduğu gibi yalnız hareket etmektedir. Olası bir savaşta, İran’ın askeri maliyeti ve ekonomik kayıpları diğer devletlerin yanında oldukça karşılanması zor kalacağından böyle bir oyun teorisine çok yönlü, çok cepheli farklı bölge ve coğrafyalarda girmeyeceği ve Yemen’deki iç savaşta İran’ın bu riski alamayacağı açıktır. Bu yüzden Yemen’i bir güvenlik koridoru olarak görmeye devam edip, koridorun karşı kıyısındaki devletlerle daha iyi ve sık (mekik) bir diplomasi ağı kurmasına ihtiyacı vardır.

2.5. Coğrafi ve Demografik Etmenler

Tarih faktöründen sonra, coğrafyası ve nüfus özellikleri Yemen iç savaşını tetikleyen ikincil faktörlerdendir. Bu bölümde, Yemen'in coğrafi ve nüfus özelliklerinden bahsedilerek, iç savaşı nasıl tetiklediği üzerinde durulacaktır.

2.5.1.Yemen'in coğrafi özellikleri

Şekil 1. Yemen Devleti Siyasi Haritası

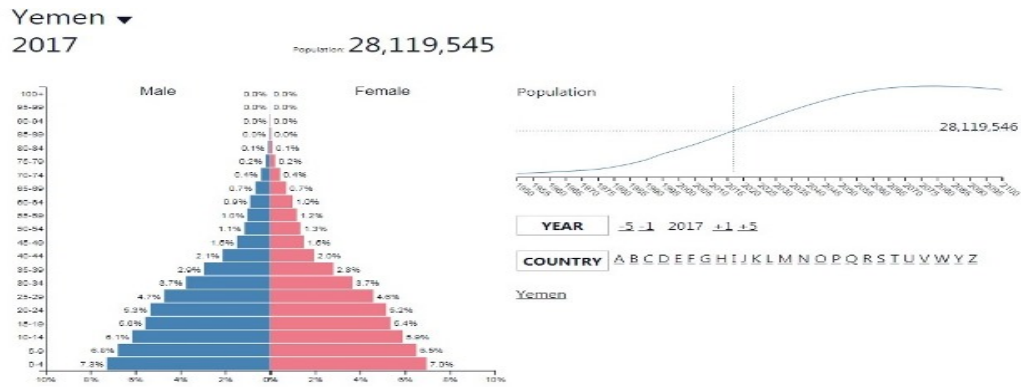
Kaynak: <https://www.maps.com/yemen-political-wall-map.html>

Kuzeyinde Suudi Arabistan, güneyinde Aden Körfezi, batısında Kızıldeniz ve doğusunda Umman arasında konuşlanmış Yemen, Arabistan'ın güney batı ucunda yer almaktadır. Yemen'in güneyde, Umman Denizi ve Aden Körfezi'ne kıyıları olması neticesinde ülke güneyde, açık denizlere bitişik bir bölgedir. Ülke Doğu Afrika ile Arabistan kıyısında boğaz şeklini alan bir geçit gibidir. Kızıldeniz boyunca, batıda bir hat çizincesine, Yemen Mısır, Sudan, Somali ve Eritre ile Afrika'ya uzanmaktadır. Ülke, Afrika ve Arabistan'a aynı anda komşu olarak kültürlerin birbirleriyle kavuştuğu bir coğrafyadadır. Arap kültürü ve Afrika kültürünün birbirini kucakladığı bölge oldukça büyük bir jeostratejik ve jeopolitik öneme sahiptir. Yapısal olarak sert bir temel üzerine oturmuş olmakla beraber tektonik hareketler bakımından tamamen sakin bir bölge değildir. (TDV Ansiklopedisi, 2019)

Güney uç noktada, Somali ile Aden Körfezi'ni paylaşan Yemen, güneyinde Aden Körfezi ile Hint Okyanusu'na açılmaktadır. Haritada Yemen'i incelediğimizde, batıda Kızıldeniz ve Suudi Arabistan ile Somali'nin arasında konuşlanmış olan ülkenin Kızıldeniz ve Hint Okyanusu'nu birbirine bağlaması nedeniyle petrol yolu güvenliği için oldukça öneme sahip olduğu görülür. Yemen'de yaşanan insanlık krizi petrol piyasasında da endişeye sebep olmuştur. (Petrol savaşlarının yeni sahası: Yemen, **Sputnik**, 20.03.2015) Bab'ül Mendeboğazı, Aden Körfezi'ni Kızıldeniz' bağlayan, Afrika Boynuzu ve Ortadoğu arasında Akdeniz ve Hint Okyanusu'na uzanan Hürmüz Boğazı ve İstanbul Boğazı gibi önem taşımaktadır. (Açıklan vd., 2010:19)

2.5.2.Yemen'in nüfus özellikleri

Şekil 2. 2017 Senesi Yemen Nüfus Dağılımı Diagramı

Kaynak: <https://www.populationpyramid.net/yemen/2017/>

2017 verilerine göre 28,119,545 nüfusu ile Yemen bölgenin en hızlı artan nüfus coğrafyalarından biridir. Nüfusunun yaklaşık %99'unu Müslümanlar (%70 Şafii-Sünni, %30 Zeydi-Şii) ve %1'ini Musevi, Hristiyanlar ve Hindular oluşturur. (Açıklan vd., 2010:60) Güney Asya ve Avrupalılar ile Afrikalıların da ikamet ettiği ülke, Arap ağırlıklı bir Arap ülkesidir. El Tavra (resmi günlük gazete), ülkede medya oldukça aktif olup Yemen Times ve Yemen Observer gibi özel sektör tarafından yayımlanan haftalık gazetelerin yanında El Tavra gibi resmi bir günlük gazete de mevcuttur ki Yemen

Cumhuriyeti Televizyonu ve Yemen Cumhuriyeti Radyosu gibi resmi medya kuruluşları, görsel ve işitsel medyada halen etkinliklerini sürdürmektedir. (Ülke profili: Yemen, **Al Jazeera**, 11.10.2014)

Ülkenin demografik olarak yaşadığı en büyük sorunlardan ilki nüfusun hızlı artmasıdır. Yıllık %3,5 nüfus artış hızı oranı ile Yemen dünyada en hızlı nüfusu artan ülkeler arasındadır. Nüfusun okuma-yazma bilmemesi ve Yemen nüfusunun üçte ikisinin 24 yaşın altında seyretmesi ülkenin bir diğer demografik sorunudur. Eğitim ve kamu hizmeti olanaklarının yetersizliği düşünüldüğünde, istihdamın yetersiz olması ve okur-yazar kitlenin azalması ile ülkedeki kamusal hizmetinin kalite standartlarının altında olması çok normaldir. Ülkede yaşanan insanlık krizi, hastane hizmetleri gibi en önemli kamusal hizmetleri durduran dramatik boyutlara ulaşmıştır öyle ki koalisyon 2016 yılında bir hastaneyi bombalamıştır. (Yemen’de Suudi Arabistan önderliğindeki koalisyonun hava saldırısında bu kez bir hastane vuruldu, **Euronews**, 15.08.2016)

Ülkede aşiret sistemlerinin demografik yapı içinde önemi büyüktür. Kuzeyde Haşid, orta Yemen’de Bekil ve güney Yemen’de Medhe aşiretlerinden oluşan ülke nüfusunda aşiretleşmenin sosyal statü edinmede yeri önemlidir ve Modern Yemen’e geçişte ülke bu yüzden zorluklar yaşamaktadır. Bu bağlamda, aşiret yapılanmasını daha iyi idrak edebilme adına Suudi Arabistan İkinci Velihaht Prensi Muhammed 2017 yılında Yemenli aşiret liderleriyle bir araya gelmiştir, siyaset uzmanlarına göre bu bir nevi "aşiret açılımı" anlamı taşımaktadır. (Suudi Arabistan'ın Yemen'de 'aşiret açılımı', **AA Dünya**, 13.04.2017)

İşsizlik ve eğitimsizlik, gençleri başta dilencilik olmak üzere, çeşitli suç örgütlenmelerine kadar itebilmektedir. Ekonomik krizler, küresel rekabet içinde yer alamama, yolsuzluklar gibi ekonomik sorunlar neticesinde ülkedeki işsizlik oranı %35’tir ve nüfusun %45’i fakirlik sınırının altında yaşamaya çalışmaktadır. Yemen’de devam eden iç savaş nedeniyle bu oran 2018 yılında, %80’e ulaşmış durumdadır. Nüfusun %40’ının geliri olmadığı ülkede açlık her geçen gün daha çok yayılmaktadır. (Yemen’de insanlar açlıktan ölüyor, **Yeni Asya**, 24.11.2018)

2.6. Siyasal Etmenler

Siyasal öğeler, Yemen İç Savaşı’nın ortaya çıkmasındaki en önemli etkenlerdendir. Yemen’de modern devletçilik geleneğinin yetersiz oluşu, siyasetle ilgilenmeyen eğitimsiz, yoksul ve işsiz pasif halk ve kamuoyunun oluşması ülkede modern ve kaliteli bir kamu kurumsallaşmasını engellemiştir.

Öte yandan terörizm, ülkedeki bu kadar sorunlu demografik yapıyı daha da çökerten bir faktör olarak göze çarpmaktadır.

2.6.1. Modern devletçilik geleneğinin yetersizliği, pasif halk ve kamuoyu

Geleneksel devlet yapısı ve Zeydi-Sünni çekişmesi ile ülkenin içerisinde bulunduğu bölünmüşlük, Yemen’de modern devletçilik anlayışının gelişmesine engel olmuştur. İmamîyet dönemlerinde dahi modern bir devlet kurumsallaşmasının oluşamaması, modern devlet geleneğinden çok bir oligarşiyi Yemen’de üstün kılmıştır. İmanın yakın çevresi akrabalık ve menfaat halkaları ile devlete sadakat duymuşlardır. 1962’de gelişen

kurumlar ise yeterli moderniteyi sağlayamamış, vergiler, askerlik gibi konularda modern devlet anlayışına geçilememiştir. Okullar gibi kamu hizmetlerinin en sık ve uğrak noktaları dahil bombalanmaktadır. (Yemen'deki hava saldırısında okul otobüsü vuruldu, **DW**, 09.08.2018)

Modern politikaları uygulayacak devlet adamlarının yetersizliği de başka bir faktördür. Pek çok unsur neticesinde değişen olumlu bir gidişatın olmaması, Yemen'i günden güne bölmüştür. Öncelikle bu bölünme, mezhepsel, dinsel, kültürel ve tarihsel arka planda cereyan etmiştir. Ülkede pek çok farklı aşiretin ve iki farklı mezhebin bulunması bölünmeyi derinden etkilemiştir. Yerel aşiretlerin modern devlette istediği yere ulaşamaması sonucu pek çok isyan ve ayaklanma süregelmıştır. Bütün bu hukuksuzluk, otorite boşluğu, yokluk, yoksulluk ortamında aşırı görüşler kolayca filizlenip yayılabilmektedir. (Yemen'de neler oluyor? **BBC News**, 04.01. 2010)

Yemen'de güçlü bir merkezi otoritenin bulunmaması da bir diğer faktördür. Ancak merkezi otoritenin hemen güçlendirilmesi ülkede diktatöryel bir yapı ortaya çıkarabilir. Demokratikleşme çabası içerisinde olan Yemen'i istikrar yerine çatışmaya sürükleyebileceğinden öncelikle hükümetin ve merkezi güçlerin halk ve aşiretler gözünde güçlü ve etkin bir siyaset sürmesi gerekmektedir.

Öte yandan Yemen'de halkın demokrasiye katılımı da işsizlik, eğitimsizlik, fakirlik ve yolsuzluklarla sağlıklı bir şekilde ilerleyememektedir. Pasif halk ve kamuoyu neticesinde El Kaide gibi terör örgütlerinin bölgede ihtilaf çıkartmaları gün be gün gündeme gelmiştir. Başta ABD ve Yemen hükümetinin El Kaide karşıtı operasyonları bu sebeplerden ötürü başarısızlıkla sonuçlanmaktadır. Öte yandan kimi zaman ABD, El Kaide bahanesiyle sivilleri hedef almakta ve vurmaktadır. (ABD Yemen'de El Kaide bahanesi ile sivilleri vurdu, **Akşam**, 31.01.2019)

Yemen'de halkın bu kadar yoksul, fakir ve işsiz olması karşısında, bölgede ülke en çok askeri harcama yapan ülkelerden biridir. Geçmişte birçok darbe, suikast ve ayaklanmaları düşündüğümüzde güvenlik ikilemleri anlaşılabilir. Diğer Ortadoğu ülkelerinin aksine askeri harcamalar Yemen'de silah alımı yerine personel gideri olarak karşılanmaktadır. Öte yandan özel sektörle ilgili istihdam arayışları da sürmektedir. Bu bağlamda, yeni petrol kuyuları bulunurken, Cevf ili valisi Muhammed Salim bin Abbud, Suudi Arabistan'ın işbirliği ile bölgede 4 yeni petrol kuyusu bulunduğunu açıklamıştır. (Yemen'de 4 yeni petrol kuyusu, **Enerji Günlüğü**, 03.09.2013)

Yemen'de ülkede genelde tek partili asker kökenli darbe geleneğinden kaynaklı otoriter bir yönetim olması yüzünden modernist ulusal bir siyasal cumhuriyet rejimi kurulamamıştır. Dolayısıyla güçlü bir idari ve bürokratik yapı kurulamaması söz konusudur. Bunun nedeni siyasal sistemin daha iyi yönetilmesini sağlayacak kamusal-özel alan ayrımının yerleşik bir hukuki – siyasi düzen kurulmadığından onu yönetmeye aday alternatif siyasi gruplar demokratik bir seçim sistemiyle iktidarı denetleyecek hem elit üst düzey hem de güçlü orta sınıf oluşmaması, eğitim sisteminin ve siyasal iktidarın zayıf ve istikrarsız olmasından dolayıdır. Ayrıca; monarşi, cumhuriyet ve komünist-sosyalist bir sömürge geçmişi ve postkolonyal kültüre sahip iki ayrı Yemen'in birleşmesi siyasal yapı ve siyasal kültür anlamında ayrı bir sorunlar kümesi getirmiştir. Dış

politikadaki önemli hatalar ekonomik ve iç sorunlarla birleşince etnik, kabilesel, dini, ideolojik ve mezhepsel çatışmalara dönüşecek ortak bir ulus, devlet ve millet inşaaı ülkesel ve ulusal kimlik inşaaarı başarısız görünmektedir.

2.6.2. Terörizm ve El Kaide

Yemen'in dünya kamuoyunda adının açlık, işsizlik, fakirlik, terör ve çatışmalarla anılması başta turizm olmak üzere, ülkeye yapılacak dış yatırımların engellenmesi sonucunu ortaya çıkarmıştır.

Bunlardan en önemlisi, El Kaide'nin ülke içerisindeki ilerlemesidir. İlk kez 1992 yılında ABD askerlerine saldıran El Kaide, bölgede varlığını böylece başlatmış oluyordu. Ancak bölgede El Kaide'nin tarihi daha eskidir ve 1979'daki Sovyetlerin Afganistan işgalini İslamiyet karşıtlığı olarak kavrayan El Kaide 1988'de kurulmuştur. Savaş bitmiş ve El Kaide Afganistan'da daha erken kurulmuştur. Bölge, El Kaide tarafından güvenli bölge olarak adlandırılmaktaydı. Diğer körfez ülkelerinde barınamayanlar için bir üs niteliği taşıyan Yemen, Mısır, Suudi Arabistan gibi zengin ülkelere yakınlığıyla hem de İsrail gibi Amerika'ya yakın ülkelere yakınlığıyla El Kaide açısından coğrafi bir avantajdı. (Açıkalın vd., 2010:104) 2019 yılında Yemen'de El Kaide tarafından ülkenin güneyinde gerçekleştirilen saldırıda en az 19 asker hayatını kaybetmiştir. (Son dakika... Yemen'de El Kaide saldırısı: 19 ölü, **CNN Türk**, 02.08.2019)

2006 yılında Guatanamo'da serbest bırakılanların ve Suudi rehabilitasyon merkezinden kaçanların Yemen El Kaidesine katılması, o dönem Cumhuriyetçilerin Obama'ya bir dış politika eleştirisi olmuştur. 2009 yılında, Yemen El-Kaide militanları, Suudi El Kaidesi ile birleştiklerini ve Arap Yarım Adası'nda kurulduklarını duyurmuşlardır. 2009'daki Kuzeybatı Hava Yolları uçağına düzenlenen saldırı ile ABD dikkatini Yemen El Kaidesi'ne yöneltmiştir. 2015 yılında El Kaide örgütünün Arap Yarımadası'ndaki kolunun lideri Nasir El Vuheyşi, ABD'nin Yemen'de bir insansız hava aracı (İHA) ile düzenlediği saldırıda öldürülmüştür. (El Kaide'nin Arap Yarımadası'ndaki lideri El Vuheyşi öldürüldü, **BBC Türkçe**, 16.06.2015)

26 Nisan 2010'da İngiltere'nin Sana'daki büyük elçilik konvoyuna bombalı saldırı düzenlenmiş, büyükelçi ve yanındakiler yara almadan kurtulmuştur. (Yemende İngiliz Elçilik Konvoyuna Saldırı, **Euronews**, 26.04.2010)

11 Eylül sonrası ABD'nin Yemen'de El Kaide ile mücadelesi, Yemen'e doğrudan girmek yerine, Yemen hükümet güçlerinin kuvvetlendirilmesi politikası gütmesine neden olmuştur. Yemen'deki sekiz muhalif partinin altısının birleştirerek oluşturduğu Ortak Partiler buluşması başkanlığını yapan El-Hak Partisi'nin genel sekreteri Zaid kendisiyle yapılan bir röportajda, ülkenin askeri kurumlarında da cihad düşüncesiyle eğitim verildiğini ve ülkedeki genel söylemin de El-Kaide ideolojisini desteklediğini söylemiştir. (Açıkalın vd.,2010:107) Zaid'e göre hükümet iflas ettiği için, El Kaide ülkedeki ikinci büyük gücü temsil etmekteydi ve polisten güvenlik örgütlerine her alana sızmış bir örgüttür.

2.7. Dini Öğeler

Yemen İç Savaşı'nı tetikleyen öğelerin en önemlilerinden bir tanesi de ülkede birbirine yakın demografik büyüklükleri olan iki farklı mezhebin aynı coğrafya üzerinde yaşıyor oluşudur. Bugün Yemen'de %60 Sünni çoğunluğa karşı %40 Zeydi vatandaş bulunmaktadır. (Domazeti:2019) Mezhepsel ayrılıklar, tarihten bu yana çatışma ve iç savaşları önlememiş bilakis, arttırmıştır. Bu açıdan Zeydiliğin incelenmesi önemlidir.

2.7.1. Zeydilik

Yemen İç Savaşı'nın çıkmasında en belirleyici etkenlerden biri ülke üzerinde Suudi Arabistan ve İran'ın bitmez rekabetidir. Bu rekabet kaynağını dini öğelerden almaktadır. İran'da süren Şiilik mezhebinden etkilenen ve Şiiliğin bir kolu olan Zeydilik inancı, Husilerin bölgede devamlı güçlenip isyan çıkartmasına etkili olmuştur. Zeydilerin yanı sıra Sünnilerin de Yemen tarihinde önemli bir yer tuttukları görülmektedir ki Sünniler tarih boyunca özellikle Güney Yemen'de hâkim kültür olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir. (Gökalp, 2013:95)

Zeydilik inancı, Batı'da Beşciler olarak da bilinen Zeyd bin Ali'nin takipçileri olan Şii mezhebinden ileri gelmektedir. İlk Zeydi devleti, M.S. 864 yılında Alaviler tarafından Taberistan'da kurulmuştur. Liderlerinin Samaniler tarafından öldürülmesinden sonra Gilan'da tekrar kurulmuş ve 12. Yüzyıla kadar devam etmiştir. (Zeydilik nedir? **Time Türk**,14.11.2017)

Bu fıkhnın takipçileri, diğer mezheplerden imamiyet noktasında ayrılırlar ki ilk dört imamı kabul etmekle birlikte, Hz. Ali (R.A) sonrasında gelen imamları kabul etmemektedirler şöyle ki, Hz. Hüseyin'in (R.A) oğlu dördüncü imam Ali Zeyn El-Abidin'i kabul etmekle birlikte ondan sonraki beşinci imam Muhammed El-Bakır yerine, Ali Zeyn El-Abidin'in oğlu Zeyd bin Ali'yi imam kabul etmişlerdir. Bunda Zeyd bin Ali'nin Hz. Hüseyin'in (R.A) soyuna dayanması inancı yatmaktadır. Hz. Ali'nin (R.A) soyundan bir erkek olması gerekliliği, imamiyette kesin bir şart olmamakla birlikte, yeni imamiyetin babadan oğula geçmesi gibi bir şart da yoktur. Hz. Muhammed'i (S.A.V) peygamber kabul ederlerken, Ali bin Ebu Talib 1. İmam, Hasan bin Ali ikinci imam, Hüseyin bin Ali üçüncü imam, Ali bin Hüseyin (Ali Zeynel Abidin) dördüncü imam ve Zeyd bin Ali eş-Şehid beşinci imamdır. Zeydiyye diğer Şii fırkaları gibi imâmeti de mezhep esasları arasında sayar. (TDV Ansiklopedisi,2019, parag.1/Görüşleri)

İran'ın on iki imam ideolojisine uzak olan bu mezhep, Sünnilerle de benzerlikler gösterir. Hz. Ali (R.A) öncesi imamları kabul etmeleri, Zeydiliği Sünnilere yakınlaştırmıştır. Abdest ve ezan okuma gibi farklılıkları olsa da Sünnilerin camilerinde namaz kılmaları ile Sünni-Zeydi ayrılığının çok fazla olmaması iki mezhep arasında olumlu etkenlerdendir. Zeydî kelâmcıları Ali'nin imâmetini Kitap, Sünnet ve Ehl-i beyt'in icmâi ile delillendirmektedir. (TDV Ansiklopedisi,2019, parag.1/İmamet)

Suudiler Zeydiliğin devamı olarak Emevi ve Abbasi kültürlerinin veliahtı olarak bölgede görülürken, Zeydilik Suudi Arabistan tarafından Yemen'de İran Şiasının işbirlikçisi olarak algılanmakta ve Suudi Arabistan ile Birleşik Arap Emirlikleri bölgenin İran nüfuzuna girmemesi için askeri seçenekleri tercih etmektedir.

Süreç içerisinde İran ve Hizbullah ile temas kurdukları ve İran'ın nüfuzunun Husi gruplar içerisinde artmaya başladığı görülmüştür ki bu durum Zeydi Husilerin İran'ın Devrimci Şia (Devrimci İmamiyye/ Kum ekolü) ideolojisi içerisinde erimeleri endişelerini artırmıştır ancak Husilerin bölgede yürüttükleri savaşta İran'ın desteği olmadan da ayakta kalabilecekleri ve güçlü bir aktör olarak var olabilecekleri tezleri de savunulmaktadır. (Gökalp, 2013:105)

Bu bağlamda Yemen'deki iç savaş etkileyen nedenleri sadece dini değil aynı zamanda siyasi, sosyal, kabilesel, modern ulus devletin inşasındaki başarısızlık, demokratikleşme eksikliği olarak görmek gerekir.

2.8. Ekonomik Etmenler

Son olarak Yemen'de iç savaş çıkması ve savaşın tırmanmasının bir diğer nedeni ise ekonomiktir.

Az gelişmiş ve tekelci ekonomi, kadınların ve gençlerin çalışmaması, enerji kaynaklarındaki kıt işletim, işsizlik ve fakirlik iç savaş tetikleyen unsurların başında gelmektedir.

2.8.1. Az gelişmiş ve tekelci ekonomi

Yemen'de diğer fakir ve az gelişmiş ülkelerdeki gibi ekonomik sermayenin belirli grupların elinde olması, ekonomik bilginin azlığı, sermayedarların daha çok mezhep-aile-kabile geleneği ile bir para döngüsü oluşturmaları, ekonominin gelişmesini olumsuz yönde etkilemiştir. Bu durum hem ekonomik döngünün dinamizmini azaltmakta hem de gayrisafi milli hasılanın adaletsiz dağılımına neden olmaktadır. Zengin kitlesi azalınca, siyasi ve sosyal sorunların da dengesizliği tartışmasıdır.

Yemen'de hala orta sınıf güçlenememesi, ekonomik faaliyetlerin hızla kitleler halinde toplumun diğer kesimine yayılmasını güçleştirirken ekonominin yönlendirdiği politikalar uzlaşmadan çok çatışma odaklı hale bürünmüştür. Bu durum ülkenin başta Mısır ve Suudi Arabistan olmak üzere diğer ülkelerin nüfuzu altına girmesini beraberinde getirmiştir. (Mercan, 2014:32) Zengin yer altı kaynakları, verimli tarım alanları ve Aden Körfezi ile Kızıl Deniz sayesinde deniz ulaşım ve ticaret trafiğinin oldukça merkezi bir konumunda yer almasına rağmen ülkenin yapısal ve uzun süreli sorunları bu kaynaklardan istifade edilememesine neden olmuştur. (Mercan,2014:32)

Yemen'de ekonomik istikrarsızlık da ayrı bir sorun oluşturmaktadır. Ülke, istikrar endeksinde en başarısız ülkelerden biridir. Küresel Barış Endeksi'nde Yemen son 14 ülke arasında durumu en kritik olanlar arasındadır ve 2018 yılı itibariyle indeksi 3.412 oranındadır. (www.countryeconomy.com, 2019)

Yemen'de alt yapının da,- enerji yolları, yolların güvenliği ve kapasitesi, ulaşım ve iletişim araçlarındaki çeşitlilik-, ekonomi için büyük bir sorun olduğu söylenebilir. 2014 itibariyle, ülkenin %30'una yakın bir oranda elektrik yoktur. (www.tradingeconomics.com,2019)

Komşuları ile kıyaslandığında, alt yapı için yeterli özen ve harcama yapılmamıştır. Özellikle Suudi Arabistan ve Umman kıyaslandığında, ülkede ciddi alt yapı yetersizlikleri

göze çarpmaktadır.Ülkedeki su sorunu, bölgede birincil öneme sahip konulardan biridir. Ortadoğu bölgesinde en çok susuzluk çeken ülke Yemen'dir. Yoğun nüfusu da eklenince susuzluk ve altyapı yetersizlikleri ülkeyi hayat standartlarında zorlamaktadır. Yağmur yağma oranı azdır, su kanallarının kalitesizliği (açık olması) , sulama politikasının olmaması bölgede yaşam şartlarını güçsüzleştirmektedir. Ayrıca kuraklık da eklendiğinde kat bitkisi gibi bol su çeken bitkilerin üretilmesi ile Yemen su kaynakları yanlış botanik politikaların kurbanı olmaktadır. UNICEF verilerine göre, (UNICEF, 2019) Kolera ve Akut Sulu İshal (AWD) tehdidi, 2017'de hala Yemen'de yüksek orandadır. Ülke 2017'deki dünyanın en kötü salgınlarından birinden kurtulmuş olup 1.3 milyon kişiden fazlası enfekte olmuş ve 2.800'den fazla kişi ölmüştür. Çocuklar en kötü kurbanlar olmuş 2018'de, ülke genelinde 493 ölümle sonuçlanan 361.000'den fazla şüpheli vaka kaydedilmiştir. Sağlık tesislerinde iyileştirilmiş su, temizlik ve hijyen hizmetleri, bakımın kalitesini sağlamak ve hastaları ve ailelerini ziyaret etmenin yanı sıra bölgede yaşayan sağlık çalışanları ve toplulukları için enfeksiyon riskini en aza indirmek önem taşımaktadır. UNICEF 2019 verilerine göre (UNICEF,2019) Yemen'de yeni bir AWD artışı / şüpheli kolera vakalar baş göstermektedir. Ocak 2019'un sonuna kadar Ocak'tan bu yana AWD / şüpheli kolera vakalarının oranı 400.000'in üzerine çıkmıştır. Yemen'in Hudeyde kentinde çoğunluğu çocuk, bir ay içinde toplam 60 kişi dang humması ve malyardan hayatını kaybetmiştir. (Yemen'de dang humması ve malya can alıyor: 60 ölü, **TRT Haber**, 25.11.2019) Öte yandan halkın %35'i kat bitkisi (maraş otu) kullanarak hem açlıklarını bastırmakta hem de uyuşturucu etkisi yaparak toplumsal sağlığı tehdit etmektedirler.

2.8.2. İşsizlik

Şekil 3. Yemen İşsizlik Oranı Diagramı

Kaynak: <https://tr.tradingeconomics.com/yemen/unemployment-rate>

İşsizlik de Yemen İç Savaşı'nı tetikleyen en önemli unsurlardan bir tanesidir. 2018'de Yemen'deki işsiz genç nüfus ortalaması %14,74'tür. Tarım toplumu olan Yemen'in küresel iletişim ve alt yapıdan yoksun olması, fakirlik ve iş tekelinin belirli mezhep-aşiretlere geçmesi sonucunda, işsizlik ülke genelinde 2003 itibariyle %35 dolaylarına ulaşmışken, 2014'te %27'dir. (www.cia.gov, 2019)

Petrol üretiminin gün geçtikçe azalması, yeni üretim sahalarının İç Savaş yüzünden ortaya çıkamaması, bütçeyi ve işsizliği olumsuz etkilemektedir.

CIA World Factbook 2019 senesi verilerine göre (www.cia.gov,2019); Yemen, ekonomisini istikrara kavuşturmak ve büyütmek için uzun vadeli zorluklarla karşı karşıya kalan düşük gelirli bir ülkedir ve mevcut çatışma yalnızca bu sorunları daha da kötüleştirmiştir. Devam eden savaş, Yemen'in ihracatını durdurmuş, para biriminin döviz kuruna baskı yapmış, enflasyonu hızlandırmış, gıda ve yakıt ithalatını ciddi ölçüde kısıtlamış ve altyapıya büyük zarar vermiştir. Çatışma aynı zamanda ciddi bir insani kriz yaratmıştır – bölgede dünyanın en büyük kolera salgını şu anda yaklaşık 1 milyon durumdadır, 7 milyondan fazla insan kıtlık riski altındadır ve nüfusun%80'i insani yardıma muhtaç durumdadır.

Yemen, 2016 yılında Ortadoğu'da kişi başına düşen gelir sıralamasında, 21 ülkede 2,521 \$ ile 20. sırada yer almaktadır. Aynı yıl işsizlik sıralamasında bölge %17,1 ile Ortadoğu coğrafyasında 21 ülkeden 17. sırada yer alırken, enflasyon düşüklüğü açısından da Yemen büyük acılar çekmektedir. Ülke 21 Ortadoğu ülkesi içinden sondan 17. Olabilmiştir. Küresel rekabet endeksindeki konumu da aynı başarısızlıkla 2.7. ile 17. Sırada yer almaktadır. (Mac Queen, 2018:189-191)

İnsani gelişim endeksi (2016) verilerine göre Yemen 21 Ortadoğu ülkesi arasından 0.498 skorla en kötü gelişen devletlerden bir tanesidir. 160 puanla Sudan'la birlikte aşağı grupta yer alan Yemen'in sağlık başta olmak üzere pek çok insani sorunu bulunmaktadır. (Mac Queen, 2018:196-197)

Bu yeni ekonomik tehditler toplumsal stresi ve toplum ve devlet arasındaki güvensizliği arttırmaktadır. 2005 ve 2007'de Mısır'ın ekonomik bunalımı onu 2011'de Tahrir meydanlarına sürüklemiştir. Bu noktada, bölgede ve Yemen'de yaşanan sıkıntı alçak politikaların kesilmesine sebep olmuştur. Yemen ve Suriye'deki savaşlar bunu özetlemektedir. (Korany,2016:105) Arap Baharı, Müslümanlara seçimlerle yönetilme şansı vermiştir. Arap Baharı bununla birlikte İslam baharı halini almıştır. Bölgede bu açıdan İran yalnız kalmıştır ve Arap ayrılıkçılığı baş göstermiştir. (Korany, 2016:93-94)

Körfez İş birliği Konseyi (Bahreyn, Kuveyt, Umman, Katar, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri) eyaletlerinde yaklaşık 35 milyon insan yaşamaktadır. Bunlardan 13 milyonu (%37) yabancı doğumlu işçi ve aileleridir. Bu, orantılı olarak (nüfusun tahmini%85'inin yabancı olduğu Birleşik Arap Emirliklerindeki en büyük sayı ile) orantılı olarak (nüfusun yaklaşık% 85'inin doğduğu), kökenlerin (Arap işçilerinin, özellikle Yemenilerin daha büyük bir bölümü) bir demografidir. (Mac Queen, 2018:200) Petrol üreten Ortadoğu ülkeleri arasında Yemen'in sonuncu sırada yer alması başka bir başarısızlıktır. (Mac Queen, 2018:203)

Yemen'in bölgedeki en fakir ülkelerden biri olması, Ortadoğu'nun Üçüncü Dünya Ülkelerinin bir parçası olup olmadığı sorununu ortaya çıkarmıştır. Yemen ve Mısır'ın kişi başına düşen milli gelir, bebek ölüm oranları, küresel yaşam endeksi gibi verileri dikkate alındığında Ortadoğu Üçüncü Dünya ülkelerinin bir parçası haline gelmiştir. (Edwards, 2013: 82)

Yemen'in ekonomik durumu 1990'lardan beri gerilemeye devam etmektedir. Ülke yüksek enflasyon, yiyecek fiyatları ve işsizlikle boğuşmak bir yana 2010 senesinin verilerine göre ülkenin %40'ı açlık sınırında yaşamaktadır. Yemen bölgenin en fakir ülkelerinden biri olarak kalmıştır. Bu ekonomik sancıların yaşanmasında politik istikrarsızlık ve El-Kaide'nin rolü büyüktür. 2011 Arap Baharı'ndan sonra da devam eden büyüme krizleri, hastalık, ekonomik zorluklar, kolonyal ve postkolonyal toplum, Soğuk Savaş sonrası dünyanın öteki toplumlarına izolasyon gibi nedenler Yemen'i Üçüncü Dünya ülkesi kategorisine sokmuştur. Yemen'in Üçüncü Dünya ülkesi olmasında başka bir etken de politik sistemlere, hükümetlere, kurumlara ve hukuka olan uzak kurumsallaşması olmuştur. (Edwards, 2013:82)

Çatışmanın 2014 yılında başlamasından önce, Yemen, gelir için azalan petrol ve gaz kaynaklarına bağımlıydı. Petrol ve gaz kazançları, GSYİH'nın yaklaşık %25'ini ve devlet gelirinin %65'ini oluşturmaktadır. Factbook'a göre, 2015'te Yemen'in GSYH'ı 90,63 milyar dolarken, bu rakam 2016 yılında, 78,28 milyar dolara gerilerken, 2017'de çok az bir artışla 73,63 milyar dolar olmuştur. Yemen'de kişi başına düşen milli gelir, 2015'te 3.200 dolarken bu rakam, 2016'da 2.700 dolara ve 2017'de 2.500 dolara gerilemiştir. (www.cia.gov,2019) 2017'de GSYH'nın sektörel dağılımı ise şöyledir; tarım bu pastanın %20,3'ünü oluştururken, endüstri %11.8'ini, hizmet sektörü ise %67. 9'unu meydana getirmektedir. Yemen Hükümeti düzenli olarak yıllık bütçe açıkları ile karşı karşıya kalmıştır. Yemen ekonomisini, ekonominin petrol dışı sektörlerini ve dış yatırımı desteklemek için tasarlanan bir reform programı ile çeşitlendirmeye çalışılmıştır.

Temmuz 2014'te hükümet, bazı sübvansiyonları ortadan kaldırarak reform çabalarına devam etti ve Ağustos 2014'te IMF, Yemen için üç yıllık 570 milyon dolarlık Genişletilmiş Kredi Tesisi onayladı. Ancak, 2014 yılında başlayan çatışma bu reform çabalarını durdurdu ve devam eden mücadele, ülkenin ekonomik düşüşünü hızlandırmaya devam etmektedir. Eylül 2016'da Cumhurbaşkanı Hadi, Yemen Merkez Bankası ana şubesinin, hükümetinin merkez bankasının azalan kaynakları üzerinde daha fazla kontrol sahibi olabileceği Sanaa'dan Aden'e taşınmasını duyurmuş, hangi grubun ana şubeyi kontrol ettiğine bakılmaksızın, bölgede merkez bankası sistemi çalışmak için mücadele etmektedir. Yemen'in Merkez Bankası'nın ihtilaftan yaklaşık 5, 5 milyar dolar önce vermiş olduğu yurtdışı rezervleri önemsiz miktarlara düşerken, Merkez Bankası artık kritik malların ithalatını veya ülkenin döviz kurunu tam olarak destekleyemez hale gelmiştir. Ülke ayrıca artan bir likidite krizi ve artan enflasyonla karşı karşıya kalırken, özel sektör kan ağlamakta, neredeyse tüm işletmeler önemli işten çıkarmalar yapmaktadır. (www.cia.gov,2019)

Yiyeceklere ve tıbbi ekipman gibi diğer kritik ürünlere erişim, ülkedeki güvenlik sorunları nedeniyle ülke genelinde sınırlı iken Yemen'in en zenginleri için yapılan nakit transfer programı olan Sosyal Yardım Fonu artık faaliyete geçmemekte ve 2014'ün sonlarından bu yana herhangi bir ödeme yapmamaktadır.

Yemen, ekonomisini istikrara kavuşturmak için uzun süren ihtilaf sırasında ve sonrasında önemli uluslararası yardıma ihtiyaç duyacaktır. Uzun vadeli zorluklar arasında yüksek

nüfus artışı oranı, yüksek işsizlik oranı, azalan su kaynakları ve ağır gıda kıtlığı bulunmaktadır. (www.cia.gov,2019)

Worldbank 2019 verilerine göre, Yemen’de gayri safi yurtiçi hasıla, 2014’te 43.229 milyar dolarken, 2018’de 26.914 milyar dolara gerilemiştir. (www.data.worldbank.org, 2019) Toplam nüfus, 2010 yılında 23,154, 855 iken 2018 yılında 28,498,687’dir. Yaşam süresi 2010 yılında 65.549 iken 2017 yılında 66.086’ya yükselmiştir. Yemen Milli geliri ise, yıllık 2011’de 1000,080 \$ iken 2013’te 1,440 \$’a artmış ve bu oran 2018’de 960\$’a gerilemiştir.

2.8.3. Fakirlik

Fakirlik de işsizlik gibi İç Savaşı hem etkileyen bir faktör hem de İç Savaşın bir sonucudur. Yemen, Arap yarım adasının gayri safi milli hasılada en düşük geliri olan ülkesidir. Petrol ve gaz üretimi diğer Arap ülkelerine göre daha azdır ve nüfus için yeterli gelmemektedir. 2010 yılından bu yana fakirlik sınırında yaşayan insanların oranı İç Savaşla birlikte artış göstermiştir. Yemen hükümeti kurulduğundan (1990), bu yana kalkınma programları düzenlemektedir. Yoksulluk oranı az da olsa düşüş göstermektedir ancak bu ülke için yeterli değildir.

Refah payı artan bölgeler, petrol geliri olan ve petrolden yararlanabilen şehirler olmuştur. Buna göre şehirlerdeki fakirlik oranı %32,2 iken, bu oran 2006 yılında %20’ye kadar düşmüştür ki kırsal da bu oran %40,1’dir. (Açıkalın vd.,2010:43)

1998 yılında hiçbir eğitim almayan Yemenli aile oranının %86,6 olduğu düşünüldüğünde trajedik sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Kız çocukların özellikle okula gitmemesi, fakir ailelerin okul eğitiminden kaçmaları gibi sebepler işsizliği daha da körüklemektedir. Buna rağmen ilk okulda kayıt oranında artma görülmektedir. Worldbank Data verilerine göre, ilk okula yazılma oranı 2000’li yıllarda %72.472 iken bu oran 2013 yılında %98.173’e çıkmış, 2016’da ise %93.637’e gerilemiştir. (www.data.worldbank.org,2019) Fakirlik oranı ise 2005’te %34.8 iken 2014’te % 48.6 oranına çıkmıştır. (www.data.worldbank.gov.tr,2019)

Sağlık hizmetleri de bir diğer eşitsizliğin görüldüğü hizmet kollarından biridir. Fakir Yemenli ailelerin %70’i su, ekmek, et, süt gibi temel gıdalarını alamadıkları için hastalanmakta, hastalandığı halde sağlık kurumsallaşmasının yetersizliği ve hastanelerin olmayışı gibi sebeplerden ötürü hayatlarını kaybetmektedirler. Yemen’de sağlık hizmetlerinin pahalı olması başka bir etkidir.

Genel bir değerlendirilmeye gidildiği takdirde; Yemen sorununa da Libya’da olduğu gibi kısa vadede çözüm bulmak kolay olmayacaktır. Ülke, periyodik olarak Libya gibi dekolonizasyon süreci geçirmiştir. Modern devlet ve egemenlik anlayışı gelişmemiş olan Yemen’de, demokrasi tarihi de yok denecek kadar azdır ve sürekli kesintiye uğramıştır. Ülkenin yakın tarihte bölünmüşlüğünden yeni kurtulmasına müteakip iç savaşlarla yıpranması, demokrasi kültürünün çok zayıf olması, askeri kapasitesinin düşüklüğü, sosyal-elit tabakanın devlet kültürüne yeterince eğilim göstermemesi, devletin ulusal çıkarlarını koruyamaması, devletin uluslararası toplumdan bürokratik ve sosyal izolasyonu Yemen’i başarısız devletler sınıfına sokmaktadır. Parlamenter rejimin ülkede

uygulanıp uygulanmayacağı muammadır. Ülke insanları, insani kriz ve iç savaş ile yıllardır yüzleşmek zorunda kalmışlardır. Yemen'in üzerindeki İran ve Suudi Arabistan mücadelesi ise çok eskiye dayanmakla birlikte hala dinmemiştir. Mücadeleyi her iki devlet de İran ideolojik Suudi Arabistan ise güvenlik ikilemi bağlamında iç savaşa dışarıdan taraf olmak suretiyle sürdürmektedirler. Ülkenin başta alt yapı, ekonomi, sosyal, kültürel değerler ve siyasi sorunları topyekün şekilde iç savaşın ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Yemen'in bu duruma gelmesinde Arap Baharı'ndan kaygı duyan bir takım Körfez ülkeleri ve uluslararası toplumun Yemen İç Savaşı'na zamanında müdahale etmemesinin rolü büyük olmuştur. Suriye'de olduğu gibi Yemen'de de mezhep savaşlarının daha da kötüleşmesi, Yemen'in bölünmesine zemin hazırlayabilmektedir. Zeydi kesimlerin Husilere sıcak bakması, Sunnilerin buna göz yumması ile Kuzey Yemen İran'a bırakılma riski taşımaktadır. Bu sorunları çözmek için Körfez ülkeleri ve BM daha kararlı bir siyaset ortaya koymalıdır. Bu noktada uluslararası devletler toplumuna düşen büyük bir görev vardır. Yemen bugün sağlık başta olmak üzere halkına devletin idame ettirebileceği ekonomik, sosyal, sağlık, siyasi sorumlulukları yerine getirememektedir.

“Libya ve İç Savaş” adlı üçüncü bölümde, öncelikle Libya, uzak tarihi ve tarihsel arka planı da gözetilerek savaş, realizm ve başarısız devlet perspektifinden incelenecektir. Bu kısımda, Şeyh İdris Dönemi'nden, Kaddafi Dönemine, Yeşil Kitap'tan Batı ve Rusya Federasyonu ile ilişkilere değinilecektir. Daha sonra, Libya coğrafi ve demografik unsurlarıyla ele alınacak, dini etmenler üzerinde durularak Sensuniyye Tarikati ve Kabileciliğin Libya üzerindeki etkisi incelenecektir. Arap Baharı ve Libya'da İç Savaş, General Hafter dönemi ve günümüzde Libya'da siyasal partiler ele alınacak, post Kaddafi dönemi ve uluslararası toplumda Libya'ya değinilecektir. Ekonomik etmenler ise iç savaşın ayrı bir boyutu olarak konu olacaktır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

LİBYA VE İÇ SAVAŞ

3.1.Savaş, Realizm ve Başarısız Devlet Perspektifinden Libya

Uluslararası uyuşmazlıkları çözmek için kullanılan yöntemlerden biri de savaş olup, savaşların nasıl engelleneceği, savaşların nedenlerinin sorgulanması uluslararası ilişkiler biliminin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Yüzyıllardır savaş, değişik dönemlerde değişik tanımlamalara sahip olmuştur. Savaşın değişen yanları olduğu gibi değişmeyen bir çekirdeğin de mevcut olması, savaş olgusunun farklı farklı değerlendirmesine sebeptir. Savaş kavramının çekirdeğini oluşturan unsurlar olarak, en az iki tarafın varlığı, şiddetin gerekliliği ve organize insan gruplarının varlığı şart olarak aranmaktadır. Clausewitz, savaşı politik girdilerin bir uzantısı olarak tarif ederken, Quincy Wright ise savaşın aynı cinsten bireyler arasında cereyan eden bir şiddet eylemi olduğunu vurgulamaktadır. Uluslararası ilişkilerde savaş olgusu üzerine pek çok eser yazılmıştır. Hugo Grotius savaşı “güç kullanarak çarpışanlar arasındaki durum” şeklinde tanımlarken, Carl von Clausewitz ise Savaş Üzerine adlı eserinde savaş kavramını; “düşmanlarımıza isteklerimizi şiddet kullanarak zorla kabul ettirme eylemi” olarak tarif etmiştir. (Yalçinkaya, 2019:411)

Eski Yugoslavya Savaş Suçları Mahkemesi ise savaş terimi yerine silahlı çatışma ifadesini yeğlerken, sanayi devriminin getirdiği teknolojik imkanlarla savaş zararlarının oldukça yüksek boyutlara ulaşması Uluslararası Kızılhaç örgütünün kurulmasına vesile olmuştur. Bu kurum, gerekliliğini uluslararası hukuktan alırken, savaş hukuku oluşmuş, savaş esnasında uyulması gereken kurallar (jus in bello) ve savaşa başvurmak için uyulacak kurallar (jus ad bellum) olarak iki şekilde tasnif edilmiştir. Jus in bello kuralları Cenevre’de, Jus ad bellum kuralları ise Lahey’de kurulan sözleşmelerle oluşturulmuştur ki 1945 yılında savaşın ilan edilmesini de gerektiren bu düzenlemeler sonucunda, 1945 yılından itibaren savaş ilanı ortadan kalkmasına rağmen, savaş kavramının sonu gelmemiştir.

Bu dönemde BM, savaş ilan etme yetkisini devletlerden devralmış ve Güvenlik Konseyi’ne devrederek 51. Md’ye istinaden devletlerin meşru müdafaa hakkı olduğu konusunda anlaşmıştır. Ancak bu gelişmeler savaşı önleyememiştir ve çoğu devlet savaş başlatma girişimini meşrulaştırmak adına meşru müdafaa hakkını kullandıklarını ileri sürmüşlerdir. Bu dönemde, farklı olarak, savaş aktörleri devlet dışı olup, savaş hukuku kavramı değiştirilerek silahlı çatışma hukuku kavramına dönüştürülmüştür. Çatışma alanlarında görülen devlet dışı unsurlar askeri ve sivil olmak üzere ikiye ayrılarak incelenebilir: Birincisi ulusal, bölgesel, Birleşmiş Milletler şemsiyesi altında veya bölgesel güvenlik kuruluşları ile koalisyon güçlerinde görev alan askerler ve savaş müteahhitlerinin paralı askerleridir; ikincisi medya kuruluşları, çok uluslu şirketler, sivil halk, terörist gruplar, organize suç örgütleri, asi güçler, yerel milisler gibi sivillerdir ki kısacası günümüzdeki çatışma alanı çok farklı amaçlar peşinde koşan asker ve sivil unsurlarla doludur. (Yalçinkaya ve Türkeş,2010:57)

Eski Yugoslavya Savaş Suçları Mahkemesi savaşı; “Devletler arasında silahlı güce başvurulduğunda veya hükümet güçleri ile organize olmuş silahlı gruplar arasında süregiden silahlı çatışma halinde veya bir devletin içinde bulunan silahlı gruplar arasında çatışma meydana geldiğinde oluşan durum “silahlı çatışma”dır.” Şeklinde savaştan çok silahlı çatışmaya atıf yaparak tarif ederken; NATO, Soğuk Savaş yıllarında savaşı; “Barış yolu ile halledilmeyen mesele veya meselelerin halli için bir devlet veya devletler grubuna karşı milli güçlerinin tamamını veya bir kısmını kullanarak yaptığı bir mücadeledir” şeklinde tanımlamaktadır. (Yalçinkaya, 2019:412) Görüldüğü üzere, NATO savaş olgusuna, barış tesis edilmeyen durumlarda ortaya çıkabilecek bir olgu olarak bakmış, savaşan aktörleri ise devlet olarak tarif etmiştir. Bu tanım günümüzde geçerliliğini yitirirken, savaş; “Hükümetlere bağlı veya hükümet oluşturmaya istekli meşru organize gruplar arasındaki büyük ölçekli şiddetli çatışma durumu” olarak tanımlanabilir. (Yalçinkaya, 2019:413)

Uluslararası ilişkiler yazınında savaşa istinaden yazılmış en eski eser, Tukidides’in Paleponnes Savaşları’dır. Bu eserde stratejik fikrin temellerini oluşturmuştur. Savaş konusunda başka bir klasik eser olan Sun Tzu’nun Savaş Sanatı’nda yazar; stratejinin önemini, sevk ve idarenin nasıl yapılacağı konusunda önemli ipuçları vermektedir. Savaş Sanatı isimli eseri ile Niccolo Machiavelli savaşa ve askerliğe dair getirdiği eleştirilerle, orduların gelişmesi için savaşın önemini belirtmiştir. Thomas Hobbes, Jean-Jacques Rousseau, Immanuel Kant, Friedrich Hegel, Gaston Bouthoul gibi yazarların da savaş olgusu hakkında önemli fikirleri olmuştur.

Clusewitz, Napolyon Savaşları’nı yaşayan biri olarak savaş deneyimlerini Savaş Üzerine adlı eserde toplayarak savaş teorileri üzerinde çalışmıştır. Yazar, 1990’lı yıllara kadar gündemde kalırken, Soğuk Savaş sonrası dönemde, savaşta devlet dışı aktörleri ve cephelerin mevcut olmadığı yerlerdeki durumları anlatmakta kifayetsiz kaldığı için eleştirilmiştir. Günümüzün savaşlarında çatışan taraflar devletler değildir keza yeni savaşlarda, devlet olmayan aktörler yer almaktadır ki düşük yoğunluktaki savaşların konvansiyonel savaşların yerini alması devletleri giderek zayıflatırken uzun vadede çeşitli savaş örgütleri devletlerin yerini alacaktır; Creveld’e göre, bu gelişme Clausewitz’in üçlü tanımını geçersiz kılmıştır çünkü düşük yoğunluktaki çatışmalarda halkın savaşın ağırlık merkezi haline gelmesi, cephe ve cephe gerisi, muharip ve muharip olmayan gibi kavramları geçersiz hale getirmiştir.(Karaosmanoğlu, 2011:11)

“Savaş Üzerine’nin son bölümlerinden esinlenerek ve zamanımızdaki tecrübelerle bakarak yeni savaşların sona erdirilmesini iki farklı şekilde düşünmek mümkündür. Birincisi, hasım tarafın kuvvetlerini kesin bir zafer sonucunda tamamen güçsüz ve etkisiz hale getirdikten sonra yeni bir siyasi-ekonomik rejimi, hatta siyasi kültürü ona zorla kabul ettirmektir. Bu anlayış, Amerikan İç Savaşında Güney’e ve İkinci Dünya Savaşında Almanya ve Japonya’ya karşı uygulanan kayıtsız-şartsız teslim stratejisi ve rejim değiştirme siyasetidir. Özellikle Irak’taki tecrübeler bu anlayışın yeni savaşlarda başarılı olamayacağını göstermiştir. İkinci anlayış ise, savaşı ve askerî harekâtı sınırlı tutarak, siyasi etkileşimi (resmi ve gayri resmi görüşmeler yoluyla ve demokratik tartışma zemini hazırlayarak) artırmak ve yeni bir ekonomik ve siyasi rejim kurulmasına aktif olarak katkıda bulunmaktır. Buradaki amaç karşı tarafa irademizi zorla kabul ettirmek değil hem kendimizin hem karşı tarafın kullandığı gücü sınırlayarak hiçbir tarafın maddi ve manevi mevcudiyetinin tehdit altında olmadığını göstermektir.” (Karaosmanoğlu,2011:19)

Clausewitz'e göre, savaş politik girdilerin bir uzantısı olup, savaşta halk, ordu ve hükümet arasındaki denge zafere giden bir yoldur. Bu noktada, Clausewitz eleştirilmiştir zira Soğuk Savaş yıllarında savaşı düzenli ordular olmadığı gibi, savaşı bir halk ve politikanın devamı olmayan savaşlar olmaktadır. Clausewitz'i eleştiren yazarların başında, William S. Lind gelmektedir. Lind, savaşları dört nesle ayırmıştır. Yazar'a göre, birinci nesil savaşlar Vestfalya Barışı'ndan (1648) başlayıp, 1860'lara dek sürerken, savaşlar devlet eliyle meydana gelmekteydi. Savaşı ve savaşmayanların kesin bir çizgi ile ayrıldığı bu savaşları ikinci nesil savaşlar izlemiştir. Bunlar, Birinci Dünya Savaşı'nda başlayan ve sanayi devriminin getirdiği teknolojik yenilikleri savaş arenasına yansıtan savaşlardır. Ateş gücünün, toprakların varlığı bu savaşları etkilemiştir. Üçüncü nesil savaşlar, arenada manevraya dayalı gelişip, hız önem kazanırken, Körfez Savaşı bu dönemde cereyan etmiştir. Dördüncü nesil savaşlar ise, Soğuk Savaş'ın bitimi ile yaşanan savaşları irdelenmekte olup, belirsizliklerin arttığı bu savaş döneminde, savaşı ve savaşmayan arasındaki fark kalkarak sivillerin zarar gördükleri savaşlar olmuştur. Cephe hattı ve savaş alanı gibi unsurlar ortadan kalktığından asimetrik savaş, terörizm, ayaklanma şeklinde şiddet eylem türleri ortaya çıkmış ve vahşet doruk noktasına ulaşmıştır. (Yalçınkaya,2019: 415)

Dördüncü Nesil Savaşlar yarının savaşlarının devlet dışı aktörler tarafından yürütüleceği ve “savaş ve barış arasındaki ayrımın kaybolan noktaya bulanık kalacağı bir ortamda dağınık bir şekilde mücadele edeceği” fikri olmaktadır. Psikolojik operasyonlar baskın olacak, operasyonel ve stratejik silah haline gelebilecektir. Ana hedef düşman nüfusun hükümetine ve savaşı verdiği destek olacaktır. Televizyon haberleri zırhlı bölümlerden daha güçlü bir operasyonel silah haline gelebilecektir. (Bloom, 2016, parag. 11)

Clausewitz'i destekleyen gelenekselcilerin aksine, yeni savaş kuramcısı olarak Martin von Crevelde de, Clausewitz'i eleştiren diğer bir yazardır keza Soğuk Savaş'ın bitimi ile birlikte savaş olgusunun dönüşüm yaşadığını belirtmiştir. Mary Kaldor (2001) da Clausewitz'i eleştirirken, yazara göre eski Yugoslavya, Kafkaslar ve Afrika'daki savaşlara bakıldığında yeni savaşlar eski savaşlardan farklı olup, küreselleşmenin devleti zarara uğrattığı yeni savaşlara yansıdığını belirtmektedir. Özellikle etnik ve mezhep temelli savaşlarda Kaldor, bu tür savaşları içsel bakımdan sonu olmayan bir savaş olarak görmektedir ki bu tür savaşların asıl amacı savaşı bitirmekten daha çok devamlılığını sağlamak olup temel noktası ekonomik çıkarların devamlılığının sağlanmasıdır. İşte bunlardan dolayı “kalıcı çatışma” terimi ortaya çıkmıştır ve bunların ortadan kaldırılması özellikle büyük devletler tarafından istenmemektedir çünkü her iki tarafın da çıkarlarına ters düşecek sonuçlar doğuracaktır. (Yıldırım,2018:9)

Yeni savaşların özellikleri yazara göre, şiddetin tırmanması, etnik çatışmaların çoğalması, çok sayıda devlet dışı aktörün savaş tarafı olmasıdır. (Yalçınkaya,2019:416)

Günümüzde yeni savaşlar göz önüne alındığında birbirlerinden çok farklı gayelerle savaşı başvurulabilmektedir. Bir devletin tamamen yok edilebilmesinin yanında bir grubun ortadan kaldırılması amaçlar arasında yer alırken, bazı doğal kaynaklara, dış pazara, prestije ulaşmak için de savaşlar çıkabilmektedir. Yeni savaşlarda, eskilerde olduğu gibi, aşırılıklara tırmanma eğilimi söz konusudur ki sayısız “sürtünme” katsayısı unsuru araya

girerek iç dinamiğin işlemlerini aksatır ve savaşın sonuca doğru yönelmesini sağlayabilir. Yeni savaşlarda en etkili unsurlar arasında tarafların meşruiyet arzusu ve uluslararası örgütlerin işe karışması sayılabilir. Savaşları engellemek ve bitirmek amacıyla uluslararası siyasi tercihler üretmeyi “sürtünme” açısından düşünmek gerekir. (Karaosmanoğlu,2011:21)

Savaşın araçları küreselleşme ile değişmiş, yeni savaşlarda daha iyi organize olmuş ordular kullanılmaya başlanmıştır. Bunun haricinde, gerilla taktiği adı altında bir devlete veya bölgeye özgü tesis edilen birtakım savaş hamlelerinin uygulandığı da vakidir. Bunun yanında birtakım uluslararası örgütlerin, - NATO ve BM gibi-, tesis ettikleri operasyonlar da savaş kapsamında görülebilmektedir. Yeni Savaş, savaş içindeki ülkelerin savaş sonrasındaki durumu bakımından eski savaştan büyük farklılık arz etmektedir. Bunun en güzel örneği ise Arap Baharı’nın bitmeyen çatışma ortamıdır. Sonuçları bakımından kazananın belli olmadığı bir düzen mevcuttur. Arap Baharı’nın başladığı yıldan beri Kuzey Afrika ülkelerindeki oturmayan bir hükümetler sistemi ve çatışma ortamı mevcuttur. Mısır’da gerçekleşen askeri darbe, Suriye’de devam eden çatışmalar, Libya ve Tunus’ta oturtulmayan anayasal süreçler yeni savaş stratejilerinin sonuçları bakımından çok iyi bir şekilde işlediğini göstermektedir. (Yıldırım,2018:10)

Savaşlar neden oldukları yıkım kuvveti nedeni ile en çok incelenen aktör faaliyetleri arasında olup, siyasi, ideolojik, etnik, ekonomik, dini, sosyo-psikolojik faktörlere bağlanabilmektedir. Savaşa yol açan nedenler, on beş başlık altında incelenebilir;

1. “Güç dengesizliği,
2. Güç kayması,
- 3.Milliyetçilik ve ayrılıkçılık,
- 4.Uluslararası sosyal Darwinizm,
- 5.Yanlış algılamaya yol açan iletişim başarısızlığı,
- 6.Teknik ironi ve hata doğuran iletişim başarısızlığı,
- 7.Silahlanma yarışı ve güvenlik açmazı,
- 8.Dış çatışmalar aracılığıyla iç bağlılık,
- 9.İç didişme aracılığıyla uluslararası çatışma,
- 10.Yoksulluk ve mahrumiyet,
- 11.Anlık saldırganlık ve biyoloji,
- 12.Ekonomik ve bilimsel teşvik (Yeni teknolojiler üretme),
- 13.Askeri-sanayi kompleks ve nükleer silah üretme çabaları,
- 14.Nüfus sınırlaması,
- 15.Güç yolu ile çatışmalar çözme.” (Baharçipek, 2010:273-274)

Uluslararası sistemde, uluslararası örgütler daha iyi entegre olduklarından günümüzde savaş çıkma olasılığı eskiye nazaran oldukça zorlaşmıştır. Bunun sonucunda gelişmiş ülkeler arasında savaşın bir araç olarak kullanılma özelliği ortadan kalkmıştır. John Mueller’e göre, “gelişmiş ülkeler arasında savaş artık nefret uyandırmakta, iğrenç bulunmakta, ahlaka aykırı ve gayri medeni olarak görülmektedir.” ki Mueller savaşın

abesle iştigal olduğunu, diğer bir ifade ile etkili olmadığını söylemektedir. (Mueller'den aktaran Baharek, 2010: 274)

Mueller'in yargısını haklı çıkartan gelişmelerden biri, günümüzde üçüncü dünya savaşının çıkma olasılığının son derecede düşük olduğu gerçeği olup, bunun çeşitli nedenleri bulunmaktadır. İlk olarak, II. Dünya Savaşı sonrası, uluslararası ilişkilerde ideolojik mücadele sona ererek komünist ideoloji 1990'lardan sonra gerileme dönemi içerisine girmiştir. İkinci olarak, gelişmiş devletler artık uyuşmazlıklarını son yıllarda geliştirerek sorunlarını savaşa başvurmadan çözme becerilerini arttırmışlardır. Gelişmiş lkelerde de krizler olmasına karşılık bu ülkeler arasında 1945'ten beri doğrudan bir savaş yaşanmamıştır. Nükleer gücün yıkım kapasitesi, olası bir üçüncü dünya savaşının çok daha fazla zarar verici olacağı gerçeğini göz önüne sermektedir. Nükleer savaşta galibin olamayacağı devletler arasında kabul edilen bir grşken, tüm bu olasılıklarla gelişmiş devletler arasında gelecekte savaş çıkma olasılığının rasyonel olmadığı söylenebilir. Ancak yine de devletler küresel bağlamda askeri harcamalarını doruk noktasına çıkartmakta beis görmemektedirler. Keza, Stockholm Barış Araştırmaları Enstitüsünün "Dünyada Askeri Harcamadaki Eğilimler 2018" raporu yayımlanmıştır; Rapora göre, 2018'de küresel savunma harcamaları, 2017'ye göre yüzde 2,6 artarak 1 trilyon 822 milyar dolara ulaşmış olup, en çok askeri savunma harcamaları yapan devletler ABD, Çin, Suudi Arabistan, Hindistan ve Fransa olarak yine süper glerdir. (Küresel askeri harcamalar 2018'de 1,8 trilyon dolara ulaştı, **AA Haber**, 29.04.2019)

Savaşa 21. Yüzyılda daha az başvurulacağını söylemek mümkündür. Bu yargıyı haklı çıkaran nedenler, günümüzde uluslararası sistemin ileri düzeyde bir bütünlemeye kavuşmuş olması, büyük küçük bütün devletlerin birbirlerine bağımlı hale gelmesi, ideolojik mücadelenin büyük ölçüde sona ermiş olması, savaşın eskiye nazaran oldukça pahalıya mal olması, silah ve askeri maliyetin çok olması, nükleer silahların varlığı neticesinde savaşta bir galibin olmaması, savaş yoluyla sınır ve toprak değiştirmenin eskiye nazaran oldukça zor bir yöntem olması devletlerin güvenlik politikalarında savaşa daha az yer verip daha çok ekonomik ve kalkınma planlarını ve refah seviyelerine dair planları yürürlükte tutmalarına sebep olmuştur ve çoğu uluslararası sorun savaşa başvurmadan çözüme kavuşturulmuştur. Buna rağmen, süper güçler savunma harcamalarında kısıntıya gitmekten kaçınmışlardır. ABD Başkanı Donald Trump, 2020 Ulusal Savunma Yetki Yasası'nı imzalayarak, 738 milyar dolarlık ülke tarihindeki en yüksek savunma bütçesini hayata geçirmiştir. (ABD'den 738 milyar dolarlık rekor savunma bütçesi, **Hürriyet**, 21.12.2019)

Bu nedenlerden dolayı savaş dış politika aracı olarak önemi kaybedecek, var olmaya devam etmekle birlikte sayılarında göreceli olarak düşme yaşanacaktır. Gelişmiş devletlerin savaş yoluyla ulusal çıkar elde etmeleri, bu devletlerin ticari ve ekonomik açıdan birbirlerine bağımlılıklarının artmış olması savaşı dış politikada daha az kullanılacak bir araç haline getirecektir. (Baharek, 2010:279)

Realizmin açıklamaya çalıştığı savaş, iç savaş ve güvenlik ikilemleri kavramları Libya'nın Arap Baharı sonrasındaki durumunu açıklamak için iyi bir referans kaynağı olmaktadır.

Realizmin açıklamaya çalıştığı savaş kavramına günümüzde Libya Arap Baharı'ndan sonra yaşadığı iç savaşla kötü örneklerden biri olmaktadır. Gerçekte, savaşı açıklamaya çalışan pek çok yaklaşım bulunmaktadır. Bunlardan bir kısmı biyolojik iddialardır ki bunlardan bir kısmı biyolojik iddialardır; Lorenz saldırganlığın her şeyden önce türler arası değil tür içi bir davranış olduğunu ileri sürmüştür. (Yılmaz,2013:7) Diğer psikolojik iddialardır; Sigmund Freud savaşların nedenini insan doğasına bağlamaktadır. Neo-psikanalitik bakıldığında, Vamik D. Volkan, insanlar arası çatışmanın kökenini insan doğası ve gelişimi ile yakından olduğunu ileri sürmektedir. (Yılmaz,2013:12) Savaşa dair sosyolojik iddialar ise yabancılaşma (yalnızlaşma sonucu aşırı milliyetçiliğe yönelme ve savaşa yatkın hale gelme), Marksist yaklaşım, siyasal rejim yaklaşımı (savaşların rejim sorunu olması) ve nüfus ve çevresel baskılar (göç yoluyla savaş) yaklaşımıdır.

Günümüzde silahlı çatışmalar, nüfus için özgürlük, adalet ve refahtan bahsetmek yerine, güvenlik ve düzen sağlayamadıkları veya isteksiz oldukları anlamında zayıf olan devletler içinde giderek daha fazla yaşanmaktadır. Aynı zamanda, ileri devletler arasında, özellikle liberal demokrasiler arasında, barış, iş birliği ve devletlerarası savaş riski bulunmamaktadır. Bu gelişmeler devletçilikteki değişikliklerle bağlantılıdır. Birinci, İkinci ve Üçüncü dünya arasındaki eski ayrım, yeni bir devlet tipolojisinin yerini almaktadır: Gelişmiş kapitalist devletler bugün modern olmaktan ziyade post moderndir; güneyli zayıf devletler gittikçe marjinalleşmekte, kırılgan ve kendi ayakları üzerinde duramamaktadır. (Jackson ve Sorensen, 2007:293)

Modern devlet kavramı, geleneksel uluslararası ilişkiler teorilerinde devlet resmine tekabül etmektedir. Modern devletin, güvenlikleri, özgürlükleri ve refah dahil, vatandaşlarına iyi yaşamını sağlayan değerli bir yer verdiği, onları dış tehditlerden koruması ve iç düzen ve güvenliğin korunmasını polis ve mahkemelerle sağlamaktadır. Özgürlük demokratik kurumlar, medeni-siyasi hak ve özgürlüklere dayanan politik düzene sahiptirler. Ulusal ekonomilerinde üretilen kaynaklar refahı sağlayabilmektedir. Oysa başarısız devletler ya da zayıf devletlerde bu güvenlik ikilemi bir çıkmaz halini almaktadır. Anarşinin evcilleştirildiği bu coğrafyalarda, zayıf ya da başarısız devletlerin sınırlarını ve bölgelerini koruyan bir uluslararası sistem varken devletler kendi içlerinde güvensiz bir iç alem ve fikir ayrılığı içerisinde bulunmaktadırlar. Bu devletlerin halkları, devletten ne bekleyeceğini bilememektedirler. Bu nedenle, günümüzde şiddetli çatışma kırılgan devletlerle bağlantılıdır. Buna karşın, gelişmiş devletler genellikle aralarında çok yüksek düzeyde bir entegrasyon yaratan bir düzeyde iş birliği yapmayı seçmişlerdir. Ekonomik entegrasyon, politik entegrasyon ve sosyal entegrasyonu tercih etmişlerdir. Modern liberal devletler örneğin AB devletleri o kadar yoğun bir şekilde bütünleşmiştir ki hem bölgesel bütünlük hem de kendi iç politik düzenlerinin özerkliği artık desteklenmemektedir. Bu anlamda, devletin hayatta kalması temel amaç değildir. (Jackson ve Sorensen, 2007:297)

Soğuk Savaş sonrasında uluslararası iş birliğinin ve karşılıklı bağımlılığın, insan hakları çabalarının artması ile çatışma riski azalmış ve barış ihtimalleri artmıştır. Ancak bununla birlikte uluslararası ilişkilerin sistemsal dinamikleri çerçevesinde, geniş çaplı bir çatışma ya da savaş durumunun tamamen ortadan kalktığını söylemek olanaksızdır. Uluslararası

sistem giderek çok kutupluluğa doğru gitmekte Almanya, Fransa, Çin, Japonya gibi güçlerin sistemde bulunması bu olasılığı azaltmaktadır. Soğuk Savaş sonrası dönemde uluslararası hukuk etkinliğini arttırmakla birlikte, devamlılığı da bu güçlerin dayanışma içinde olma eğilimlerine bağlıdır. (Yılmaz, 2013:201) Ancak hegemon güçlerin etnik çatışmalar ve terörizm gibi yeni tehditler karşısındaki güçlerinin sınırlı kalmıştır. Libya bu noktada karşılıklı bağımlılığı artan devletlerden biridir. Bölgede Kaddafi döneminde birleştirici rol oynayan Libya, Kaddafi döneminden sonra istikrarı sürdüremezken, uluslararası toplumun üyesi olmaya daha çok ihtiyaç duymaktadır.

Karşılıklı bağımlılığın artması ile pek çok alanda devletler ve toplumlar daha çok iş birliği kurmuşlardır. Ancak çatışma bağlamında buradaki kritik nokta, bu artan bağımlılığın simetrik olup olmadığıdır ki karşılıklı bağımlılığın simetrik olması durumunda, yani maliyet ve kazançların taraflar arasında göreceli olarak adil bölüşülmesi halinde, bunun tarafları barış ve uyuma yönlendirebileceği söylenebilir. (Yılmaz,2013:202) Libya bu yönüyle, Batı ülkelerine daha da bağımlı hale gelmiştir.

Soğuk Savaş sonrası dönemde, realist düşüncenin alçak politika olarak tanımladığı sosyal ve ekonomik konuların daha başat hale gelmesi, gelecek savaşların daha çok ekonomik nitelikte olduğunu göstermektedir. 21. Yüzyılda savaşın ortadan kalktığını söylemek güçtür ancak savaş şekil değiştirmiştir. Gelecekte savaş yaşanıp yaşanmayacağı uluslararası sistemdeki devletlerin bunlarla mücadele edebilme kat sayısı ile orantılıdır.

Soğuk Savaş bittiğinde, uluslararası hukuktaki sorunlar belirgin şekilde artmaya ve şekil değiştirmeye başlamıştır. Bunlar; mültecilik, terörizm, göçler gibi problemler olmakla birlikte geniş bir problem coğrafyasını işaret etmektedir. 1945 sonrası düzen devletlerarası krizi önlemek için kurulmuş Soğuk Savaş sonrası düzende ise devlet içi krizler, iç savaş, mültecilik, göç, sığınmacılık, çevre, terörizm, kaçakçılık vb. küreselleşmeyle başarısız devletler bölgesel ve küresel barışı tehdit eder hale gelmiştir.

BM bugün Libya’da yaşanan olaylara insan hakları ve yönetim gibi problemlere sessiz kalmaktadır. Bölgede büyük çapta insani trajedi olmaktadır. Hukuki dayanakları ne olursa olsun, Libya’nın yer aldığı etnik çatışmaların merkezi olan Afrika’da etnik uyuşmazlık sürecinde, BM barış güçlerinin pek çok pozitif fonksiyonları bulunabilmektedir ki bunların başında çatışan tarafları ayırmak ve fiziksel şiddeti önlemek gelmektedir. (Yılmaz, 2007:45) Bu noktada devletin sorumluluğu olduğu kadar BM, NATO gibi uluslararası hukuk mercilerine de büyük rol düşmektedir.

Arap Baharı’nın Afrika kıtasına hem olumlu hem de olumsuz etkileri olmakla beraber, 2011 sonrasında Muammer Kaddafi’nin yönetimden gitmesi ile Libya Afrika siyasetinde etkili bir aktör olmaktan uzaklaşmıştır. Tek bir meşru otoritenin, tek bir hükümetin, tek bir politik sistemin olmadığı Libya da tek bir askeri yapılanma da olmadığından Libya günümüzde başarısız devlet örneği göstermektedir.

3.2.Libya’nın Uzak Siyasi Tarihi ve Tarihsel Arka Plan

Doğusunda Mısır ve Sudan, batısında Cezayir ve Tunus, kuzeyinde Akdeniz ve güneyinde Mali, Nijer ve Çad’la komşulukları bulunan Libya bir Kuzey Afrika ülkesidir.

Eski çağlarda Mısırlıların batı Nil Nehri kıyısında yaşayanları adlandırdıkları “ Lebu” sözcüğünden gelen Libya, berberi kabilelere ev sahipliği yapmıştır. Antik çağlardan bu yana başta Fenikeliler, Kartacalılar, Büyük İskender’in Orduları ve Romalılar olmak üzere pek çok medeniyete ev sahipliği yapmış ve bu medeniyetlerin rekabet sahası olarak tarihe geçmiştir. (TDV Ansiklopedisi, 2019:2)

Kartaca’ya bağlı Fenikeli bir koloni olan Trablusken, Fenikelilerce bölgeye üç büyük şehir kurulmuştu (Oea, Sabrata ve Leptis Magna). Romalılar ve Kartacalılar arasındaki Pön Savaşları’ndan sonra Romalıların eline geçen Libya, Roma bölündüğünde Doğu Roma’nın hakimiyet sahasında kalmıştır. (TDV Ansiklopedisi,2019:3)

Hız. Ömer (R.A) devrinde ‘Amr b. ‘Âs komutasında Mısır’ı fetheden İslâm ordusu (642) Libya ve Tunus’taki Bizans hâkimiyetine son vermek üzere bölgeye yöneldi ve önce (Berka) Sirenaika ele geçirilerek Levâte kabilesi cizye karşılığı yerinde bırakıldı, Müslümanların Trablus’a saldırıları durmadı, nihayet 647’de Bizanslılar yenildi. (Ceviz, 2011:81) Libya erken fetihler esnasında nispeten hızla İslâm’a girmiştir; çok sayıda Berberi, Harici İslâm’ını kabul etti ama Kayravan, Tunus, Trablusgarp ve diğer şehirlerde on ikinci yüzyıla kadar hala Hristiyan cemaatleri bulunuyordu. (Lapidus,2010:510) Yahudi sayısında azalma yaşandı ve Yahudi cemaatlerinin kültürel önemi kayboldu. (Lapidus,2010:510)

Bölgenin İslamiyetle yeniden tanışması çok fazla uzun sürmemiş, 1553 yılında Osmanlı İmparatoru Kanuni Sultan Süleyman, Turgut Reis’i bölgeyi fethetmesi için görevlendirmiştir. Cezayir ve Tunus’da İmparatorluk topraklarına dahil edilerek bu coğrafyaya “*garp ocakları*” adı verilmiştir. XVI. yüzyılın değişen ekonomik dengeleri,Libya’nın İstanbul’dan değil de ağırlıklı olarak yerinden yönetilmesini gerektiriyordu. Böylece beylerbeyilerle ocaklıların temsilcisi konumundaki “dayı”lar arasında bir denge oluşmaya başladı ki artık yönetim ağırlıklı olarak dayıların elindeydi. (Ceviz,2011:82)

Osmanlı Devleti’nin duraklama döneminde dayılar, daha otonom hareket etmeye başlamışlardır. Dayılar’ın ikili antlaşma yapabildikleri göz önüne alındığında muhtardan çok birer federatif başkan statüsü taşıdıkları söylenebilir. 19. Yüzyılda denizcilik faaliyetleri de hızla ilerlerken dayılar, bu dönem ABD ile mücadele etmiştir. Trablusgarp Eyaleti 1551-1864 yılları arasında yarı bağımsız olarak “Dayılar” tarafından yönetilmiştir, Araplar ile birlik olan Ahmet Paşa, 29 Temmuz 1711 tarihinde Dayı olarak yönetimi Karamanlı Hanedanı’na geçirmiştir ki 19. yüzyıl başlarında Libya’daki dayılar da Tunus ve Cezayir dayıları gibi Akdeniz’de Amerika Birleşik Devletleri ile mücadele etmiştir. (Doğan ve Durgun, 2012:64)

1911 yılında İtalya, Osmanlı İmparatorluğu’na bağlı Libya’yı işgal etmeye başlamış ve Osmanlı askerleri ile yerli halk ile uzun süren bir mücadeleye giren İtalya, Libya üzerinde tam olarak tahakküm kurmada başarılı olamamıştır. (İspir,2018:76) Ancak Osmanlı İmparatorluğu’nun 1. Balkan Savaşı’na girmesinden yararlan İtalya, 1912 yılında Uşi Anlaşması’nı imzalayarak savaşa elde edemediği Libya’yı anlaşma yoluyla Türklerden almış oldu. (İspir,2018:76) Bu dönemde Libyalı yerel halk, Mussolini yönetimindeki İtalyanlar ile çetin bir savaşa girmiş ve Libyalıların kolonileşmesi süreci hızlanmıştır. BM,

1949 yılında Libya'nın bağımsız bir devlet olması gerektiği kararını 1951'de resmileştirmiş ve Şeyh İdris ülkenin kralı olurken Libya da BM eliyle ilk kez bağımsız olan devlet ünvanını kazanmıştır.

3.2.1. Şeyh (Kral) İdris dönemi Libya

Bağımsızlığın ilk yıllarında Şeyh İdris'in başında bulunduğu az sayıda aile tarafından bir çeşit kabile koalisyonu ile yönetilen ülke, hızlı bir modernleşme sürecine girmiş bunda 1959 yılında bulunan petrolün büyük etkisi olmuştur. Petrol rezervlerinin bulunmasıyla, tarım devleti olan Libya'da tarım önemini kaybederken, kentleşme dönemi başlamıştır. Libya o dönem, Trablus, Serenika ve Fizan eyaletlerinden oluşuyordu. Libya'daki iktidar milli siyasi partisi olan Trablus Milli Kongresi 1952'de İdris'in kontrolüne geçmeye başlamıştır. (Cangür, 2013:63)

Şeyh İdris'in etrafındaki yönetim, kabile ileri gelenlerinden ve büyük ailelerden meydana geliyordu. Şeyh İdris'in domine ettiği ekonomi, savunma ve iç işleri bakanlıkları bulunmaktaydı. Bu kişilerin çoğu kabilecilik ve aşiret ileri gelenleri olduğundan başta demokratik bir yönetim tarzından ziyade bir oligarşik meclis sistemi olduğu düşünülebilir. Oligarşik bir meclis sistemidir çünkü kralın kabinesi parlamentodan daha güçlü kararlar almak içindi. Kral İdris ülkede meşruti bir krallık kurmuş ve saltanatını Tripoli ve Bingazi ve ülkede bulunan 3 taşra hükümeti üzerinde ilan etmiş ve pekiştirmiştir. (Cangür,2013:64)

Yine de demokratik siyasi yöntemlerden söz edilememektedir çünkü siyasi partilerin olmaması, kabinenin parlamentodan daha güçlü kararlar alması demokratik siyasi duruşu gölgeliyordu. Zira, kabine parlamentodan çok krala karşı sorumluydu ve İdris teokratik bir kral konumundaydı. Sanusilik tarikatının, Libya'daki önemi göz önüne alındığında kral peygamber soyundan ileri geldiğine inanıldığı için hem siyasi hem de teokratik bir liderdi. Yasama, yürütme ve yargı erkleri ile birlikte askerlikte en üst rütbe olan Genel Kurmaylığı da ekleyince, Kral İdris'in yönetimi klasik bir oligarşi idi. (TDV Ansiklopedisi,2019, parag.11)

Petrol rezervlerinin ülkede bulunmasıyla kentleşme dönemi başlamıştır. Ülkede yönetici, memur ve askerlik meslekleri popüler hale gelmiştir. Zengin petrol yatakları bulunması üzerine 1953-1959 yıllarında milletlerarası on dört petrol şirketi Libya'ya yerleşmiş, ABD, Fransa ve İtalya ile anlaşmalar imzalanarak bunlardan büyük miktarda krediler alınması Libya'yı Arap dünyasından uzaklaştırmıştır. (TDV Ansiklopedisi,2019, parag. 12)

Öte yandan petrolün sadece bir eyalette bulunması üç eyalet arasında refah dengesizliği oluşturmuştur ki federal devlet yapısından tek merkezli yapıya geçilmesinin gerekli olduğuna inanan Kral İdris, 2 Eylül 1964'te Libya krallığını üniter devlet ilân ederek taşra meclislerini kaldırmıştır sonuç olarak ülke giderek zenginleşirken Batılılaşma eğilimleri artmaya başlamıştır. (TDV Ansiklopedisi,2019, parag.12)

Böyle bir değişim yaşarken, bu değişime refakat edemeyen Kral İdris'in siyasi duruşu, o dönemki milliyetçi genç aristokrat sınıfı ile bağdaşmıyordu. Başta Kaddafi'nin olduğu bu

genç asker aristokrat subaylar, 1969 yılında Kral İdris'in Türkiye'de olmasını da fırsat bilerek “Özgür Subaylar Birliği” adına darbe yaptılar ve “Zawara Beyanı” ile ülke yönetimine el koydular. Kral İdris bu sırada özel bir ziyaret için Türkiye'de bulunuyordu ki Yunanistan'a geçen Kral İdris, 1971 yılı Ekim ayına kadar bu ülkede kaldıktan sonra Kahire'ye gitmiş ve 1974'te Libya'da ülkenin imkânlarını kötüye kullanmak suçuyla gıyabında yargılanmıştır. Mısır vatandaşlığına geçen Kral İdris bir daha ülkesine dönememiş ve 25 Mayıs 1983 tarihinde Kahire'de vefat etti. (TDV Ansiklopedisi,2019: parag.13)

3.3. Kaddafi Dönemi ve Libya

Kaddafi darbenin başarılı geçmesinden sonra bir dönem için kabine ile iyi ilişkiler kursa da ülkeyi despotizm ile yönetmeye başlamıştır. Kendisinin kurduğu “cemahiriye” adlı sistemle, yüzlerce komiteye yerel özgürlük vermiştir ve Nasır'ı örnek almıştır. İlk başa geçtiğinde, “Devrim Komuta Konseyi” adına siyasal mekanizmaları ele geçirerek, anayasal düzeni feshetmiş ve Arap Birliği ile çalışan bir İslami Sosyalist bir rejim kuracağını bildirmişti. Hükümet de çeşitli hizmetleri yürütmekle görevli ve sekreter diye tabir edilen kimselerden oluşan ‘Genel Halk Komitesi’ adı altında örgütlenmiştir. (Aşula,2011, parag.3)

Sömürgecilik ve ırkçılığa da karşı olduğunu bildirmiştir. Kaddafi, Mısır'daki gibi ülkesinde reformist bir politika izlemiştir. 16 Ocak 1970 yılında, 1970 yılında yeni bir anayasa hazırlanmış ve kendisi de başbakanlık ve savunma bakanlığı görevlerini üstlenerek yabancı işgalcileri ülkesinden çıkartacağını bildirmiştir. Kaddafi döneminde yabancılara uygulanan politikalar diğer Arap ülkelerinden daha sert olmuştur. Keza İngiltere askeri birliklerini ülkeden dışarı çıkartmıştır. Kaddafi döneminde yapılan belki de en olumlu icraat, petrol şirketlerinin millileştirilmesi olmuştur. İtalyan ve Yahudi azınlığı da göçe zorlamış, Nasır'ın ölümüyle onun rolüne soyunmuştur ki bazı Afrika ülkelerinde Müslüman ve Araplara sosyalist hareketlerde destek vermiştir. Libya'da devrim sonrası siyasi hayatı kontrolü altına alan Kaddafi'nin dış politikasının özellikle devrimi takip eden ilk dönemde üç önemli aktör tarafından belirlendiği görülmektedir; Arap milliyetçiliği, Müslüman toplumların korunması ve emperyalizme karşı mücadele eden gruplara küresel desteğin sağlanması. (Bölme ve Ulutaş,2011:11)

SSCB ile iyi ilişkiler geliştiren Kaddafi, 1982-1983 yılları arasında Afrika Birliği Dönem başkanı olmuştur. İktidarının ilk yıllarından itibaren Afrika ile ilişkiler hep öncelik taşımış, ülkelerin bağımsızlıkları sonrasında özellikle Batı'ya karşı sosyalist eğilimlerde desteklenmesi, farklı Afrika ülkelerinin birbirleri ile yaşadığı sorunları çözmek için arabuluculuk yapılması, Afrika'nın kalkınması konusunda ekonomik yardımlarda bulunulması gibi adımlar, olumlu bir Libya ve Kaddafi imajı oluşturmuştur. Birçok Afrika ülkesinde Kaddafi'nin adını taşıyan yapıtların bulunmasının yanı sıra, Afrika Kalkınma Bankası'nda Libya'nın 260 milyon euroluk hesabı bulunmaktadır ki buna ek olarak Libya'nın Afrika kıtasında altı milyar euroluk yatırım yaptığı tahmin ediliyor, Uganda Telekom Şirketi gibi birçok büyük şirket ve dev projeler sabırsızlıkla Libya'dan para gelmesini bekliyor. (Kaddafi Afrika'ya Servet Yatırdı, **DW**, 24.03.2011)

1974'te Kıbrıs Harekâtı sırasında Türkiye'ye askeri yardımda bulunması ülke ile Türkiye arasındaki ilişkilere sempati kazandırmıştır. Libya lideri Muammer Kaddafi, Türkiye ile ilişkileri sıklaştırma ve geliştirme politikasının bir sonucu olarak Kıbrıs Barış Harekâtı sonrasında ABD'nin ambargodan sonra elindeki Amerikan silahları ve uçak yakıtı rezervlerini Türkiye'nin kullanımına sunmuştur. (Kaddafi 1974 Kıbrıs harekâtı sonrasında Türkiye'ye yardım etmişti, **Dünya Bülteni**, 27.10.2011)

Kaddafi, 1998 yılında Türkiye ile Suriye'nin arasının gerilmesinden sonra Türkiye'nin Kürt ayrımcılığı yaptığını ve İsrail'in Suriye'yi işgalini kolaylaştırmada öncü rol oynadığını ifade etmiş ancak Türkiye'nin Suriye'ye saldırması halinde, Libya'daki Türk şirketlerini kapatacaklarını ve yerine Yunan şirketlerinin çalışmasına izin vereceklerini açıklamıştır. (Muammer Kaddafi: Libya'ya Saldırılmış Sayarım, **Hürriyet**, 07.10.1998)

3.3.1. Kaddafi, Yeşil kitap ve Batı ile ilişkiler

İktidarının ilerleyen yıllarında Kaddafi, dış politikasını milliyetçi söylemler üzerine kurarak, sözde Müslüman toplulukların korunması ve emperyalizm karşıtı gruplara mali destek olarak saptamıştır.

Mısır'ın Hür subaylarından çok etkilenen Kaddafi'nin yönetimi boyunca yol göstericisi 1976 yılında yayınlanan “Yeşil Kitap”tı. Düşüncelerini ve sözlerini kemikleştirdiği bu kitapta hem komünizmi hem de kapitalizmi reddetmiştir. Kaddafi Yeşil Kitap'ı ortaya koyarken Mao Zedong'un “Küçük Kırmızı Kitap” ve Cemal Abdülnasır'ın “Devrimin Filozofisi” adlı kitaplarından esinlenmiştir. Bu çerçevede yayım tarihleri farklı kaynaklara göre değişmekle birlikte; Demokratik Problemlerin Çözümü: İnsanların Otoritesi adlı birinci bölüm 1976 yılında, Ekonomik Problemin Çözümü başlıklı ikinci bölüm 1977 yılında, Üçüncü Evrensel Teorinin Sosyal Temeli başlıklı üçüncü bölüm 1979 yılında yayımlanmıştır. (Doğan ve Durgun, 2012:67)

Kaddafi kendi iktidarı süresince Libya ile Mısır, Libya ile Suriye, Sudan ve Tunus'un birleşmesine yönelik görüşmeler yaptı fakat bunların hiçbirisi gerçekleşmedi. (Lapidus,2011:254)

Yeşil Kitap'ın “Demokratik Problemlerin Çözümü” başlıklı birinci bölümünde Kaddafi, dönemin demokrasi anlayışına karşıtlığını ortaya koyarken doğrudan ve temsili demokrasiyi eleştirmiştir. Demokrasinin dahi diktatörlüğe hizmet verdiğini belirten devrik lider, bu bölümde Devletin Yönetimi, Parlamento, Sınıf ve Halkoynaması başlıkları altında özetle; en zalim diktatörlüklerin parlamentoların himayesinde var olduğu, siyasi partilerin diktatörlüklerin çağdaş formu ve diktatoryal hükümetlerin modern aracı olduğu, bununla beraber politik sınıf sisteminin bir parçası olarak topluma hükmettiği, halkoynamalarının ise adaletsiz ve zorbaca bir sistem olduğu, ayrıca demokrasiye karşı yapılan bir hile olduğu iddia edilmektedir. (Doğan ve Durgun,2012:67)

Kaddafi, bunlara karşı “Cumhurlar sistemi” olarak adlandırılan cemahiriye sistemini geliştirip, halka doğrudan yönetime katılma imkanı sunduğunu iddia etse de kitap sosyalist öğeler taşımaktaydı ve Arap milliyetçiliği, sosyalizm gibi özellikler taşıyordu. Kaddafi, mevcut demokratik değerleri benimsemediği gibi, ona göre mevcut hukuk sistemleri de geçersizdi ve işlevi yoktu. Devrik lidere göre, asıl geçerli olan hukuk örfi ve

şer'i idi. Ona göre, toplumların hukuk dine dayanmalıydı ve ancak böyle özgürleşebilirlerdi.

Kaddafi, toplumun kamusal yönetiminde “Temel Halk Konferansları”, “Halk Komiteleri ve Genel Halk Kongresi”nden oluşan politik bir örgütlenme yapısı ortaya koyarken, “Toplum, Hukukta Sapmalar Meydana Geldiğinde Bunu Nasıl Düzeltir?” başlığı altında ise; şayet devletlerin kullandığı araçların diktatörce araçlar olması halinde (ki dünyada hâlihazırda var olan politik sistemler bu şekilde görülmektedir) toplumun hukukta meydana gelen sapmalara karşı isyan gibi şiddet içeren karşılıklar vereceği, ancak bunun da devletin yeni diktatörce uygulamalarına neden olabileceği anlatılmaktadır . (Doğan ve Durgun,2012:68) Kaddafi basının belirli bir zümre tekelinde olması fikrini de eleştirmiştir.

Kaddafi'nin Batı ile ilişkileri diğer Afrika ülkeleri ve Ortadoğu ülkelerinden çok daha somut ve cesur adımlar atması ile şekillenmiştir. Nasır'ın adeta Afrika kıtasındaki bir özdeş lideri olan Kaddafi 1970 yıllarında ülkesindeki Amerikan ve İngiliz üslerini kapatmış, 1973'te ise yabancı petrol şirketleri ile bankaları ulusallaştırmıştır. O dönem diğer Ortadoğu ve Afrika ülkelerine bakıldığında bu siyaseti Libya için oldukça cesur adımlar anlamına gelmekteydi. İlk olarak Petrol endüstrisini millileştiren darbe lideri uluslararası petrol şirketleri ile olan anlaşmaları da yeniden pazarlığa açmıştır ki Şirketlerin kendi şartlarını kabul etmemesi durumunda petrol üretimini durduracağını açıklayan Kaddafi amaçlarına ulaşmayı başarmıştır. (Fotoğraflarla Libya'da Kaddafi Dönemi, **BBC**, 20.06.2012)

1970'lerin başında Kaddafi teorisine yeni bir boyut ekleyerek, kapitalizm ve komünizme karşı üçüncü evrensel alternatif olarak Arap-İslam idealini ileri sürdü. (Lapidus,2011:254) Daha önce belirtildiği gibi, Nasırcılık hareketinden çok etkilenen eski liderin Libya'nın başına geçtiği tarihten itibaren iki birleştirici etkisini görmekteyiz. Bunlardan ilki Arap Birliği'nin sağlanmasıdır ki Libya'yı bu konuda lider ülke görmüştür. Mısır, Suriye ve Tunus ve diğer Akdeniz ülkeleri ile Arap Birliği kurmaya çalışmıştır.

Kaddafi'nin bu yolda başka bir adımı,1970'li yıllarda Afrika Hristiyan misyonizmini kırmaya yönelik kurduğu “İslami Davet Cemiyeti” dir. Eski lider, cemiyeti, Afrika Müslümanlığını güçlendirmek, hristiyan gruplara karşı mücadele vermelerini sağlamak ve emperyalizmin güçlendirilmesini durdurmak için kurmuştur. Bu cemiyetle Afrika halkları üzerinde yüksek bir prestij elde etmiştir ki daha sonraki yıllarda İsrail karşısında destekçi arayan Libya, bu politikaların meyvelerini toplayarak Afrika ülkesinin İsrail ile diplomatik ilişkilerini kesmesini sağlamıştır. (SETA, 2012:12)

Bununla birlikte 1990'lara gelindiğinde Libya vasat bir Kuzey Afrika vasat bir devlet haline gelmiştir. 1980'lerde Kaddafi'nin maruz kaldığı bazı engellemeler -bunlara Bukra'daki aşiret muhalefeti, petrol fiyatlarının düşmesi, BM yaptırımları ve terör saldırılarına verdiği destekten dolayı bir ceza olarak Libya'ya petrol üretimine yönelik malzemelerin ve askeri silahların satılmasına dair Amerikan ambargosu da dahil- ekonomiye zarar verdi. (Lapidus, 2010:255)

1992 yılında Afrika Bölgesel Uydu Birliği Organizasyonu (RASCOM) için Afrika ülkelerine mali olarak uydu desteği sağlamıştır. Bazı Afrika ülkelerinin İsrail ile diplomatik ilişkilerini kesen eski Libya lideri, muhalif grupları finanse ederek hem Afrika'da hem de Ortadoğu'da istikrarsızlaşmaya neden olmuştur. Kaddafi'nin desteklediği bu gruplar, terörizme neden olurken, Libya, bölgedeki güçler için sempatisini yitirmeye başlamıştır. 1970 ve 1980'lerde Kızıl Ordu, İrlanda Cumhuriyet Ordusu ve Çakal Carlos gibi bireysel ve örgütsel teröristleri destekleyen devrik lider, Batı'nın düşmanlığını kazanmıştır. ABD, 1980 yıllarında Avrupa'daki terörist saldırılardan Libyayı sorumlu tutmuştur. 1986 yılında bir ABD askerinin öldürülmesi sonucu, olaylar cereyan etmiş ve ABD Trablus'a hava saldırısı düzenleyerek, Kaddafi'nin evlatlık kızını dahi öldürmüştür. (Operasyonda Kaddafi Kurtuldu, Oğlu Öldü, **DW**, 01.05.2011)

Libya'ya yönelik Batı'nın dış politika anlayışını değiştiren dönüm noktası olay Lockerbie Faciası'dır. 1988 yılında İskoçya'nın Lockerbie kasabasında Libya ajanı Abdülbaset El Megrahi'nin uçağı patlatmasıyla yüzlerce kişi ölmüş ve Libya'nın ajanı teslim etmemesi neticesinde olay BM'e taşınmıştır. Sorumluluğu kabul etmeyince Libya üzerinde ağır yaptırım dönemi başlamıştır. SSCB'nin Soğuk Savaş sonrası çökmesiyle, ABD'nin dünyada tek hegamonik güç haline gelmesi, Lider'i izolasyon halinden çıkmaya itmiştir ki 11 Eylül 2001'de İslami gruplarla mücadelede Libya ABD'nin en tutucu müttefiki haline gelmiştir. Cihat anlayışını terk eden Kaddafi, Afrika politikalarını daha da arttırarak, Ortadoğu'dan ülkesini izole ederek örneğin İsrail-Filistin sorunu, Irak sorunu, Afganistan sorunu gibi konulara daha az ilgi göstermiştir. Kaddafi yönetiminin Berlin'de 18 yıl önce yaşanan bombalama eylemini tazmin etmeyi kabul etmesi, uluslararası izolasyondaki düğümü de çözmüş, İtalya gibi ülkeler Libya'nın artık AB Akdeniz Ortaklığı programına alınmasında ısrar etmiştir. (Libya'ya AB Ortaklığı Yolu Açıldı, **DW**,12.08.2004)

2003 yılında UAED (Uluslararası Atom Enerji Dairesi) nin Başkanı Muhammed Baradei, Libyalı üst düzey yetkililerden oluşan bir heyetle Viyana'da bir araya gelerek Libya'nın kitle imha silahı üretmeye yönelik programını tasfiye ettiğini belirtmiştir. Karar Ortadoğu ülkelerinde memnuniyetle karşılanırken, NATO ve Fransa'dan olumlu tepkiler gelmiştir. (Libya Diğer Ükelere Örnek Olsun, **NTVMSNBC**, 20.12.2003)

ABD, bunun üzerine tek taraflı uyguladığı yaptırımları kaldırmıştır ve tam 26 yıldır terörist listede olan Libya'yı terörü finanse eden ülkeler listesinden çıkarmıştır. Bu sayede yıllardır süren gerilimli Libya-ABD ilişkileri en iyi günlerini yaşamaktaydı. Diplomatik ilişkilerin hız kazanacağını bildiren Condozella Rice, Trablus'ta bir büyükelçilik de açılacağını bildiriyordu. (ABD Libya'yı kara listeden çıkarıyor, **Hürriyet**, 16.05.2006)

Kuşkusuz iki devlet arasında diplomatik ilişkileri hızlandıran etken, Libya'daki petroldür. ABD ile ilişkileri hız kazanırken, Libya, Batılı güçlerin, Afrika bölgesindeki müdahaleciliği ve saf tutma yarışına karşı çıkmıştır. 2004 yılında ABD'nin diplomatik ilişki kurmasıyla, ekonomik anlamda bir liberalizasyon dönemine giren Libya 2003 yılına göre yabancı yatırımı altı kat artarak büyüme göstermiştir. (Ongur,2016:7) Dikkat edilirse Kaddafi'nin Batı ile ilişkileri siyasetten ya da kültürel empozeden çok ekonomik değerler taşımaktaydı. Görüşmeler siyasi açıdan yeterli olmamış, Libya'nın kuşkuları dinmemiştir.

3.3.2. Kaddafi ve Rusya Federasyonu ile ilişkiler

SSCB döneminde Rusya Federasyonu (RF), Soğuk savaş ideolojisini Afrika ülkelerinin dostluğunu kazanarak Afrika bölgesine yaymaya çalışmaktaydı. Günümüz Afrika-RF ilişkileri o dönem temellerini atmaktaydı. 1955 yılında Afrika'ya askeri malzeme gönderen SSCB, bölgedeki devrimci hareketleri desteklemeye başlamıştır. SSCB, 1960'lı yıllarda, bağımsızlığını ilan eden Cezayir, Fas, Libya, Gana, Gine Sudan ve Mali gibi genç Afrika hükümetleriyle ilişkiler kurmuştur ki SSCB ile diplomatik ilişkiler tesis eden bu yeni Afrika hükümetleri "Kazablanka Bloğu" olarak adlandırılmıştır. (Yıldırım, 2014:35-36)

Kaddafi Dönemi'nde Libya uluslararası politikada ABD ve İsrail karşıtı bir tutumla sosyalist blokla iyi ilişkiler politikasını devam ettirmek istese de bunu tam başarabilmiş değildi. Hem kapitalist Batı toplumundan hem de Sosyalist Doğu bloğundan uzaklaşan Libya, asimetrik ilişkilerle yalnızcılığa itilmiştir. Bu bağlamda çoğu söylenenin aksine Kaddafi Doğu Bloğu sosyalizmini de bir tehdit olarak görmekteydi. Neticede Lenin'nin Yeni Ekonomi Politikasının Afrika ülkelerini sosyalizme entegre etme çabası başarısız olmuş, hatta bu ülkeler daha sonra SSCB yerine Batılı kapitalist devletlerle daha da yakınlaşmıştır. (Yıldırım,2014:37)

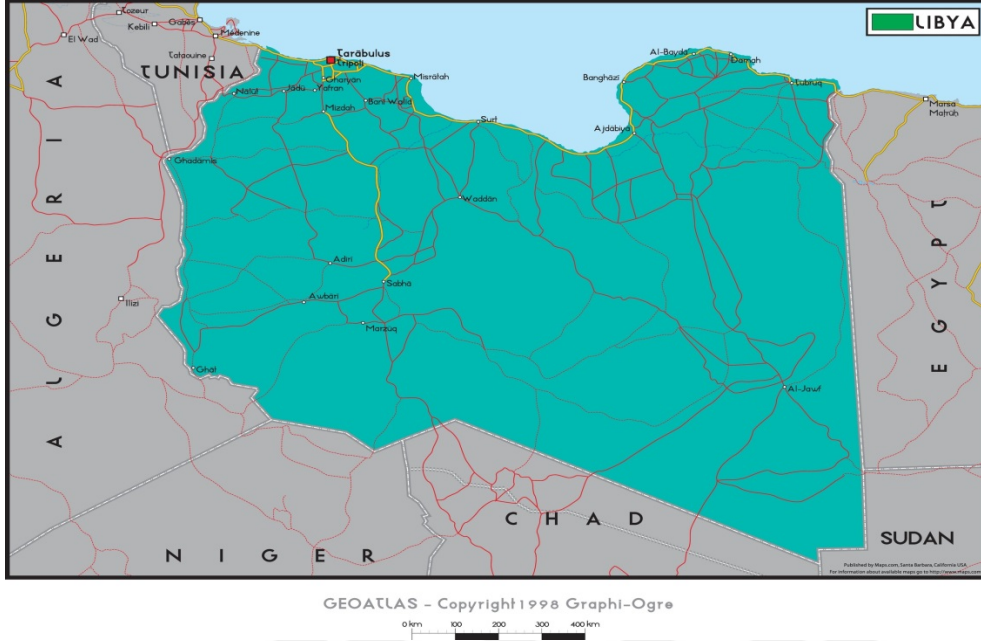
Buna rağmen bölge devletlerinin SSCB için biçilmiş bir ilerleme coğrafyası olması, SSCB'nin Libya'daki yeni rejimle ilişkileri geliştirme çabasına girmesine neden olmuştur. Libya'nın Batı karşıtı politikaları, SSCB'yi memnun etmiştir. Her iki ülkenin de Amerikan destekli Orta Doğu barış sürecine karşı olması SSCB'yi Libya'ya yaklaştıran bir diğer etkidir. SSCB bu sürecin içerisinde rol alamadığı için karşıyken, Libya Arap-Filistin arzularına ihanet olarak gördüğü 1978 Camp David anlaşmalarına karşı olmuştur. (Bayat,2018:176)

Libya, SSCB'yi bir silah müttefiki olarak görürken, SSCB de Libya'yı market sahası olarak kullanmışsa da uluslararası sistemin Soğuk Savaş'ta etkisiyle ne Libya SSCB'yi tam güvenebilirken ne de SSCB, Libya'ya tam destek verebilmiş değildir. Federasyon döneminde Rusya, bölgeye daha çok enerji ve silah satışları konusunda yaklaşmıştır. 2008 yılında Rusya, Libya'nın 4,5 milyar dolarlık silah borcunun silinmesine karar vermiştir. Kaddafi ise Rusya'ya bir askeri deniz üssü kurma önerisinde bulunmuştur. (Rusya –Libya flörtü ilerliyor, **DW**, 31.10.2008)

RF, Çin, Hindistan ve Brezilya ile birlikte BGK'nde, Libya'ya müdahale konusunda çekimser oy kullanarak, Libya'nın yanında yer almıştır.(BM'den Libya'ya Müdahale Kararı, **CNNTÜRK**, 18.03.2011)

3.4. Libya'nın Coğrafi ve Demografik Özellikleri

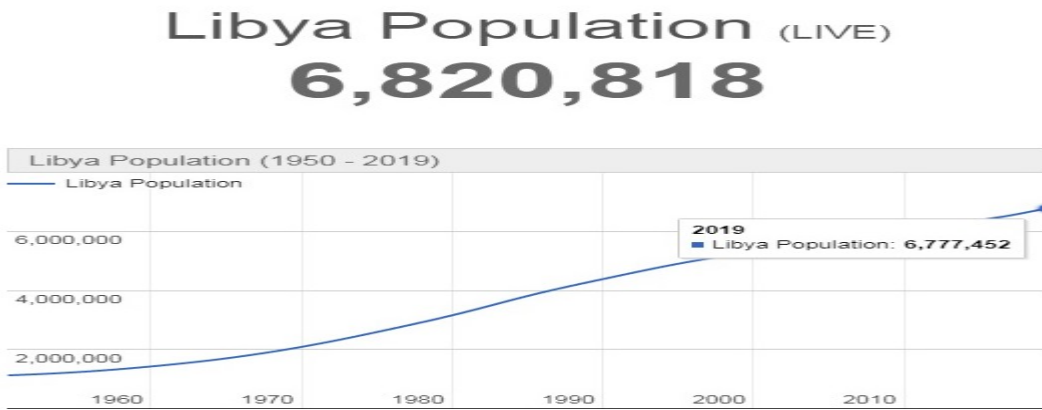
Şekil 4. Libya Devleti Siyasi Haritası

Kaynak: <https://www.maps.com/libya-political-wall-map.html>

Doğusunda Mısır, batısında Cezayir, kuzeyinde Akdeniz'e uzanan, güneyinde ise Nijerya, Çad ve Sudan bulunan Libya, toprak bakımından Afrika'nın dördüncü büyük ülkesidir. Büyük Sahra Çölü'nün büyük bir bölümü Libya topraklarının büyük bir kısmını meydana getirmektedir.

Şekil 5. Libya Devleti 2019 Nüfus Diagramı

Kaynak: <https://www.worldometers.info/world-population/libya-population/>

6, 777,452 kişilik nüfusu ve 1.760.000 km²'lik yüz ölçümüne rağmen yerleşimde kıyıcılığın hâkim olduğu Libya'da, kıyı bölgelerin gelişmiş olması neticesinde, nüfusun çoğu kıyılarda yaşamaktadır. Ülkenin %90'nının çöllerle kaplı olması halkı kıyı şehirlere

itmiştir. En büyük şehri Tripoli'dir. Çöllerde tarımsal faaliyetlerin imkânsızlığı nedeniyle daha çok Trablus ve Sirenayka bölgelerinde yoğunlaşan nüfusun %90'ı Libya'nın %10'nunda yoğunlaşmıştır. (Brown ve Buru vd., 2019, parag.1)

Nüfus, Trablus, Bingazi ve El-Beyda'da fazlayken, nüfusun yaklaşık yarısı 15 yaşından küçüktür. 2016 itibariyle doğum oranı %2,27 'ye gerileyen ülkede etnik çoğulculuk hâkim olmaktadır. Berberiler, Türkler, Araplar, Bedeviler ve Tuaregler ülke nüfusunu oluşturmaktadır. Ülke, Orta Afrika'dan ve Mısır'dan pek çok göçmeni barındırmaktadır. Ülkede resmi dil Arapça'dır. Arapça konuşulan oran %80 iken, geriye kalan %20'lik dilimi ise Berberi dili olan Tamazightle paylaşmaktadır. (Encyclopedia Britannica,2019, parag.1)

3.4.1. Kabilecilik ve Libya

Kabilecilik, Libya'nın sosyal ve örfi yapısında hala devam eden bir etken olarak İç Savaş'ı tetikleyen faktörlerin başında gelmektedir. Hem Kaddafi ve hem de Kaddafi öncesi dönemde ve günümüzde kabilecilik Libya toplumunun yapıtaşlarından bir tanesidir. Kabilecilikle birlikte Bahar Devrimi'de ortaya çıktığından sorunlar tekrar su yüzüne çıkmıştır.

Libya'nın en önemli sorunlarından bir tanesi, kabile toplumlarının kentleşmeye ve modern siyasi hayata adaptasyonlarıdır. Bu sebepten ötürü, Libya uluslararası toplum entegre kriterlerinden uzak bir ülkedir. Ulus-devlet kimliğinin ötesinde kabilecilik anlayışının hüküm sürmesi, modern bir şehirli imajından Libyalıların uzakta olmasına neden olmuştur. Bu kabilelerin bir de yerleşik olmadığı düşünüldüğünde, kaotik ortam kaçınılmaz hale gelmiştir. Libya toplumu bütünüyle kabilecilik temeli üzerine oturmaktadır ki her bir kabilenin fertlerini kabilenin kurucusuna kadar uzanan bir dizi nesep bağı birbirine bağlamaktadır. (Kabilecilik Gerçeği ve Libya Kabileleri, **Dünya Bülteni**, 10.03.2011)

Libya'daki kabilecilik Arap kabileciliğinden farklı olmakla birlikte, ülkenin en önde gelen kabileleri Tuaregler, Amazingler, Tebular ve Verşufanna aşiretleridir. Bir milyona yakın olan Verşufanna aşireti, Başkent Trablus dahil tüm önemli bölgelere tesir etmektedir. Başlıca aşiretler ve iç politikaya etkisi şöyledir:

“Varfalla: Libya'nın en büyük aşiretlerinden biridir. Üyelerinin sayısı bir milyonu geçtiği için Libya nüfusunun altıda biri bu aşirete mensuptur. Çoğunluğu Fizan bölgesinde toplanmışsa da Bingazi ve Sirte yakınlarında yaşayanları da vardır.

Kadhafa: Muammer Kaddafi'nin de mensubu olduğu bu aşiretin üyeleri, Libya'nın orta kesimindeki Sebha ve Sirte kentlerinde yoğunlaşmıştır. 2011 öncesinde Libya'daki aşiretler içinde en ağır silahlara sahip olanlar, Kadhafa aşireti mensuplarıydı. Muammer Kaddafi, kendisini ve ailesini korumak için bu aşirete bel bağlamıştı.

Mağariha: Devrimden önce Libya'nın en ağır silahlı aşiretlerinden biriydi. Üyeleri ülkenin batısındaki Kıyı Vadisi'nde yaşar. Muammer Kaddafi'nin sağ kolu Abdullah Senusi ve Lockerbie Saldırısı'ndan hüküm giyen Abdulbasit Migradi de Mağariha aşiretindendi. Pan-Am Havayolları'na ait bir yolcu uçağı, 1988 yılında Londra'dan havalandıktan sonra patlayıcı bir aygıtın infilak etmesi sonucu İskoçya'nın güneyindeki Lockerbie Kasabası'na düşmüştü. Saldırı sonucu uçakta bulunan 243 yolcu ve 16 mürettebatın tümü ile Lockerbie Kasabası'nda yaşayan 11 kişi hayatını kaybetmişti.

Tarhuna: 60'ı aşkın alt aşiretten oluşuyor. Aşiret üyeleri, başkent Trablus'un güneybatısına yerleşmiştir. Trablus nüfusunun üçte biri, Tarhuna aşireti mensubudur.

Zintan: Fas, Tunus, Libya, Cezayir ve Moritanya'ya yayılan Berberilerin bazıları bu aşirete mensuptur. Aşiret üyeleri, Libya'da Batı Dağları bölgesindeki Zintan kentine toplanmıştır.

Tuareg: Sahra Çölü'nde yaşayan Berberi kökenli bu aşiretinin üyeleri, Mali, Nijer ve Cezayir gibi Afrika ülkelerine yayılmıştır. Libya'daki Tuaregler, ülkenin güneyindeki Ghat kentinde yaşıyorlar. Libya'daki sosyal hakları kısıtlı olan Tuaregler, zor şartlarda yaşıyorlar.

Beni Süleyman: Birkaç alt aşiretin birleşmesiyle oluşan Beni Süleyman aşiretinin üyeleri de Sirte ve Fizan'da yerleşiktir. Mısır, Tunus, Nijer ve Çad'da da üyeleri vardır.

Ubeyde, Braada, El Avakir: Bu aşiretlerin üyeleri Libya'nın doğusunda Yeşil Dağ bölgesinde yaşamaktadır. Geçmişte Libya İçişleri Bakanı olan, sonra muhalif saflara geçmesinin ardından öldürülen Abdülfettah Yunus da bu aşirete mensuptu." (Aşiretler Ülkesi Libya, **AlJazeera**, 17.02.2014)

Libya'nın doğusunda da Megaribe, Zuveyh, Cazvih, Barasiler, el-Abid, Ubeydat, Urfiler, Hasiler, el-Menfe, Bergusiler gibi nispeten büyük kabilelerin yanında, Murabıtlar olarak bilinen ve genellikle bir aile ile sınırlı olan kabile-aile grupları mevcuttur. (Altun ve Domazeti, 2018:6)Bu kabileler, Zeydilerin aksine çoğunlukla siyasete karışmamaya özen göstermişlerdir ki üzerlerindeki politik etki de Zeydilerin aksine azdır.

Barasiler ve Misallatiler ülkenin batı kesimlerindeki gruplardan olmakla birlikte, ülkenin en geleneksel yapısını oluşturan Senusiler de doğuda yerleşiktir. Beyda merkezli dinî eğitim verilen medreseleri bulunan Senusiler, özellikle eğitim alanında etkilidir. (Altun ve Domazeti,2018:6) Kaddafi'nin mensup olduğu kabile Kazazife Kabilesidir ki Sirte göçmeni bir aileden geldiği için kent ile bağlarını kuvvetli tutmuştur.

Bu kabileler, Yemen'in aksine, Bahar Devrimi'ndeki olaylara tarafsız kalmayı tercih etmişlerdir. Güvenlik algılamaları ve diğer aşiretlerle ilişkiler devrime karşı tutumlarında belirleyici olmuştur.

Kabileler birbirlerini de Arap Devrimi konusunda sınırlandırmamışlardır. Kabile reisinin itibarını sarsmadığı sürece, kişilerin tercihlerine karışılmamıştır. Ancak devrimden sonra kabile ve aşiretler, bölgedeki farklı ülkelerin de teşvikleri ile silahlanarak daha otonom yapılanmalara gitmiştir (Altun ve Domazeti, 2018:7)

3.5. Dini Etmenler

Özellikle, Kaddafi dönemi öncesine dayanan Sensunilik, Libya'nın yönetsel kültürü içerisinde daima önemli bir yer edinmiştir. Libya devletini kuranların Sensuni olması, doğuda yer edinen bu tarikatın incelenmesini de zorunlu kılmıştır.

3.5.1. Sensuniyye tarikati

Zeydilik inancı gibi, Ebu Talib'in soyundan geldiğine inanan Senusilik, Sidi Muhammed bin Ali-es Senisi tarafından kurulmuştur. Öğrenimine Mekke'de tamamlayan Senusi, burada Kadirilik ile tanışarak Kadiriye-İdrisiye tarikatının kurucusu olan Ahmed bin İdris El-Fasi'nin öğrencisi olmuştur.1837 yılında, Mekke'deki Ebu-Kuveys Dağı üzerinde tarikatını kurmuştur. 1843'te Libya'ya (Sirenayka) yerleşerek, pek çok zaviye kurmuş ve 1859'da hayatını kaybetmiştir. (Turan ve Turan, 2011:192-193)

Sidi Muhammed bin Ali Es-Senusi öldüğünde Muhammed eş-Şerif ve Muhammed el-Mehdi adında iki oğlu bulunuyordu ve Senusilik Libya'nın büyük bir bölümünde popüler hale gelmişti. Babasının ölümünden sonra liderlik 1844'te Muhammed el-Mehdi es-Senusi'ye geçti. 1902'de ölen Muhammed el-Mehdi'den sonra da yönetimi kardeşi Muhammed eş-Şerif'in oğlu Ahmed eş-Şerif es-Senusi ele alarak Senusilik hareketini devam ettirmiştir. (Turan ve Turan,2011:193)

Sömürgeciliğin zirvede olduğu dönemde Afrika kıtası İngilizler, Fransızlar ve İtalyanlarca işgal edilmesi üzerine Senusiler, I. Dünya Savaşı'nda Senussi Cephesi'nde Osmanlılar ve Almanların tarafında savaşmışlardır. 1917'de Osmanlı padişahı V. Mehmed, Ahmed Es-Şerif'i İstanbul'a çağırıştır. Bunun üzerine hareket Mehdi'nin oğlu Muhammed el-İdris'le devam etmiştir ki 1931'de hareketin merkezi olan Kufra'nın İtalya tarafından işgali Senusi iktidarına son vermiş, tarikat feshedilmiş ve mallarına el konulmuşsa da 24 Aralık 1951'de İdris, bağımsız Birleşik Libya Krallığı'nın kralı ilan edilmiştir. (Özhazar ve Elbinsoy, 2017:69)

Senusiler dinde sadeliği ve dünyadan uzak yaşamayı tercih eden bir topluluktur. Bundan sonra politize olan Senusiye Tarikatı, Senusi'nin belirlediği ilke ve amaçlardan bütünüyle uzaklaşmış ve Kaddafi'nin 1 Eylül 1969'daki askeri darbeyle Senusiye'nin siyasal varlığına kesin biçimde son verilmiştir.

3.6. Arap Baharı ve Sonrası Libya İç Savaş Dönemi

Genel anlamda Arap Baharı; 2010 yılında başlayan ve günümüzde de süren, Arap Dünyasında yaşanan Arap halklarının demokrasi, özgür ve insan haklarını göz önünde bulunduran bir yönetim tarzı isteğiyle ortaya çıkmış; bölgesel bir siyasi harekettir.

Bahar, kimilerine göre 1968'de Prag Baharı söyleminden esinlenerek verilmiş bir isim olmakla birlikte, "Mısır Devrimi"nden esinlenilerek yapılmış, bölge yüzyılın en büyük protestoları, mitingleri, gösterileri ve iç çatışmalarına tanık olmuştur. Arap halkları, özgürlük mücadelesi sergileyerek birçok diktatör liderini devirmiştir. Arap Baharı'nın ortaya çıkmasıyla günümüzde İslami demokrasiye olan ihtiyacın artması olarak yorumlanabilmektedir ki Arap Baharı'nın en önemli sonuçlarından birisi Batının Orta Doğu politikalarına rehberlik eden söylemindeki değişimdir. (Çakı, 2011:135) Bu değişim, 11 Eylül çağrışımlarının tamamen bir kenara bırakılmasa da en azından bir süre eski önem ve etkisini yitirebileceğine işaret etmektedir; Batı aydınları ve kamuoyu arasında Arap Baharı, İslam ve İslam toplumları hakkında önceki dönemlere kıyasla daha olumlu bir imge yaratmıştır. (Çakı,2011:135)

Arap Baharı önce Tunus'ta sonra Mısır'da Bin Ali ve Mübarek rejimlerini devirdikten sonra Libya'da domino etkisi göstermiştir. Rejim karşıtı gösterilerin Tunus ve Mısır'dan farklı olarak Libya'da farklı gelişmiştir. Demografik ve sosyal yapısından dolayı karakol, polis ve orduya ait yerleri ele geçiren göstericiler silahlanarak bulundukları köy, şehir ve kasabalardaki merkezi devlet ve hükümetin zayıf olmasından dolayı kamu kurumlarını ele geçirmişlerdir. Bunun üzerine Kaddafi hem ağır silahlı ordusuyla, hava kuvvetleriyle ve Afrika ülkelerinden getirdiği savaşçılarıyla bu yerel silahlı sivillerin üzerine saldırıya geçmiştir. Bunun üzerine yaşanan insani kriz ve istikrarsızlığı önlemek adına BM

Güvenlik Konseyi koruma sorumluluğu bağlamında Libya'da uçuşa yasak bölge ve NATO'yla da Fransa'nın öncülüğünde Kaddafi güçlerine karşı hava operasyonları başlatmıştır.

Arap Baharı başından beri Libya'yı etkisi altına almıştır. Keza Libya'da hükümet ve Muammer Kaddafi karşıtı gösterilerle başlamıştır. 15 Şubat 2011 yılında başlayan protestolar Libya'da bir süre sonra iç savaşa dönüşmüş, iç savaş Kaddafi'nin kendi şehri olan Sirte'nin düşmesi ve öldürülmesiyle 20 Ekim 2011 tarihinde sona ermiştir. 18 Şubat 2011'te isyancılar, Libya'nın ikinci büyük şehri Bingazi'nin kontrolünü güvenlik güçlerinin yardımıyla ele geçirmişlerdir. Hükümet, bu olayın üzerine Bingazi'deki rejim destekçisi askeri birliklerini seferber etmiştir. Ülke ikiye ayrılmıştır; Ulusal Geçici Konsey (UGK) ve Libya Sosyalist Halk Cemahiriyesi. Konsey başkanlığında Mustafa Muhammed Abdülcilil bulunurken, yardımcılığını başbakanı konumundaki iki numaralı isim olan Yürütme Kurulu Başkanı Mahmut Cibril üstlenmiştir. (Libya'nın Yeni İktidarı: Ulusal Geçiş Konseyi, **Haber Türk**, 12.09.2011)

20 Ağustos – 28 Ağustos 2011 arasında yaşanan Trablus İç Savaşı sonucunda başkent, UGK'nin eline geçmiştir. UGK'nın yüzlerce ülke tarafından tanınması ve 20 Ekim 2011 günü Muammer Kaddafi'nin memleketi Sirte'nin düşmesiyle Kaddafi devrilerek öldürülmüş, iç savaş UGK'nın lehine sona ermiştir. 2010 yılında Ortadoğu ve Kuzey Afrika coğrafyasında Arap Baharı'ndan en çok etkilenen ülkelerden biri olan Libya'dır. Libya'nın Arap Baharından etkilenmesinin nedenlerinden ilki, ülkenin içindeki kabilecilik anlayışıdır. Kosova Krizine yönelik NATO harekâtında da görüldüğü üzere, silahlı müdahalenin ana meşruluk kaynağı insani gerekçeler olarak sunulmuştur ki Benzer bir durum, Arap Baharı isyanları sırasında Libya'da da gerçekleşmiştir. İnsan Hakları Hukuku ve İnsancıl Hukuk Kurallarının askıya alındığı, insani dramların yaşandığı iç savaş deneyimlerinde, söz konusu durumun tersine çevrilmesi için gerekli olan hassasiyet kamuoyu yaratılmak koşuluyla gündemde tutulmaktadır. (Güneş,2018:284) Libya özelinde görüldüğü üzere, temel hakları dahi koruyamayan; hatta bu hakları bizatihi kendisi ortadan kaldıran devlet aygıtının yenilgiye uğratılması meşru bir zeminde cereyan etmektedir. (Güneş,2018:284)

2013'te ABD Büyükelçisi Libya'da öldürülmüştür. Bazı uzmanlar bu olaydan sonra ABD'nin Arap Baharına bakış açısının değiştiğini ve muhaliflere ve Müslüman Kardeşlere bakış açısının değişmesinde önemli bir olay olduğunu vurgulamaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu hâkimiyeti sonrası, İtalyan baskısına maruz kaldıktan sonra süregelen kabilecilik Libya'nın merkezi elden yönetilmesini hep zor kılmıştır. Libya bu özelliğini Arap Baharı'ndan sonra da kaybetmemiştir keza Bingazi, Trablusgarp ve Fizan gibi bölgelerin siyasi yapısında bugün hala ayrılıkçılık ve kabilecilik rol oynamaktadır. Aşiretleşme ve kabilecilik, siyasi konumları belirleyen başat bir faktör olmakla birlikte Kaddafi döneminde bu kabileler arasında bir istikrar süregelmisti. Kaddafi döneminde kabilecilik de ulusal ittifakın bir parçasıydı. Bu dengelere göre yönetilen Libya'da Kaddafi 2011 yılı ocak ayı sonlarında başlayan isyanın ülkenin tamamına yayılması ve dış güçlerin de müdahalesiyle devrilmiştir. 27 Şubat 2011 yılında eski Adalet Bakanı Mustafa Abdülcilil başkanlığında, UGK'nın kurulmasıyla iç savaş dindirilmeye çalışılmıştır.

Muammer Kaddafi'nin devrilmesinden sonra kabile temsilcileri, İslami gruplar, muhalif askeri bürokratlar ve sahada savaşıyor güçlü komutanların bir araya gelmesiyle kurulan UGK, ülkenin meşru yönetimini oluşturmuştur. Fransa UGK'ı tanıyan ilk ülke olurken, İtalya'da UGK'ini tanımıştır. (İtalya Libya'da Geçici Ulusal Konsey'i Tanıdı, **BBC**, 04.04.2011)

3.6.1. General Hafter, Libya ve uluslararası toplum

Arap Baharı ve sonrası, Libya'da devrimci milisler, savaştan sonra da etkilerini sürdürmekteydi. Başlangıçta birlikte hareket eden bu güçler, Batı'nın tutumlarıyla, bu kez Libya içerisinde mücadeleye girişmiştir. Mustafa Abdulcelil ve Mahmud Cibril gibi savaş döneminde etkin liderler, savaşın sona ermesiyle birlikte ülkede genel seçim için demokratik bir uzlaşma tercihinde bulunarak, istifa ettiler ve geçici dönemde Başbakan Abdurrahim Kiib olmuştur. Cibril ve Abdulcelil'in istifaları, demokratikleşme için bir çaba olsa da tecrübe ve liderlik vasıflarından mahrum kalan Libya için kötü bir tercih olmuştur. (Mahmud Cibril İstifa Etti, **AlJazeera**, 31.10.2011)

Libya'da 2012 Temmuz seçimlerini Mahmud Cibril liderliğindeki Adalet ve İnşaa Partisi kazansa da gerekli çoğunluğu sağlayamadığından, Ali Zeydan başbakan seçilmiştir. Bu dönem de Libya'da istikrarsızlık dönemi hüküm sürüyordu. Çatışmaların milislerle devam etmesi ve siyasi kutuplaşma ile UGK ve silahlı milisler arasında tam bir anlaşma yaşanmadığından, ülke istikrarsızlık içerisindeydi. Milislerden kimi gruplar UGK'nın kararlarına uyarken, bir kısmı da reddetmiştir.

UGK ile sorun yaşayan aşiretlerin başında güney aşiretleri gelmekteydi. Ulusal bütünlüğe zarar verdiklerinden dolayı UGK, bu aşiretleri güç kullanabileceği konusunda uyarmıştır. Mısır'da Arap Baharı'nın beklenildiği sonuçları verememesi, Libya'yı da olumsuz etkilemeye başlamıştır.

Batılı güçlerin NATO ile başlattıkları askeri müdahaleyle, Libya isyancılarının ve siyasi güçlerinin etkinliğinin azalması, 2014 Mayıs ayında Halife Hafter'in darbe girişimiyle işleri Libya'da daha da zorlaştırmıştır. Hafter'in ortaya çıkışı ile Kaddafi döneminden kalan grupların su yüzüne çıkması, DAES'in varlığının da ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu anlamda Batılı güçler, petrol rezervleri hakkında endişe duymaya başlamış ve Hafter'i desteklemişlerdir. Hafter, uzun yıllar ABD'nde yaşadığı için Batı'nın desteğini almakta zorlanmamıştır. Kaddafi'nin eski generali olduğu için bilgi ve tecrübesine güveniyor ve ülkesindeki İslami grupları ve Müslüman Kardeşler'in terörist yapılanmasını yok etmeyi vaad ediyordu. Hafter'in Mısır'ın MK politikasını örnek aldığı görülmektedir ki Mısır'da oluşturulan ve yavaş yavaş Orta Doğu'ya yayılan MK karşıtı rüzgârın bunda etkili olduğu ve Libya'da da benzer havanın yaratılması istendiği düşünülmektedir. (Gürseler, 2011, parag.11)

Hafter'in uzun yıllar ABD'de bulunması ve 2011 sürecinde görev alması Obama yönetimi ile ilişkilerini düşündürmektedir. Washington, Hafter'in faaliyetlerini darbe olarak tanımlamazken desteklediğine dair de bir ifadede bulunmamıştır fakat Hafter'in terörle mücadele vurgusu yapması ABD ile ortak gündeme sahip olduğunu göstermektedir. (Gürseler, 2011, parag.12)

Batılı güçler, zengin petrol rezervlerinin peşinde olduklarından, eski generali desteklemekte bir sakınca görmediler. Bu durum bölgede DAES gibi terör örgütlerinin ortaya çıkmasına yol açmıştır ve gelecekte yeni bir darbe sinyali olarak yorumlanmıştır. Kaddafi'nin eski generalinin güçlenmesini, devrimci milisler kabul etmemekle birlikte, mücadele başlatmış ve Hafter ile milisler arasında Tobruk'taki darbe girişiminden sonra, General Bingazi ve Trablus'u ele geçirmeye çalışırken DAES'i kullanmış ve Libya toplumunda yeni bir istikrarsızlığa neden olmuştur. Libya'da meşru hükümete karşı savaşıyan Halife Hafter komutasındaki güçlerin kanlı terör örgütü DAES ile iş birliği her geçen gün daha da netleşmektedir; gözaltına alınan örgüt üyeleri ve eşleri sorgularında DAES üyelerinin konvoy halinde bir bölgeden diğerine intikal ederken Hafter güçlerine ait kontrol noktalarından herhangi bir sorun yaşamadan geçtiklerini anlatılmaktadır. (Hafter ve Paralı Askerleri, **Timetürk**, 29.7.2019) Hafter'in ükeyi ikiye bölerek iki başlı bir yönetime maruz bırakmasına müteakip, BM ve komşu ülkelerin de çabalarıyla 2015 yılında Trablus hükümeti ile Tobruk hükümeti arasında *Fas Anlaşması* imzalanmıştır. Antlaşma Libya'nın iç politikasındaki krizleri ve çatışmaları sona erdirerek, ulusal birlik hükümetini kurmak amacıyla imzalanmıştır. Fas Antlaşması Tobruk Temsilciler Meclisi'nin yasama konseyi olarak kabul edilmesini ön görüyordu. Antlaşmada, devlet yönetiminin ve yerel yönetimin kalitesinin artırılması, yeni bir anayasa hazırlanması, savunma ve güvenlik konseylerinin kurularak ülkede birlik tesis edilmesi öngörülmüştür. Fas ve Kuveyt, Libya'daki çatışan taraflara sağduyu çağrısında bulunarak, çözümün 2015 yılında imzalanan Suheyat Anlaşması olduğunu vurgulamıştır. (Fas ve Kuveyt'ten Libya'daki Krizin Çözümü İçin 'Suheyat Anlaşması' Vurgusu, **Timetürk**, 10.4.2019)

3.6.2. Günümüzde Libya'daki siyasi aktörler ve partiler

Altun ve Domazeti'nin Mart 2018'de yayınladığı “Libya Çalınmış Devrim” adlı insani raporuna göre (Altun ve Domazeti, 2018:8-10) günümüzde Libya siyasetini etkileyen ve yönlendiren başlıca siyasi partiler şunlardır:

- a. **Kralcılar:** Libya'nın monarşist siyasi grubudur. Senussiye Tarikatı'ndan gelen bu grup; Libya siyasetinde istikrarsızlaştırıcı bir rol oynamaktadır. Kralcılar, Libya'da krallık yönetim biçiminin olması gerektiğini savunurken Prens Muhammed Senusi'nin dönmesi için gösteriler düzenlemektedirler.
- b. **Ulusal Merkez Partisi:** ABD'de Hafter gibi uzun yıllar yaşamış olan akademisyen Ali Tarhuni tarafından kurulmuştur. Libya siyasetinde çok etkin olmayan parti, liberal ve laik bir yönetim biçimini savunmaktadır.
- c. **Asalet Partisi:** Başkanı Abdülbasit Guveyle'dir. Devrim sonrası kurulan selefi partilerin başında gelen Asalet Partisi, kadın aday göstermek zorunluluğunda şeri yöntemlerle dikkat çekmiştir. Halkın desteği parti üzerinde pek yoktur.

- d. **Vatan Partisi:** Vatan Partisi'nin başkanı Kaddafiyle mücadele eden eski komutan Abdülhekim Belhac'tır. Parti, iş adamları ve Arap Baharı'nda yer alan sivil aktivistler ve Adalet ve İnşa partisine dahil olmayan kesim tarafından kurulmuştur.
- e. **Vatan İçin Birlik Partisi:** Mısırata ili ve çevresinde güçlü olan ve liderliğini Abdurrahman Suveyhli'nin amcası İtalyan işgal güçlerine karşı savaşılmış olan bir kişi olduğu için saygı duyulan bir isimdir. BM'nin Fas Anlaşması'na göre kurulmuş ve uluslararası aktörlerin resmen tanıdığı devlet meclisinde başkanlık görevini yürütmektedir.
- f. **Ulusal Cephe Partisi:** Milliyetçi Libya kesiminin partisi olan Ulusal Cephe partisi, ekonomik özgürlük, insan hakları ve liberalizm gibi batılı değerlerle öne çıkmıştır. Serrac hükümeti ile birlikte hareket eden parti lideri El-Megarif ancak devrimden sonra ülkesine dönebilmiştir. Libya'nın Kurtuluşu İçin Ulusal Cephe'nin (NFSL) siyasi kanadı olarak bilinen partinin lideri Yusuf El-Megarif 1984'te Kaddafi'nin Trablus'taki karargâhına saldırarak darbe yapmaya kalkışmıştır.
- g. **Adalet ve İnşa Partisi:** Libya'da Müslüman Kardeşler cemaatinin siyasi kanadı olduğu iddiasıyla karşılaşan parti, iddianın yöneticiler tarafından reddi zaruriyetini doğurmuştur. Partinin başında, Kaddafi döneminde uzun süre hapisanede tutulan Muhammed Savan bulunmaktadır. Sivil tabanı oldukça kuvvetli olan parti, Serrac hükümetini desteklemekte ve uzlaşî-diplomasiye önem vermektedir.
- h. **Ulusal Güçler İttifakı:**2012'de kurulan partinin siyasi lideri Mahmud Cibril'dir. UGK'nın da yönetim kurulu başkanı olan Cibril, partisiyle birlikte Libya'nın ülke bütünlüğünü, İslami değerlerin ve demokrasinin korunmasını savunmaktadır. Kaddafi'nin karşısında yer alan Ulusal Güçler İttifakı, geçiş dönemi boyunca ülkenin siyasetinde önemli rol oynamaktadır. Ülke dışındaki Libyalı göçmen ailelerden destek gören parti, ılımlı muhafazakâr bir çizgiye sahip.

3.6.3. Post Kaddafi dönemi ve uluslararası toplumda Libya

Kaddafi'nin devrilmesinden sonra diğer Arap Baharı devrimlerine maruz kalan ülkeler gibi, Libya'da da bir siyasi boşluk meydana gelmiştir. Demokrasinin tesisi, diğer Arap ülkeleri gibi devamlı vaat ve empoze edilen bir idealizm olmakla birlikte, ülkede siyasal sistemin değişimi uzun bir süreç gerektirmektedir.

Kaddafi'nin uzun süreli (40 yıllık) yönetimi, ülkenin siyasi yönetiminde derin ve despot izler bırakmıştır. Bu izleri yok etmek, yeni bir yönetim biçimi tesis etmek, ülkenin yasama, yürütme, yargı ve savunma gibi organlarını bu işleyişe teslim etmek uzun vadeli bir plan olmaktadır. Bu plan nasıl olabilir? Bu bağlamda, Yılmaz, Libya'daki geçiş sürecini beş basamakta incelemiştir. Bunlardan ilki, "Adalet Adına Suçluların Cezalandırılması", "Güvenlik ve Kabileler Arası Barışın Sağlanması", "Temsili Bir Hükümetin Kurulması", "Bir Anayasanın Yapılması"ve nihayetinde "Ekonomik ve Sosyal Yapılanmadır". (Yılmaz, 2012:3-11)

İç Savaşların bitirilmesinin sebebi ve aynı zamanda bir sonucu adalet adına suçluların cezalandırılmasıdır. Libya’da demokratik bir tesisin ön koşulu, Kaddafi’nin despotik döneminden sonra, halk içerisinde adaletin sağlanması ve devlet otoritesinin tekrar sağlanması olmalıdır. İç Savaş sırasında orantısız şiddet kullanımı, halk nezdinde unutulması güç travmalara neden olmuştur. Bu açıdan suçluların cezalandırılması, devlete olan güvenin adeta baş koşulu haline gelmiştir. Libya’da uluslararası meşruiyete sahip Ulusal Mutabakat Hükümeti (UMH), Halife Hafter’in saldırılarına destek veren ülkelerin hesaba çekilmesi talebiyle Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi’ne (BMGK) resmi protesto çekmiştir. (UMH: Hafter’e destek veren devletler hesaba çekilsin, **TRT Haber**, 06.10.2019)

Uluslararası hukuk tarihi, bir iç savaş sonrası devrim yaşayan ülkelerde, bu ülkelerde insani krize sebep olan liderlerin yargılanması örnekleriyle doludur. Örneğin, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Tokyo ve Nürnberg Uluslararası Ceza Mahkemeleri’nde, Soğuk Savaş sonrasında ise Eski Yugoslavya ve Ruanda Uluslararası Ceza Mahkemeleri’nde yapılan budur. (Yılmaz,2012:3)

Libya’daki adalet tesisi sorunu, uluslararası yargıya taşınmamıştır. Ancak beklenen durum budur. Ülkeyi insani krize sokan devrik liderin öldürülmesinden sonra, geriye kalan demokrasi muhaliflerinin cezalandırılması şarttır. Yılmaz, burada, şuna işaret eder:

Bilindiği üzere, Güney Afrika’da ırk ayrımcılığının önlenmesi amacıyla kurulan “Gerçeği Tespit ve Uzlaşım Komisyonu” (Truth and Reconciliation Commission) 1960’larda ve 1970’lerde yaklaşık 22.000 şiddete maruz kalmış mağdurun tanıklığı temelinde çok sayıda üst düzey suçluyu tespit etmiş ve bunların yargılanmaları sağlanmıştır. Benzer uygulama Libya’da da yapılabilir.

Demokrasinin tesisi için, insani kriz yaratan kamu ve askeri görevlileri cezalandırmak, uluslararası hukuk açısından da Libya’yı bir uluslararası toplum haline getirmektedir. Bunun için yeni bir adalet sistemi aramak yerine var olan adalet sisteminin adil yargılama ilkelerine bağlı kalınarak iç savaş suçlularının adilane bir şekilde belirleyip yargı önüne çıkartılmaları gereklidir. Libya’da güvenliğin sağlanması ve demokrasinin tesisinin bir ön koşulu da güvenlik ve kabileler arası barışın sağlanmasından geçmektedir. İç savaşlarda otorite boşluğundan yararlanan birtakım silahlı terörist örgüt veya kişiler, uluslararası hukuk düzenine aykırı olarak kendi çıkar ve otoritelerini sürdürmek eğilimindedirler. Bu kişiler için çatışma ve kaos ortamı daha uygun görünmektedir. İç savaş öncesi ve sırasında, çok sayıda milis, terörist faaliyetler kadar korku ve dehşet dengesi oluşturmakta, insanların güvenlik ihtiyacı hiçe sayılmaktadır. Örneğin, 12 Avrupa ülkesi Bingazi şehri Milletvekili Siham Sergeva’nın 4 aydır kayıp olması nedeniyle endişelerini dile getirmiştir. Avrupa ülkeleri, Sergeva’nın akıbetinin öğrenilmesi için soruşturma başlatma çağrısında bulunmuştur. Bildiride, “Uluslararası insan hakları yasalarının ihlali göz ardı edilmeyecek ve failler, yasalar uyarınca cezalandırılacaktır” denilmiştir. (Trablus’a hava saldırısı: 7 kişi ölü 15 yaralı, **Şarkul Avsat**, 19.11.2019)

Bu açıdan Libya, kamusal güvenlik güçlerini güçlendirerek, etkin ve hızlı çalışan mahkemeler inşa etmelidir. Kabilecilik de demokrasinin tesisinde önemli faktörlerden biri olmuştur. Libya’daki kabile bağlarının çok güçlü olması, birbirine rakip kabilelerin

barışının tesisini zorunlu kılmaktadır. Kabile bağlarının toplumsal ve siyasi ilişkileri belirleyici rolü olduğu düşünüldüğünde, Adalet Bakanı, İç İşleri bakanı gibi üstün kamu görevlerini ellerinde bulunduranların istifalarına bağlı olduğu kabilenin siyasi hareketlerinin neden olduğu göz ardı edilmemelidir. Uluslararası hukuk Libya'da işlerlik kazansa dahi bu kabilelerin silahlanması, çatışmaları tırmandırmaları ve isyan çıkartılması gibi risklerin önlenmesi kabileler arası barışın tesisinde gizlenmektedir. Bu oldukça kolay bir süreç olmasa da üçüncü partilerin desteklenerek bir antlaşma tesis edilmesi oldukça zor değildir. Gerek BM sistemi içinde gerekse diğer bölgesel örgütlenmeler çerçevesinde, insan hakları ihlallerine bazı mekanizmalarla (yargısal koruma mekanizmalarına varacak ölçüde) dışarıdan müdahale edilebilmesine imkân veren hukuksal düzenlemeler mevcuttur ve bu mekanizmalar işletildiğinde iç işlerine müdahale itirazının ileri sürülmesi söz konusu olamaz. (Sak, 2015:131)

Üçüncü partilerin, kabileleri görüşmeye yanaştıracak olma ihtimalinde, bu partiler batılı bir güçten himayesini almamalı, Müslüman-Libya değerlerini koruyan ve çıkarlarına sadık bir kitle tercih edilmelidir. Çünkü kabilecilik toplumsal örfün kendisi haline geldiğinden kabilecilik teamüllerinden Batılı güçler (BM-NATO-ABD) oldukça uzaktırlar. Bir ülkeyi anlamanın en önemli şartı o ülkenin toplumsal dinamiklerini çok iyi tanımaktan geçmektedir ki sosyolojinin üstadı kabul edilen İbn-i Haldun, aynı zamanda Kuzey Afrikalı olması hasebiyle Mukaddimesi'ndeki Asabiye (Kabilecilik) anlatısıyla bugünkü Tunus, Cezayir ve Libya toplumlarını anlamamıza yardımcı olmaktadır. (Libya'da ne işimiz var? **Independent Türkçe**, 02.07.2019)

Libya'da demokrasinin tesisinin bir diğer önkoşulu ise, temsili bir hükümetin kurulmasıdır. Her ne kadar, isyan sonrası Libya hala Ulusal Geçiş Konseyi tarafından yönetiliyor olursa olsun, bu zorunlu bir yapılanmadır. Libya halkının kendi meşru iradesinden gelen bir hükümete ihtiyacı vardır ki bu genel seçimle mümkündür.

Libya tarihinde herhangi bir genel seçim yapılmamış olması, uluslararası toplumun yardımını önemli kılmaktadır. STK'lar ve BM bu konuda biçilmiş kaftan olmakla birlikte, tarihte bunun örnekleriyle doludur. Soğuk Savaş Dönemi'nde BM'in seçim gözetmeni olduğu vakidir. Demokrasi kültürünün yokluğu, olası seçimlerde ilk dönemlerin zor geçmesine neden olabilecektir ancak daha sonradan demokrasinin yerine oturma dönemi olacağından problem ortadan kalkacaktır. Bu bağlamda İtalya Dışişleri Bakan Yardımcısı Mario Giro, Akdeniz'de düzensiz göçün önemli geçiş noktası Libya'da göçmenlerin bulunduğu kampların durumunu sivil toplum kuruluşları (STK) aracılığıyla iyileştirmeyi hedeflediklerini bildirmiştir. (İtalya, Stk'ları Libya'ya Yönlendirme Arayışında, **Haberler.com**, 09.09.2017)

Yeni bir Anayasa'nın varlığı bunun için şarttır. Anayasal düzen, bir topluma yön veren yapıtaşlarıdır. Libya gibi demokrasiden yoksun bir ülkede, anayasalcılık kurumunun yön vermesi gereken anayasal parametrelere her şeyden çok ihtiyaç vardır. Bu anlamda, Libya önemli bir şansı olmakla birlikte kurucu meclis ve anayasanın içeriği önemlidir. Bu açıdan, Yüksek Seçim Kurulu Başkanı İmad es-Sayih, taslak çalışmaları bitirilen daimî anayasa için Ocak 2019'un ilk yarısında referanduma gidileceğini belirtmiş ve referandumun planlandığı şekilde gerçekleştirilmesi halinde sonuçların şubat ayında

açıklanacağını ifade etmiştir. Oy verme sırasında güvenliğin sağlanması başta olmak üzere bazı şartların yerine getirilmesi gerektiğine işaret eden Sayih, yüksek düzeyde güvenlik sağlanmadan herhangi bir adım atılmayacağını aktarmıştır. (Libya'da anayasa referandumu Ocak 2019'da **AA Dünya**, 07.12.2018)

Kurucu meclisin çok kültürlü ve toplum içerisindeki farklı kültürleri temsil edebilecek derecede oluşturulması şarttır. Despot bir silahlı grubun temsilciliği yerine, kabilelerin ve farklı dini etnik grupların da gözetilerek oluşturulacağı bir anayasa Libya'yı uluslararası toplumun medeni, modern bir üyesi haline getirebilir. Bu devrimci anayasa olmaktan çok liberal bir anayasa olmalıdır. Bilindiği gibi, devrimci kazuistik anayasalar meşruluğu ileride tartışılacak yeni bir devrim sürecini ülkeye kazandırabilir ki keza bu istenmeyen hemen hemen her şeydir. Liberal anayasanın hangi seçim sistemini öngörürse görsün, çok partili sistem, ifade özgürlüğü, hukukun üstünlüğü, yargının bağımsızlığı, saydam ve özgür seçimler, muhalefet özgürlüğü gibi temel kavramlara dayanmalıdır. Bu bağlamda, anayasa çalışmaları 2019'da hızlanan Libya'da süreç, 200 vekilden oluşan ulusal parlamentonun oluşturulması ile başlayacak olup Ulusal parlamento ise anayasayı yasayı hazırlayıp referanduma sunacak ve sonra halk kendi anayasasına kendisi karar verecektir. Ulusal Parlamentoda halkın tüm hassasiyetlerini dikkate alarak, sivil toplum örgütlerinin önerilerini dikkate alarak, Uluslararası sözleşmeleri dikkate alarak bir hazırlık yapacak olup 6 ay içerisinde Libya Ulusal Parlamentosu'nun seçilmesi planlanmaktadır ki daha sonra Libya'daki siyasal sistemin parlamenter mi yoksa başkanlık sistemine mi göre düzenleneceğine ulusal parlamento karar verecektir. (Libya Anayasası'nı halk yapacak, **Yeni Şafak**, 15.01.2012)

Libya'da demokrasinin tesisinde son olarak “ekonomik ve sosyal yapılanma”ya ihtiyaç vardır. Ülke anayasal rejimin yanında ekonomik ve sosyal olarak desteklenmelidir.

İç Savaş'ın sürdüğü coğrafyalarda, ekonomi ve sosyal hayatın darbe almaması imkansızdır. Ülkedeki çatışma ve tırmanma ile dış yatırımlar azalmış, işsizlik %30'lara fırlamış ve temel gıda fiyatları artmıştır. Ülkenin petrol ve doğalgaz üretimi de bu istikrarsızlıktan etkilenmiştir. Libya, her ne kadar siyasal, ekonomik, sosyopolitik çok avantajlı duruma sahip olsa da istikrarsız bir siyasaya dönüşme olasılığı vardır. Buradaki Arap Baharı süreci daha çok dış dinamikler, büyük güçler, Tunus ve Mısır'daki siyasal dönüşüm Libya'daki siyasal dönüşümü içsel ve dışsal şiddet dinamikleriyle katalizör rolü oynayarak geliştirmiştir. Yemen'deki içsel ve dışsal faktörlerin farklı etkileşimiyle gerçekleşen siyasal dönüşüm Somali'de olduğu gibi başarısız bir devlet paradoksuna dönüşebilir. Fakat Libya, Yemen, Afganistan ve Suriye'den farklı bir duruma sahiptir ve siyaset açmazına düşme riski de vardır. (Yılmaz, 2012:8-10)

Ekonomik ikilemler de iç savaşları meydana getiren sebeplerdendir. Ülkedeki refah ve gelir seviyesinin çok olması, insanları siyasal ve toplumsal istikrar kazandırırken, iç isyan tehdidi de azalmaktadır. Ülkenin ekonomik olarak desteklenmesi, gelecekte çatışmaların önlenmesi ve ülkenin refahının tekrar belirli bir zemine oturtulması adına son derece önemlidir. (Yılmaz, 2012:8-10)

Uluslararası toplumun bu bağlamda, Libya'ya sadece askeri değil yatırım anlamında da destek olması şarttır. Demokrasinin tesisi adına, Libya'da pek çok sosyal yapılandırılmaya

ihtiyaç vardır. Ülkedeki şiddeti yayan hukuk-dışı grupların önü kesilmelidir. Kaddafi'nin ülkede ne kadar uzun süre liderlik yaptığına bakıldığında halk despotizm ve askeri ita ile yönlendirilmiştir. Liberal çözümler halkın uluslararası topluma itasını değil katılımını sağlamalıdır.

Bunun için resmi eğitim tekrar yapılandırılmalıdır. Libya'lı genç kuşakları günümüz uluslararası toplumuna entegre edecek ve şiddet-gerilimini unutturacak derecede bir eğitim sisteminin varlığı gereklidir. Kabilelerin toplum diplomasisiyle barışının sağlanması da ikinci bir yöntemdir. Kabileleri ortak çıkarları etrafında bir araya getirmek ve yerel medyanın da tarafsız olarak bir güç olarak ortaya çıkması Libya'nın uluslararası topluma kazandırılmasında altında yatan koşullardır. Libya'nın kısa zamanda bu problemlerine çözüm bulması zor olmakla birlikte imkânsız değildir. Bu bağlamda, yeni gelişmeler mevcuttur. Türk İş birliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA), Libya'nın Misurata kentindeki Belediye Meclisi Eğitim Merkezi ile Endüstri Teknolojileri Koleji'ne 2 bilgisayar laboratuvarı ve 3D Eğitim ve Tasarım Merkezi kurmuştur. Endüstri Teknolojileri Koleji Dekanı Ahmed Bensase ise gerçekleştirilen bu projeden dolayı çok memnun olduklarını, Türkiye'ye ve TİKA'ya müteşekkirdiklerini, muhtelif alanlardaki mesleki eğitim projelerinin devam etmesini temenni ettiklerini ifade etmiştir. TİKA ayrıca Libya'da meslek edindirme kursları da düzenlemektedir. (Tika'nın Libya'da Eğitim Projeleri Devam Ediyor, TİKA, 12.08.2018)

Libya'nın nüfusu sahilde yaşayan nüfusu ülke coğrafyasının %10'unu oluşturmaktadır. Bu yaklaşık 6,5 milyonluk nüfusun şehirleşmesi, uluslaşması, modernleşmesi, ülkeselleşerek aidiyet ve bağlılık duygusunun gelişerek kabile aidiyetlerini zayıflatıp güçlü bir demokratik milli dayanışma geliştirmesi demektir. Ekonomik kaynak ve imkanlara sahip olan Libya, ulusal hükümet ve yönetişimini geliştirme potansiyeline sahiptir.

3.7. Ekonomik Etmenler

3.8. Şekil 6. Libya Nüfus Tarım, İşgücü, Kalkınma, Su Kaynakları Oranı Diagramı

TABLE 1			
Basic statistics and population			
Physical areas:			
Area of the country	2013	175 954 000	ha
Agricultural land (permanent meadows and pasture + cultivated land)	2013	15 355 000	ha
• As % of the total area of the country	2013	9	%
• Permanent meadows and pasture	2013	13 300 000	ha
• Cultivated area (arable land + area under permanent crops)	2013	2 055 000	ha
- As % of the total area of the country	2013	1	%
- Arable land (temp. crops + temp. fallow + temp. meadows)	2013	1 720 000	ha
- Area under permanent crops	2013	335 000	ha
Population:			
Total population	2015	6 278 000	inhabitants
- Of which rural	2015	21	%
Population density	2015	4	inhabitants/km ²
Economy and development:			
Gross Domestic Product (GDP) (current US\$)	2014	41 119	million US\$/year
• Value added in agriculture (% of GDP)	2008	2	%
• GDP per capita	2014	6 550	US\$/year
Human Development Index (highest = 1)	2014	0.725	-
Gender Inequality Index (equality = 0, inequality = 1)	2014	0.134	-
Access to improved drinking water sources:			
Total population	2001	71	%
Urban population	2001	72	%
Rural population	2001	68	%

Kaynak: <http://www.fao.org/3/i9803en/i9803EN.pdf>

Libya'da işsizlik oranı 2016 yılında % 16.2 iken, bu oran 2018 yılında %17.3'e yükselmiştir. (www.trtradeconomics.com, 2018) Ülke, büyük bir ekonomik bunalım içerisinde. Ülke ekonomisi, hidrokarbon gelirlerine bağlıdır. Ülke ekonomisinin gelirlerinin %60'ı hidrokarbon gelirlerinden temin edilmektedir. (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2018)

Ülkenin kıyı bölgeleri tarıma elverişli olmakla birlikte, tarımın ülke ekonomisine katkısı son derece azdır. Bunun nedeni modern tarım ve sulama projelerinin olmayışındandır. Ülke topraklarının 2018 itibarıyla ancak %1,7'si tarıma elverişlidir. (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2018)

Arap Baharı'ndan bu yana ülkenin nüfusu sadece %0,2 artmıştır. Nüfus artış oranı 2005-2010 yılında %6,5 iken 2017 yılında %1,3'e gerilemiştir. (Dünya Bankası, 2019)

Worldbank Data 2019 verilerine göre, Libya'nın gayrisafi yurtiçi hasılası 2009'da 25,13 milyar dolarken, 2015'te 42.628 milyar dolara ilerlemişken, bu oran 2018'de 26.914 milyara gerilemiştir. (www.data.worldbank.org, 2019) Libya'da ilköğretim kayıtlı öğrenci sayısı 2013'te %98. 173 iken bu oran 2016'da %93.637'e ulaşmıştır. Yaşam süresi, 2000'li yıllarda 60.683 iken 2017 yılında bu süre 66.086 'ya ulaşmıştır. Libya'nın milli geliri ise, 2012 yılında 11,550 \$ iken 2016 yılında 4,560 \$'a gerilemiş, 2018 yılında ise 6.330 \$'a çıkmıştır.

Uluslararası rezervlerde de kayıplar aynı seyrinde olmuştur. Zira 2010 yılında 106 milyar ABD doları eden petrol kaynakları, 2016 yılında 70 milyar ABD dolarına gerilemiştir. Petrol üretimi 2010 yılında günlük 1,6 milyon varilken, 2016 yılında 0,6 milyon varile düşmüştür. Siyahlah, "Rusya ile petrol üretimi, enerji, demiryolları yapımı olmak üzere bir sürü alanda iş birliğini yapıyoruz. Ayrıca Rusya'dan tarım araçları ve buğday alıyoruz. Şu an itibarıyla Rus şirketlerden 750 bin ton buğday alımı konusunda görüşmeler yapılıyor. Bu yılın sonuna kadar günlük 1,6 milyon varil hacmine tekrar kavuşmuş olacağımızı ummuyoruz " ifadelerini kullanmıştır. (Libya Dışişleri Bakanı: Rus şirketlerin geri dönmesini bekliyoruz, **Sputnik**, 28.05.2018)

Geleneksel yöntemlerle sürdürülen tarımsal faaliyetlerde en önemli ürünler zeytinyağı ve hurma olsa da bunların dış pazarda yeri oldukça düşüktür. (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2019)

Arap Baharı öncesi, nüfus düşüklüğüne rağmen, yüksek hidrokarbon geliri nedeniyle Afrika'nın en zengin ülkelerinden biri konumundayken, yaşanan kaos ve iç savaş sebebiyle ekonomide de son yıllarda büyük güçlükler içerisinde.

Libya'yı Arap Baharı ve İç Savaş'a iten diğer bir sebep ekonomiktir. I. Dünya Savaşı ve II. Dünya Savaşı'nda yabancı güçlerin ülkeye olan ilgisi ülkenin sahip olduğu petrol rezervlerinden geliyordu. Arap Baharı sonrası da değişen bir durum olmamakla birlikte yabancı güçlerin Arap Baharı'ndan payını alan devletlere farklı farklı müdahalelerde bulunmaları akıllara soru işaretlerini getirmiştir. Arap Baharı Tunus'ta başlamasına rağmen Tunus halkının yanında olmayan Fransız hükümetinin, Libya halkının yardımına koşması ve NATO'ya öncülük ederek Kaddafi'ye yönelik hava taarruzuna girişilmesi ve Libya halkının yanında yer aldığını göstermesi, Libya'nın yeniden kuruluşunda ülkeden pay alma hesapları yapmış olduğunun bir göstergesi olmuştur.

Arap Baharı süreci, Tunus ve Mısır bölgenin gelir dağılımı, kişi başına düşen gelir, yolsuzluk ve fakirlik bakımından OPEC üyesi Libya ile kıyaslandığında çok geri durumdadır. Bu ülkelerde, - Tunus ve Mısırdaki-, Arap Baharı devrim sürecinde iç dinamikler yaşayarak ekonomik ve sosyal gelişme bakımından etkili görülmektedir. Oysa Libya’da bu süreçte ABD, AB ülkeleri NATO’yu devreye sokarak BM süreciyle 6 milyonu aşan OPEC üyesi yaklaşık 1,7 milyon metrekarelik yüzölçümü Avrupa’nın karşısındaki jeopolitik ve jeo-ekonomik önemiyle nispeten neo-emperyal çıkarların baskın olduğu görülmektedir. Çünkü askeri müdahale sonrası süreçte Kaddafi’nin öldürülmesiyle geline süreçte NATO üyesi ülkelerde de uyum, birliktelik bozulmuş, ABD elçisinin öldürülmesiyle de Kaddafi sonrası süreç kötü yönetilmiştir. AB ve ABD’nin Libya’ya ilgisi azalmıştır; bölgede Hafter gibi Mısır, Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri, Rusya gibi güçler ulusal uzlaşma hükümetine karşı darbeye Hafter’i kendi ekonomik, siyasi, askeri çıkarları için desteklemektedirler. Bu durumda Libya İç Savaşı Suriye, Yemen, Irak, Afganistan benzeri bölgesel ve küresel güçlerin hegomonik çatışmalarına dönüşmüştür.

Bunda Libya’nın bölgedeki en büyük petrol rezervlerine sahip olması ve ekonomisinin büyük oranda hidrokarbon sektörüne dayanması rol oynamaktadır. Arap Baharı ve İç Savaşla birlikte, petrol sektörü de menfi yönde etkilenmiş, petrol üretimi kesintiye uğramıştır. Üretimin kesintiye uğraması sonucu ülkede petrol üretimi yapan şirketlerin önemli kayıpları olmuştur. Kaddafi rejiminin devrilmesini takiben petrol üretimi ve hızı azalmaya başlamıştır. Arap Baharının başlamasının ardından Mayıs 2011’de, Fransa başkanlığındaki G8’in Arap Baharına yönelik tepkisi, Orta Doğu’da demokratik dönüşümü sağlamak için dört önemli alan belirlemek olmuştur. Bunlar istikrar, iş fırsatı yaratma, ekonomik yönetim ve sınır-ötesi bütünleşmedir. (Aras, 2017:143)

Öte yandan, özellikle altyapı ile konut yapımı alanında yarım bırakılan inşaat projelerinin tamamlanamaması ayrı bir sorundur. İç savaş neticesinde çalışanların geriye doğru alacaklarının ve maaşlarının ödenmesi, mali kaynağın tahsisi, istihdam oluşturulması, yolsuzlukla mücadele ve şeffaflık gibi konular ülkeyi yönetenlerin ekonomik alanda karşı karşıya oldukları önemli sorunlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda örneğin;

“Türkiye’nin Trablus Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği verilerine göre, Türk müteahhitlik ve müşavirlik firmaları 2009-2010 yılları arasında Libya’da 7 milyar 627,2 milyon dolar tutarında 124 proje yapım işini aldı. Türk müteahhitlerinin sözleşmesi devam eden işlerinin toplam büyüklüğü ise 16 milyar doları buluyor...Türk firmaları Libya’da 1 milyar dolar alacaklarını bıraktı.” (Milyarlarımızı bombalıyorlar, **Sabah**,22.03.2011)

Bu nedenlerden ötürü, İç savaş bittiğinde, yabancı yatırımcıların ileride Libya’da daha çok ve daha etken iş pazarı kuracakları ve özel sektörün daha etkin şekilde çalışacağı tahmin edilmektedir.

CIA World Factbook 2019 verilerine göre de Libya’nın ekonomisi, neredeyse tamamen petrol ve gaz ihracatına bağımlıdır ve ülke 2014 yılından beri güvenlik ve siyasi istikrarsızlık, petrol üretimindeki aksamalar ve küresel petrol fiyatlarındaki düşüş nedeniyle mücadele etmiştir. (www.cia.gov,2019)

Factbook verilerine bakıldığında, Libya'nın GSYH'ı 2017'de 30.57 milyar dolarken, Libya'da kişi başına düşen milli gelir; 2015'te 6.500 dolardan 2016'da 5.900 dolara gerilemiş, 2017'de ise bu rakam 9.600 dolara yükselmiştir. GSYH'nın %52'sini endüstri sektörü, %46'sını hizmet sektörü ve %1,3'ünü ise tarım sektörü oluşturmaktayken, 2017'de iş gücü 1.114 milyon seyretmektedir. Libya dinarı, 2014'ten bu yana değerinin çoğunu kaybetmiş, resmi ve karaborsa döviz kurları arasında ortaya çıkan uçurum, gölgeli bir ekonominin büyümesini teşvik ederek enflasyonun artmasına katkıda bulunmuştur. Ülke, enerji üretimi için yakıt kıtlığından kaynaklanan yaygın elektrik kesintilerinden muzdarip olurken, temiz içme suyuna erişim, sağlık hizmetleri ve güvenli barınma gibi yaşam koşulları 2011'den bu yana azalmıştır.

2017'de petrol üretimi, yıllık ortalama üretim gün başına 879.000 varile yükselen GSYİH büyümesini arttırırken, bununla birlikte, petrol üretimi seviyeleri, günlük 1,6 milyon varil olan devrim öncesi ortalamaların altında kalmaktadır. Libya Merkez Bankası, Libya işgücünün çoğunluğuna devlet maaşlarını ödemeye ve yakıt ve yiyecek sübvansiyonlarını finanse etmeye devam ettiğinden 2017'de GSYİH'nın yaklaşık %17'sinde tahmini bütçe açığı ortaya çıkmıştır. Bankacılık sektöründe düşük tüketici güveni ekonomi bir bütün olarak ciddi bir likidite sıkıntısına sebep olmuştur.

Genel bir değerlendirmeye gidildiğinde, günümüzde savaş Clausewitz'in üçlemesinden uzaklaşarak yepyeni boyut kazanmıştır. Bu boyut kültürel, dini, etnik ve teknolojik savaşların klasik savaşların yerini aldığını göstermektedir. Ancak büyük güçlerin konvansiyonel gücün yegâne sahibi olmak istemesi savaşların durması hakkında bize ipuçları vermektedir. Zira etnik ve mezhepsel çatışmalarda büyük rol oynayan büyük güçlerin, sınırsız savaş olgularıyla üçüncü taraf olarak destekledikleri bu çatışmalar Libya ve Yemen'de hala dinmemiştir. Savunma bütçelerine hala ilk sıralamayı veren bu güçler, bölgesel çatışma dinamiklerini yönetmekte, bu dinamikleri yönlendirmek adına daha da fazla askeri savunma harcamaları yaparak hem bu teknolojilerini satmakta hem de bu bölgelerde bitmeyen bir realist oyunun başat rolü olma imtiyazlarını kaybetmemektedirler. Bu yüzden iç savaşların dinmesi, kendi realist çıkarlarına uygun düşmeyeceğinden bu savaşlar sınırsız çatışma haline gelmektedir.

Libya günümüzde Yemen gibi kuruluşu oldukça eskiye dayanan, dekolonizasyon süreci geçirmiş, modern devlet anlayışından ziyade militarist periyodların ürünü olan bir yönetim tarihine sahiptir. Libya uluslararası toplumun kıyısında bir ülke olarak, modern devletin doğuşu, egemen devletlerin kurulması, modern devletlerin uluslararası topluma entegrasyonu gibi demokrasiye uzanan süreçlerden geçmemiştir. Libya'nın uluslararası toplumdan soyutlanması, toplumunun askeri elitlerden seçili bir seçkin kesimce yönetilmesi, yolsuzluklar, gelir seviyesindeki adaletsiz dağılımlar, iç güvenliğin sağlanamaması onu Yemen'den farklı olarak sahip olduğu petrol kaynaklarıyla dış aktörlere bağımlı başarısız devlet örneği olmaktan öte bir yere götürmemiştir.

Libya'da petrol kaynakları bulunması sebebiyle Batılı güçler, Yemen'in aksine ülkeye daha realist çizgide tepkiler vermişlerdir. BM ve NATO kanalıyla alınan kararlarda Libya kimi zaman diskalifiye edilmiş, kimi zaman terörizme destekle suçlanmış kimi zaman ise yaptırımlarla durdurulmak istenmiştir. Bu bağlamda Libya da Yemen gibi bölgede refah

umuduna rağmen Batılı güçler tarafından önce dekolonizasyonla sonra da uluslararası toplumdan soyutlanarak yalnızcılığa itilmiş bir devlettir. Bu noktada bu iki devletin de ortak paydalarının ne olduğu düşünülmelidir.

Kuzey Afrika havzası da geniş Arap ve Ortadoğu ülkeleri içerisinde düşünülmelidir. Libya da Yemen de olduğu gibi kurumsal olarak diğer Arap devletlerinden daha zayıftır ancak Arap taraftarlığına olan sadakatleri hala devam etmektedir. Osmanlı'dan bu yana devlet kontrollü olan dini kurumlar, laik milliyetçiliği desteklerken, yine de Arap doğusunun ve Arap Kuzey Afrikası'nda İslam'ın siyasi kimliğin bir unsuru olarak kullanılması ile ilgili belirsizlikler Libya'yı kendi kaderine itmiştir. Libya'da da diğer Ortadoğu ülkelerinde olduğu gibi devlet rejimleri ulusal, Arap yanlısı ve İslami kimliğin üzerine kurulmuştur ki muhalif hareketler İslami hedeflere göre tanımlanmaktadır. İslam hem devlet ideolojilerinin hem de devrimci ideolojilerin birer parçası haline gelmiştir. Bu devletler başta Ortadoğu'yu da kapsar şekilde ortak ideoloji,- AB'de olduğu gibi-, olarak bir Arap güvenlik ağı girişiminde bulunmak zorundadırlar. Arap Birliği'nin günümüzde etkisi azaldığı için günümüzde, Müslüman ülkelerin başta güvenlik anlamında yeni kurumsal yapılar inşa etmesine ihtiyaç şiddetle artmaktadır. İç savaşların Müslüman ülkelerde durdurulması için günümüzde tesisi sağlanmış olan Arap Birliği, Körfez İşbirliği Konseyi gibi örgütlenmeler kafi olmamaktadır. Bu sebeple Müslüman devletlerin kendi aralarında ve kendi çıkarlarını gözetecek özellikle güvenlik bağlamında yeni kurumsallaşmalara başvurmaları oldukça zaruridir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu bölümde sonuç kısmına uygun olarak birtakım tespit ve önerilerde bulunulacaktır.

Devletin sorumluluğu mekanizmasının ana görevi, hukuka uygunluğu yeniden sağlamaktır. Uluslararası haksız fiil işleyen devletlerin bu vaziyetini, sorumluluk mekanizması devreye girerek tekrar hukuka uygun hale getirerek uluslararası hukuk ile çatışan durumu yeniden tesis etmektedir.

Uluslararası hukuk, iç hukukun aksine, gücünü kamu kudretinden ve egemenlikten alan tek bir buyrultudan emrini alan bir hukuk dalı değildir. Bilakis, uluslararası hukukta esas önemli sùjeler devletlerdir ve her birinin egemen hukuk kişileri ve hukuken birbirlerine eşit olmaları sonucunda böyle bir hukuk düzeninin bekası devletlerin güçlerine dayanarak bu hukuk düzenini keyfi bir biçimde ihlal etmemelerini sağlamaktan geçmektedir. Bu, uluslararası hukukta sorumluluk kurumunun görevidir.

UHK, yıllardır üzerinde çalıştığı taslakları tamamlayarak 2001 yılında, devletin haksız fiillerinden kaynaklanan uluslararası sorumluluğu maddesel şekle dönüştürmek suretiyle yazmıştır. Bu maddelerde, sorumluluk hukuku yalın ve efektif olarak düzenlenmeye çalışılmışsa da devletlerin kendi iç hukuklarında bu maddeleri kodifiye edip etmeyecekleri belirsizdir.

Bugün, bu maddeler büyük oranda teamüli örf ve âdet kurallarını yansıtmaktadır. Bunun yanı sıra BM UAD'nının verdiği kararlarda bu maddelere atıf yapıldığı gözükmemektedir. Ayrıca birçok devlet, bu maddelerden uluslararası sorumluluk meselelerinde yararlanmaktadırlar.

Uluslararası hukukun başta Yemen ve Libya olmak üzere, iç savaşın hüküm sürdüğü coğrafyalarda var olabilmesi için birtakım şartlar vardır. Bunlar, ilki “hukuk için örgütlenmiş bir ulusal toplumun şartıdır ki hukuk; toplumun müşterek rızası ile meşrutiyetini almalıdır. Toplumun olduğu her yerde hukukun da var olacağı düşünüldüğünde, hukuk normatif işleviyle davranış kurallarını düzenler. Uluslararası toplumlarda, milli toplumların aksine, merkezi kuvvetli bir yürütme organı yoktur. Dünyada polis gücü ya da dünyanın merkezi ordusu da yoktur. Bu nedenle BM kurulmuştur.

Günümüzde Yemen'deki ve Libya'daki BM devletlerinin çabalarının başarısız oluşunu Libya ve Yemen'in bir milli toplum olup uluslararası toplum olmayışında aramak gerekir. Yemen ve Libya'da kabilecilik ulus toplum şuurunu uluslararası topluma dönüştüremediğinin en büyük kanıtıdır. Ülkelerde geleneksel anlayış hala devam etmektedir. Uluslararası hukuk; uluslararası toplumlar içindir. Uluslararası toplum üyeleri egemen olan, toplumda yasa koyma yöntemleri farklı olan, kamu düzeni araçlarıyla toplumun düzenini sağlayacak araçları farklı olan ve yargı sistemi farklı olan toplumlardır.

Uluslararası toplumlarda egemen eşiti ve bağımsız devletler kastedilmektedir. BM devletleri düşünüldüğünde, bu sistemde herhangi bir toplum üyesi devletin diğer devletlere hukuki bir üstünlüğü söz konusu olamayacağı gibi her devlet, ülkesindeki

toprak ve nüfus üzerinde tek başına yetkilidir. Devletler, bu noktada uluslararası hukuka aykırı olmamak kaydıyla, dilediği şekilde kanunları koyabilir, uygular ya da barışçıl şekilde çözümlerler. Diğer devletlerle ilişkilerinde serbest hareket ederler.

Öte yandan uluslararası toplumda adalet de çok önemli bir yer teşkil eder. Yasa koyma yöntemleri de farklı olmalıdır. Merkezi iktidarlar Libya ve Yemen gibi milli toplumlarda yasama-yürütme ve yargı erklerinden oluşur gözükmese dahi, yasama tepeden inmedir. Hukuka riayet etmek milli toplumlarda hiyerarşik bir fiildir. Oysa, uluslararası toplumlarda egemen ve eşit devletler vardır ve yatay bir yapılanma gösterirler. Hukuku yapan da uygulayan da aynı devlet olduğundan eşitler arası bir hukuk düzenine sahiptirler.

Günümüzde Yemen ve Libya'daki iç savaşların çıkmasını sadece bir nedene bağlamak doğru değildir. Başta sosyal etmenler olmak üzere, siyasi, dini, örfi, ekonomik nedenler bu ülkeleri iç savaşa itmiştir. Sosyal nedenlere bakılacak olunursa, az önce ifade edilen gibi gerek Yemen gerekse Libya'nın milli-örfi toplumlar oluşu, kabilelerin rolü, tek adam anlayışı bu devletlerde uluslararası toplum şuurunun yerleşmemesine ve uluslararası hukuktan uzak devletleşmelere neden olmuştur. Yemen'de üst düzey ailelerin hala Abdullah Salih'in aşiretinden geldiği bilinmektedir.

İkinci olarak dinsel etmenler iç savaşta önemlidir. Bunlardan Senussiye Tarikati ve Husilik, bu ülkelerde yıllardan beri var olan gerçeklerdir. Din şuuru ile uluslararası toplumda yer edinemeyen Libya ve Yemen, bu farklılıkların acısını iç savaşta yaşamıştır.

Üçüncü olarak siyasi etmenler Amerika'nın Husi ve El Kaide operasyonları, merkezi yönetimi halkın gözü önünde küçük düşürmektedir. Böylece ülkedeki radikal grupların etkisi kırılamamaktadır. Geride kalan siviller, radikalleşmektedirler.

Dördüncü olarak ekonomik etmenler iç savaşın çıkmasında ve durdurulamamasında çok önemlidir. Özellikle Yemen ve Libya mukayese edildiğinde, enerji kaynaklarından ötürü Libya'ya BM çatısı altındaki Batılı Devletlerin yaklaşımı farklı olmuştur. Batılı Devletler BM Çatısı altında Libya'ya daha hızlı tepkiler koyarlarken, Yemen'de durum daha çok insani müdahale ve yardım çerçevesinden çıkamamıştır.

Yemen ve Libya'da pek çok üçüncü dünya ülkesi gibi gelir dağılımı adaletsizliği önemli bir faktördür. Yemen'de kuzeydoğu aşiretleri petrollerden daha çok yararlanamamış ve bu durum gerilime neden olmuştur. Ülkede ileride büyük bir petrol ve su sorunu yaşanması öngörülmektedir. Petrol kaynakları, fiyat oynamaları ileride büyük ekonomik istikrarsızlık oluşturabilecek düzeydedir. Aynı zamanda, tarımsal havzalardaki su ihtiyacı da Yemen hükümetinin üreticilerini yönlendirmesini zorunlu kılmaktadır. Komşu Somali'den de kaynaklı sorunları bulunmaktadır. Bu nedenle, Somali sorununun çözülmesi önemlidir.

Her iki ülkede de eğitim sorunu yaygın ve ciddi bir sorundur. Yatılı eğitim yasaktır, matematik, fizik, kimya, biyoloji derslerine yeterince önem verilmemiş olup, eğitim kalitesizdir. Yemen, içerisinde bulunduğu demokrasiye geçiş ve kadınların siyasi hayata katılımı açısından başka bir örnekse de fakirlik dolayısıyla ülkede eğitim nüfusun yarısına ulaşamamıştır. Bunun neticesinde, işsizlik sorunu ortaya çıkmıştır. Yemen'deki işçi

ithaline karşı, körfez ülkeleri terörizm sorunu ile akıllarında soru işareti oluşturarak hareket etmektedirler.

Bu çerçevede, Ortadoğu'nun ve Kuzey Afrika'nın özellikle Arap Baharı'ndan sonra Filistinleştğini ve Lübnanlaştığını, Irak, Afganistanlaştığını söylemek doğru olur. Büyük Ortadoğu Planı'nı doğrularcasına bu devletler, zenginliğin genişlemesi yerine, iç savaş sorunlarıyla uğraşmaktadırlar.

Yemen ve Libya'nın, Irak ve Afganistan gibi yeni bir çatışma alanına dönüşmemesi için bu ülkelerin uluslararası toplum kimliklerini kazanmaları ve uluslararası kamuoyunda yer edinmeleri gereklidir. Yemen'de bugün, yapılan yardımlar oldukça yüksek meblağlardadır ancak yardımların adaletsiz dağıtımı ülkede hükümete olan güveni zedelemektedir.

Gerek Yemen gerekse Libya'da materyalist Amerikan-AB yaklaşımı daha çok maddesel yardıma dayanmaktadır. Ancak bu ülkelerdeki eksiklik sadece maddesel yardım düzeyinde değil bir de siyasidir. Bu ülkelerde, sorun çözücü politikaları uygulayacak ve yardımları etkili kullanacak güçlü merkezi bir otorite eksikliğidir. Hem Libya Hem Yemen'de yapılan uygulamalar bunun tam aksini öngörmektedir ve iç savaş bitmemektedir. Sorunların barışçıl çözüm pratikleri, ancak farklılıkları geliştirerek ortaya çıkabilir.

Ortadoğu, Avrupa gibi bölgesel, ulusal ve ulus üstü, ekonomik, siyasi, sosyal, güvenlik ve askeri konularda Arap devletleri arasında bir dayanışma, barış ve istikrarı sağlayacak bölgesel ve uluslararası, hükümetler arası ve ulus üstü örgütler oluşturulamadığı için Avrupa eksenli Vestfelyan devlet sisteminin Skye Picot düzeninin yapısal, ülkesel sorunlarından dolayı bölgesel ve küresel güçlerin hegomonik çatışması başarısız devlet, iç savaş ya da ikili Arap devletleri arasındaki sorunlar, Arap-İsrail, Filistin ya da Arap-Fars çekişmesi gibi bölgesel ve küresel güçlerin her ölçekte katılımını sağlamaktadır. NATO Avrupa'da ve Batıda, ABD Amerika'da ve NATO kendi coğrafyasında başarılı operasyonlar yapmıştır. Ortadoğu'da NATO gibi bölgesel askeri güvenlik örgütlerine ihtiyaç duyulmaktadır.

Afganistan, Irak, Libya, Yemen, Suriye krizleri düşünüldüğünde, Müslüman ülkeler arasında İslam İş birliği Teşkilatı benzeri NATO benzeri bir askeri güvenlik teşkilatına ihtiyaç duyulduğu görülmektedir. Müslüman ülkeler arasındaki askeri, siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel rekabet ve çatışma göz önüne alındığında bu durum, gerçekleşmesi oldukça zor bir hedef olarak gözükmektedir.

Yemen ve Libya gibi devletlerin nasıl uluslararası toplum olacakları ise muammadır. Çünkü Türkiye gibi bir örnek daima var olacaktır ancak Türkiye ile bile tam bütünleşemeyen Batı, Yemen ve Libya sorununu nasıl çözecektir, bu ise belirsizliğini hala korumaktadır. Bu yönüyle Libya ve Yemen bölgesel ve küresel güçlerin hegomonik vekalet savaşlarının arenasına dönüşmemelidir. Bölgesel ve uluslararası örgütlerin barış, istikrar ve düzene katkı sağlamak için etkin rol almaları gerekmektedir. Çünkü çatışma, kriz, savaş ve kaos hem Libya ve Yemen'in komşularını hem de uluslararası toplumu göç ve mültecilik, terör ve illegal uluslararası suçlar şeklinde olumsuz etkilemektedir.

KAYNAKÇA

- 5 Soruda 5 soruda İsveç'te başlayan Yemen barış görüşmeleri. (2018, 8 Aralık). BBC Türkçe.
- ABD'den 738 milyar dolarlık rekor savunma bütçesi. (2019,21 Aralık). Hürriyet.
- ABD Libya'yı Kara Listedten Çıkartıyor. (2006,16 Mayıs). Hürriyet.
- ABD Yemen'de El Kaide bahanesi ile sivilleri vurdu. (2019,31 Ocak). Akşam.
- Acemoğlu D., James A. Robinson. (2014). *Ulusların Düşüşü*. İstanbul: Doğan Egmont Yay.
- Açıkalın S., G. Coşkun ve S. Laçiner. (2010). *Yemen Dosyası Fakirlik ve Terör Kısacasında Bir Ülke*. Ankara: Usak Yay.
- Akdağ, İ. (2017). Esnek Savaşlar: Yeni Bir Kavramsallaştırmaya Doğru. *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 1(1).
- Akgül Açıkmeşe, S. (2011). Algı mı, Söylem mi? Kopenhag Okulu ve Yeni Klasik Gerçeklikte Güvenlik Tehditleri. *Uluslararası İlişkiler*. 8(30). (43-73).
- Akkaya, G.N. (2013). Körfez İşbirliği Konseyi Krallar Klübü ve Değişen Bölgesel Düzen. *SETA Analiz*. Sayı:70. http://file.setav.org/Files/Pdf/20130830141650_korfez-isbirligi-konseyi-1.pdf
- Aksar, Y. (2013). *Teoride ve Uygulamada Uluslararası Hukuk II*. Ankara: Seçkin Kitabevi.
- Akyeşilmen, N. (2019). Normatif Teori. Şaban Kardaş, Ali Balcı (Ed.). *Uluslararası İlişkilere Giriş* içinde (269-281). İstanbul: Küre Yay.
- Al-Enazy, A.H. (2002). The International Boundary Treaty (Treaty of Jeddah) Concluded between the Kingdom of Saudi Arabia and the Yemeni Republic on June 12, 2000. *The American Journal of International Law*. 96(1). <https://www.jstor.org/stable/2686133?seq=1>
- Aral B. (1999). *Uluslararası Hukukta Meşru Müdafaa Hakkı*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Aras, İ. (2017). Fransa'nın Arap Baharı Politikası. *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*. 4(2). <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/385788>
- Arı, T. (2002). *Uluslararası İlişkiler Teorileri*. İstanbul: Alfa Yay.
- Arı, T. (2005). *Geçmişten Günümüze Ortadoğu; Savaş, Siyaset ve Diplomasi*. İstanbul: Alfa Yay.
- Arı, T. (2017). *Geçmişten Günümüze Ortadoğu; Irak, İran, ABD, Petrol, Filistin Sorunu ve Arap Baharı Cilt II*. Bursa: Alfa Akademi Basım Yay.

- Arı T. (2010). *Uluslararası İlişkilere Giriş*. Bursa: MKM Yay.
- Armaoğlu, F. (2003). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi Cilt I-II*. İstanbul: Alkım Yay.
- Arslan, İ. (2015). Yemen: İstikrarsızlaştırılan Bir Ülkede Bölgesel/Küresel Güç Mücadelesi. *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 1(1). <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/509780>
- Aslan, A. (2014). Körfez İşbirliği Konseyi'nde Diplomatik Çatlak. *SETA Analiz*. Sayı:38.
- Ay, H. U. (2018). Arap Birliğini Doğuran Temel İdeoloji Üzerine Bir Değerlendirme: Arap Milliyetçiliği. *Ekonomi, Politika & Finans Araştırmaları Dergisi*.3(1). <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/466317>
- Aşiretler Ülkesi Libya. (2014,17 Şubat). Al Jazeera.
- Aşula, M. (2011). Şaşırtan Libya. https://tasam.org/tr-TR/Icerik/1584/sasirtan_libya
- Erişim Tarihi:21.11.2019
- Ateş, D. (2019). Uluslararası Sistem. Şaban Kardaş, Ali Balcı (Ed.). *Uluslararası İlişkilere Giriş* içinde (431-441). İstanbul: Küre Yay.
- Aydın-tepe, M. ve İ. Artokça. (2018). *Yemen Raporu* (Rapor No.55). Ankara: TASAM Yay.
- Ayubi, N. N. (1995). *Over-stating the Arab State*. Newyork: Tauris & Co.
- Baharçipek, A. (2010). Bir Dış Politika Aracı Olarak Savaş. Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 14(1). (271-279).
- Bağdatlı, S. (2002). *Hukuk Sözlüğü*. İstanbul: Derin Yay.
- Bal, A. (2006). *Devletin Uluslararası Sorumluluğunun Doğması*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İzmir.
- Balcı, A. (2011). Yemen 2005. *Ortadoğu Yıllığı*. https://ormer.sakarya.edu.tr/uploads/files/11_yemen_2005.pdf
- Baran, T. ve E. Macar. (2017). Değişen Güvenlik Yaklaşımları Örneğinde Kopenhag Okulu'nun Toplumsal Güvenlik Yaklaşımı. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 10(54). (1-9).
- Bayat, C. (2018). Rusya-Libya İlişkileri ve Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nde Libya'ya Yönelik Askeri Müdahale Tartışmaları Sırasında Rusya'nın Politik Tutumu. 2(1). Ankara: ANKASAM Yay. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/481569>

- Bilgin, P. (2005). Uluslararası İlişkiler Çalışmalarında “Merkez-Çevre”: Türkiye Nerede? *Uluslararası İlişkiler*. 2(6). (3-14).
- Biltekin, G. (2014). Özgün Teori İnşası ve Batı-Dışı Uluslararası İlişkiler Teorileri. *Uluslararası İlişkiler Teorileri*. Ramazan Gözen (der.). İstanbul: İletişim Yay.
- Bir insanlık dramı: Yemen'de 'görülmemiş açlık' kapıda. (2018, 28 Ekim).Euronews.
- Bloom, A. (2016,17 Ekim). William Lind’s Way Of War. *The American Conservative*.
- BM’den Libya’ya Müdahale Kararı. (2011,18 Mart). CNNTÜRK.
- BM Eritre'ye yaptırımları kaldırdı. (2018,14 Kasım). AA Haber.
- Booth, K. ve T. Erskine.(2016). *International Relations Theory*. Malden:Polity Press.
- Bostanoğlu, B. (2008). *Türkiye-ABD İlişkilerinin Politikası*. Ankara: İmge Kitabevi Yay.
- Bozkurt, E. (2007). *Uluslararası Hukukta Kuvvet Kullanımı*. Ankara: Asil Yay.
- Bölme S., U. Ulutaş, M. Küçükkeleş, T. Özhan ve E. Bektaş. (2011). *Batı ve Kaddafi Makasında Libya* (Rapor No.3). Ankara: SETA Yay.
- Brzezinski, Z. Ve B. Scowcroft. (2009). *Amerika ve Dünya*. (Çev.: Manolya Aşık). İstanbul: Profil Yay.
- Buzan, B. ve A. Acharya. (2010). *Non-Western International Relations Theory - Perspectives on and beyond Asia*. Routledge: Oxon.
- Cangür, F. (2013). *Günümüzde Ortadoğu ve Kuzey Afrika’daki Demokratik Hareketler: Libya ve Mısır Örnekleri*. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
- Ceviz, N. (2011). *Libya Tarihine Kısa Bir Bakış*. Ankara: ORSAM Yay.
https://www.orsam.org.tr/d_hbanaliz/10nurettin.pdf
- Choueiri, Y. M. (2011). *Ortadoğu Tarihi*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Cingöz, M. (2018). *Ortadoğu’da İran-Suudi Arabistan Mücadelesi ve Yemen Sorunu: Sosyal İnşacı Bir Analiz*. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.
- Cleveland, W.L. (2008). *Modern Ortadoğu Tarihi*. İstanbul: Agora Kitaplığı.

Çakı, F. (2011). Arap Baharı: İslam Üzerine Söylemsel Dönüşümün Habercisi mi? *Akademik İncelemeler Dergisi*. 6. 123-137.

Çamyaran, E. (2017). *Yemen within the Framework of Failed State Theory*. (Yüksek Lisans Tezi). Bilgi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.

Çelik, E. “Milletlerarası Mesuliyet” <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/96397> (Erişim Tarihi:17.03.2019)

Devlen, B., Ö. Özdamar. (2010) Uluslararası İlişkilerde İngiliz Okulu Kuramı: Kökenleri, Kavramları, Tartışmaları. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*. 7(25). (43-68).

Doğan G., B. Durgun. (2012). Arap Baharı ve Libya: Tarihsel Süreç ve Demokratikleşme Kavramı Çerçevesinde Bir Değerlendirme. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 15. <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/215801>

Doğan, İ. (2016). *Devletler Hukuku*. Ankara: Astana Yay.

Domazeti, R., T. Altun. (2018). *Libya Çalınmış Devrim* (Rapor No:59). İstanbul: İNSAMER Yay.

Duman, Ç. (2010). *Birinci Körfez Savaşı*. https://www.academia.edu/33534983/1_K%C3%B6rfez_Sava%C5%9F%C4%B1

Dunne, T., M. Kurki ve S. Smith. (2013). *International Relations Theories*. Newyork:Oxford University Press.

Edwards, B. M. (2013). *Contemporary Politics in the Middle East*. Malden:Polity Press.

El Kaide'nin Arap Yarımadası'ndaki lideri El Vuheysi öldürüldü. (2015, 16 Haziran). BBC Türkçe.

Encyclopeadia Britanica Libya: <https://www.britannica.com/place/Libya#ref46538> Erişim Tarihi: 19.11.2011.

Erdoğan, H. (2004). *Avrupa'nın Geleceğinde Türkiye'nin Önemi ve NATO İttifakı*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yay.

Erhan, Ç. Ve Özkoç Ö. (2019). Yirminci Yüzyılda Uluslararası Siyaset. Şaban Kardaş, Ali Balcı (Ed.). *Uluslararası İlişkilere Giriş* içinde (33-57). İstanbul: Küre Yay.

Erkiner, H. (2010). *Devletin Haksız Fiilden Kaynaklanan Uluslararası Sorumluluğu*. İstanbul: On İki Levha Yay.

Erşen, E. (2019). Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Dünya Siyaseti. Şaban Kardaş, Ali Balcı (Ed.). *Uluslararası İlişkilere Giriş* içinde (57-79). İstanbul: Küre Yay.

Ersoy, E. (2014). Realizm. *Uluslararası İlişkiler Teorileri*. Ramazan Gözen (der.). İstanbul: İletişim Yay.

Evans G. ve Jeffrey N. (2007). *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü*. İstanbul: Gökkuşbu Yay.

Fanon, F. (2016). *Siyah Deri Beyaz Maskeler*. İstanbul: Encore Yay.

Fanon, F. (2013). *Yeryüzünün Lanetlileri*. İstanbul: Versus Yay.

Fas ve Kuveyt'ten Libya'daki Krizin Çözümü İçin 'Suheyra Anlaşması' Vurgusu. (2019,10 Nisan). Timetürk.

Fawcett, L. (2016). *International Relations of the Middle East*. London:Oxford Press.

Fendoğlu, H. T. (1999). *Devlet, Diplomasi ve İnsanın Özgürlük Mücadelesi*. İstanbul: Filiz Kitabevi.

Fotoğraflarla Libya'da Kaddafi Dönemi. (2012, 20 Haziran).BBC.

Gökarp, Y. (2013). Yemen'de Zeydi-Sünni İlişkilerinin Tarihi Arka Planı. *E-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi*. 6(2). <http://www.emakalat.com/tr/download/article-file/63768>.

Gönlübol, M. (2000). *Uluslararası Politika*. Ankara: Siyasal Kitabevi.

Gözen, R. (2014). *Uluslararası İlişkiler Teorileri*. İstanbul: İletişim Yay.

Griffiths, M. (2007). *International Relations Theory for 21st Century: An Introduction*, London:Routledge.

Güneş, B. (2018). Libya İç Savaşı ve Kriz Yönetimi. *Güvenlik Bilimleri Dergisi*. 7(2).

<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/572773>

Gündüz, A. (2009). *Milletlerarası Hukuk Temel Belgeler Örnek Kararlar*. İstanbul: Beta Yay.

Gürseler, C. (2011). Libya'da Hedef Müslüman Kardeşler mi? Ankara: ANKASAM Yay.

<https://ankasam.org/libyada-hedef-musluman-kardesler-mi/>

Hafta ve Paralı Askerleri. (2019,29 Temmuz). Timetürk.

<https://www.maps.com/yemen-political-wall-map.html> Erişim Tarihi: 17.03.2019

<https://www.populationpyramid.net/yemen/2017/> Erişim Tarihi: 17.03.2019

<http://www.fao.org/3/i9803en/I9803EN.pdf> Erişim Tarihi: 17.03.2019

<https://tr.tradingeconomics.com/yemen/unemployment-rate> Erişim Tarihi: 17.03.2019

<https://www.worldometers.info/world-population/libya-population/> Erişim Tarihi: 13.12.2019

Husiler Kimdir? Yemen Krizi Neden Çıktı? (2015, 26 Mart). TRT Haber.

Hüseyin,A., R. Olson ve C. Kureşi. (1989). *Oryantalistler ve İslamiyatçılar-Oryantalist ideolojinin eleştirisi*. İstanbul: İnsan Yay.

İnat, K. Ve V. Kurt. (2016). İran-Suudi Arabistan Rekabetinin Bölgesel Yansımaları. *SETA Analiz*. Sayı:148.

Iran arming Yemen's Houthi rebels since 2009: UN Report. (2015, 1 Mayıs). Middleeasteye.

İran'dan Hac Açıklaması. (2016, 1 Haziran). NTV.

İpek, V. Ve Oyman Ç. (2014). Postkolonyal Teori ve Uluslararası İlişkiler. Uluslararası İlişkiler Teorileri. Ramazan Gözen (der.). İstanbul: İletişim Yay.

İspir, İ. (2018). Sinemada Faşizm İdeolojisinin Eleştirel Sunumu: “Çöl Aslanı Ömer Muhtar” Filmi ve Göstergebilimsel Analizi. *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*. 1(1).

<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/488840>

İşeri, E. ve N. Esentürk. (2016). Türkiye’de Uluslararası İlişkiler Çalışmaları: Merkez-Çevre Yaklaşımı. *Elektronik Mesleki Gelişim ve Araştırma Dergisi*. (2). (17-33).

İtalya Libya’da Geçici Ulusal Konsey’i Tanıdı. (2011,4 Nisan). BBC.

İtalya, Stk'ları Libya'ya Yönlendirme Arayışında. (2017,9 Eylül).Haberler.com.

Jackson, R., ve Georg Sørensen. (2007). *Introduction to International Relations*. London:Oxford University Press.

Kaarbo, J. Ve J.L.Ray. (2011).Global Politics. Boston: Wadsworth.

Kabilecilik Gerçeği ve Libya Kabileleri. (2011, 10 Mart). Dünya Bülteni.

Kaddafi 1974 Kıbrıs Harekatı sonrasında Türkiye’ye Yardım Etmişti. (2011, 27 Ekim). Dünya Bülteni.

Kaddafi Afrika’ya Servet Yatırdı. (2011, 24 Mart).DW.

Kalabalık, H. (2013). *İnsan Hakları Hukuku*. Ankara: Seçkin Yay.

Kalaycı, R. (2018). *Uluslararası Sistemin, Siyasal Kültürün ve Rejimin/Devlet Yapısının Dış Politikaya Etkileri: İran, Mısır, Suudi Arabistan, Türkiye*. İstanbul: Gündoğan Yay.

Kapani, M. (2012). *Politika Bilimine Giriş*. Ankara: Bilgi Yay.

Karaosmanoğlu, A.L. (2011). Yirmibirinci Yüzyılda Savaşı Tartışmak: Clausewitz Yeniden. *Uluslararası İlişkiler*. 8(29). <https://www.uidergisi.com.tr/wp-content/uploads/2013/02/21st-yuzyilda-savasi-tartisma.pdf>

Kardaş, Ş. Ve A. Balcı. (2019). *Uluslararası İlişkilere Giriş*. İstanbul: Küre Yay.

Kayaoğlu, T. (2019). Batı-Merkezli Olmayan Uluslararası İlişkiler Kuramı ve İslam. Ş. Kardaş, A. Balcı (Ed.). *Uluslararası İlişkilere Giriş* içinde (295-309). İstanbul: Küre Yay.

Kazleh, M. A. (2006). Rethinking International Relations Theory in Islam: Toward a More Adequate Approach. *Alternatives*. 5(4). (41-56) <https://dergipark.org.tr/download/article-file/19486>

Kissenger, H. (2001). *Amerika'nın Dış Politikaya İhtiyacı Var Mı?*. (Çev.: Tayfun Evyapan). Ankara: ODTÜ Geliştirme Vakfı Yay.

Kocatepe, D. (2017). Suudi Arabistan-İran Rekabeti: Mezhep Görünümlü Çıkar Çatışması. *ANKASAM Bölgesel Araştırmalar Dergisi*. İran Özel Sayısı. 1(2). <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/391174>

Korany, B. (2016). The Middle East since The Cold War: The Multi-Layered (In)security Dilemma. *International Relations of the Middle East*. Louise Fawcett (der.). London: Oxford Press.

Köse, T. (2007,13 Mart). *Ortadoğu'da Kriz ve Değişim: Amerikan Hegemonyasından Güçler Dengesine Geçiş*. <https://www.setav.org/ortadoguda-kriz-ve-degisim-amerikan-hegemonyasindan-gucler-dengesine-gecis/>

Kumbul, U. (2017,10 Mart). *Yemen'de İç Savaş ve Huti İsyanı*. <https://ankasam.org/yemende-ic-savas-ve-huti-isyani/>

Kurubaş, E. (2012). Uluslararası İlişkiler Düşüncesi ve Dünya Politikasında Değişimi Anlamak. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 2(1). (9-34).

Kurubaş, E. (2019). Dünya Politikasının Dönüşümü ve Uluslararası İlişkiler Çağı. Şaban Kardaş, Ali Balcı (Ed.). *Uluslararası İlişkilere Giriş* içinde (13-33). İstanbul: Küre Yay.

Küresel askeri harcamalar 2018'de 1,8 trilyon dolara ulaştı. (2019,29 Nisan). AA Dünya.

- Lapidus, I. M. (2010). *İslam Toplamları Tarihi Cilt I: Hazreti Muhammed'den 19. Yüzyıla*. İstanbul: İletişim Yay.
- Lapidus, I. M. (2010). *İslam Toplamları Tarihi Cilt II: 19. Yüzyıldan Günümüze*. İstanbul: İletişim Yay.
- Lawson, S. (2003). *International Relations*. London: Polity Press.
- Libya'da anayasa referandumu Ocak 2019'da. (2018,7 Aralık). AA Dünya.
- Libya Anayasası'nı halk yapacak. (2012,15 Ocak). Yeni Şafak.
- Libya Dışişleri Bakanı: Rus şirketlerin geri dönmesini bekliyoruz. (2018, 28 Mayıs). Sputnik.
- Libya Ekonomik Durum: <https://tradingeconomics.com/libya/indicators> Erişim Tarihi: 23.11.2019
- Libya Ekonomik Göstergeler: Dünya Bankası 2019 Verileri, <https://data.worldbank.org/country/libya> Erişim Tarihi:25.11.2019
- Libya Ekonomik Göstergeler: CIA World Factbook, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ly.html> Erişim Tarihi: 21.11.2019
- Libya Ekonomik Profil: T.C. Ticaret Bakanlığı, <https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/afrika/libya/sektorler/genel-sektorel-bilgiler>,Erişim Tarihi: 23.11.2019
- Libya'da ne işimiz var? (2019,2 Temmuz). Independent Türkçe.
- Libya Diğer Ülkelere Örnek Olsun. (2003, 20 Aralık). NTVMSNBC.
- Libya'nın Yeni İktidarı: Ulusal Geçiş Konseyi. (2011,12 Eylül). Haber Türk.
- Libya'ya AB Ortaklığı Yolu Açıldı. (2004,12 Ağustos).DW.
- Little R. ve M. Smith. (1994). *Perspective on World Politics*. London: Routledge.
- MacQueen, B. (2018). *An Introduction to Middle East Politics*. London: SAGE Publications.
- Machiavelli, N. (2008). *Hükümdar*. (Çev.: Necdet Adabağ). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay.
- Mahmud Cibril İstifa Etti. (2011,31 Ekim). Al Jazeera.
- Mansbach, R.W ve K. L. Rafferty. (2008). *Introduction to Global Politics*, London:Routledge.

- Mearscheimer, J. (2001). *The Tragedy of Great Power Politics*. Newyork: Norton& Company.
- Mehmetçik, H. (2014). Türkiye’de Uluslararası İlişkiler Çalışmaları ve “Neden Bir Türk Uluslararası İlişkiler Teorisi Yok? “Sorusuna Cevap Aramak. *İstanbul Journal of Faculty of Political Science*. 50. (243-258).
- Mercan, M.H. (2014). Yapısal Sorunların Gölgesinde Değişim Sancısı:Yemen’de Halk Ayaklanması Ve Sonrası. *Adam Akademi Dergisi*. 4(1).
<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/147393>
- Merzuki, M. (2019). *Diktatörlük ve Devrim Arasında Arap Dünyasının Krizleri*. İstanbul: Küre Yay.
- Milyarlarımızı bombalıyorlar. (2011,22 Mart). Sabah.
- Mingst, K.A. ve J. Snyder. (2004). *Essential Readings In World Politics*, Newyork:Norton Company.
- Moss, M. (2010). Getting to El Dorado Canyon: The Reagan Administration's 1986 Decision to Bomb Libya. *American Intelligence Journal*. 28(2).
- Muammer Kaddafi: Libya’ya Saldırılmış Sayarım. (1998, 7 Ekim). Hürriyet.
- Nye, J. Jr. (2003). *Amerikan Gücünün Paradoksu*. (Çev.: Gürol Koca). İstanbul: Literatür Yay.
- Nye, J. Jr. ve D. A. Welch. (2011). *Küresel Çatışmayı ve İşbirliğini Anlamak*. (Çev.: Renan Akman). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay.
- Oktav, Ö.Z. (2011). *Basra Körfezi’nin Değişen Dinamikleri İran-ABD-Suudi Arabistan İlişkileri*. İstanbul: Beta Basım Yay.
- Operasyonda Kaddafi Kurtuldu Oğlu Öldü. (2011,1 Mayıs).DW.
- Orkaby, A. A. (2014). *The International History of Yemen Civil War*. (Doktora Tezi). Harvard Üniversitesi Tarih ve Ortadoğu Araştırmaları Bölümü. Cambridge.
- Osmanlı gitti, huzur bitti. (2010,7 Mart). Millî Gazete.
- Özalp, O. (2013). Uluslararası İlişkiler Bağlamında Ortadoğu’da Büyük Güç Politikalarını Açıklamaya Yönelik Bazı Kuramsal Yaklaşımlar. *İ.Ü Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*.48. (43-59)

- Özbey, F. (2019, 25 Temmuz). *Suudi Tahtı Üzerinde Yemen Kâbusu*.
<https://www.aa.com.tr/tr/analiz/suudi-tahti-uzerinde-yemen-kabusu/1541032>. Erişim tarihi: 09.11.2019.
- Özev, M. H. (2016). İran-Suudi Arabistan İlişkileri 1932-2014. *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*. 66(1). <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/330007> Erişim Tarihi: 16.01.2020.
- Özhazar, İ. ve İ. Elbinsoy. (2017). *Modern Dönem İslam Ülkeleri 3*. İstanbul: Tire Basın Yayın.
- Özpek, B. B. (2019). Başarısız Devletler. Şaban Kardaş, Ali Balcı (Ed.). *Uluslararası İlişkilere Giriş* içinde (695-703). İstanbul: Küre Yay.
- Pazarcı, H. (1999). *Uluslararası Hukuk Dersleri III. Kitap*. Ankara: Turhan Kitabevi
- Pazarcı, H. (2009). *Uluslararası Hukuk*. Ankara: Turhan Yay.
- Pazarcı, H. (2018). *Uluslararası Hukuk*. Ankara: Turhan Yay.
- Polat, Ü. G. (2017). Osmanlı'dan Cumhuriyete Yemen ile İlişkiler (1911-1938). *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. 33(2). <https://www.https://www.atam.gov.tr/wp-content/uploads/%C3%9C.G%C3%9CLS%C3%9CM-POLAT.pdf>
- Palabıyık, M.S. (2014). İngiliz Okulu. *Uluslararası İlişkiler Teorileri*. Ramazan Gözen (der.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Pektaş, U. Ve D. Ateş. (2018). Uluslararası İlişkilerde Kırılğan Devlet Söylemi : Nedenleri ve Yaklaşımlar. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. (39).
<http://dergisosyalbil.selcuk.edu.tr/susbed/article/view/1204>
- Petrol savaşlarının yeni sahası: Yemen. (2015,20 Mart). Sputnik.
- Reçber, K. (2016). *Uluslararası Hukuk*. Bursa: Dora Yay.
- Roojen, M. V. (2002). John Rawls, The Law of Peoples (Book Review). *The Journal of Value Inquiry*. 36(4). (555-562).
https://www.researchgate.net/publication/226702452_John_Rawls_The_Law_of_Peoples_Book_Review
- Rusya –Libya flörtü ilerliyor. (2008, 31 Ekim). DW.
- Said, E. (2000). *Metis Seçkileri Edward Said*. İstanbul: Metis Yay.
- Said, E. (1991). *Oryantalizm Sömürgeciliğin Keşif Kolu*. İstanbul: Pınar Yay.

Sak, Y. (2015). Uluslararası Hukukta İnsancıl Müdahale ve Libya Örneği: Suriye’de Yaşanan ya da Yaşanacaklar için Dersler”, *Uluslararası İlişkiler*, 11(44).

<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/693211>

Sander, O. (2003). *Siyasi Tarih 1918-1994*. Ankara: İmge Kitabevi.

Salih’in Ölümüyle Daha da Kötüleşen Yemen’in Geleceği. (2017, 5 Aralık). BBC Türkçe.

Semin, A. (2015). Yemen Krizi, Husiler ve İran-Körfez Güç Mücadelesi. *Bilgesam Stratejik Araştırmalar Dergisi Ortadoğu*. 1201.

Sert, S. (2016). Birinci Dünya Savaşı’nda Yemen, Osmanlı Devleti’nin Temsilcisi Vali Mahmut Nedim Bey’in Yemen’deki Faaliyetleri. *Gazi Üniversitesi Akademik Bakış Dergisi*. 9(18).

<https://www.https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/313382>

Shaw, M. (2000). The contemporary mode of warfare? Mary Kaldor’s theory of new wars. *Review essay from Review of International Political Economy*. 171-80.

<http://users.sussex.ac.uk/~hafa3/kaldor.htm>

Stone, M. (2009). Security According to Buzan: A Comprehensive Security Analysis. *Security Discussion Papers Series 9* (1).

http://geest.msh-paris.fr/IMG/pdf/Security_for_Buzan.mp3.pdf

Son dakika... Yemen’de El Kaide saldırısı: 19 ölü. (2019, 2 Ağustos).CNN Türk.

Sur, M. (2008). *Uluslararası Hukukun Genel Esasları*, İstanbul: Beta Yay.

Suudi Arabistan’ın Yemen operasyonuna Türkiye’den destek, İran’dan tepki. (2015, 26 Mart). BBC Türkçe.

Suudi Arabistan Fransız Silahlarıyla Yemen’i Vuruyor. (2019,15 Nisan). Euronews.

Suudi Arabistan’ın Yemen’de ‘aşiret açılımı’. (2017,13 Nisan).AA Dünya.

Şen, G. (2012). İran ve “Arap Baharı”: Bağlam, Söylem ve Siyaset. *Ortadoğu Etütleri, Cilt 3, No 2, Ocak 2012*. Ss.95-118.

Tadjbakhsh, S. (2010). International relations theory and the Islamic worldview. A. Acharya, B. Buzan (Ed.). *Non-Western International Relations Theory* içinde (174-197). Newyork: Routledge.

Tarihi Olaylar Kronolojisi, <https://www.tarihiolaylar.com> Erişim Tarihi: 21.11. 2019

Türkiye Diyanet Vakfı (TDV) Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/> Erişim Tarihi 11.11.2019

Taşdemir, F. (2019). *Suriye Çatışma ve Uluslararası Hukuk*. Ankara: Nobel Akademik Yay.

Taşdemir, F. (2006). *Uluslararası Terörizme Karşı Devletlerin Kuvvete Başvurma Yetkisi*. Ankara: USAK Yay.

TDK, *Türkçe Sözlük*. (2011). Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.

'Tek kutuplu dünya sistemi bitti'. (2016,4 Aralık). Yeni Şafak.

Temsilciler Meclisi, ABD'nin Yemen'de Suudilere verdiği askeri desteği kesmeyi onayladı. (2019,14 Şubat). Sputnik.

Tika'nın Libya'da Eğitim Projeleri Devam Ediyor. (2018,12 Ağustos).TİKA.

Timur, K. (2017). Neden Bir “İslami Uluslararası İlişkiler Teorisi” Yoktur? *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*. Cilt 17, Sayı 1. (171-195)

Trablus'a hava saldırısı: 7 kişi ölü 15 yaralı. (2019,19 Kasım).Şarkul Avsat.

Turan T. ve E. T. Turan. (2011). Libya'nın Tarihi Gelişimi İçerisinde Senusilik, Türk-Senusi ve Türkiye-Libya İlişkileri. *Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 4(19).

http://www.sosyalarastirmalar.com/cilt4/sayi19_pdf/2_tarih_uluslararasi/turan_tufan.pdf

UMH: Hafter'e destek veren devletler hesaba çekilsin. (2019,6 Ekim).TRT Haber.

Uygur, H. (2012). İran ve Arap Baharı. *Seta Analiz*. 52. Ankara: SETA Yay.

Ülke profili: Yemen. (2014,11 Ekim). Al Jazeera.

Uzun, E. (2007). *Milletlerarası Hukuka Aykırı Eylemlerinden Dolayı Devletin Sorumluluğu*. İstanbul: BetaYay.

Viotti, P.R. ve Mark V. Kauppi. (2013). *International Relations and World Politics*. Newyork:Pearson Press.

Yalçınkaya, H. (2019). Savaş. Şaban Kardaş, Ali Balcı (Ed.). *Uluslararası İlişkilere Giriş içinde* (409-419). İstanbul: Küre Yay.

Yalçınkaya, H. Ve K.T. Türkeş. (2008). Yirmibirinci Yüzyılda Çatışma Alanlarında Görülen Yeni Unsurlar. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*. 4(7). <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/84547>

Yemen Ekonomik Sancıları, <http://www.countryeconomy.com> ,
<http://www.tradingeconomics.com>, <https://data.worldbank.org/country/yemen-rep> Erişim Tarihi:
11.11.2019

Yemen’de İşsizlik, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ym.html>
Erişim Tarihi:11.11.2019

Yemen Sağlık Sorunları, <http://www.unicef.org/yemen> Erişim Tarihi:21.11.2019

Yemen’de 4 yeni petrol kuyusu. (2013, 3 Eylül). Enerji Günlüğü.

Yemen’de dang humması ve malya can alıyor:60 ölü. (2019,25 Kasım). TRT Haber.

Yemen Hükümeti ile Husiler Anlaştı. (2019, 18 Şubat).DW.

Yemen’de Husiler İktidarı Ele Geçirdi. (2015, 6 Şubat). BBC Türkçe.

Yemen'deki Husiler kimdir? (2015, 10 Nisan). Haber7.

Yemen’de insanlar açlıktan ölüyor. (2018, 24 Kasım). Yeni Asya.

Yemende İngiliz Elçilik Konvoyuna Saldırı. (2010, 26 Nisan). Euronews.

Yemen’de İntihar Saldırısı 22 Ölü. (2016, 25 Mart). Sabah.

Yemen'de neler oluyor? (2010, 4 Ocak). BBC News.

Yemen’de Son Durum Ülke Üç Bölündü. (2017, 10 Ocak). Yeni Şafak.

Yemen’de Suudi Arabistan önderliğindeki koalisyonun hava saldırısında bu kez bir hastane vuruldu. (2016,15 Ağustos). Euronews.

Yemen'deki hava saldırısında okul otobüsü vuruldu. (2018,9 Ağustos).DW.

Yıldırım, H. (2014). SSCB’den Günümüze Rus Dış Politikası Kapsamında Afrika. *Avrasya Strateji Dergisi*, 3(2).

Yıldırım, N. (2018). *Değişen Dünya Düzeninde Yeni Savaş Sistemi*. İzmir Katip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İzmir.

Yılmaz, C. (2011, Şubat). İran ve Suudi Arabistan’ın Bitmeyen Bölgesel Rekabeti. *ORSAM Ortadoğu Analiz*. 3(26). https://orsam.org.tr/d_hbanaliz/6cem.pdf

Yılmaz, M. E. (2007). *Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Etnik Çatışmalar*. Ankara: Nobel Yay.

Yılmaz, M.E. (2012). Kaddafi Sonrası Libya’da Siyasal Dönüşüm. *Akademik Ortadoğu Dergisi*.7(1).

http://www.akademikortadogu.com/belge/ortadogu13makale/muzaffer_ercan_yilmaz.pdf

Yılmaz, M. E. (2013). *Savaş ve Uluslararası Sistem*. Bursa: Dora Yay.

Zeydilik nedir? (2017, 14 Kasım). Time Türk.

Waltz, K., G. H. Quester. (1982). *Uluslararası İlişkiler Kuramı ve Dünya Siyasal Sistemi* (Çev.:Ersin Onulduran). Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 510.

Wiki Shia, http://tr.wikishia.net/view/Ensarullah_Hareketi#H.C3.BCseyin_El_Husi Erişim tarihi: 21.11.2019

ÖZGEÇMİŞ

1985 yılında Eskişehir’de doğdu. 2003 yılında Maltepe Anadolu Lisesi’nden mezun oldu. 2003-2007 yılları arasında Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler bölümünde eğitim aldı ve 2007 yılında mezun oldu. Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Hukuk Fakültesi’nden mezun olmak üzeredir. Almanca ve İngilizce bilmektedir.

